RESEARCH INSTITUTE RAJASTHAN
Ref. Library
TONK

بسم اللہ الرحمن الرحیم

بعد حمد خدائی جل علاو نعت حضرت سرور انبیا صلی اللہ علیہ وسلم بر ضمائر طالبان ہدایت و بصائر مشتریان روایت مخفی مباد کہ در ہر یاز چنین آرزوئی بود کہ فتاوائے امام المتقین رئیس الکاملین قدوۂ ارباب تمیز حضرۃ مولانا شاہ عبد العزیز صاحب محدث دہلوی رحمہ اللہ تعالی کہ حضرۃ ایشان وقتاً فوقتاً بہ جواب سائلین نوشتہ اند و در ان مسائل و نکات عجیبہ و غریبہ بیان فرمودہ اند اگر میسر شوند آن را در یکجا جمع کردہ شائع کردہ شود تا خلقے کہ از فیضان ظاہری و باطنی ایشان مستفیض است ازین نیز بہرہ وافی بردارد و شائقین از اجوبۂ مسائل بالاجمال کہ علمائے عصر و دیگر طالبین استفسار نمودہ اند اطلاع یابند و محظوظ شوند فالحمد للہ علی ذلک کہ بتوجہات عالم اکمل فاضل اجل مجموعۂ خوبیہائے بیکران مولانا خلیل الرحمن صاحب برہان پوری حال وارد بلدۂ حیدر آباد دکن حفظہ اللہ عن شرور الزمن و الفتن حسب تمنائی دلی حاصل گردید پس بموجب آنکہ السعی منی و الاتمام من اللہ تعالی آن مجموعہ را باسرع اوقت بتصحیح حضرت مولانا مولوی محمد احسن صاحب مدظلہ العالی و بہ حسن سعی کارپردازان مطبع ارسلیہ طبع محلی ساختہ پیشکش ناظرین و شائقین کردہ آمد و در اوائل این مجموعہ برائی زینۂ ناظرین مختصر حالات و انساب و کمالات ایشان کہ حضرۃ میرزا محمد بیگ صاحب دہلوی نوشتہ اند ملحق کردہ شدہ است باید دید

محمد عبد الاحد عفا اللہ عنہ الصمد مالک مطبع مجتبائی دہلی

۲۷ رمضان المبارک ۱۲۷۵ ہجری

بسم اللہ الرحمن الرحیم

برخی از احوال افضل الفضلاء اکمل الکملاء خاتم المحدثین و المفسرین

قدوۃ اہل صفا و تیز خصرۃ مولانا شاہ عبد العزیز محدث دہلوی قدس سرہ العزیز

بدانکہ مولانا شاہ عبد العزیز بن شیخ اجل ولی مرحوم محدث دہلوی قدس سرہ بقیۃ السلف و خلف خاتم المفسرین امام المحدثین جامع علوم ظاہری و باطنی بود در علم و عمل و زہد و ورع و تقوی و تدریس و تصنیف رتبہ بلند و مقامی ارجمند داشت خلقی بے شمار از تلامذہ و محدثین شاگردی ایشان بہ کمال برابر بہرہ یاب شدہ بمقام فضیلت و تکمیل رسیدہ شاگردان وی در اقالیم دور و نزدیک باب علوم دین بر روئے خلق کشادند و فیوضات ساطعہ **ولادت** تربیت ایشان سنہ ۱۱۵۹ ہجری مقدسہ است و ہم شریف تر این علم علیم ہست تمامی علوم منسوب الیہ ہمی بارد الا حدیث کہ اصل نمود او کامل بود کہ نظیر ایشان علاوہ بندہ و دیگر بلاد ہم بود چنانچہ صاحب سیر احمدی گوید کہ حضرت شاہ ولی اللہ دہلوی والد مولانا مرحوم رفعول علمای عصر جامع منقول و معقول و حقایق و معارف آگاہ بود ماشر شاہ مریدان می پرداخت و تدریس علوم عقلی و نقلی اشتغال داشت مدت بود بہفت سال سند حدیث کہ معظم امور مقصود و مہمات مشہود بود بعد ایشان ہند آمدہ در دہلی کہنہ مسکن داشت شہرہ آفاق بود و جمع فضلای روزگار و زوار شہر باو آمدہ مسند حدیث میکردند مثل وی مجدد تفسیر و فقہی بعد شیخ عبد الحق کم بوجود آمدہ صحاح ستہ از بر داشت و باسانید صحیح حدیث را نقل میکرد و سی پارہ صد بہتاد و پنج تعریف بجالم آخرت شہادت انہی **بالید دانست** کہ طریقہ سلوک ایشان موسوم بنقشبندی الہی است و آن اقرب طرق وصول الی اللہ ہست چنانچہ والد اجد ایشان در تفہیمات الہیہ میفرماید قد من اللہ سبحانہ علی و علی اہل زمانی بان منحنی طریقا من السلوک ہی اقرب الطرق و ہی ارکبہ من خرق العادات لاعنی الایمان الحقیقی و قرب النوافل و قرب الوجوب و قرب الفرائض و قرب الملکوت و حاصل ان الطریقۃ غایۃ من ارادہا اتاہ اللہ تعالی و فتح لہ جل جلالہ انا جلسنا امام ہذہ الطریقۃ و وصلنا ذروۃ منہا و سنا طرق الوصول

الی حقیقۃ القرب کلها الیوم غیر طریقۃ واحدۃ وهو محبتک ولا تقیاد لک فالسماء لیس علی من فاد الیک
بهماء ولا میت الارض علیه بارض فاهل المغرب واهل المشرق کلهم عترتک وانت سلطانهم علموا او لم یعلموا فان علموا
ترجمہ البتہ احسان کرد اللہ سبحانہ بمن در بمردمان عہد من کہ عطا نمود مرا طریقہ سلوک کہ قریب تر است از طرق دگر و آن محبت
از پنج است اول ایمان حقیقی دوم قرب نوافل سوم قرب وجوب چہارم قرب فرائض پنجم قرب ملکوت و گردانیدہ
است این طریقہ را غایۃ طرق ہر کہ بیقین حصول طریقہ اراده کند حق تعالی او را خواہد داد و رب من جل جلالہ علم داد مرا کہ بشک
مقرر گردانیدیم ترا امام این طریقہ و رسانیدیم ترا بر بلندی کوہان بلند ساختیم از امروز جملہ طرق وصول قرب حقیقت بجز این
طریقہ و آن محبت و اتباع سنت پس بر آن کسی کہ عناد دارد از تو آسمان آسمان نیست و زمین زمین نہ و کسی نیست کہ برکات
و جاہ و از دیسی دشمنی کنندگان تو از برکات محروم اند اگر دانند بمراد رسند و اگر ندانند در خسران ماند انتہی نسب
ایشان از دو واسطہ سی و چہارم حضرت امیر المومنین عمر بن الخطاب رضی اللہ تعالی عنہ بدین سند میرسد کہ عبد العزیز بن
ولی اللہ بن عبد الرحیم بن وجیہ الدین شہید بن معظم بن منصور بن احمد بن محمود بن قوام الدین عرف قاضی قوام الدین بن قاضی
قاسم بن قاضی کبیر عرف قاضی برہان عبد الملک بن قطب الدین بن کمال الدین بن شمس الدین المفتی عرف قاضی پران
بن شیر ملک بن عطا ملک بن ابو الفتح ملک بن عمر والحاکم مالک بن عادل ملک بن فاروق بن جنجیس بن احمد بن محمد شہریار
بن عثمان بن ہامان بن ہمایون بن قریش بن سلیمان بن عفان بن عبد اللہ بن محمد بن عبد اللہ بن عمر بن الخطاب رضی اللہ
عنہم اجمعین بگذاری قرۃ العیون مولانا مرحوم مرجع علماء و مشائخ بود بتمامی علوم متداولہ و غیر متداولہ و فنون عقلیہ و نقلیہ دستگاہ
فوق التصور داشت بکثرت حفظ و علم تعبیر رویا و سلیقہ وعظ و انشا و نجوم و تحقیقات نفائس علوم و مذاکرہ و مباحثہ خصوص
ممتاز بین الاقران و معتقد فیہ موافق و مخالف بود چنانچہ تمامی علماء و فضلاء و فقراء و سلاطین و امرائے شیعہ و سنی در مدح وے
زبان تر دارند صاحب دلائل و براہین بود ہر حجتی کہ می کرد قاطع بود و ہر دلیلی کہ پیش می آورد محکم تفسیر عزیزی کہ در تفسیر سورہ
بقر و دو جزو آخرین قرآن است بغایت محبوب و مقبول خلائق است احدی از علمائے سلف بہ این چنین بیان در تفسیر
نپرداختہ و کتاب تحفہ اثنا عشریہ در عقائد اہل تشیع باین خوبی و تحقیقی تصنیف فرمودہ کہ علماء شیعہ از جواب آن لاجواب ہستند
و بغایت معتقد و مرید اند تمامی عمر خود را در تدریس و افتاء و فصل خصومات و وعظ و تربیت و تکمیل تلمیذان بسر برده و جاہ و عزت
ظاہری بکمال باطنی حاصل نمود در ملک ہندوستان ریاست علم و عمل بر ایشان و برادران ختم است در ہند در ولایت
دیگر ہم کسی بہ نظر نمی آید کہ سند تلمذی یا استفادہ ظاہری و باطنی نسبت این خاندان نہ داشتہ باشد و یا نسبت شاگردی

این خاندان دولت افتخار خاندان فقیر صاحب تحائف میگردد خاندان ایشان خاندان علوم و حدیث و فقه شد اسم سعادت
این علم شریف چنانکه از این بل بیت برمی آید درین کشور از خاندان دیگر معلوم و مفهوم نیست تمام عمل بالحدیث و فقیهت
پدر ایشان درین سرزمین گاشته اند ایشان آثار بزرگ از خود بجا گذاشته اند از تلامیذ مشهور ایشان حضرت مولانا شاه
رفیع الدین برادر آنحضرت شاه اسحق محدث دهلوی جد امجد آنحضرت مفتی صدر الدین خان صاحب دهلوی و مولانا رشید الدین
خان دهلوی و حضرت شاه غلام علی صاحب و مولانا فضل حق خیرآبادی و مولوی مخصوص الله صاحب پسر دوم شاه
رفیع الدین صاحب و مولوی عبد الحی صاحب و آنحضرت مولوی کریم الله صاحب و مولوی محمد اسمعیل صاحب شهید
برادر زاده آنحضرت مولانا امیر محبوب علی صاحب و مولوی محمد یعقوب صاحب و مولوی عبد الخالق صاحب اکابران دهلی و
مفتی الهی بخش صاحب کاندهلوی و مولوی فضل حق صاحب خیرآبادی و مولانا احسن علی الکهنوی و مولانا حسین احمد صاحب
ملیح آبادی و بزرگان دیگر که اسامی ایشان یاد نمی آید رحمهم الله تعالی اجمعین چنان گزشته اند که هر یکے آفتاب و ماهتاب
درخشان انوار علم ایشان بود و جهانیان از برکات ایشان مستفیض درین زمان که علماء و فضلاء محدث و فقیه کمتر
می آیند تنگی ذات بسبب نبودن امثال ایشان است +

بدانکه حضرت مولانا با این همه حالات و کرامات بوده اند و اکثر کرامات ایشان هم بسلک تحریر آمده اند و کتاب
کمالات غریزی بزبان اردو در کمالات ایشان نیز شهرتے تمام دارد و برخی ازان و دیگر کتب تبرکا و تیمنا بزبان فارسی
هم نبشته می آید واضح باد که حضرت هفده ساله بودند که الله ایشان این اراده را بملک جاودانی رحلت فرمود نه چند علماء انتساب
بنسبت شاگردان این خاندان قصد دهلی نمودند و ثنای راه مباحثه علمی پیش آمد گاه دیبان که از قوم هنود بودند هم سوال کرد
و خواست که جواب ثنائی داده شود تمامی علماء از جواب آن ساکت ماندند چرا که نزد ایشان جواب او موافق فهم او نبود گفتند
که ما دهلی میرویم از مولوی صاحب پرسیده جواب خواهیم داد و تفیکه بدهلی رسیدند مولانا صدر الدین و اعلم الدین گفت که این سوال
ما را گفت میرویم که ما بندوست یا مسلمان گفت اگر خدا بندو بودی سلسله گاؤ کشی نبودے آواز این جواب شانے
مسلمان گردید از انجمله آنکه یک پادری برائے مباحثه بدهلی آمد مشرف بهادر انجینیر از پادری گفت که شرط آنست
هر که مغلوب شود دو هزار روپیه نقد دهد اگر مولوی صاحب مغلوب شوند من از طرف ایشان او را هم ساخت چرا که او فقیر
آمد پادری صاحب بعد ایجاب شرط نزد مولانا صاحب آمد گفت که من سوالے دارم و جواب آن از معقول میخواهم نه از
منقول زیرا که آن دینست که پیغمبر شما جیب خدا است بهنگام شهادت امام حسین چرا به جناب الهی فریاد نکرد و دعا نکرد که حبیب مجیب

محبوب تر میشود و نیز بر اثر دعا با اجابت حق تعالی توجه فرمودے جواب داد که پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم و قتیکہ برائی فریاد
بحضور رب العزت تعالی رسیدند از پروردگار خبر رسید کہ البتہ از جانب قوم بر تو شما ظلم و ستم شدہ او را شہید ساخت اما چنین
کہ درین زمان حمزہ مقتول بہ فرزند عیسیٰ یاد آمدہ است ازین جہت پیغمبر خاموش ماند پادری ازین جواب الزامی لاجواب
شد و دو ہزار روپیہ بابت شرط بر وے واجب شد **ازانجملہ** آنکہ مولانا ممدوح باوجود تو غل علم حدیث و قرآن در علم معقول ہم
یکتائی روزگار بود چنانچہ یکروز مولوی مدن معقولی از وطن مالوفہ خود بقصد مباحثہ اندرون مدرسہ مدنی آنحضرت اشارت
بفرش نمودند گفت کہ من ہرگز بفرش نخواہم نشست خدام حسب الارشاد مولانا ممدوح برائے مولوی مدن پلنگ نواڑی
آوردند و از سوزنے دیگر آراستند ایران نشاندند مولوی مدن بعد اظہار اشتیاق ملاقات قصد گفتگو بعلم معقول نمودند مولانا
ممدوح فرمود کہ این پیش مولوی رفیع الدین برید و مرا معذور دارید کہ فقیر سوائے قال اللہ قال الرسول دیگر گفتگو کردن
اولی نمی پندارد سوئے مدن قبول نکرد و سوالی مالا یحل پیش کرد آنحضرت باین خوبی و خوش اسلوبی چنین جواب معقول داد
کہ مولوی مدن از پلنگ برخاستہ بفرش نشستند و گفت کہ "عاقبت مدن خراب گشت" ہر چند مولانا ممدوح برائے
نشستن پلنگ اصرار نمود امانہ نشستند و بسیار سفارت کردند و گفتند کہ لیاقت مدن در جائے پا انداز شما ہم نیست ہیچ قصور
معاف فرمائید کہ در سخت بی ادبی گرفتار شدم بعد عفو تقصیر بفرش نشستند **ازانجملہ** آنکہ در مجالس عشرہ محرم ذکر مولانا ممدوح
درس میفرمودند ہزار ہا کس جمع میشدند و اہل تشیع نیز می آمدند شخصی سوال کرد کہ ہنگام سبازیدن حضرت امام حسین علیہ السلام
حق تعالی کجا بود حضرت فرمود کہ بمیزان عدل کہ صبر امام بہ ظلم آن نافرجام غالب آمد **ازانجملہ** آنکہ روزے صاحب زادہ
دبی برائے ملاقات آنحضرت آمدند تذکرہ سوالی پیش نہاد گفت کہ کسی جواب این ندہد و آن اینست کہ شخصی مسافر راہ
گم کردہ دید کہ یکی خسپیدہ است و دیگر نشستہ و این میخواہد کہ راہ از کہ پرسد مولانا جواب داد کہ راہ برائے رہروان است
نہ برائے نشستن و این نشستہ ہم باین انتظار ہست کہ کسے از خواب بیدار شود تا راہ معلوم کردہ بمنزل مقصود رسد پس آن
شخصے سوئی را لایق است کہ او ہم نشیند و ہمراہ شخص نشستہ رود **ازانجملہ** آنکہ شخصے از اہل تشیع ملازم انگریزی پیش آنحضرت
آمد و گفت قبلہ بندگی مولانا پرسیدند کہ جناب علی مرتضی کرم اللہ وجہہ ریش میداشتند یا نہ او گفت بلی میداشتند باز پرسید
نام توچیست گفت شبیہ علی مولانا گفت کہ ریش شما نیست فقیر سیاہ داد گفت کہ ما دنیا داریم باز گفت کہ آنحضرت گردن
و بیری ہم بر سر میداشتند و بدندان مسی و بدست پاچنامی الیدند و بدستان مبارک چہلہ و انگشتری ہم میداشتند او عذر
کرد کہ خطا کردم و نمیخواہم کہ مسلمی شوم اما در چہارشنبہ است فرمود کہ فرشتگان مقربین حضرت رب العلمین چہار انہ

اصحاب خلیل الله آن حضرت صلی الله علیه وسلم بهم چهار دوست پانهم چهار دهم میر انسان نهم چهار که خاک و آب آتش و باد اند
را اعنا صر اربعه گویند عرض کرد همین طور بفتاد مثال فرمود او تمو جهات ایشان توبه و استعفار کرد و از اهل سنت گشت
روزی تهمتی محمود خان رئیس شاه جهان آباد در قصیده ستایش بخدمت حضرت فرستاد مولانا بجواب آن پشت رقعه این
شعر نویسانیده روانه پس کرد جمله حضار مجلس از خواندن آن محظوظ گشتند و آن این است ۵ در محفل خود داده مدد مجنونی را
افسرده دل افسرده کند انجمنی را **روزی** شخصی عرض نمود که انسان در محفل رقص سرود و در تمام شب بخلاف عبادت
بیداری نامد و قبلا خواب و غنودگی سرو غلبه نمی کند مولانا ممدوح چه شان نایاب گفت که رقص و سرود مثل بستر خار و راست
که بکلفت آن خواب گران او نمی گردد و عبادت مانند بستر گلباست که از لطافتش روح او تازگی می پذیرد و دماغش معطر می
گردد و طبیعت او بسکون می پذیرد و استراحت می ورزد **ازانجمله** آنکه شخصی لازم بادشاهی روبروی حضرت مولانا آمده عرض کرد
که تنخواه والد مرحوم یک صد روپیه بود من فقط ستی می یابم و آن خرچ اخراجات خانگی را کفایت نمیشود چکنم سخت حیرانم فرمودند که جانب
جنوب سرو بعد از چهار ده منزل شهر مسلمانان خواهی آمد در آن قیام کنی و اگر دولت رفیقه شود هم بران صبر کنی انشاء الله تعالی بوطن
خود بامراد آئی آن شخص موجب ارشاد همراهی رو کس بر اسپ سوار شده رخ بجانب جنوب کرد بعد چهار ده منزل بشهر ٹونک
دار الریاست نواب امیر خان رسید و در آن اقامت ورزیده مسجد از نواب صاحب هم ملاقی شد لیکن از کیفیت احوال
او هیچ پرسیده این را نوبت او فاقه رسیده رو سوی نواب بارکان دولت مشوره میکرد که آیا با فرنگیان چگونه معامله کنیم همه را کین
صلاح جنگ و دعا مارای نواب چنین شد که شخصی سوار تعیم مسجد البلیده از و هم مشوره کنید غرض که او را طلبیده رای صائب
او را از همه پسند تر افتاد و او را باعزاز و اکرام بستاهره یا نصد روپیه تعین نموده و فیل و شتر و غیره سامان جلوس داده بحضور
خبر ل اختر لونی بمقام دیل رائی معالمت صلح فرستاد و آن شخص اولا بحضور مولانا آمده و بنهایت مستعد گشت و چند اشرفی بطور نذر
نذرانه دگفت چنانکه آن جناب از کشف فرموده بودند همان طور بوقوع آمد فرمودند از کشف نه گفته بودم بلکه از سیاق کلام امید
ازانجمله آنکه شخصی آمده خواب خود بیان نمود که دره روغن می نوشد چونکه مولانا مدت تعبیر رویا مهارتی کامل داشت فرمود که بی بی شما در حقیقت
والده شما است تحقیق نمائید او سخت تعجب نموده و آمده بر خاست لیکن بسیار معلوم شد که فی الحقیقت مولانا ممدوح راست
فرموده اند و حبس این بود که آنها در حالت شیر خوارگی از مادر خود مفارقت افتاد او جوان شد بعد مدتی مدید عقد مناکحت با او
بست **ازانجمله** آنکه شخصی آمده عرض کرد که شب چنین خوابی دیده ام که دو سگ از زوجه من مباشرت می کنند سخت حیرانم
بنهایت متکلم فرمودند جای اندیشه و فکر نیست شاید که زوجه تو سوئی ندارد از تعرض میگیرد و امتناع نماید که آن شخص بخانه آمد

وحسب ارشاد یافت **ازانجمله** آنکه شخصے پر جلال آمد و حال که از بشارت او آثار عسر ہویدا بود نزد مولانا آمد و خواب عرض نمود
که امشب ہی بینم که از والدهٔ خود بستری میکنم ازان وقت زنده در گورم و ہر چند غور و فکری کنم ماجرائی این خواب بفہم من نمی آید
فرمودند که از بی بی خود پرسید شود شاید از و حرکتی بوقوع آمده باشد که کلام مجید از نزد جهانجین گرو کرده است. از انکار کرد
توبه و استغفار باید کرد و از چنین حرکات احتراز **ازانجمله** آنکه شخصے آمد و ماجرائے خواب بیان کرد که کمتابے مثل ہلال از
مشرق نمود ار گشته تا وسط آسمان بهد کابل میشود و از درمیان دو پاره شده مثل دو ہلال با دو سمت مشرق بسرعت تمام میروند
و غروب میشود امید که از تعبیر این خواب آگاه سازند آنجناب فرمودند که زوجهٔ تو احمل ست و به بود امروز آخر شب ساقط گردید
چونکه زن او باتفاق رائے اطبا عقیم بود او سخت متعجب و پریشان بخانه آمد و استفسار نمود کیفیت ماجرائے خواب چنانکه فرموده
بودند عیان افتاد **ازانجمله** آنکه مولانا در عالم رویا خاص از حضرت امیر المومنین علی کرم الله وجهه مشرف بمعیت شده
اند و از نکات و اسرار غریبه بهره وافی برد اشته اند چنانچه خود مولانا ممدوح شرح رویائے خویش به مکتوبے نوشته اند و آن این است
که مدت سال میگذرد که بست و ہفتم ماه رجب شب معراج علی اکثر الروات فقیر در خواب دید که میدانیست و ران فرش سفید
براق گسترده اند و بران فرش مردم بسیار با اشکال نورانی و لباسہائی فاخره منتظر قدوم برکت لزوم جناب حضرت امیر نشسته اند
فقیر ہم بدیافت این معنی در ان مقام بر فرش مذکور جا گرفته ناگاه جناب امیر علیه السلام از جانب قبله نمایان شدند و سمت آن
فرش توجه فرمودند و مردم ہمه برائے تعظیم برخاستند و بر لب فرش منتظر ایستاده اند فقیر در وسط فرش منتظر ایستاده بسبب ہجوم
اشخاص با عظمت تا لب فرش نتوانست رسید ایشان تشریف آورده تفریق صفوف نموده نزد فقیر آمده چار زانو نشسته اند فقیر
با دب تمام دو زانو مقابل نشسته الطاف بسیار فرموده و با ہیچکس کلام نفرموده محض با فقیر ہمکلام شدند فقیر آن وقت را غنیمت
دانسته چند چیز در ان وقت که در ذہن حاضر شده عرض نمود جواب صواب یافت **اول** آنچه فرمودند این بود که شنیدم
شخصے بزبان پشتو کتابی تصنیف کرده است و ران کتاب چیزیکه تحقیر من بود درج نموده شما را اطلاع این معنی ہست یا نه فقیر
عرض نمود که بنده زبان پشتو نمیداند تا از حال کتابہای این لغت آگاه باشد موافق فرموده حضور تحقیق خواہم کرد باز عرض
نمودم که از مذاہب فقہا کدام یک مختار و پسند جناب است فرمودند که ہیچ مذہب پسند ما نیست یا بطور ما نیست افراط و تفریط
بعمل آورده اند باز عرض نمودم که از طرق اولیا الله کدام یک طور پسند جناب عالی است فرمودند در اینجا ہم ہمان جواب است
و در ہر طریقه چیزہائے نامرضی باختلاف طور با احداث نموده اند و با اینہمه از طور ما متصور دارند زیرا که در عہد ما سه طریق شغلے که
در تقرب الی الله مفید باشد معمول و مروج بود ذکر و تلاوت قرآن و نماز آنہا فقط ذکر را شغل مقرر کرده اند و تلاوت قرآن

و نماز را شغل نمیدانند بعد ازین عرض نمودم که تلاوت قرآن نماز را چگونه شغل باشد و از جناب ایشان طریق تلاوت
قرآن نماز را القا شده و چیزے بزبان هم فرموده اند لیکن بسبب قوت تاثیر باطنی معلوم کرده ام و حالت باطن من تغیر شده چه
پیدا آورده که وصف نمی آید ازان وقت آن دارد باطن خود مستقری یابم عرض کردم که هر چند مرا توسل بجناب عالی از راه طریق
و سابق نیست بسیار بجد الله حاصل است لیکن میخواهم که بلاواسطه بیعت نایم آنجناب دست خود را دراز کرده دست فقیر را گرفته
بیعت فرمودند درآن وقت آثار عظیم در باطن فقیر شدند بعد ازان عرض نمودم که اکثر صحابه خصوصا قریشیان با جنابت
مشاجرات نموده اند در میان آنها حکم بیعت چگونه بوده است این حقیقت فرمودند که ما از ایشان شکایت برادرانه داشتیم یا
فرمودند شکایت پادری داشتیم شکر بنجهاده میان بود مردم نافهم این را دوده دوبرده اند و بسیار افزوده باز عرض نمودم که
فلان صحابه خود را سید الاولین و الاخرین میگفته اند آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرموده اند که او از اولاد من نیست اند در دوغ میگویند بعد ازان یکایک
دیوان بست رحلت کنان قشریف بردند و مردم دیگر که منتظر بودند در حیرت ایستاده اند که کاش این صحبت قدسی استعداد
می پذیرفت **ازانجمله** آنکه روزے دو سه حدیث بود که شخصے آمد و از انگشت شهادت اشاره پس پشت کرد آن شخص بعد
وضو بخدمت حضرت مرتضی نمود که در خواب دیده ام که جناب سرور کائنات علیه الصلوة والتسلیمات رونق افروز شده و جناب بروے
حضور وعظ حدیث شریف میفرمایند ناگاه این کمترین هم حاضر شد آنجناب بموجب طور اشاره کرد چنانکه هنوز در وقت وعظ
کرده بودند این سبب چیست مرا ای خدا آگاه سازید فرمود سبب آنست که از دین شما بوی حقه می آید آن روز تصور باعث
ناپسندیدگی است ازین جهت اشاره به پس پشت کرده شد **ازانجمله** آنکه سال اول بود که مولانا ختم قرآن شریف در
تراویح کرده بودند ناگاه شخصے از ره کمتر آراسته و علم بدست گرفته بعد تراویح آمد و گفت که حضرت محمد رسول الله صلی الله علیه
وسلم کدام جائی تشریف میدارند جمله حاضران بجز دست او آمدند و سخت متحیر شدند که معامله چیست نامش چیست ندانستند ابو هریره
گفت که آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرموده بودند که امروز ختم قرآن عبد العزیز است ما خواهیم رفت مرا در جائی دیگر بجز سے
فرستاده بودند ازین جهت تاخیرے واقع شد این گفته نائب شده **ازانجمله** آنکه چون مولانا برای نماز جمعه بمسجد جامع
رفتی عمامه تا شیم بسے شخصے مصیح الدین نامی که اکثر بخدمت رانده بودے روزے ازین سبب استنباط نموده مولانا کلاه خود را
بر سر او نهاده او دفعتا بهوش شده بدیر افاقه یافت پرسیده چه شد گفتند اندرون مسجد جامع زیاده از سه کس نمی یابم که بصورت
انسان باشد باقی کسی بالصورت خرس و کسی بالصورت خنزیر و کسی بهیئت بزغاله دیدم ازین واقعه لرزه بر اندامم افتاد
و بیهوش گشتم فرمودند ازین سبب است که پرسیده بودی **ازانجمله** آنکه مولانا در یک هفته دو بار وعظ فرمودے و مردان

از صلحا و علما بسیار آمدی و از برکات و فیوض حضرت ایشان عوام هم کیفیت و لذت مثل علما یافتی و صوت ایشان در گوش هر قریب و بعید مکیسان رسیدی **ز وزے** حضرت بیمار بودند و از چند روز طعام هم نخورده بودند و شدت مرض بسیار بود که یوم وعظ آمد فرمودند که مراد و کس گرفته باشند و در اثنای بیان علیحده بشوند آنحضرت بدستور وعظ فرمودند بعد از ان وعظ آیه شریفه ذوی القربی و الیتامی و المساکین و ابن السبیل فرمودند و حصص جمله اسباب و نقدی خود را بموجب آیه شریفه کردند ان بعد چند اشعار عربی و فارسی خواندند و بجای این شعر مشهور "من نیز حاضر میشوم تصویر جانان و بلبل" و "من نیز حاضر میشوم تفسیر قرآن و بلبل" و چند مصراع چنین که یکے از مصنف و دیگرے خود را خواندند باز گفتند که کفن من مثل پوشش حیات من باشد چنانچه همیشه پیراهن ایشان از دهوتر بود و پائجامه ایشان از گاڑها باز فرمودند که نماز جنازه بیرون شهر او اکنند و بادشاه را از حضوری جنازه منع سازند چنانچه مردمان بعد انتقال ایشان بهمان طور کردند چنانکه فرموده بودند نوبت نماز جنازه ایشان به پنجاه و پنج بار رسید مردمان جوق جوق می آمدند و نماز میخواندند صدمه وفات ایشان بر اهل عالم طاری بود کسی نه بود که وے از وفات آنحضرت غمگین نه بود مزار پر انوار ایشان دهلی بیرون ترکمان دروازه متصل مزار والد ماجد ایشان است نور الله مرقده و تاریخ وفات آن جامع الکمالات باقوال صحیح

درسنه یکهزار و دو صد و سی و شش هجریست

تاریخ سن وفات ایشان واقف اسرار سبحانی فخر اولاد حضرت مجدد الف ثانی

حضرت مولانا شاه رؤف احمد صاحب قدس سره مجددی احمدی بفارسی چنان نشسته اند

شاه عبد العزیز فخر جهان		عالم علم آیت قرآن	
صبح یکشنبه هفتمین شوال		از بدن گشته روح او بران	
سن هجری چو جستم از هاتف		گفت ای نکته سنج قاعده دان	
سال فوتش ز هر عدد پیداست		از احد تا الوف زین عنوان	
خواهی از هر عدد که تاریخش		اولا چار چند کن پس ازان	
یک بیفزا و ضرب کن در ده		پس بکن طرح بست ایجان	

در صد و بست و چار باقی را	ضرب فرما تو اے فہیم زمان
پس بنقصان یک مد و دو باب	نوت آن منتخر زمین و زمان

ونیز از حکیم مومن خان دہلوی بزبان اردو تاریخی عجیب ملاحظہ باید نمود

انتخاب منشی دین مولوے عبد العزیز	بے عدیل و بے نظیر و بے مثال و بے مثل
جانب ملک عدم تشریف فرما کیون ہوئے	آگیا تھا کیا کہین مردون کے ایمان مین خلل
ہے ستم اے چرخ تو کیسکو کہان سے لیگیا	کیا کیا یہ ظلم تو نے بیکسون پر اے اجل ؟
جب اٹھائی نعش ایک عالم تہ و بالا ہوا	لوٹتا تھا خاک پر ہر قدسی گردون محل
کیا کسون کا کس پہ تھا صدمہ کیا جسوقت دفن	ڈالتا تھا خاک سر پر ہر عزیز و متبذل
مجلس درد آفرین تعزیت مین میں بھی تہا	جب پڑہی تاریخ مومن نے یہ کہ بے بدل
دست بیداد اجل سے بے سر و پا ہو گئے	فقر و دین فضل و ہنر لطف و کرم علم و عمل

۱۲ ۳۹۰

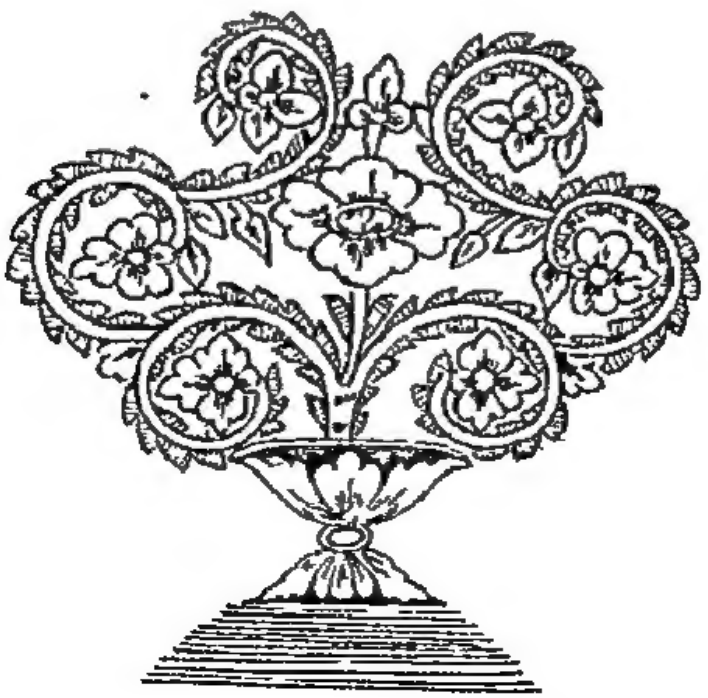

برخی احوال دختران و برادران و نبیرگان شاه صاحب

از اولاد حضرت سوائی سه دختران پسرے پیدا نه شده آن همه بحیات ایشان انتقال فرمودند سلسلهٔ ایشان همین طور است که صاحبزادهٔ کلان بعقد نکاح مولوی عیسیٰ صاحب (فرزند کلان حضرت مولانا شاه رفیع الدین صاحب) بود و صاحبزادی دوئمی بعقد نکاح شیخ محمد افضل صاحب ابن شیخ احمد ابن شاه اسمٰعیل ابن شیخ منصور ابن احمد ابن محمود بود (که نسب نامهٔ ایشان بنسب نامهٔ حضرت شاه ولی الله میرسد) از ایشان مولانا محمد اسحٰق و مولوی محمد یعقوب علیهما السلام پیدا شدند و صاحبزادی سوئمی به مولوی عبد الحی صاحب منسوب بود بعد حضرت مولانا هر سه برادران ایشان قائم مقام ایشان شدند و به درس و تدریس مشغول گشتند اسامی مبارکش از نیست مولانا شاه رفیع الدین صاحب و مولانا شاه عبد القادر صاحب و مولانا شاه عبد الغنی صاحب جای مزار ایشان نزد مزار حضرت مولانا شاه ولی الله صاحب رحمة الله علیه است نور الله مرقدهم و ترجمهٔ اوصاف و کمالات این حضرات خارج از حد بیان است هر یکی فریدهٔ دهر و وحید عصر صاحب علم و حلم و عمل و تقویٰ و فهم و ذکاء و فراست و دیانت و امانت و مراتب ولایت بود و همچنین اولاد اولاد آن حضرت

	این سلسله از طلائی ناب است این خانه تمام آفتاب است	

از اولاد ایشان مولوی سوئی صاحب و مولوی مخصوص الله صاحب و مولوی عیسیٰ صاحب و مولوی حسن جان صاحب و یک صاحبزادی وفات آنحضرت ۵ شوال المکرم سنه ۱۲۳۳ھ از اولاد ایشان صرف یک دختر بود که بمولوی مصطفیٰ برادر زاده خویش منسوب کرده بود ند از ایشان یک دختر پیدا شد و او بزوجیت مولوی محمد اسمٰعیل صاحب شهید داده شد ز ایشان مولوی محمد عمر پیدا شدند و بست و دوم جمادی الثانی سنه ۱۲۶۶ھ انتقال فرمودند چنانچه تاریخ وفات آن "از مرگ شیخ زمان" پیداست سلسلهٔ ظاهری حضرت مولانا شاه عبد القادر صاحب منقطع گردید الا الله باقی من کل فانی عمر شریف حضرت شصت و هشت سال بود که بتاریخ شانزده رجب المرجب سنه ۱۲۳۰ھ سفر آخرت پیش آمد حال آن جناب بکما هی معلوم نشد همین قدر بدست رسید که از اولاد صاحبزادی ایشان دختران بحیات اند

محمد بیگ عفی عنه

بعد ایشان سلسلهٔ درس و تدریس بنام حضرت مولانا محمد اسحق صاحب مهاجر رحمة الله علیه است ایشان
بعد چندی مع قبائل بهمراهی برادر خورد مولوی محمد یعقوب صاحب بنیت هجرت قصد مکه معظمه فرمودند
چنانچه تمامی علماء و رؤسا از حضرت ابوظفر سراج الدین محمد بهادر شاه تا درگاه حضرت خواجه قطب الدین
بختیار کاکی رحمة الله بمعیت آنحضرت رفتند و مرخص گردانیدند از صدمهٔ مفارقت آن مجمع البرکات
تمامی اهل این دیار مغموم بودند و هر صغیر و کبیر از در فراق آن یگانهٔ آفاق گریان و ملول۔

آنحضرت بمکه معظمه زیده تا شش سال کامل به درس و تدریس پرداخته و بیست و پنجم ماه رجب المرجب سنه
قریب طلوع صبح صادق ۱۲۶۲ھ از این دار فانی بملک جاودانی رحلت فرمودند انا لله و انا الیه راجعون
صاحب اتحاف بحواله قول جلی حضرت شاه ولی الله رحمة الله می گوید که ایشان فرمودند آگاهی آمد این
فرزندان که لطف الهی ایشان را عطا کرده است همه سعادتمند نوعی از ملکیت اما ایشان ظهور خواهد کرد لیکن تمییز
غیب تقاضای کند که دو شخص دیگر پیدا شوند که در مکه و مدینه سالها احیاء علوم دین نمایند و همان جا وطن
اختیار کنند از طرف ما و نسب ایشان با تمکن باشد زیرا که آدمی زاده بوطن مألوف میلان طبع دارد انتقال جا
که والدهٔ ایشان تمکن باشند بسیار مشکل است مگر بتسخیر قاسر انتهی بلفظه محرر سطور گوید که مصداق این
آگاهی سوای هر دو نواسهٔ حضرت مولانا شاه عبدالعزیز صاحب دهلوی که مولانا محمد اسحق و محمد یعقوب اند بظاهر
معلوم نمی شوند که ایشان از بلی وطن خود بهجرت نموده در مکه اقامت فرمودند سالها سال با حیائی روایت
حدیث باهل عرب و عجم پرداختند والله اعلم بالصواب

بعد از هجرت حضرت مولانا اسحق صاحب مولوی موسیٰ صاحب مولوی مخصوص الله صاحب فرزندان حضرت شاه
رفیع الدین صاحب بمدرسهٔ شاه صاحب بدرس و تدریس مشغول شدند الحال نخست مولوی مغیث الدین صاحب
از بزرگان حضرت شاه رفیع الدین رحمة الله دیگری یافته نمی شود حق تعالی در عمر وی برکت زیاد

محمد بیگ عفی عنه

---

۱ تاریخ وفات ۱۴ رجب سنه ۱۲۹۹ھ ۲ تاریخ وفات ۱۴ ذی الحجه سنه ۱۲۹۸ھ

إنك لا تهدي من أحببت ولكن الله يهدي من يشاء وهو أعلم بالمهتدين

الحمد لله على إحسانه كتاب مستطاب مجموعه فتاوای حضرت مولانا شاه عبد العزیز محدث دهلوی رحمه الله

فتاوی عزیزی

از اهتمام احقر الانام محمد عبد الاحد عفا الله الصمد باه شوال ۱۳۱۱ھ

در مطبع مجتبائی واقع دهلی شد

297.73
Ab1

رسالہ در بیان استحباب رفع سبابہ در تشہد

بسم اللہ الرحمن الرحیم

حمد للہ والمنۃ والصلوٰۃ والسلام علے صاحب الشرع والسنۃ وعلے آلہ واصحابہ ازمۃ الحق والامہ
انکہ امام ابوحنیفہ رحمۃ اللہ علیہ گفتہ است حلال نبود کسے راکہ بقول ما تمسک کند تا آنکہ نداند ماخذ آنرا
کتاب وسنت واجماع وقیاس جلی در مسئلہ و در اصول امام اعظم آمدہ کہ فقہ را از چہار اصل گیرند اول
کتاب اللہ تعالیٰ دوم سنت رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم سوم اجماع امت مجتہدان عصر واحد چہارم قیاس
طری کہ دران نص نباشد بر نظریکہ دران نص باشد و ہر حکم کہ بہ کتاب وسنت ثابت گردد جز بکتاب وسنت
سوخ نشود واجماع وقیاس مخالف کتاب وسنت باطل بود و نسخ بعد از زمان پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم
را نبود و مجتہد گاہ خطا کند و گاہ بحق رسد و چون خطای او ظاہر گردد تقلید او در خطا حرام بود این است اصول
م اعظم رحمۃ اللہ علیہ اکنون بشنو کہ ثابت شد باحادیث صحیحہ نزد امام اعظم وصاحبیہ وامام مالک وامام
شافعی وامام احمد وغیرہم رحمہم اللہ کہ حضرت رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم در تشہد نماز برائے توحید
ای تعالیٰ اشارت بانگشت کردی و تصریح کردہ اند محققان و متبعان آثار و اخبار نبویہ علیہ افضل الصلوٰۃ
التحیہ کہ وارد نشدہ در منع اشارت ہیچ آیتے وحدیثے و چون نرسید بعضے را سنت در اقوال ائمہ منع کردند
را قیاس نہ بکتاب وسنت وقیاس واجماع مخالف نص باطل باشد پس خطا کردن و تقلید او در خطا حرام بود
ترتیب دادم این رسالہ را بر یک مقدمہ و سہ فصل **مقدمہ** در بیان تمسک بسنت وقت اختلاف
ت **فصل اول** در احادیث صحیحہ **فصل دوم** در روایات فقہیہ قویہ **فصل سوم** در ادلہ مانعان

واجوبه آن مبحث مهم در بیان تمسک بسنت وقت اختلاف امت قال الله تعالی وما اتکم الرسول
فخذوه وما نهاکم عنه فانتهوا واتقوا الله ان الله شدید العقاب فرمود حق تعالی چیزیکه بدهد شمارا پیغمبر
یعنی از اوامر و نواهی پس بگیرید آنرا یعنی عمل کنید برآن و چیزیکه منع کند شمارا ازان پس باز مانید و بترسید
از خدای تعالی بدرستیکه خدای تعالی سخت عقاب کننده است یعنی عذاب سخت میکند کسی راکه خلاف فرمان
رسول الله کند وقال رسول الله صلی الله علیه وسلم من یعش منکم بعدی فسیری اختلافا کثیرا فعلیکم بسنتی
تمسکوا بها وعضوا علیها بالنواجذ رواه احمد والترمذی یعنی فرمود رسول الله صلی الله علیه وسلم کسیکه زنده خواهد ماند از شما
بعد من پس خواهد دید اختلاف بسیار پس لازم ست بر شما که چنگ زنید بسنت من و بگزید بران بدندانها
یعنی محکم گیرید وقال رسول الله صلی الله علیه وسلم من احب سنتی فقد احبنی ومن احبنی کان معی
فی الجنة رواه الترمذی یعنی فرمود پیغمبر صلی الله علیه وسلم کسیکه دوست دارد سنت مرا پس تحقیق دوست
داشت مرا و کسیکه دوست داشت مرا باشد با من در جنت **فصل اول** در احادیث صحیحه روایت کرد امام
ربانی محمد بن الحسن الشیبانی در موطا خود از امام مالک واو از معلم بن ابی مریم واو از علی بن عبد الرحمن
المعاوی که گفت دید مرا عبد الله بن عمر رض که بازمی ایستادم بسنگریزه ها در نماز چون از نماز فارغ شدم
نهی کرد مرا و گفت بکن آنچه رسول الله صلی الله علیه وسلم میکرد گفتم چه میکرد پیغمبر خدا صلعم گفت بود
رسول الله صلی الله علیه وسلم وقتیکه در نماز نشستی بنهادی کف دست راست را بر ران راست و قبض کردی
همه انگشتان را و اشارت کردی بانگشتی که متصل انگشت نرا ست و بنهادی کف دست چپ بر ران چپ
گفت محمد که ما کار پیغمبر خدا صلعم را اختیار کردیم و همین ست قول ابی حنیفه تا اینجا ترجمه عبارت موطا او است
و در بدایع و نهایه آورده که نقل کرد امام محمد در کتاب مشیخه به اشارت و حدیث آورده است که پیغمبر خدا صلی الله
علیه وسلم اشاره کردی و بعد ازان گفته که انچه پیغمبر خدا صلعم کرد ما نیز اورا اختیار کردیم و همین ست قول
ابی حنیفه و قول ما در ذخیره و شرح زاهدی مذکور ست که امام محمد بعد ازان گفته که انچه پیغمبر خدا صلعم کرد ما نیز
اورا اختیار کردیم و همین ست قول ابی حنیفه و قول من و در کفایه و تاتارخانی حدیث بروایت امام محمد
آورده که پیغمبر خدا صلعم اشارت کرده است بعد ازان گفت محمد که همین ست قول من و قول ابی حنیفه
و در عنایه مذکور ست که نقل کرد محمد بن حسن در کتاب مشیخه و حدیث آورده که پیغمبر خدا صلعم اشاره کردی
در نماز و نیز روایت کرد امام احمد و ابن السکیت در صحاح خود از عبد الله بن عمر قال رسول الله صلی الله علیه وسلم

الاشارة بالاصبع اشد علی الشیطان من الحدید اما انچه روایت کرده اند ائمه شافعیه در کتب حدیث
قریب بتواتر ست چنانچه در صحیح مسلم از عبد الله بن زبیر روایت کرد که چون پیغمبر خدا صلے الله علیه وسلم از
نماز نشستی دست راست بر ران راست نهادی و دست چپ بر ران چپ نهادی و اشاره بانگشت سبابه
کردی و نرانگشت برانگشت میانه نهادی و عبد الرزاق از ابی هریره روایت کرد که پیغمبر خدا فرمود صلعم
که تحقیق یک جزء از هفتاد جزء پیغمبری تاخیر سجود ست و جزء دیگر تعجیل افطار ست و جزء دیگر اشارت به انگشت
در نماز و روایت کرد حاکم از عقبة بن عامر که رسول الله صلے الله علیه وسلم فرمود که نوشته میشود در هر اشارت که
اشارت میکند در نماز خود ده نیکی بمقابله هر انگشت یک نیکی و فضائل اشارت بسیار است درین مختصر نگنجد
وای بر کسے که از فضائل محروم باشد **فصل دوم** در روایات فقهیه از کتب معتبره حنفیه ابن الهمام در شرح
هدایه گفته منع اشارت خلاف عقل و نقل است و در ملتقط مذکور ست که نیست در اشارت اختلاف علماء و در قنیه
گفته که اشارت در وقت لا اله الا الله بلا اختلاف ست و در کفایه مذکور ست که علامه نجم الدین زاهدی
گفته که هرگاه متفق شد روایات از همه اصحاب ما که اشارت سنت ست و همچنین از علمای کوفه و علمای مدینه
و بسیار ست اخبار و آثار پس عمل بآن اولی باشد امام ابن الهمام در شرح هدایه و صاحب کفایه و محشی الجلبی
در منیة المصلی و شیخ شمنی در شرح نقایه گفت که وقت تهلیل عقد و اشارت کند تا مصلی هر دو طریق جمع کرده و امام ابو یوسف در
امالی خود گفته که انگشت فرو دوی را بلند و انگشت میانه با انگشت زلفه کند و با انگشت سبابه اشاره کند و در شرح وقایه گفته همچنین ست
نزد علماء ما و صاحب هدایه در مختارات النوازل گفته که اشارت وقت لا اله الا الله نیک است و در منیة المصلی
میگوید که وقتیکه بشهادتین رسد اشاره سبابه کند **فصل سوم** در دلائل منع کنندگان و جوابهای آن
بعضے گفته اند بهتر آنست که اشاره نکند و فتوی برین ست زیرا که بنا نماز بر سکینه و وقار است یعنے بر
آرامش و آهستگی ست و در اشارت سکینه و وقار نیست جواب این دلیل آیت و حدیث نیست و نه اجماع پس
قیاس است و قیاس و اجماع با وجود حدیث صحیح باطل باشد ظاهر ست که منع کننده را احادیث صحیحه و روایات
فقهیه حنفیه نرسیده بود و گرنه هرگز گویند فعل پیغمبر را صلعم که این خلاف سکینه و وقار است خصوصا در نماز
باتفاق جمیع مومنین کافر گردد و در صلوة مسعودی میگوید که این سنت علماء متقدمین است متاخران بآخر نهی
کردند منسوخ شد بنا بران که این قول رافضیان گرفتند جواب اول آنکه دلیل بر خلاف اصول امام اعظم است
زیرا که این دلیل قیاس است و قیاس و اجماع با وجود حدیث صحیح بر خلاف آن باطل باشد دوم آنکه مقرر است

کہ نسخ بعد زمان پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم روا نبود سوم مخالفت رافضیان از بدعتہای ایشان می باید نہ در سنت ہا کہ ایشان بران عمل کنند کہ این مخالفت عین مخالفت پیغمبر باشد صلے اللہ علیہ وسلم نمے بینی کہ رافضیان در وضو مے فرستند وابتدا بہ بسم اللہ میکنند ویدست راست میخورند ودست چپ استنجا میکنند ودر وضو تسمیہ وتحمید وثنا وموالات در وضو ناخن گرفتن وحلق موی بغل وموئے زیر ناف اگر ترک سنت ہا برای مخالفت رافضیان ضروری باشد باید کہ سنیان اکثر سنت ہای عادت وعبادت را ترک کنند ومخالفت پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم روا دارند وباز خود را سنی گویند زہے غرور شیطانی وتعصب ودر محیط آوردہ کہ اشارت بر قول امام ابو حنیفہ ومحمد رح سنت ست وہمچنین در کتابہای دیگر مذکور ست اگر ذکر کنیم سخن دراز گردد وبالجملہ بدلیل یا ظن کسے مخالفت پیغمبر خدا صلعم کردن وخلاف امام مذہب خود وباوجود این خود را سنی پنداشتن جز جہل ونادانی ویا تعصب نفسانی چیزی دیگر نباشد سنی آنکہ کار سنت کند ورافضی آنکہ ترک کند وبر خلاف امام مذہب رود فقط کتبہ عبد العزیز عفا اللہ عنہ تمام شد رسالہ اشاعۃ السنۃ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

سوال مراد از دوازدہ خلیفہ کہ در صحیح مسلم ودیگر صحاح موجود ست کدام کدام اند وعلمای اہل سنت چرا بہ یک معنی مراد این حدیث اتفاق نکردہ اند وپیغمبر خدا صلے اللہ علیہ وسلم چرا معنے مفصل این حدیث بیان نفرمودہ کہ امت در تعیین معنے مراد آن در اختلاف افتادند وہر یک فرقہ بزعم دیگر گمراہی وضلالت اختیار کردہ

جواب عبارت این سوال خالی از اضطراب واختلال نیست بیانش آنکہ جملہ اولے از آن مشعر ست بر اینکہ سائل مراد علمای اہل سنت از مصادیق دوازدہ خلیفہ کہ در احادیث صحیحہ ایشان بروی کامد آمدن انہا منصوص است اطلاعے ندارد لہذا از ایشان استفسار میکند پس بریں تقدیر بنای سوال بر استکشاف مراد ایشان ازان خلفا خواہد بود وجملہ ثانیہ ازان اعنی قول او کہ علمای اہل سنت چرا بر یک معنے این حدیث اتفاق نکردہ اند دلالت دارد بر اینکہ معترض بر مراد ایشان بتفصیل اطلاع دارد سوال از لیت اختلاف ایشان در تعیین مصادیق آن خلفا میکند پس بریں تقدیر بنای سوال بر استفسار کمیت افتراق وعدم اتفاق ایشان بر یک قول خواہد بود وہل ہذا الا تہافت وتساقط بالجملہ اگر مقصود وی از سوال استکشاف مراد علمای اہل سنت ازین خلفا است چنانکہ صدر سوالش بران

دلالت دارد گوییم متأسفانه ارامتثال هذا الاختیار بما اراده بها الرسول المختار لیکن آنچه ارمحتملات ان در
ظاهر نظر اشهر مے نماید و مختار بعضے ازایمه فن شریف حدیث مثل قوشجی و قاضی عیاض و متبعیما
کالشیخ المحقق عبدالحق الدہلوی وغیرہم من الاجلة قدس الله اسرارہم وميل امام نووی در شرح صحیح مسلم
نیز بطرف آن معلوم میشود واست که مراد ازان خلفا اثنا عشر قریشین که مروج و مقیم دین متین و منفذ احکام
شریعت غرا و حیاحب بسطام و اطراف غبرا و والی خلافت نبوت باستحقاق والاتفاق لا علے سبیل التغلب
والاستغلاب باشند هستند و بروی کار آمدن این خلفا بر سبیل اتصال یکدیگر لازم نیست بلکه از وقت ظهور
خلافت راشده تا قرب قیام ساعت این عدد تمام خواهد شد پس از جمله ابن خلفار بعضے مثل خلفار اربعه
و حضرت امام حسن و عمر بن عبدالعزیز بروی کار آمده اند و اتمام این عدد تا قرب قیامت صورت خواهد بست
واکثر طرق این حدیث و بعض احادیث دیگر مویدیافت ازانجمله انچه در صحیح مسلم وارد ست لا یزال
الدین قائما حتے تقوم الساعة و یکون علیهم اثنا عشر خلیفة و ایضا در ان کتاب وارد ست لا یزال
الاسلام عزیزا منیعا و ازانجمله آنست انچه در حدیث حذیفه نزد یک بزار و طبرانی آمده لا یزال امر امتی
صالحا حتانچه ابن حجر در فتح الباری نقل نموده و ازانجمله است انچه در سنن ابی داؤد واقعشده کلهم تجمع
علیه الناس و ازانجمله است انچه در طبرانی وارد شده لا یضرهم عداوة من عاداهم و ازانجمله است
انچه اخراج کرده است احمد و بزار از حدیث ابن مسعود انه سئل کم یملک هذه الامة من الخلفاء فقال
سالنا عنها رسول الله صلے الله علیه وسلم فقال اثنا عشر لعدد نقباء بنی اسرائیل و ازانجمله است انچه
شیخ ابن حجر در فتح الباری از ابن جوزی نقل کرده که گفته بسنده فی مسنده الکبیر من طریق ابی بحران
لا تهلک هذه الامة حتے یکون فیها اثنا عشر خلیفة کلهم یعمل بالهدی و دین الحق الخ و ازانجمله است
انچه ابو داؤد و ازطریق اسود بن سعید از جابر بن سمره اخراج کرده و زیاده نموده بران فلما رجع الی
منزله اتته قریش فقالوا ثم یکون ماذا قال الهرج اخرج البزار بهذه الزیادة من وجه فقال فیها ثم رجع
الی منزله اتبعه فقلت ثم یکون ماذا قال الهرج کذا فی الفتح الباری و ایام هرج قریب قیام ساعت
خواهد بود چنانچه امام بخاری در صحیح خود از شقیق ابن سلمه اخراج نموده که گفت کنت مع عبدالله و ابی
موسے فقالا قال النبی صلے الله علیه وسلم ان بین یدی الساعة ایاما ینزل فیها الجهل و یرفع فیها العلم
و یکثر فیها الهرج القتل و ابن جوزی هرج را که در حدیث اثنا عشر خلیفه واقع ست هرج مین هرج که قریب

قیام ساعت خواہد بود حمل کردہ چنانچہ شیخ ابن حجر در فتح الباری بآن تصریح کردہ حیث قال المراد بقولہ ثم یکون الہرج ای القتل المؤدیۃ بقیام الساعۃ ہذا جواب السوال علی طبق مایفہم من صدر المقام فان اختلج فی روع السائل علی ہذہ الارادات المرضیۃ شئی من الاوہام الفاسدۃ فعلیہ بالبیان وعلینا رد ہ بالبرہان واگر مقصود ش از سوال استفسار لمیت اختلاف علماء در بیان مراد آن احادیث است گوییم انچہ بر کسانیکہ فی الجملہ بہرہ از عقل وعلم دارند مخفی نیست لیکن چونکہ ظاہر از تحریر سائل معلوم میشود کہ مایہ علمی ندارد لہذا بہ بیان آن بر سبیل اجمال پرداختہ میشود باید دانست کہ ایں حدیث محتملات کثیرہ دارد وہر حدیثے کہ ایں چنین باشد اتفاق علماء صورت نمے بندد بلکہ رائے ہر عالمے بسوی احتمالے ازان احتمالات کہ در ظن او نظر بر قراین ودلالات قوت مے یابد میرود وترجیح مذہبے نیست کہ دران ایں قسم احادیث موجود نباشند وعلماء آن مذہب دران اختلاف نکردہ باشند ہر چند ایں دعوی بجہت کمال ظہور مستغنی از بیان ست لیکن برائے دفع اوہام متعصبین بذکر شاہدے پرداختہ میشود کہ شریف مرتضے در نہج البلاغۃ از کلام حضرت امیر المومنین نقل کردہ ہذا بلاء فلان فلقد قوم الاود الخ وابن ابی الحدید در شرح آن گفتہ المکنی عنہ عمر بن الخطاب وقد وجدت النسخۃ اللتی بخط اطہری ویحسب فلان عمر حدثنی بذلک مختار بن معد الموسوی الاسدی الشاعر وقال الراوندی فی شرحہ انہ مدح بعض اصحابہ بحسن السیرۃ وان الفتنۃ ہی التی وقعت بعد رسول اللہ صلعم من الاختیار والاثرۃ وقال الجاروديہ انہ کلام فی امر عثمان کما یرجح الآن الامیر المیت فی ایام الامیر الحی بعدہ فیکون ذلک تعریضا بہ انتہی مختصرا پس بدستور معترض گوییم کہ علماء شیعہ چرا بر ایک معنی مراد این حدیث اتفاق نکردہ اند بالجملہ سوال معترض بہر تقدیر کہ باشد ناشی از قصور اطلاع او در علم دینیہ وعدم اطلاع بر مذہب اہل سنت امیہ است وانچہ گفتہ است کہ بعضے خدا معنے حدیث بیان نفرمودند کہ است در تعیین مراد آن در اختلاف افتادند گوییم این کلام مالا مال از اختلال ست وتعرض بجمیع آن موجب اطناب واملال ست لیکن بحکم مالا یدرک کلہ لا یترک کلہ در اینجا بذکر سہ خلل اکتفا میرود اول آنکہ ازین کلام لازم مے آید کہ در کلام شارع اصلا از اقسام خفی ومشکل ومجمل ومتشابہ کہ از مقابلات ظاہر ونص ومفسر ومحکم اند احدی واقع نباشد حالانکہ وقوع آن در کلام شارع بر ہمگی از اہل علم مخفی نیست دوم آنکہ بر تقدیر وقوع این اقسام در کلام اللہ

بر جناب رسالت پناہ کہ ترجمان الحق و مبین معانی کلام ابد بودند لازم بود کہ ایضاح آن میفرمودند
و خفا و اشکال و اجمال و تشابہ آن زائل میفرمودند حالانکہ بعضے افراد اقسام ثلثہ و جمیع افراد اقسام
رابع غیر مبین واقع اند سوم آنکہ این اشکال مشترک الورود است چرا کہ مخالفین ادراہم مے رسد
و تقریر نامربوطش مرادر اکثر احادیث جاری نمایند مثلاً در حدیث نہج البلاغہ کہ مذکور شدہ بگویند کہ حضرت
امیر کنی عنہ فلان را کہ در حدیث لہذا ابلاء فلان واقع ست چرا بیان نفرمودند کہ امت در تعیین آن
در خلاف افتادہ اند و ہر یک بزعم دیگرے گمراہی و ضلالت اختیار کردہ مثل آیۂ فانکحوا ما طاب
لکم من النساء مثنی و ثلاث و رباع جواز ازدواج بیزدہ زن مے فہمند و دیگران جواز چہار زن
یکے بزعم دیگرے گمراہ پس در احادیث نبویہ نیز بعض مردم بغلط فہمی اختلاف نمودہ باشند ازان
کدام قباحت لازم مے آید دیگر آنکہ اگر مراد ش آنست کہ یک فرقہ از علماء اہل سنت کہ بجائے خود
تعیین مراد آن احادیث نمودہ بزعم فرقہ دیگر ازان کہ تعیین خلاف آن کردہ گمراہ است پس غیر مسلم ست
چرا کہ ہر کسے از علماء اہل سنت کہ یکے از محتملات این حدیث را ترجیح دادہ اختیار نمودہ اصلا بزعم
دیگرے گمراہ نیست و اگر مراد ش آنست کہ فرقہ اہل علماء است بسبب تعیین مراد آن بزعم دیگرے
اختیار ضلالت و گمراہی کردہ مثل شیعہ و سنی کہ ہر واحد بزعم دیگرے اختیار ضلالت و گمراہی کردہ
گوئیم ما مردم شیعہ را بسبب تعیین مراد در ین احادیث خاطی نمیگوئیم بنا بر آن میگوئیم کہ بر حضرات شیعہ
شیعہ حمل این احادیث نمے نمایند بزعوم ایشان صفاتے کہ در ین احادیث مذکور اند بر انہا مثل
فوت و عزت اسلام در وقت ایشان و اجتماع ناس بر ایشان و غیر ہما من الصفات المذکورۃ
فی طرق ہذہ الاحادیث و اکثر شیعہ این ہمہ صفات را بر ائمہ اطہار منطبق کردہ اند اصلا ایشان
ہم نظر بر ین نزد ما گمراہ نخواہند بود۔ فقط تمام شد تقریر مولانا شاہ عبد العزیز صاحب محدث دہلوی

مسئلہ حکم آنجناب کہ حافظان قرآن بر خواندنش میگیرند چند صورت دارد جداگانہ در ذہن خود
منقسم باید فرمود خلط نباید کرد صورت اول آنکہ ثواب قرآن خواندہ خود را بعوض مبلغ کذا بدست کسے
بفروشند و این صورت محض باطل ست باجماع اہل سنت آری نزد امامیہ رایج و متعارف است
بلکہ ثواب روزہ و حج و دیگر عبادات را نیز میفروشند دلیل بطلانش آنکہ حقیقت بیع مبادلۃ المال
بالمال است و ثواب طاعات مال نیست بلکہ حقیقت آنکہ برای این شخص بحکم وعدۂ الٰہی ثابت مے شود در

آخرت استیفای آن خواهد نمود و هیچ حقوق خواه دینی باشد خواه اخروی مثل حق الولاء و حق الارث
و حق مرور و حق تعلی و امثال ذلک جائز نیست صورت دوم آنکه شخصے را برائے ختم نمودن قرآن
بمزدوری بگیرند و ثواب آن ختم بمستاجر برسد و این صورت نزد حنفیه جائز نیست و نزد شافعیه طولے
و تفصیلے وارد و دلیل عدم جواز این صورت آنست که قاعده کلیه حنفیه است کما فی شرح الوقایه و غیره
الاصل عندنا ان لا یجوز الاجارة علی الطاعات و علی المعاصی لکن لما وقع الفتور فی الامور الدینیة
بفتی بصحتها لتعلم القرآن و الفقه تحرزا عن الاندراس و نکته در آنکه اجاره برادای طاعات خواه فرض باشد
خواه نفل جائز نیست آنست که شخصے که مباشر طاعت شده است بحکم وعده الٰهی مستحق اجر اخروی گشته
پس اگر اجر دنیوی را از مخلوق بران طلب نماید اجتماع عوضین و اجرین در حق یک کس بیک فعل لازم
خواهد آمد مثل آنکه شخصے اجیر خاص یک کس قرار یافته او را میرسد که اجیر خاص شخص دیگر شود در همان مدت
کذا فی الهدایه و قوله علیه السلام اقرؤا القرآن و لا تاکلوا به مثل ان یستاجر رجلا لیقرأ علی راس قبر فلیس
بذه القراءة لا یستحق به الثواب لا المیت و لا القاری انتهی صورت سوم آنکه شخصے حسبة لله ثواب خواندن خود
بکسے بخشد یا بقصد ثواب او خواندن آغاز کند و هرگز خیال معاوضه در خاطر او خطور نکند و آنکس بطریق مکافات
بعد از ان یا در اثنای خواندن آن بوی چیزے بدهد یا احسان نماید یا شخصے باشد که از سالها بر شخصے
انعام و احسانے میکند و آن کس در مکافات آن قرآن و کلمه تهلیل و امثال ذلک برائے او
میخواند و ثوابش باو میبخشد این صورت جائز است بلا شبهه بلکه مستحب زیرا که مکافات احسان
باحسان جائز است و فی الحدیث من صنع الیکم معروفا فکافئوه الخ و لیکن در اینجا هم غوری مے باید
که اگر نیت آن در خواندن مکافات احسان اوست پس جائز مستحب است و اگر باین نیت میخواند که از
خواندن بذمه او مکافات ثابت خواهم کرد پس در حقیقت اجاره شده آری دانستن مکافاة مضر نیست
لیکن فرق را تامل باید کرد صورت چهارم شخصے طلب علم دینی یا حفظ قرآن یا اشتغال بطاعت
دیگر میخواهد لیکن از راه تنگدستی و فقدان وجه معاش فراغت اشتغال باین امور ندارد مردمی دیگر
صاحب مایه ذمه دار وجه قوت او شود تا بفراغ بال مشغول بطاعت گردد و درین صورت هر دو را اجر
کامل بر هر طاعت او حاصل میشود قال الله تعالی للفقراء الذین احصروا الی اخرها و اعانت بر طاعت
که در حدیث جابجا ممدوح واقع شده همین است لیکن این را اجرت گفتن مجاز است صورت پنجم آنکه

شخصے قرآن را نہ بروجہ طاعت بلکہ بنا بر قصد مباحی میخواند و بران اجر میگیرد مثل رقیہ و تعویذ و ختم بعضے سور قرآن برای حصول بعضے مطالب دنیوی و یا برائے استخلاص از عذاب گور یا برای انس زندہ یا مردہ بصوت خوش و این قسم نیز جائز است بلا کراہت و ہمین ست مراد این حدیث کہ ان احق ما اخذتم علیہ اجرا کتاب اللہ و قصہ رقیہ لدیغ بسورۂ فاتحہ و گرفتن اجرت بر آن نیز از ہمین قبیل است ہمہ صور را جدا جدا با احکام آنہا در خاطر محفوظ باید داشت بہمین تفصیل معلوم شد کہ در احادیث مختلفہ تعارضے نیست مثلاً در حدیث عبادۃ بن الصامت قال قلت یا رسول اللہ رجل اہدی الی قوسا کنت اعلم الکتاب والقرآن لیست بمال فارمی علیہا فی سبیل اللہ قال ان کنت تحب ان تطوق طوقا من نار فاقبلہا رواہ ابو داود و ابن ماجہ و این در صورتے است کہ وقت تعلم طلب مکافاۃ منظور داشتہ بود ہمین نیت تعلیم کردہ بود و علی ہذا القیاس احادیث دیگر واللہ اعلم بالصواب سوال از معنے بیت حافظ شیرازی۔ جنگ ہفتاد و دو ملت ہمہ را عذر بنہ ✿ چون ندیدند حقیقت رہ افسانہ زدند

جواب این شعر مستزاد شرحش پیداست

ہفتاد و دو فرقہ در بیت می پویند ۔ ای بے خبر	کم کردہ ترا ہر طرف مے جویند ۔ سرگردانند
سر رشتۂ حق بدست یک طائفہ ایست ۔ درویشانند	باقی بہ تکلف سخنے مے گویند ۔ ایشانند

بسم اللہ الرحمن الرحیم

رسالۂ نماز زنان

وضع نماز زنان بطور مردان است فرق چند است اول آنکہ زنان را تمام بدن خود باید پوشیدہ از پارچہ لک و سطبر کہ رنگ بدن یا مو معلوم نشود و اگر رنگ معلوم گردد داخل پوشیدن نیست نماز ناروست است و ہر قدر کہ پوشش کامل تر بود بہتر است حتے کہ دستہا و پاہا ہمہ پوشیدہ ماندن بہتر است و احتیاط است تا بقدر ربع قدم و ربع دست را پوشیدہ دارد و فارمرد را باین طور پوشند کہ نگاہ از جای سجدہ بند نشود و سجدہ گاہ بنظر نیاید دوم آنکہ اذان و اقامت کہ آنرا تکبیر گویند زنان را نباید گفت سنت ہمین ست در حق ایشان کہ بدون اذان و اقامت نماز گزارند سوم آنکہ وقت شروع نماز اللہ اکبر گویند دست ہا تا گوش نہ بردارند بلکہ تا شانہا بردارند زیادہ بلند نکنند چہارم آنکہ ہر دو دست را زیر ناف نہند بلکہ زیر پستان نہند پنجم آنکہ بآواز بلند ہیچ وقت قرارت نخوانند و نہ تکبیرات بآواز گویند ہمہ را آہستہ گویند

هیچ جا آواز بلند نکنند تا سلام همین طور آهسته هر وقت هر چیز را گفته باشد ششم آنکه هرگاه بنشینند
خواه برای سجده خواه برای التحیات بر پای چپ ننشینند بطور مردان بلکه وضع نشستن زنان
در نماز اینست که هر دو پا را بطرف راست برآرند و بر سرین چپ نشینند هفتم آنکه در سجده سرین خود را
بلند نکنند بلکه شکم آنها را بر رانهای ایشان در وقت سجده کردن پیوسته دارند و بالضرور سر متصل زانو خواهد ماند
پس فاصله از زانو بطور مردان نخواهد شد فقط سوال هر مسلمان را پارچه کفن نزد خود نگاه داشتن مسلمان است
یا نه و بعضی میگویند که زیاده از مدت یک سال پارچه کفن نباید داشت بعد انقضای سال پارچه مذکور بدیگری
و پارچه دیگر نگاهدارد جواب اگر مسلمان پارچه کفن خود خریده یا از کسی گرفته نزد خود مهیا دارد برای
کفن خود مضائقه نیست چنانچه از حدیث صحیح بخاری معلوم میشود و داشتن بسالها هم مضائقه ندارد مگر
بسیار کهنه نشود و طاقت این ندارد که مرده را در آن پیچیده کنند پس آنوقت فقیر را بدهد یا خود استعمال نماید
مضائقه ندارد در بخاری از سهیل روایت است که آمد زنی پیش آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم یک چادر
بافیده که در ان حاشیه نیم بود گفت بافیده ام این چادر را از دست خود پس آورده ام تا که شما را این چادر
پوشانم پس گرفت آنرا پیغمبر خدا صلعم محتاج شده بسوی او پس بیرون آمد بسوی یاران چادر را لنگ
حضرت بود پس بسیار تحسین نمود شخصی از حاضران مجلس پس گفت مراد هید این را بسیار خوب است
پس مردمان گفتند خوب نکردی پوشیده بود ند آنرا پیغمبر خدا در ان حالیکه احتیاج مند بود بسوی آن
و باز سوال کردی میدانستی که ایشان سوال را رد نمیکنند گفت والله که من سوال نکردم که بپوشم او را
جز این نیست که سوال کردم آنرا تا که باشد کفن من گفت سهیل پس بود آن چادر کفن آن شخص سوال
اگر کسے از رشوت وغیره که ممنوع و غیر جائز است یک حویلی احداث ساخته یا که دیهات خریده مدتے
بران قابض است آن حویلی و دیهات را میفروشد وجه قیمت آن حویلی و دیهات شرعاً حلال ست یا نه
جواب انچه مال رشوت گرفته است بلاشبه حرام و خبیث است لیکن هرگاه آن مال را تغیر نمود و بنا
حویلی عمارت کرد + مالک آن شد فروختن آن جائز ست اما آن مال خبثے دارد که از کسب حرام حاصل
شده حاصل آنکه بیع و شراو چه تملیک موقوف بر ملکیت ست و ان ثابت شد و کراهیت و تنزاهت
تا بع حلت کسب و حرمت آنست هرگاه کسب حرام شد مال نیز حرام شد هر چند تغیر در ملک این
شخص داخل شده مثل مزدوری نجار و حلوان کاهن یعنی نذر یکه پیش منجم یا رنادار برای استکشاف

امور غیبیہ مستقبلہ سے بروز آمدی اگر قرضداران را با معاملہ داران را از مال بدہند حق آنہا حلال نمے شود و در حق این شخص خبث آن سے ماند مگر موافق روایت احیاء العلوم ہرگاہ این شخص ازان فعل توبہ کرد حلال شد بشرطیکہ آن مال برضامندی گرفتہ باشد و حق کسے تلف نکردہ باشد والا رضاء صاحب حقوق در خصوصیات شرط است واللہ اعلم سوال اگر کسے از قرض کہ مشروع ست گرفتہ مسجد احداث نماید بعدہ از ندر رشوت وغیرہ کہ غیر جائز ست ندر قرض ادا نماید شرعاً احداث این قسم مسجد درست است یا نہ جواب این قسم احداث کردن مسجد درست است حکم مسجد دارد و امید ثواب بران متوقع است زیرا کہ از مال کہ قرض گرفتہ بنا ساختہ و در وقت ادای دین این قرض اگرچہ از مال خبیث ادا نماید خبث این در سابقہ قرض گرفتہ است تاثیر نمیکند واللہ اعلم سوال اگر ناکح مذہب سنت و جماعت و منکوحہ مذہب امامیہ داشتہ باشد درمیان ہر دو مرد و زن مذہب اہل سنت و جماعت نکاح جائز ست یا نہ جواب نکاح کردن درمیان مرد سنی و زن شیعہ مبنی بر تکفیر و عدم تکفیر این فرقہ است در مذہب حنفی موافق روایات مفتی بہ حکم فرقہ شیعہ حکم مرتدان است چنانچہ در فتاوی عالمگیری مرقوم ست پس نکاح کردن ازین کہ درین فرقہ باشد درست نیست و در مذہب شافعی دو قول ست بر یک قول کافر اند و در قول دیگر فاسق چنانچہ در صواعق محرقہ مسطور است لیکن قطع نظر ازان انعقاد مناکحت باین فرقہ موجب مفاسد ہائے بسیار میگردد مثل بد مذہب شدن اہل خانہ و اولاد و عدم موافقت صحبت وغیر ذلک پس احتراز ازان واجب ست واللہ اعلم سوال اگر مردمان بر نماز استادہ اول از آیات قرآنی واتخذوا من مقام ابراہیم مصلی وغیرہ و استغفار خواندن جائز است یا نہ جواب خواندن آیات انی وجہت وجہی الخ در ضمن دعاء دیگر کہ دران استغفار ہم است ثابت شدہ در بعضے روایات آمدہ کہ آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم بعد از تحریمہ میخواندند و در بعضے این ہم آمدہ کہ وقتیکہ استادہ شوند سوی نماز این بخوانند و خواندن واتخذوا من مقام ابراہیم مصلی پس از دو رکعت کہ بعد طواف کعبہ میخوانند ثابت شدہ چنانچہ در مشکوۃ این ہر دو روایت موجود اند و دعا اینست انی وجہت وجہی للذی فطر السموات والارض حنیفا وما انا من المشرکین ان صلوتی ونسکی ومحیای ومماتی للہ رب العالمین لاشریک لہ وبذلک امرت وانا اول المسلمین اللہم انت الملک لا الہ الا انت وانا عبدک ظلمت نفسی واعترفت بذنبی فاغفر لی ذنوبی جمیعا انہ لا یغفر الذنوب الا انت واہدنی لاحسن

الاخلاق لایهدی لاحسنها الا انت لبیک وسعدیک والخیر کله فی یدیک والشر لیس الیک انا بک و الیک تبارکت وتعالیت استغفرک واتوب الیک **سوال** برائے حصول مطالب دنیوی چہ باید خواند **جواب** حسبنا اللہ ونعم الوکیل پانصد بار اول وآخر درود وہ تا حصول مقصود وبرائے استمالت قلوب حکام یا مقلب القلوب بالخیر دو صد بار بعد از عشا باید خواند ویا قاضی الحاجات صد بار نیز برائے این کار مجرب است واگر ختم خواجگان برائے حصول مہم اتفاق افتد بہتر ست یا قاضی الحاجات نیز باید خواند **سوال** اگر زنے برخلاف مرضی زوج خود از خانہ زوجش بیرون رود ومبالغت زوج خود را بخاطر نیاورده اورا ایذا سبب این نافرمانی رساند ایا مہر آن زن ونفقہ وکسوت وسکنی آن باطل میشود یا بر ذمہ زوج او باقی میماند علماء بنارس نوشتہ اند کہ درصورت خارج شدن زن از بیت زوج خود مہر ونفقہ وکسوت وسکنے آن باطل میگردد کما فی تحفۃ الفقہاء المراۃ اذا خرجت عن البیت بغیر اذن زوجہا یبطل مہرہا ونفقتہا وکسوتہا وفی الذخیرۃ اذا خرجت المراۃ مع المحارم بغیر اذن الزوج ودخلت فی بیت الوالدین وغیرہم یبطل مہرہا ونفقتہا وکسوتہا وسکناہا نقل من الحسامیۃ اذا خرجت المراۃ من البیت مع غیر محرم بغیر اذن زوجہا بطل مہرہا ونفقتہا وکسوتہا وسکناہا وعن الطحاوی فی قول محمد بن الحسن الشیبانی الفتوی علیہ کذا فی فتاوی الصدر الشہید وفی النہایۃ شرح الہدایہ اذا خرجت المراۃ من بیت زوجہا باعتہ بلا اذن زوجہا وصاحبہا وذہب من قریۃ الی قریۃ اخری سقطت نفقتہا ومہرہا من ذمۃ زوجہا ہذا النقل من التجنیس وفی شرح النہایۃ من الذخیرۃ المراۃ اذا خرجت من بیت زوجہا مع غیر المحرم وبغیر اذن الزوج ودخلت بیت الوالدین او غیرہما بطل مہرہا ونفقتہا وکسوتہا وسکناہا وفی المحیط وعلیہ الفتوی کذا فی المضمرات **جواب** روایات فقہیہ در مقدمہ سقوط مہر زن بسبب برآمدن از خانہ شوہر بے اذن او بملاحظہ درآمد مہربان من این روایات مفتی بہا نیست ومخالف قواعد ومتون است زیرا کہ مہر زن را دین صحیح نوشتہ اند واین نوشتہ اند کہ سایر الدیون لایسقط الا بالادار او بالابراء ونیز در مقام تعلیل فقہا نوشتہ اند مہر بتمامہ مقابلہ وطے اول ست ہر گاہ یکبار وطی کرد گویا استیفاء تمتع نمود ومہر کہ بمنزلہ ثمن است لازم الادا گشت من بعد اگر وطی دیگر یا خدمات دیگر یا اقامت در خانہ واقع نشود در وجوب مہر قصور نمیکند بلکہ بسبب زنا ولعان ساقط نمیشود آرے نان ونفقہ مقابل احتباس در خانہ است اگر از خانہ برآید بے اذن زوج نفقہ وکسوت واجب نمیماند قاعدہ فقہ است کہ نفقہ شخص جزاء احتباس است

اگر شخصے را در کارے مشغول سازند نفقہ او ازان کار یا رصاحب کار یا گرفت چنانچہ عامل زکوٰۃ را از زکوٰۃ مے دہند و قاضی و مفتی و محتسب را از بیت المال مسلمین و علے ہذا القیاس سوال ترکیب دفع آسیب و سحر عنایت شود جواب عمل برائے آسیب زدہ روغن سرشت در آوندے انداختہ چہار دہ بار آیۃ قطب یعنے ثم انزلنا علیکم من بعد الغم تا ذات الصدور کہ در سیپارہ لن تنالوا البر در سورہ آل عمران است خواندہ بران روغن بدمد ہر بار کہ خواند دم کردہ باشد پس روغن مذکور بر تمام بدن آسیب زدہ بمالد بوجیکہ موضع یک موے ہم خالی نماند و احتیاط نماید کہ آن روغن را بر زمین نہ نہد و دست وران نہ اندازد و ہر کہ اول روز بمالد ہمان کس ہر روز مالیدہ باشد و از وقتیکہ اول روز مقرر کند تجاوز ننماید انشاء اللہ آسیب دفع گردد و برائے دفع سحر معوذتین و آیات سحر کہ مرقوم گردد در آب جاری کہ آب گنگ باشد یا غیر آن در سبوچہ طلبیدہ وران این تعویذ را انداختہ ازان آب مسحور را قدرے باید نوشانید و دست و پاے ہم باید شویانید و اگر اتفاق غسل شود بہتر ست و این عمل روز یکشنبہ باشد چند بار ہمین روز کردہ باشد انشاء اللہ تعالیٰ دفع سحر ہم خواہد شد آیات دفع سحر این ست فوقع الحق و بطل ما کانوا یعملون فغلبوا ہنالک وانقلبوا صاغرین والقی السحرۃ ساجدین قالوا امنا برب العالمین رب موسے وہارون ۝ فلما القوا قال موسے ما جئتم بہ السحر ان اللہ سیبطلہ ان اللہ لا یصلح عمل المفسدین ویحق اللہ الحق بکلماتہ ولو کرہ المجرمون ۝ انما صنعوا کید ساحر ولا یفلح الساحر حیث اتی ۝ سوال بیعت در اصل چیست و استحصال آن از روے نص ست یا حدیث شریف جواب معنے بیعت از روے لغت معاہدت و معاقدت است و باصطلاح متکلمین دست بعہد داون ست و باصطلاح متصوفین دست عقیدت را بدست ارشاد مرشدین منعقد ساختن پس اگر غرض سائل استفسار از بیعت کلامی است پس آن بیعت کہ اصحاب کبار بعد از نبی صلے اللہ علیہ وسلم بخلافت خلفاء راشدین واقع شد دست بعہد و توثیق اجرائے خلافت جناب شان بود رضی اللہ عنہم و مفہوم آیہ کریمہ یبایعونک تحت الشجرۃ ماخذ نص است و اگر استفسار از بیعت تصوفی است پس آن بیعت کہ از مسترشدین واقع مے شود دست عقیدت خود بدست ارشاد مرشدین منعقد ساختن است و این انعقاد بواسطۂ احدے از دیگرے تنہا بہ علی مرتضے رضی اللہ عنہ و ازان جانب بہ جناب پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم مے گردد و در ہیصورت ماخذ آن فعل نبوی است سوال بروز عقد نکاح

اعلان کلمہ با وصفت ایمان مجمل و مفصل از چہ راہ ایا بنظر تلقین ست یا کہ استحکام عقد جواب از روی شریعت غرا درمیان مومن و کافر نکاح منعقد و نمیگردد و ظاہر ست کہ ایشان در حالت لاعلمی یا از روی سہو اکثر کلمہ کفر صادر میگردد کہ ایشان بران متنبہ نمیشوند در ینصورت اکثر نکاح متناکحین منعقد نمیگردد لہذا متاخرین از علمای محتاطین احتیاطاً صفت ایمان مجمل و مفصل را بحضور متناکحین میکنند و میگویانند تا انعقاد نکاح بحالت اسلام واقع شود فی الحقیقت کہ علمای متاخرین این احتیاط را در عقد نکاح افزوده اند خالی از برکت اسلامی نیست کسانیکہ از اسلام بہرہ ندارند بہ لطف آن کسے میرسند معلوم است کہ تلقین اموات در اکثر فرق خلافیہ جائز است سبب موجد آن چہ بہم رسانیده اند زیرا کہ کل فرق اسلامیہ متفق اند برین کہ ایمان بعد البعث درست نیست و بعث عبارت از انتقال روحانی ست سوال شفاعت امت حصر بر ذات جناب پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم است یا اصحاب کبار ہم شفیع میتوانند شد و اطاعت ایشان چہ فائدہ و عداوت ایشان چہ ضرر دارد جواب الشفاعۃ فیما یتعلق بامور الدنیا والآخرۃ ہو السوال فی التجاوز عن الذنوب والحرام و ازروے لغت لفظ شفاعت عام ست شفاعت جرمی و شفاعت ذنوبی و شفاعت جرمی از احدے با دیگرے و تابع با متبوع تواند شد و شفاعت ذنوبی بواسطہ و بلا واسطہ بجناب پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم متحقق و ثابت است در ینصورت مرشد برائے مسترشد و معلم برائے متعلم واسطہ شفاعت میتواند افتاد و اطاعت اصحاب کبار بحکم آیہ کریمہ اطیعوا اللہ واطیعوا الرسول و اولے الامر منکم و بمصداق حدیث صحیح اصحابی کالنجوم بایہم اقتدیتم اہتدیتم لہذا اطاعت ایشان اطاعت و عدہ انہم یدخلون الجنۃ و عداوت ایشان موجب وعید انہم یخلدون فی النار سوال سبب اختلاف اقوال مفتیان کہ عبارت از امام اعظم وغیرہم است چیست جواب سبب اختلاف بین العلماء این ست کہ بعضے ظواہر آیت و حدیث معمول بہ میسازند و بعضے بتاویل آن پس این اختلاف منجر باصول نمیگردد بلکہ مفہوم کلام سلف اختلاف العلماء رحمۃ باخود ہا مصیب اند بخلاف فرق خلافیہ کہ درمیان علمای آنہا بین الاصول اختلاف است زیرا کہ احدے بہ نبوت پیغمبر ما صلعم و دیگر بہ نبوت علی مرتضے رضی اللہ عنہ و بعضے بہ الوہیت آن قایل اند ۵ بہ بین تفاوت ره از کجاست تا بہ کجا والسلام علے من اتبع الہدی۔ سوال شخصے کہ از حدیث شریف منکر شود و چہ حکم دارد جواب انکار حدیث شریف چند احتمال دارد اول آنکہ تمامی احادیث را انکار کند این خود کفر است دوم آنکہ

حدیثے متواتر ہے تاویل انکار نماید این انکار ہم کفر است سوم آنکہ حدیث صحیح را کہ از احاد باشد بمحض
ہوای نفسانی نظر بریکہ این احادیث منافی طبع یا خلاف مصلحت دنیوی است انکار نماید این انکار گناہ کبیرہ است
و این منکر مبتدع بدعت سیئہ چہارم آنکہ حدیثے را بسبب قوت حدیث دیگر یا بجہت آنکہ استدلال بر قول
ناقل ندارد حدیث تصور نکرده و بانکار آن پرداخته و منتشر انکار ہوای نفسانی و غرض دنیوی نباشد
و چنین سر سبزی کلام خود منظور نداشته باشد و غرضے دیگر از اغراض فاسدہ مقصود او نباشد بلکہ بنا بر
قواعد اصول حدیث یا مخالفت حدیث مذکور با کدام آیت قرآنی بگمان منکر یا امثال آن انکار حدیث
کرده باشد پس حرجے دران نیست **سوال** کسیکہ از کتاب فقہ منکر شود از وی شرع شریف حکم چیست
جواب انہم جید احتمال دارد اول آنکہ اگر آن شخص مثلاً شافعی است و انکار کتاب حنفی مینماید قباحتے
ندارد دوم آنکہ کتاب غیر معتبر و نامعلوم را انکار کند آنہم مستلزم قباحتے نیست سوم آنکہ منکر شود
بجہت آنکہ این کتاب از علوم دینیہ است پس این خود کفر است چہارم آنکہ منکر شود بجہت آنکہ این کتاب
از فقہ اہل سنت است پس آن شخص مبتدع است چہ انکار آن شخص بجہت عدم اعتقاد بحقیت آن
کتاب است گو مطابق باحادیث صحیحہ اہل سنت باشد بخلاف انکار شافعی کتاب حنفی را انکارش
بجہت ترجیح مذہب خود بر مذہب حنفی میباشد نہ بجہت بطلان اصول و فروع حنفیہ **سوال** کسیکہ
کلمہ کفر بر زبان مے راند و نمیداند کہ این کلمہ کفر است یا نہ کافر میشود یا نہ **جواب** کفر این شخص در میان
فقہا مختلف فیہ است در روایات آن در خزانۃ الروایات وغیرہ مذکور است بہر حال آن شخص را ازین قول
توبہ و استغفار باید کرد **سوال** کسیکہ امانت علم و علما نماید حکم او چیست **جواب** کسیکہ امانت دین
علما نماید بجہت آنکہ این علم و این علما موجب اختیار باطل و امانت حق اند و این علم محض برای
قضایا و حق تلفی موضوع است پس آن شخص کافر است و اگر امانت مثل علم نجوم وغیرہ آن نماید ہیچ
باحتے ندارد و اگر امانت غیر علم دین نماید کفرے دران نیست آرے ممنوع است لیکن امتناع
امانت آن بقدر مرتبہ علم است یعنے اگر علم شریف تر است مثل صرف و نحو امانت آن ممنوع است
اگر علم باین مرتبہ نیست امانت آن در امتناع باین مرتبہ نیست **سوال** کسے را کہ پدر و مادر او
عاق کرده باشند بخشیده شود یا نہ **جواب** عاق کہ در عوام مشہور است یعنے اخراج پسر از نسب خود
ہیچ اصلے ندارد و باین عاق بے اصل پسر از ثبوت احکام آن مثل اخذ میراث وغیرہ ازان خارج نمیشود

در شرع عقوق والدین یعنے ایذا رسانی والدین ست وآن گناہ کبیرہ است ودر مذہب اہل سنت ہیچ صاحب کبیرہ مخلد در نار نخواہد شد پس بعفو پدر و مادر ابتدا یا بعد صدور امر عفو از جناب الٰہی یا بشفاعت رسالت پناہی یا کشیدن عذاب نار بپاداش عقوق بخشیدہ خواہد شد واللہ اعلم بالصواب

سوال دار الاسلام دار الحرب میشود یا نہ جواب در کتب معتبرہ اکثر ہمین روایت اختیار کردہ کہ دار الاسلام دار الحرب میتواند شد بشروط ثلثہ در در مختار مینویسند لا تصیر دار الاسلام دار الحرب الا بامور ثلثۃ باجراء احکام اہل الشرک وباتصالہا بدار الحرب وبان لا یبقی فیہا مسلم او ذمی بالامان الاول علے نفسہ ودار الحرب تصیر دار الاسلام باجراء احکام اہل الاسلام فیہا انتہے ودر کافی مینویسد ان المراد بدار الاسلام بلاد یجری فیہا حکم امام المسلمین ویکون تحت قہرہ وبدار الحرب بلاد یجری فیہا امر عظیمہا وتکون تحت قہرہ انتہے درین شہر حکم امام المسلمین اصلا جاری نیست وحکم رؤسا نصاری بے وغدغہ جاری است ومراد از اجرای احکام کفر این ست کہ در مقدمہ ملک داری او بندد رعایا واخذ خراج وباج وعشور اموال تجارت وسیاست قطاع الطریق وسراق وتفصیل خصومات وسزاے جنایات کفار بطور خود حاکم باشند آرے اگر بعضے احکام اسلام را مثل جمعہ وعیدین واذان وذبیح بقر تعرض نکنند نکردہ باشند لیکن اصل الاصول این چیز ہا نزد ایشان ہنوز ہیچ است زیرا کہ مساجد را بے تکلف ہدم مینمایند وہیچ مسلمان یا ذمی بغیر استیمان ایشان درین شہر ودر نواح آن نمیتواند آمد برای منفعت خود از وارد ین ومسافرین وتجار مخالفت نمے نمایند اعیان دیگر مثل شجاع الملک وولایتی بیگم بغیر حکم ایشان درین بلاد داخل نمیتوانند شد واز ین شہر تا کلکتہ عمل نصاری ممتد است آرے در چپ وراست مثل حیدر آباد ولکھنو ورام پور احکام خود جاری نکردہ اند بسبب مصالحہ واطاعت مالکان آن ملک واز روی احادیث وتتبع سیرت صحابہ کرام وخلفاے عظام ہمین مفہوم میشود زیرا کہ در عہد حضرت صدیق اکبر بنے پر یوع را حکم دار الحرب دادند حال آنکہ جمعہ وعیدین واذان در انجا جاری بود مگر انکار حکم زکوۃ کردہ بودند وہمچنین سماحہ وگردونواح آنرا حکم دار الحرب دادند باوجودیکہ مسلمانان دران بلاد موجود بودند وعلے ہذا القیاس در عہد خلفاے کرام ہمین طریق مسلوک بود نکہ در عہد حضرت پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم فدک وخیبر را حکم دار الحرب فرمودند حال آنکہ تجار اہل اسلام بلکہ بعضے سکنہ انجا نیز دران مکانات در وادی القری مشرف باسلام بودند وفدک

وغیبر را کمال اتصال بود بامدینه منوره باقیماند حکم حربیه و رقیقه کتابیه دارد پس درین مسئله هم اختلاف
روایات بسیار است اکثر فقها مینویسند که صورت مرقوم شدن ایشان همین است که استیلا واقع شود
و باز باحراز بدارالاسلام بیایند آن زمان مملوک میشوند و بعضی فقها نوشته اند که اگرچه بیان بخوشی خود
بازگردد و قهرا اولاد و خود را اقارب خود را اسیر نمایند و این معنی در انهار ایج نیز مملوک میشوند و موافق حدیث
همین مذهب قوی معلوم میشود زیرا که بیع بسیاری از عبید و اماء در عهد آنجناب همین قسم واقع شده
مثل بیع زید بن حارثه و سلمان فارسی و دیگران همین قسم واقع شده بود و آنحضرت مملوکیت آنها را مسلم
داشتند و در جامع الرموز مینویسد و یتملک بهما ای بالاستیلاء والاحراز حربهم الاستیلاء علی مباح
فلو اهدی ملک من اهل الحرب الی مسلم هدیة من احرارهم ملکه الا اذا کان ذمی تراجة له ولو دخل دارهم
مسلم بامان ثم اشتری من احدهم ابنه ثم اخرجه الی دارنا قهرا ملکه واکثر المشایخ علی انه لا یملکه فی دارهم
وهو الصحیح وعن محمد انه یملکه حتی یجبر علی اخراجه وعن ابی یوسف یجبر وقال الکرخی ان کانوا یرون جواز البیع
فالبیع جائز والا فلا کما فی المحیط وفیه اشیاء بان الکفار فی دارهم احرار ولیس کذلک فانهم ارقاء فیها و
ان لم یکن ملک لاحد علیهم علی ما فی عتاق المستصفی وغیره **سوال** در حق سید مبتدع یا مجاهر
بالفسق یا متکلم بکلمه کفر چه حکم است **جواب** این مسئله حاجت بجواب ندارد زیرا که نص قرآنی درین
باب کافی وشافی است قال الله تعالی قال یا نوح انه لیس من اهلک انه عمل غیر صالح و در صحیح آمده که
که در مشکوة شریف موجود است که ان آل ابی فلان لیسوا بأولیائی انما ولیی الله الخ و در روایت
دیگر است ان اولیائی الا المتقون **سوال** در تحفه اثنا عشریه مرقوم است که منکر ضروریات دین
کافر است علی درجه ایمان حضرت علی در بهشتی بودن ایشان ولایق خلافت پیغمبر صلی الله علیه وسلم
بودن از روی احادیث بلکه آیات قطعیه متواتره ثابت است پس منکر این امور کافر باشد چنانچه خوارج
در احکام اخروی کافرند دعای مغفرت برای ایشان نباید کرد و نماز جنازه ایشان نباید خواند پس در صورت
شیعه هم کافر باشند چرا که نصوص قطعیات در حق حضرت صدیق اکبر و فاروق اعظم زیاده تر از جناب امیر
است و خود پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم بر جنازه شخصی که با حضرت عثمان رضی الله عنه عداوت
داشت نماز نه خوانده پس اختلاف در کفر شیعه نزد اهل سنت چه سبب است **جواب** خوارج
یک مذهب دارند ازین جهت در حال آنها علما را اختلاف نیست زیرا که خوارج باوصف تعدد فرق آنها

همه برانکار ایمان حضرت امیر و بهشتی بودن ایشان و سلب لیاقت خلافت از ایشان متفق اند بخلاف
شیعه که مذاهب مختلفه دارند بعضے بر مجرد تفضیل حضرت امیر بر شیخین و اولویت خلافت ایشان اکتفا نموده اند
و بعضے ازین مرتبه ترقی نموده بر تخطئه شیخین و اعوان ایشان تصریح مینمایند و برخی بر تفسیق و تبدیع ایشان
تا انکه جمعے از امامیه نوبت بتکفیر رسانیده اند ازین جهت علماء در حال شیعه اختلاف افتاد بعضے علماء بر مرتبه
اولی از تشیع حکم کردند بعضے بر مرتبه دوم و بعضے بر مرتبه سوم حالا آنچه مفتی به و مرجح است همین است
که اینها نیز در رنگ خوارج در احکام اخروی کافر اند و در توجیه کلام محدث اثنا عشریه میتوان گفت که خوارج
را بالاتفاق در احکام اخروی کافر نوشته است و در احکام دنیوی جائز است که بعضے علماء آنها را نیز
مسلمان دارند حتے یجوز المناکحة معهم والتوارث بینهم وبین غیرهم من اهل الحق واختلافیکه در حال شیعه
است نیز در احکام دنیوی است نه در احکام اخروی فلا فارق بینهما **سوال** چون بنسبت پیغمبر خدا
صلے الله علیه وسلم واجب چیزے نیست چرا که واجب آنرا میگویند که بدلیل ظنی ثابت گردد و سجده سهو
جائز نیست مگر بر ترک واجب پس درینصورت پیغمبر خدا صلے الله علیه وسلم را سجده سهو جائز نباشد.
و در احادیث ثابت است که جناب پیغمبر دو سه بار سجده سهو کرده اند **جواب** در شرح مسلم مذکور است
که بعضے امور نسبت بآنجناب نیز متصف بمرتبه وجوب بوده اند زیرا که آنحضرت صلے الله علیه وسلم را
نیز مرتبه اجتهاد نزد اهل سنت ثابت است و بعضے احکام اجتهادیه نسبت بایشان هم ظنے بوده بان الغلب
علے ظنه صلے الله علیه وسلم ان الآیة تدل علے کذا مع احتمال ان یکون معناه غیر هذا وبان الغلب علے
ظنه ان الفرد الفلانی داخل فی مفهوم الآیة نظرا الی مشارکته فی اکثر الامور مع احتمال ان یکون غیر داخل
فنظرا الی الفارق الخفی پس مرتبه وجوب بآنحضرت نیز متحقق مے تواند شد علاوه آنکه در نفس الامر سجده سهو
یا بترک فرض ست یا بترک سنت پس احتمال ست که آنچه ما او را واجب میدانیم در علم آنحضرت فرض بود
یا سنت بود که مجبور بسجده سهو شده و آنچه میگوئیم که سجده سهو برای تدارک ترک واجب است نسبت بعلم خود مے گوئیم نه بعلم
آنجناب و الحاصل ان قول الحنفیة ان الواجب یجبر بترکه بسجدتی السهو مقید بالنسبة الی الامة بل الحنفیة
خاصة لامطلقا کیف والشافعیة قائلون بوجوب سجدتی السهو بترک الفرض او السنة فیکون علم الرسول
خارجا عن هذه القاعدة کما ان علم الشافعیة خارج عن هذه القاعدة **سوال** حضرت شاه ولی الله محدث
قدس سره خلافت را بنص ثابت کرده اند چون وقت خلافت در سقیفه بنی ساعده در باب خلافت

نزاع کردند و صحابه کبار از نص للائمة من قریش جمیع انصار را تسکین داده آنوقت حضرت صدیق اکبر فرمودند که گروه مسلمانان یکے از عمر بن الخطاب و ابو عبیدة بن الجراح که استحقاق خلافت دارند اختیار کنند خلیفه میشود پس اگر نشد حضرت صدیق این لفظ چه قسم میفرمود و حضرت فاروق وقت شهادت خود خلافت در میان شش کس چه قسم تجویز میفرمودند و حضرت زبیر و طلحه در وقت خلافت حضرت امیر چه قسم بیعت طوعاً و کرهاً میکردند و اگر خلافت باجماع باشد پس بر دو ت جواب در صحت خلافت حضرت امیر ظاهر است که حضرت ایشان باوصف اجتهاد تمام عمر بیعت نکرده اند و بسیارے از صحابه از حضرت امیر آزرده خاطر شده پیش معاویه رفتند و حضرت سعد وقاص و غیره صحابه کبار در جنگ حضرت امیر شریک نشدند جواب آنچه حضرت شاه ولی الله فرموده اند که خلافت بنص ثابت است مراد ایشان آنست که در نفس الامر منصوص مشوا تره دلالت میکنند بر خلافت علی الترتیب نه آنکه خلافت در وقت انعقاد بنص ثابت شده چه در وقت انعقاد خلافت هر کس بدلیلے که او را فی الفور حاضر شد تمسک نموده و در صحت تتبع نصوص از معاون آنها نیافت لفیق الوقت و آنچه حضرت صدیق فرمود که اگر گروه مسلمانان یکے را ازین دو کس اختیار کنند خلیفه میشود غرض ایشان آن بود که اظهار انصاف نمایند و دعوی نص برای خود نکنند چه معلوم داشتند که یابی الله و المومنون الا ابا بکر و ایشان از الیقین بود که این امر شدنی است حاجت دعوی نص برای خود نیست خود بخود خواهد شد و حضرت عمر فاروق که وقت شهادت در میان شش کس خلافت را شوری گذاشتند بنا بر همین بود که تعیین خلیفه را بر ذمه خود نگیرند و الا از حضرت عمر بارها منقول است که اشاره بخلافت ختنین علی الترتیب نمودند و حضرت زبیر و طلحه که در وقت خلافت حضرت امیر کلمات اکراه گفته باشند از انجمله است که بیعت بزور قاتلان حضرت عثمان مے شد هر چند در نفس الامر استناد و استحقاق خلافت حضرت امیر میدانشتند و آنچه از متفرعات است که خلافت باجماع ثابت میشود مراد آنست که اجماع اکثر اهل حل و عقد بوان متحقق باشد اگر یک دو کس خارج از اجماع شوند پروا نباید کرد که لا اکثر حکم الکل چنانچه سعد ابن عباده در وقت انعقاد خلافت حضرت ابو بکر صدیق داخل در اجماع نشد و ابان ابن عثمان از مجتهدین صحابه نبود و نا خلاف او مضر باشد و کسانے از صحابه که از حضرت امیر آزرده خاطر شده پیش معالف رفتند بیش از دو سه کس نبوده اند مثل مغیرة بن شعبه و غیره که در مجتهدین صحابه معدود نیستند و معهذا آزردگی ایشان از جهت شکایت

اخلاق بود نه از جهت طلب لیاقت خلافت چه همان اشخاص در نقل مناقب حضرت امیر روایات بسیار
کرده اند آری حضرت سعد بن ابی وقاص و محمد بن مسلمه و اسامة بن زید و عبد الله بن عمر و دیگر جمعے از متورعین
صحابه در جنگ اهل اسلام جنگ امیر بنا بر کمال احتیاط شرکت نکردند و حضرت امیر نیز آنها را معذور داشتند
و در حق ایشان فرمودند که هؤلاء قعدوا عن الباطل ولم یقوموا مع الحق لیکن هر همه آنها در ثبت مناقب
و نشر فضائل حضرت امیر قصور نه کرده اند و بیعت هر هر فرد را انعقاد ضرور نیست اگر جمعے بیعت
کنند و دیگران تسلیم نمایند خلافت منعقد میشود بالجمله حالانکه نصوص همه مجتمع شده اند ثبوت خلافت
هر چهار بلا شبه از روی نصوص ثابت است گو در وقت انعقاد بنصوص ثابت نشده باشد که بسبب
ضیق وقت و دهشت حادثه و تردد خواطر تتبع نصوص اتفاق نیفتاد و ازین جنس مسائل بسیار است
که حالا بنصوص ثابت شده اند و در صدر اول باقیه و اجتهادات ثابت میکردند این مسئله هم از همین جنس است
سوال شخصے از قوم نواصب میگوید که جناب حضرت امیر در وقت حکومت خراسان و فارس با این
قدر حکومت دنیائی ناچیز مغرور شده دعوی الوهیت کرده اند و فرعون لعین و غیره دیگر حکام هم وقت
حکومت خویش دعوی الوهیت کردند پس فرق میان هر دو چه باشد **جواب** اینچه این ناصبی میگوید
که جناب حضرت امیر دعوی الوهیت کرده اند سراسر دروغ و بهتان است اول از نص صحیح ایشان این
دعوی برآرد بعد ازان جواب طلبد و اگر مراد ش آنست که از ایشان کلماتیکه از اولیا در وقت سکر سر میزند
صادر شده مثل انا منشئ الارواح انا باعث من فی القبور انا ید الله انا وجه الله انا القرآن الناطق پس
هیچ ساسے باید عاند ارد چه دعوے الوهیت ازین کلمات فهمیدن کار احمقان است مفهوم این کلمات
غیر از مظهریت اتم جناب الهی چیزے دیگر نیست و هو عین مفاد اقوال الصوفیة وما ذا یقول القائل
فی قول نار موسے انی انا الله رب العالمین و قوله تعالی ان الذین یبایعونک انما یبایعون الله
ید الله فوق ایدیهم و قوله تعالی وما رمیت اذ رمیت ولکن الله رمی الی غیر ذلک من النصوص
بالجمله مقوله فرعون آن بود که ما علمت لکم من آله غیری و انا ربکم الاعلی و اصلا غیر خود را در مرتبه
الوهیت ثابت نمیکرد و مفهوم این کلمات آنست که حضرت جناب رب العزت را با صاحب این کلمات
نسبتے حاصل ست که مدار احکام اتحاد است در بعضے وجوه شتان بین المقولین **سوال** با وصف صحت
حدیث خلافت الخلافة بعدی ثلثون سنة و ترک خلافت حضرت امام حسن رضی الله عنه بجهت استماع

همین حدیث پس حضرت امام حسین رضی الله عنه بکدام دعوی از مکه معظمه برآمده در کربلا شهید شدند
وعلاوه حدیث شنوا تر در مشکوة وغیره موجود است که اکثر بادشاهان ظالم خواهند بود و بسیار ظلم
خواهند کرد صحابه عرض نمودند که در آنوقت مسلمانان تعرض از بادشاهان نخواهند کرد حضرت علیه السلام
فرمود که مسلمانان را نمیرسد که از بادشاه وقت که بر تخت سلطنت گرفته باشد تعرض نمایند نه آن مسلمانان
خود ظالم و باغی خواهند گردید پس حضرت امام حسین رضی الله عنه چرا مقابله کردند و سلطنت یزید
از روی سلطنت ظاهر و ثابت ست **جواب** خروج حضرت امام حسین علیه السلام بنا بر دعوی
خلافت راشده نبود بلکه بنا بر تخلیص رعایا از دست ظالم بود
واعانة المظلوم علی الظالم من الواجبات وانچه در مشکوة ثابت است که حضرت صلی الله علیه وسلم
از بغی و خروج بر بادشاه وقت اگرچه ظالم باشد منع فرموده اند پس در آنوقت است که آن بادشاه
ظالم با منازع و مزاحم تسلط تمام پیدا کرده باشد و هنوز اهل مدینه و اهل مکه و اهل کوفه بتسلط یزید پلید
راضی نشده بودند و مثل حضرت امام حسین و عبد الله بن عباس و عبد الله بن عمر و عبد الله بن زبیر
رضی الله عنهم بیعت نکرده بالجمله خروج حضرت امام حسین رضی الله عنه برای دفع تسلط او بود نه برای
رفع تسلط و انچه در حدیث ممنوع است آن خروج است که برای رفع تسلط سلطان جائر باشد
والفرق بین الدفع والرفع ظاهر مشهور فی المسائل الفقهیة **سوال** در صورتیکه کسی نیت کند
که اگر این کار من حسب حاجت برآید گاو سید احمد کبیر یا گوسپند شیخ سدو و غیرهما بدهم و بعد انجاح حاجت
گاو را ذبح بنام خدا کرد و حال آنکه در نیت نسبت گاو به سید احمد و شیخ سدو میکند و حدیث انما
الاعمال بالنیات ناطق ست و ان الله لا ینظر الی صوركم ولكن ینظر الی قلوبكم ونیاتكم بر بن معنی
شاهد ست و نیة المومن خیر من عمله نیز دلیل برین که نیت را دخل ضرور ست پس در صورت مذکوره
اکل گاو وغیره درست است یا نه **جواب** مدار حل و حرمت ذبیحه بر قصد و نیت ذابح است اگر به نیت
تقرب الی الله یا برای اکل خود و یا برای تجارت و دیگر امور مباحه ذبح میکند حلال است والا حرام
قال فی التفسیر النیشاپوری تحت قوله وما اهل به لغیر الله قال العلماء لو ان مسلما ذبح ذبیحة وقصد بها
التقرب الی غیر الله صار مرتدا وذبیحته ذبیحة مرتد انتهی وفی الدر المختار ذبح لقدوم الامیر ونحوه کواحد
من العظماء یحرم لانه اهل به لغیر الله ولو ذکر اسم الله تعالی ولو ذبح للضیف لا یحرم لانه سنة الخلیل

علیہ السلام واکرام الضیف اکرام اللہ تعالے والفارق انہ ان قدمہا لیاکل منہا کان الذبح لتلک والمنفعۃ للضیف او للولیمۃ او للذبح وان لم یقدمہا لیاکل بل یدفعہا لغیرہ کان لتعظیم غیر اللہ فیحرم وہل یکفر قولان بزازیۃ وشرح وہبانیۃ قلت وفی صید المنیۃ انہ یکرہ ولا یکفر لانا لا نسئ الظن بالمسلم انہ یتقرب الی الآدمی بہذا النحر ونحوہ فی شرح الوہبانیۃ عن الذخیرۃ ونظمہ فقال ؎ وفاعلہ جمہورہم قال کافر وفصل واسمعیل لیس یکفر ہکذا فی مطالب المومنین والاشباہ والنظائر وفی الحدیث لعن اللہ من ذبح لغیر اللہ رواہ احمد وایضا ملعون من ذبح لغیر اللہ رواہ ابوداؤد وفی غرائب ابی عبید وبستان الفقیہ وکنز العباد انہ لا یجوز ذبح البقر والغنم عند القبور لقولہ علیہ السلام لا عقر فی الاسلام یعنی عند القبور ہکذا فی سنن ابی داؤد وہکذا لا یجوز علی البناء الجدید وعند شراء الدار لان النبی صلے اللہ علیہ وسلم نہی عن ذبائح الجن بناء علی انہم یکرہون فابطل النبی صلے اللہ علیہ وسلم ونہی عنہ وہکذا فی الکتب الشافعیۃ کما قال النووی فی شرح صحیح مسلم فی تفسیر ما اخرجہ عن قولہ صلے اللہ علیہ وسلم لعن اللہ من لعن والدہ ولعن اللہ من ذبح لغیر اللہ واما الذبح لغیر اللہ فالمراد بہ ان یذبح باسم غیر اللہ کمن ذبح للصنم او للصلیب او لموسی وعیسی علیہما السلام او الکعبۃ ونحو ذلک فکل ہذا حرام ولا تحل ہذہ الذبیحۃ سواء کان الذابح مسلما او نصرانیا او یہودیا کما نص علیہ الشافعی رح واتفق علیہ اصحابنا فان قصد مع ذلک تعظیم المذبوح لغیر اللہ والعبادۃ لہ کان ذلک کفرا فان کان الذابح مسلما قبل ذلک صار بالذبح مرتدا وذکر الشیخ ابراہیم المروزی عن اصحابنا ان ما یذبح عند استقبال السلطان تقربا الیہ انہ اکفتے اہل بخارا بتحریمہ لانہ مما اہل بہ لغیر اللہ وقال الرافعی ہذا انما یذبحونہ استبشارا بالقدوم فہو کذبح العقیقۃ لولادۃ المولود ومثل ہذا لا یجری فیہ التحریم واللہ اعلم۔ فان قیل قولہ تعالی وما لکم الا تاکلوا مما ذکر اسم اللہ علیہ وقد فصل لکم ما حرم علیکم الا ما اضطررتم الیہ وکذا قولہ تعالے وکلوا مما ذکر اسم اللہ علیہ ان کنتم بآیاتہ مومنین عام یتناول ما قصد بہ التقرب الے اللہ وغیرہ فیکون اکل حلالا قلنا ہذہ الآیات عامۃ مخصصۃ بالنص الآخر وہو قولہ تعالی فی سورۃ المائدۃ حرمت علیکم المیتۃ والدم ولحم الخنزیر وما اہل بہ لغیر اللہ والمنخنقۃ والموقوذۃ والمتردیۃ والنطیحۃ وما اکل السبع الا ما ذکیتم وما ذبح علی النصب فلو ان رجلا مسلما خنق شاۃ وذکر اسم اللہ علیہا لا تحل مع انہ ذکر اسم اللہ علیہا وکذا لو ذبح شاۃ علی نصب من الانصاب او علی قبر من القبور وقصد بہ التقرب الی صاحب القبر

او صاحب النصب وذکر اسم اللہ علیہا لاکل بہذا النص الصریح ومدار کل ذلک بلہ قصد التقرب
الی غیر اللہ او تغییر السابق المشہور فی الذبح من استعمال الآلۃ المحددۃ ونحو ذلک فعلمنا انہا الی قولہ
وقد فصل لکم حوالۃ ما ذکر فی الآیات الاربع کالمائدۃ وغیرہا وکان سبب نزول ہذہ الآیۃ شبہۃ
المشرکین حیث کانوا یقولون للمسلمین بطریق الالزام انتم لا تاکلون المیتۃ وقد قتلہا اللہ وتاکلون
ما تقتلون انتم بایدیکم فقد رجحتم مقتولکم علی مقتول اللہ فاجاب اللہ تعالی عن ذلک بان المیتۃ لم یذکر
معہا اسم اللہ غالبا لکلاب حرمت وکذا الموقوذۃ والمتردیۃ والنطیحۃ لم تقتل علی الوجہ المعہود فیکون
اللہ قتلہا ونحن قتلناہا بایدینا اما صار حلالا لان قتلہا وقع باذن اللہ تعالی وبالوجہ المشروع بحیث
خرج منہ الدم المسفوح ومع ذکر اسم اللہ فتحلیل ہذا وتحریم ذلک عین التعظیم لامر اللہ وایاہ جدیث
القتل فمغالطۃ وہمیۃ لان کل مقتول اللہ سوا رکان بایدینا او بایدی غیرنا او ماتت حتف انفہا
اولا یموت عندنا الا باذن اللہ کما قال اللہ تعالی اللہ یتوفی الانفس حین موتہا ولذلک اجمع اہل السنۃ
والجماعۃ علی ان المقتول میت لاجلہ واللہ اعلم وایاہ وقع فی البیضاوی وغیرہ من التفاسیر
انہم قالوا وما اہل بہ لغیر اللہ ای ما رفع الصوت بہ عند ذبحہ للصنم فمبنی علی ما جری عادۃ المشرکین
فی ذلک الزمان ولذا لم یفرقوا فی التفاسیر القدیمۃ بین ما ذکر اسم غیر اللہ علیہ وبین ما قصد بذبحہ
التقرب الی غیر اللہ لان المشرکین فی ذلک الزمان کانوا مخلصین فی الکفر وکانوا اذا قصدوا التقرب
بذبح بہیمۃ الی غیر اللہ ذکروا علیہا عند الذبح اسم ذلک الغیر بخلاف مشرکی المسلمین فانہم یخلطون
بین الکفر والاسلام فیقصدون التقرب بالذبح الی غیر اللہ ویذکرون اسم اللہ علیہا وقت الذبح
فالاول کفر صریح والثانی کفر صورۃ صورۃ الاسلام وکانوا یعتقدون ان لا طریق للذبح الا ہذا
سوا رکان المراد لغیر اللہ وقد یجری ہذہ العادۃ فی زماننا ایضا فانہم یشہرون فلان ذبح بقرۃ
لاہل السید احمد کبیر مثلا سوا ر ذکروا اسم اللہ علیہا عند امرار السکین اولا وایاہ وقع فی الہدایۃ وغیرہا
ان یذکر مع اسم اللہ تعالی شیئا اخر وہو ان یقول عند الذبح اللہم تقبل من فلان وہذہ ثلاث
مسائل احدہا ان یذکر موصولا لا معطوفا فیکرہ ولا یحرم الذبیحۃ وہو المراد بما قال ونظیرہ ان یقال
بسم اللہ محمد رسول اللہ لان الشرکۃ لم توجد فلم یکن الذبح للہ تعالی الا انہ یکرہ لوجود القران صورۃ
فیتصور بصورۃ المحرم والثانیۃ ان یذکر موصولا علی وجہ العطف والشرکۃ بان یقول بسم اللہ

واسم فلان او یقول بسم اللہ و فلان او بسم اللہ و محمد رسول اللہ بکسر الدال فیحرم الذبیحۃ لانہ
اہل بہ لغیر اللہ والثالثۃ ان یقول مفصولا عنہ صورۃ و معنے بان یقول قبل التسمیۃ او قبل ان یضجع الذبیحۃ
او بعد الذبح وہذا لا باس بہ لما روی ان النبی صلے اللہ علیہ وسلم قال عند الذبح اللہم تقبل ہذہ من امۃ محمد
ممن شہد لک بالواحدانیۃ ولی بالبلاغ والشرط ہو الذکر الخالص المجرد علے ما قال ابن مسعود رض
جردوا التسمیۃ انتہے ما فی الہدایۃ صریح فیما ذکرنا من ان قصد التقرب الی غیر اللہ محرم للذبیحۃ
سواء کان بطریق الاستقلال او بطریق الشرکۃ نعم لو ذکر ذکرا مجردا عن غیر قصد التقرب الے
غیر اللہ ففیہ تفصیل فان ذکر موصولا لا معطوفا یکرہ مثلا ان یقول بسم اللہ محمد رسول اللہ واللہم تقبل
من فلان لا یحرم الذبیحۃ لعدم قصد التقرب الیہ وانما کرہ لاجل المشابہۃ فی ذلک بذکر اسم غیر اللہ
لقصد التقرب ولو ذکرہ معطوفا یحرم ایضا وان لم یکن فیہ معنی التقرب لکنہ صریح فی الشرکۃ والصریح
لا یحتاج الی النیۃ واذا ذکر مفصولا لا بطریق العطف ولا بطریق الوصل لا یکرہ ولا یحرم لانتفاء المشابہۃ
صورۃ و معنی مثلا ان یقول بسم اللہ و توقف ثم قال محمد رسول اللہ من غیر قصد التقرب الی غیر اللہ
واذا عرفت معنی ہذا الکلام عرفت ان صاحب الہدایۃ وضع المسئلۃ فیما اذا لم یکن المذکور مقرونا
بقصد التقرب الے الغیر ذکرا مجردا فہو بمعزل من مسئلتنا الموضوعۃ فیما قصد التقرب الی غیر اللہ
فانہا حرام مطلقا وعرفت ایضا ان ما وقع فی التفسیر الاحمدی من تفریع قولہ علے ما وقع فی الہدایۃ
ونقلہ فی ذلک التفسیر کما ذکرنا وہو قولہ ومن ہہنا علم ان البقرۃ المنذورۃ للاولیاء کما ہو الرسم فی زماننا
حلال طیب لانہ لم یذکر اسم غیر اللہ وقت الذبح وانکانوا ینذرونہا لہم انتہے مبنی عن الغفلۃ عن قول
صاحب الہدایۃ وہو قولہ والثالثۃ ان یقول مفصولا عنہ صورۃ و معنے فان الانفصال المعنوی
کیف یتصور اذا کان النذر للاولیاء فانہ عین التقرب الیہم فنیتہم وائمۃ الے وقت الذبح فلا انفصال
معنے اصلا لما تقرر فی قواعد الفقہ من استدامۃ النیۃ الے آخر العمل وایضا مبنی علی عدم الفرق
بین الذکر المجرد الذی وضع صاحب الہدایۃ المسئلۃ فیہ وبین ما قصد بہ التقرب الے غیر اللہ الذی
وضعنا المسئلۃ فیہ واین ہذا من ذاک **سوال** قال النبی صلے اللہ علیہ وسلم ستفترق امتی ثلثۃ
وسبعین فرقۃ کلہم فی النار الا واحدۃ مراد از بودن جمیع فرقہا در نار اگر خلود نار است فہذا مخالف
للنص والاحادیث القطعیۃ زیرا کہ ہیچ فرقہ نیست از فرق اسلامیہ کہ در نار ہمیشہ ماند و اگر مراد خلود

بلکہ چند مدت مسلم لیکن برین تقدیر لازم مے آید کہ از فرقہ ناجیہ کسے در نار نباشد حال آنکہ احادیث
قطعیہ وارد است کہ فساق مومنین را چند مدت دخول نار خواہد شد جواب این شبہہ شبہۂ قدیمہ است
و علماء بتنج تمتع جواب لرین شبہہ نوشتہ اند کہ در شرح عقائد ملا جلال و حواشی آن مذکور و مسطور
و منتخب اجوبہ مذکورہ سہ جواب است جواب اول کہ ارجح و اقوی است جواب محقق دوانی است
باختیار شق ثانی جواب دادہ اند حاصلش آنکہ مراد دخول است لیکن دخول من حیث الاعتقاد و فرقہ
ناجیہ را اصلا از جہت اعتقاد دخول نار نخواہد شد اگرچہ از جہت تقصیرات عمل در نار داخل شوند و آنچہ
برین جواب ایراد کردہ اند کہ اضمار من حیث الاعتقاد در لفظ حدیث کہ کلہا فی النار یا کلہم فی النار بدون قرینہ است
اضمار بدون قرینہ جایز نیست پس ممنوع است بآنکہ در ینجا چہار قرینہ برین تخصیص موجود است اول آنکہ ستفترق امتی ثلثۃ و سبعون
فرقۃ فرمودہ اند و افتراق در عمل درین حد منحصر نیست خواہ تنہا گرفتہ شود خواہ مع الاعتقاد چنانچہ
بدیہی است چہ ریش تراشان و حریر پوشان و تارکان نماز و تارکان روزہ و مانعان زکوۃ و تارکان
حج و مرتکب ہر کبیرہ مثل زنا و لواطت و شرب خمر و قمار و سراق و قطاع الطریق و غیرہم من اصناف
العصاۃ فرقہ جداگانہ است پس مراد نیست مگر افتراق من حیث الاعتقاد پس موجب دخول نار نیز ہمان
اعتقاد فاسد خواہد بود دوم آنکہ استثناء الا واحدۃ دلالت میکند بر آنکہ منشاء نجات این فرقہ امریست
مشترک در سائر احاد این فرقہ و مشترک در سائر احاد این فرقہ نمیتواند شد مگر اعتقاد لاختلاف احاد کل
فرقۃ فی الاعمال سوم آنکہ تعریف فرقہ ناجیہ باین عبارت کہ الذین ہم علی ما انا علیہ و اصحابی دلالت
میکند بر آنکہ چیزے واحد بعینہ مشترک است در میان این فرقہ و رسول و جمیع اصحاب او صلے اللہ علیہ
وسلم و ہمچو مشترک غیر از عقاید نیست بالبداہۃ چہارم آنکہ در صدر این حدیث در روایات صحیحہ این
عبارت وارد شدہ کہ افترقت الیہود علے احدی و سبعین فرقۃ و افترقت النصاری علی ثنتین و
سبعین فرقۃ و ستفترق امتی علے ثلثۃ و سبعین فرقۃ و ظاہر است کہ در ینجا مراد افتراق بحیثیت عقائد
پس درین است نیز مراد ہمان افتراق خواہد بود و منشاء دخول نار افتراق مذکور است پس منشاء دخول
نار ہمان عقائد کہ در انہا افتراق واقع باشد شدہ جواب دوم کہ مختار حجۃ الاسلام امام غزالی است
و محققین محدثین آنرا پسند نمودہ اند آنست کہ مراد از فرقہ ناجیہ کسانے ہستند کہ آنہا را دخول نار مطلق
نیست لا من حیث الاعتقاد و لا من حیث العمل یعنے نہ بسبب عذاب در بہشت خواہند رفت

خواه از معصیت آنها عفو الٰہی واقع شود یا بر اہوال قیامت و شدائد قبر و حق آنہا اکتفا کردہ آید
یا شفاعت پیغمبر در محو آثار ذنوب ایشان تاثیر قوی نماید و این فرقہ نخواہد بود مگر خواص اہل سنت
کہ عقیدۃً و عملاً راہ بدعت نہ پیمودند اگرچہ مصدر بعضے تقصیرات فرعیہ گشتہ باشند و تفسیر این فرقہ کہ
الذین ہم علی ما انا علیہ واصحابی برین تقدیر بسیار چسپان است زیرا کہ در عہد رسول و صحابہ کرام ہم در عقیدہ
و ہم در عمل بدعتے نبودہ است اگرچہ از بعضے افراد در طاعت قصور دارتکاب فجور بوقوع آمدہ و امام
حجۃ الاسلام غزالی درین جواب تقیید زائد کردہ اند و گفتہ اند کہ مراد از فرقہ ناجیہ کسانے ہستند کہ
بے حساب و بے شفاعت در بہشت خواہند رفت لیکن در ینصورت دائرہ نجات بسیار تنگ میشود
والذین ہم علی ما انا علیہ واصحابی نیز از یکدیگر متنافرے دارد زیرا کہ جمیع صحابہ را بغیر حساب و بغیر شفاعت
داخل بہشت فہمیدن خلاف دلائل عقلیہ است لہذا متاخرین محققین جواب را کہ در اصل مختار امام
غزالی است اصلاح نمودہ بتقریرے کہ سابق مذکور شد قرار دادہ اند فلا غبار علیہ ان شاء اللہ جواب
سوم آنکہ معنے کلہا فی النار کل واحد من افراد کل فرقۃ فی النار پس مفہوم این عبارت ایجاب کلی
شد و استثنائے کہ در الا واحدۃ واقع است مفید رفع این ایجاب کلی آمد و رفع ایجاب کلی بصدق
جزئی نیز صادق میتواند شد چنانچہ ظاہر ست پس معنے الا واحدۃ آن شد کہ ہر ہر فرد ازین
فرقہ داخل نار نخواہد شد گو بعض بسبب تقصیر اعمال داخل شوند درین صورت اشکال زائل شد
و وجہ امتیاز درمیان فرقہ ناجیہ و فرق غیر ناجیہ ہمین قدر شد کہ فرق غیر ناجیہ کلہم داخل نار اند
و این فرقہ کلیہ در دوزخ نخواہد رفت لیکن باعث امتیاز این فرقہ از فرق دیگر اعمال نمیتواند شد
لاشتراکہا فی الجمیع پس نیست آن باعث مگر صحت عقائد پس در انتہائے این جواب رجوع بجواب
اول ضرور خواہد افتاد و بہترین اجوبہ جواب دیگرست کہ در کتب و حواشی مسطور نیست و موافق استعمال
قدیم عرب است و در احادیث شاہد استعمال این نیز موجود است خلاصہ اش آنکہ کلہا فی النار
عبارت از بطلان ست میگویند فلان چیز فی النار ست یعنے باطل است چنانچہ در حدیث
صحیح وارد شدہ کہ الہذاء فی النار یعنے زبان دراز باطل است قال اللہ تعالی ان الذین
یاکلون اموال الیتامی ظلما انما یاکلون فی بطونہم نارا ای اکلا باطلا حراما نظہور ان مال الیتیم
لیس نارا حقیقۃ و لا یمکن حملہ علی المجاز بالاعتبار الاول لان الاکل فی البطن مبنای علی ان المجاز

لیس ہمرادپس معنے کلام این چنین شد کہ کل الفرق علی الباطل ولو بحسب عقیدۃ او عقیدتین او عمل او عملین والفرقۃ الناجیۃ لابطلان فی عقیدتہم وعملہم الا ان تخیص الفرقۃ الناجیۃ بمن لا بدعۃ فی اعتقادہ وعملہ اصلا کما ہو تنقیح الجواب الثانی او تخیص البطلان بالاعتقادیات فقط فیرجع الی الجواب الاول ولہذا در صدد کلام اشارہ نمودیم کہ جواب اول ہمان ست ارجح واقوی

سوال سود دادن بحربیان درست است یا نہ **جواب** عبارات کتب فقہیہ عام واقع شدہ اند دادن وگرفتن را شامل اند مثل لاربوبین المسلم والحربی فی دار الحرب وقاضی سناء اللہ صاحب یا تی پتی در رسالہ توجیہ دادن سود نیز نوشتہ اند اینوقت فقیر را یاد نیست لیکن این قدر ظاہر است کہ گرفتن سود از حربیان باین وجہ حلال ست کہ مال حربی مباح است اگر در ضمن ان نقض عہد نباشد وحربی چون خود بخود وبدید بلا شبہہ حلال خواہد بود دادن سود بحربیان باین وجہ حلال است کہ خوراندن حرام بمسلمان درست نیست وآنہا حرام خوارند اگر چیزے بطریق سود دادہ خواہد شد بیش ازین نیست کہ حرام خواہد خورد وآما ذمیان ہر چند کہ کافر حرام خوار باشند در دار الاسلام دادن سود ازین جہت حرام ست کہ ترویج معاملہ سود در دار الاسلام مے شود ودر دار الحرب این ہر دو علت مفقود است پس مباح باشد وتحقیق انیست کہ دادن سود بالتبع حرام است کہ مال کسے نمیگیرد بلکہ مال خود میدہد ومال خود دادن گودران نقصان خود باشد خصوصا برائے دفع حاجت ودفع ظلم مباح است پس وجہ حرمت دران ہمین دو چیز است یکے انکہ غیر را حرام میخوراند مثل دادن رشوت بہ قاضی وحاکم دوم آنکہ باعث ترویج این معاملہ در دار الاسلام میشود ولہذا دادن سود بنا بر اضطرار در دار الاسلام ہم جائز داشتہ اند غرضکہ در گرفتن ودادن فرق بسیار است گو در اصل وضمن ہر دو شریک اند **سوال** حویلی مشتمل بر مکانات متعددہ فروختہ مے شود وشفیعان او اجازت دادہ اند مگر یک شفیع شفعہ خود را میخواہد لیکن تمام حویلی را خرید نمیکند بلکہ مکانے کہ متصل زمین او ست خریداری مینماید ومشتری راضی بتفریق بیع نمیشود ومیگوید یا تمام حویلی خرید کن یا از شفعہ دست بردار شو شفیع را میرسد کہ مکان متصل خود را بگیرد وتمام حویلی را خریداری نکند **جواب** درین مسئلہ اختلاف است ومختار الجوابات مینویسد کہ فتوی بر ہمین ست کہ شفیع را میرسد کہ تفریق بیع نماید وفی مختار الجوابات رجل باع ارضین وبعض کل من الشفیعین ملازق باحد الارضین کان للشفیع ان یاخذ الارض التی تلازق ارضہ دون الاخری

اذا کان الاخر یطلب شفعۃ ما کانت تلزق ارضہ وان کان لا یطلب یقال لہذا الطالب اما ان
تاخذ الکل او تدع الکل او الم یرض المشتری بتفریق الصفقۃ ہذا قول ابی حنیفۃ رح الاول اما علی قولہ الاخر
ہو قولہما ان یاخذ ما کان شفعۃ بہ یفتے سوال حضرت مرتضے علی کرم اللہ وجہہ در وقت بیعت من
فی الصحیفۃ فرمودہ اند وان کان عمر واین کلام دلالت میکند بر آنکہ حضرت فاروق رضی اللہ عنہ او را
بامر بیعت نبودہ مذکما یقال اکرمت زیدا وان کان جاہلا و امثلۃ کثیرۃ جدا جواب اینجا وان کان فقط
برائے مبالغہ است در اطاعت وانقیاد وباوصف مبالغہ عمر در تشدد واخذ بالعزیمۃ کہ متابعت این
قسم شخص بسیار گران و ثقیل است این ترکیب را از قبیل آن ترکیب کہ در صحیح در اطاعت والدین
وارد شدہ باید فہمید ولفظ حدیث اینست لا تعق والدیک وان امراک ان تخرج عن اہلک ومالک
وہمچنین ترکیب دیگر کہ در ہمین حدیث وارد است لا تشرک باللہ وان حرقت او قطعت لفظ وان کان
عمر لم یوجد فی کتب الاحادیث المعتبرۃ بل وجد بخلافہ وہو ان علیا لما اتی بالصحیفۃ من قبل الصدیق رض
لیبایع من فیہا قال لا ارضی الا ان یکون عمر رض فقال الصدیق رض وہو علی مشربتہ کانہ عمر ہکذا فی
اسد الغابۃ فی معرفۃ الصحابہ فی ترجمۃ عمر رض سوال رجعنا من الجہاد الاصغر الی الجہاد الاکبر کلام نبوی است
یا معنے آن برائے کسر نفس وارد شدہ شخصے از فاضلے معتبر نقل میکند کہ پیغمبر خدا صلے اللہ علیہ وسلم
حین مراجعت از اوطاس این لفظ فرمودہ اند رجعت را الجہاد الاصغر میداند جواب این کلام در کتب
صوفیہ بسیار مستعمل است ونزد ایشان حدیث نبوی است بلکہ در کلام بعضے علماء محدثین نیز این
عبارت در مقام استشہاد بر افضلیت جہاد نفس دیدہ شدہ لیکن در کتابے از کتب حدیث
یاد نیست کہ دیدہ باشم وعلی کل تقدیر مراد از جہاد اکبر جہاد نفس وشیطان است نہ مراجعت
واین تفسیر مطابق فہم صوفیہ است شاہد این کلام حدیث صحیح متفق علیہ است المجاہد من جاہد
نفسہ فی طاعۃ اللہ کما لا یخفی علیکم ان تعریف المسند الیہ فی امثال ہذہ المقامات انما یکون لحصر
الکمال کما فی نظایرہ مثل المسلم من سلم المسلمون والمہاجر من ہاجر ما نہی اللہ عنہ وحمل جہاد اکبر
بمراجعت با آنکہ مخالف فہم جمیع علماء است سلیقہ کتاب دانی وعبارت شناسی از ان ابا می کند
زیرا کہ مراجعت مدلول لفظ رجعنا است وجہاد اصغر غایت ابتداست وجہاد اکبر غایۃ انتہاست
والغایتان غیر ذی الغایۃ فالجہاد ان غیر المراجعۃ فتاملوا سوال چہ میفرمایند در مسئلہ وحدۃ الوجود

ہر کہ عاقل و بالغ و مسلمان در شریعت نبوی این اعتقاد میکند و میگوید ہمہ اوست یعنی خدا یتعالے
ہمہ اشیا شدہ است این کلام کفر است یا نہ بینوا توجروا جواب ظاہر معنے این کلام خلاف شرع است
اگر گوینده این کلام حلول حق تعالے را در اشیا یا اتحاد اشیا با آن ذات مقدس اعتقاد مے نماید
پس کفر است و اگر میگوید کہ مراد من آنست کہ در ہر چہ بظہور صفات اوست مثل ظہور صفات راتی در مرآت
پس کفر نیست لیکن ترویج این کلام کہ موہم خلاف شریعت است در مجالس و محافل خصوصا در مجمع عوام
کالانعام سخن نہ پسندیدہ بسیار مذموم و قبیح ست قال البخاری فی کتاب العلم عن امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ
موقوفا و روی فی بعض الکتب مرفوعا حدثوا الناس بما یعرفون اتحبون ان یکذب اللہ و رسولہ و حدة
وجود در شرع صراحۃ نیامدہ نہ در کتاب و نہ در حدیث حضرات صوفیہ برائے تائید کشف و شہود خود کہ
مدار این مسئلہ بر ہمان است از کتاب و سنت اشارات بر آوردہ اند مثل الا انہ بکل شئی محیط و کل
شئی ہالک الا وجہہ الا کل شئی ما خلا اللہ باطل و انکم لو دلیتم بحبل الی الارض السابعۃ السفلی لہبط علی اللہ
و اذا حلے احدکم فلا یبرقن امامہ فان اللہ قبل وجہہ لیکن ظاہر است کہ این اشارات دلیل صریح
نمیتوانند شد بلکہ علما ظاہر ہمین اشارات را مقلوب کردہ الزام بصوفیہ دادہ اند و گفتہ اند قولہ تعالے بکل
شئی محیط دلیل صریح برغیریت است لان المحیط غیر المحاط و کذا قولہ کل شئی ہالک الا ی فی المستقبل
لا فی الحال بدلیل قولہ کل نفس ذائقۃ الموت بدلائل کثیرہ مثل قولہ فانجینا موسے و من معہ اجمعین و
بدلیل قولہ کم اہلکنا من القرون من قبلہم فدل علے انہم لیسوا ہبا لکین بالفعل بخلاف من قبلہم و قولہ
کل شئی ما خلا اللہ باطل المراد بالبطلان لبطلان عبادتہ لا بطلان ذاتہ بدلیل قولہ ربنا ما خلقت ہذا
باطلا فانہ یدل علے انہ لا شئی من المخلوق باطل و کذا قولہ لہبط علے اللہ یدل علے ان الہابط ہو الجعل
غیر اللہ و کذا قولہ فان اللہ قبل وجہہ فان المبنی علے التوحید الوجودی کون اللہ تعالی امامہ و خلفہ
و فوقہ و تحتہ لا اختصاص لقبل الوجہ بالجملہ این اشارات مثبت مدعا صراحۃ نمیتوانند شد بلکہ مدار
ثبوت این مسئلہ بر کشف و شہود حضرات صوفیہ است قدس اللہ اسرارہم و محققین اینہا این مسئلہ
را بطور سے تقریر فرمودہ اند کہ ہیچ وجہ مخالف شریعت نمیشود زیرا کہ وجود مطلق را کہ عین ذات حق میگویند
مراتب ثابت میکنند در مرتبہ واجب است و در مرتبہ ممکن و حادث و قدیم و مجرد و مادی و مومن و کافر
و سگ و خوک و فی حد ذاتہ مبرا است ازین قیود و ملوث نمیشود و نقائص مثل حقیقت جسم کہ جوہر قابل

ابعاد ثلثہ است در سگ و خوک نجس نمیشود لہذا گفتہ اند ؎ ہر مرتبہ از وجود ملکے دارد ؛ گر فرق مراتب نکنی زندیقے ؛ پس اگر مخاطب از جنس عوام باشد کہ فرق مراتب بخوبی نمیتواند کرد پس گفتن این مسئلہ نزد او موجب الحاد و زندیقیہ خواہد شد احتراز از آن واجب است کما فی حدیث معاذ رض فی البخاری فی کتاب العلم فی باب التخصص بالعلم قوما دون قوم عن انس بن مالک رض ان النبی صلے اللہ علیہ وسلم ومعاذ ردیف علے الرحل فقال یا معاذ بن جبل قال لبیک یا رسول اللہ وسعدیک قال یا معاذ قال لبیک یا رسول اللہ وسعدیک ثلثا ما قال ما من احد یشہد ان لا الہ الا اللہ وان محمدا رسول اللہ صدقا من قلبہ الا حرم اللہ علے النار قال یا رسول اللہ افلا اخبر بہ الناس فیستبشروا قال اذا یتکلوا تاویل قصیدۃ بانت سعاد المراد بسعاد فی اول القصیدۃ الدنیا بما لہا وجبا لہا دلذائذہا وصفہا بادصاف المعشوقۃ الحسیۃ باقصے ما یمکن وصفہا وہی مرغوبۃ لکل عاقل فی الابتداء ثم شرع فی بیان عیوبہا التی تظہر للعاقل بعد التجربۃ وہذا من قولہ اکرم بہا خلۃ الخ ثم شرع فی بیان الشوق الی السعادۃ الابدیۃ الحقیقیۃ وہی کمال المعرفۃ والوصول الے تجلیاتہ النوریۃ بقولہ امست سعاد بارض وشرط فی طلبہا شروطا فمنہا ان یکون نجیبا کریم الاصل ذا نفس شریفۃ ومنہا ان یکون مع ذلک قوی البدن حاملا للکد والتعب فاشار الی الاول بقولہ لا تبلغہا الخ والے الثانی بقولہ ولن تبلغہا الا عذافرۃ ومنہا ان یکون ذا ہمۃ عالیۃ وذلک بقولہ ترعے صہاوامس الاعلام مجہول ومنہا ان یکون حدید البصر فی الکشوف والواقعات وذلک لقولہ ترمی الغیوب بعینی مفرد لبق وہکذا الے اخر الابیات ثم شرع فی بیان وارد الجذب الالہی المہیج لہذہ الشواق والمثیر للوجد والحال فانہ من شروط الطلب ولذلک قیل ؎ مستے و دولہ شرط طریق افتادہ است ؛ بے مست شدن کار کسے نکشادہ است ؛ وذلک بان شبہ سعی الناقۃ بحرکات النعامۃ التی مات بکرہا وفرضہا فی عین اشتداد الحر فی النہار لیشیر الے حر المطلب وختم ذلک بقولہ عن تراقیہا رعابیل ثم شرع فی بیان ما یعرض للسالک من حرف التقصیر فی ادا حقوق الشریعۃ والطریقۃ وعدم نفع احد من الاقارب والاصدقاء وذلک قولہ تسعی الوشاۃ جنابیہا الخ وقولہ وقال کل خلیل کنت املہ ما یعرض للسالک فی ہذا الوقت من التوکل العظیم والالتجاء الے الشیوخ الکمل وتجدید الاستغفار والتوبۃ وذلک بقولہ انبئت ان رسول اللہ الخ وبقولہ فقد اتیت رسول اللہ معتذرا ثم اشار الے مراعاۃ الادب مع الشیخ بقولہ لقد اقوم مقاما لو یقوم بہ واشار الے تجدید البیعۃ بقولہ حتی وضعت یمینی الخ

ثم اشار الی مراعات الشیخ اذا کان رسولا جامعا لاحکام الشریعۃ والطریقۃ اشد واہم من مراعاۃ حقوق
الشیخ اذا کان ولیا فقط وذلک بقولہ لذاک اہیب واشار الی الشیخ الولی بقولہ من غاد من لیوث الخ
وکانہ اشار الی علی اسد اللہ فانہ شیخ الولایۃ المطلقۃ المحمدیۃ وانما ذکرہ بلفظ الغادر ووصفہ بالاختفار لان
امر الولایۃ مبطن واہم تحت القباب واشار الی شروط الشیخ من قولہ یغذو فیلحم ضرعا مین ای الروح
والقلب فان الشیخ یربیہما معا بقطع العلائق من العشائر والاخوان ومن شروط الشیخ انہ اذا ساعد قرنا
نفی لہ ہمتہ فی دفع الوساوس والخطرات والشبہات وقولہ منہ تظل سباع الخ صامرۃ یعنی لایقدر شیاطین
الانس والجن علی اضلال من دخل فی طریقۃ واما قولہ ولا یمشی بوادیہ الا راجیل فاشارۃ الی ان
من شرط المرید ان یکون عالی الہمۃ لا راجلا واشار الی فنار النفس بقولہ الشیخ بقولہ ولا یزال بوادیہ
الخ ثقۃ مطرح البز الخ ثم عاد الی ترجیح الرسول علیہ السلام بقولہ ان الرسول لنور یستضاء بہ مہند
من سیوف اللہ مسلول ثم اشار الی رفقاء الطریقۃ وحلفاء الخانقات بقولہ فی عصبۃ من قریش الخ
ووصفہم بصفات عظیمۃ منہا ان قائلہم قال بطن مکۃ ای من جانب الغیب لما اسلموا ای دخلوا
فی الطریقۃ وبایعوا الشیخ زولوا ای ترکوا المال والجاہ والاوطان والعشائر بالترک والتجرید وقطع
العلائق وہی الہجرۃ الحقیقۃ لکنہم ما جنبوا وما زالوا عند لقاء الاعداء من النفس والشیطان والخلق بل
قویت ہمتہم علی المجادلۃ ومنہا انہم شم العرانین ابطال لا یبالون بمخاصمۃ النفس ثم اشار الی
انہم لبسوا لباس التقوی والشریعۃ بقولہ لبوسہم من نسج واشار الی عزائم الشرع بقولہ بیض سوابغ الخ
واشار الی نفی العجب بقولہ لا یفرحون الخ واشار الی الصبر علی مشاق الطریقۃ بقولہ ولیسوا مجازیعا الخ
واشار الی النشاط فی الطریقۃ بقولہ یمشون مشی الجمال الزہر الخ واشار الی فناء نفوسہم بسیوف المحبۃ
بقولہ لا یقع الطعن الا فی نحورہم الخ وعند ذلک ینتہی السلوک الکسبی ویبقی الوہبی **سوال** ہندوی
کنانیدن جائز ست یا مکروہ **جواب** در کتب فقہ ہندوی را کہ سفجہ وسفلتج گویند مکروہ نوشتہ اند
ودر شرح وقایہ مے نویسد ویکرہ السفجۃ وہی اقراض لسقوط خطر الطریق فی المغرب السفجۃ بضم السین
وفتح الفاء ان یدفع مالا لبطریق الاقراض لیدفع الی صدیقہ فی بلد اخر وانما یقرضہ لسقوط خطر الطریق
آدیم بر نہج این معاملہ در نیجا بسہ صورت میشود گاہے مبلغ را بقدرہ مینویسند نہ زیادہ نہ کم وگاہی
کم میگیرند وزیادہ مے نویسند وگاہے بالعکس یعنے زیادہ میگیرند وکم مینویسند در صورت اول

شبهه ربا بیست و در هر دو صورت دیگر صریح رباست یا ورداون و یا در گرفتن اما طریق حلال
کردن این ربا بسیار آسان است مثلاً اگر صد روپیه را هنڈوی میکنند و ده روپیه هنڈاون دادن
لازم می آید پس دو کم صد روپیه بساهوکار بدهد و دو روپیه را فلوس بگیرند در عوض دوازده روپیه
فروخت نماید که بسبب غیر جنس بودن فلوس دو روپیه حلال میشود و در حدیث صحیح آمده که در مشکوة
موجود است که شخصے از خیبر آمد و خرما آورد پیغمبر خوب و نفیس بود آنحضرت فرمودند اکل تمر خیبر هکذا یعنی
آیا تمام خرمای خیبر همین قسم است باشد عرض کرد که لا یا رسول الله انا نأخذ هذا صاعا بصاعین یعنے
تمام خرمائے خیبر این قسم نمیباشد اما این قسم را بمضاعف خرید میکنیم یک صاع را بدو صاع فرمودند
عین الربوا الا فعل هذا یعنے این عین رباست یک جنس را بهم جنس زیاده و کم خریدن این کار مکن
بلکه بیع الجمع بالدراهم ثم ابتع بالدراهم جنیبا یعنے خرمای روی را بدراهم بفروش و بآن دراهم خرمای
جید را خرید بکن ازینجا معلوم شد که توسط غیر جنس تفاضل را حلال میکند و اگر ساهوکار چیزے از
صد روپیه واپس میدهد که آنرا بهرت میگویند پس علاجش نیز همین است مثلاً اگر صد روپیه را هنڈوی
میکنانند و پنجروپیه ازان واپس میدهند پس باید نود روپیه نقد بدهند و پنجروپیه را فلوس کنانیده
بدهد در عوض ده روپیه و ده روپیه خود بگیرد و علما در وفع کراهت سفائح تدبیرے نوشته اند که اول
ساهوکار را مبلغ بے شرط هنڈوی قرض بدهد بعد ازان بگوید که این قرض را بفلان کس در فلان
شهر بده داد باین مضمون نوشته بدهد زیرا که کراهت هنڈوی ازین جهت است که باین قرض منفعتے
بخود میکشد یعنے ایمنے از خطر راه دهر وقتیکه در دے منفعت این کس مشروط باشد شبه ربا دارد
چون منفعت مشروط نباشد انعمنے متحقق نگشت والله اعلم سوال تمامی اقلیم نصاری باتفاق
دار الحرب است یا نه اگر هست اهل اسلام را ازان نصاری سود گرفتن جائز است یا نه سوال دیگر بعد
اداے جمعه در دیار معموله کفار فرضیت فرض ظهر ساقط میشود یا نه سوال دیگر اهل اسلام بنا بر ضرورتے
از کفره مبلغ سود میگیرند یعنے کفره را مبلغ نمیدهند و روپیه میگیرند و یا مبلغ قرض میگیرند و سود میدهند
جائز است یا نه جواب شروطیکه در دار الحرب در روایات فقهیه مذکور است ملاحظه باید نمود چنانچه
برخے ازان درین قرطاس ثبت خواهد شد درین اقلیم آن شروط را قیاس باید کرد اگر متحقق شوند
پس دار الحرب قرار یافت و بحکم اذا ثبت الشیء ثبت بلوازمه هرگاه دار الحرب شد ربا گرفتن و دادن

بکفر و آنجا جائز شد زیرا که در ہدایہ مذکور ہست ولا ربوا بین المسلم والحربی فی دار الحرب وقاعدہ مقرر است کہ الاطلاق فی الروایات تقیدی من تعمیم پس ہر دو صورت اخذ و اعطا در نفی داخل شد لیکن مسلمان را باید کہ در دادن سود بحربی احتیاط کند بے ضرورت ندہد و اقامت جمعہ در دار الحرب اگر از طرف کفار والی مسلمان در مکانے منصوب باشد باذن او درست است و الا مسلمانان را باید کہ یک کس را از ایشان دستوری باشد تا میسر قرار دہند کہ باجازت و حضور او اقامت جمعہ و اعیاد و النکاح من الاولیاء و السفار و حفظ مال غیب و ایتام و قسمت ترکات متنازع فیہا علے حسب السہام ہے نمودہ باشد نے آنکہ در امور ملکی تصرف کند و مداخلت نماید و اگر ازین امور ہیچ یک مشخص نکردہ باید کہ بعد از ادائے نماز جمعہ چہار فرض بہ نیت آخر ظہر ادرکت رکعۃ ولم اصلہ ادا نمایند تا از عہدۂ فرض بالیقین برآیند فی الہدایۃ لا ربوا بین المسلم والحربی فی دار الحرب فلافا لابی یوسف والشافعی لہما ان الاعتبار بالمستامن منہم فی دارنا ولنا قولہ علیہ السلام لا ربوا بین المسلم والحربی فی دار الحرب ولان مالہم مباح فی دارہم فبای طریق اخذہ المسلم اخذ مالا مباحا اذا لم یکن فیہ غدر بخلاف المستامن منہم لان مالہ صار محظورا بعقد الامان انتہے وفی العالمگیریۃ من باب استیلاء الکفار اعلم ان دار الحرب تصیر دار الاسلام بشرط واحد وہو اظہار حکم الاسلام فیہا قال محمد فی الزیادات انما تصیر دار الاسلام دار الحرب عند ابی حنیفۃ بشرائط ثلاث احدہا اجراء احکام الکفار علے سبیل الاشتہار وان لا یحکم فیہا بحکم الاسلام والثانی ان یکون متصلۃ بدار الحرب لا یتخلل بینہما بلدۃ من بلاد الاسلام والثالث ان لا یبقی فیہا مومن ولا ذمی آمنا بالامان الاول الذی کان ثابتا قبل استیلاء الکفار للمسلم باسلامہ والذمی لعقد الذمۃ وصورۃ المسئلۃ علے ثلثۃ اوجہ اما ان یغلب اہل الحرب علے بلد من دارنا او ارتد اہل مصر وغلبوا واجروا احکام الکفر او نقض اہل الذمۃ العہد وتغلبوا علے دارہم ففی کل من ہذہ الصور لا تصیر دار الحرب الا بثلاث شرائط وقال ابو یوسف ومحمد بشرط واحد لا غیر وہو اظہار احکام الکفر وہو القیاس انتہے ایضا فی العالمگیریۃ من باب الجمعۃ بلد علیہا ولاۃ کفار یجوز للمسلمین اقامۃ الجمعۃ وینصب القاضی قاضیا یرضی المسلمین ویجمعہم علیہ ان لم یتفقوا الا بسلطان کذا فی معراج الدرایۃ انتہے سوال بت پرستی و دوا بت میخواہد عالمی بر من کرد کہ شرک مکن بت برست گفت کہ اگر شریک خدا دانستہ پرستش کنم البتہ شرک است واگر مخلوق فہمیدہ پرستش نمایم جگہ نہ شرک باشد عالم گفت کہ در کلام مجید متواتر آمدہ کہ از غیر خدا مدد مجوئید بت پرست گفت

که بنی نوع انسان از یکدیگر چرا سوال مینمایند عالم گفت که بنی نوع زنده اند ازیشان سوال منع نیست
وبتان تو مثل کنهیا و کالکا وغیره مرده اند قدرت بر هیچ چیز ندارند بت پرست گفت شما که از اهل قبور مدد
وشفاعت می طلبید باید که بر شما هم شرک عائد شود القصه هر چه مقصد و مراد شما از اهل قبور است همان قسم
مقصود من هم از صورت کنهیا و کالکا است بحسب ظاهر نه قوت اهل قبور دارد نه بت و اگر میگوئی که قبور
باطن اهل قبور کشایش حالات مے نمایند لهذا از بتان هم روائی حاجات میشود و اگر میگوئید که بایشان
مے گوئیم که از خدا برائے ما شفاعت بخواهید من هم از بتان همین استدعا دارم پس هر گاه که جواز استمداد از
اهل قبور ثابت شد بعض مسلمین ضعیف الاعتقاد از پرستش سیتلا و مسانی وغیره چگونه باز خواهند آمد جواب
درین سوال چند جا اشتباه واقع شده آن چند جا را خبردار باید شد آنگاه به فضل الٰہی جواب سوال بخوبی
واضح خواهد شد اول آنکه مدد خواستن چیز دیگر است و پرستش چیز دیگر است عوام مسلمین برخلاف حکم شرع
از اهل قبور مدد میخواهند و پرستش نمیکنند و بت پرستان مدد هم میخواهند و پرستش هم میکنند پرستش آنست
که سجده کنند یا طواف نمایند یا نام او را بطریق تقرب در و مساز د یا ذبح جانور بنام او کنند یا خود را بنده و فلانے
بگوید و هر که از مسلمانان جاهل یا اهل قبور این چیز ها بعمل آرد فی الفور کافر میگردد و از مسلمانی مے برآید
دوم آنکه مدد خواستن دو طور مے باشد مدد خواستن مخلوقے از مخلوقے مثل آنکه از امیر و بادشاه نوکر و
گدا در مهمات خود مدد میجویند و عوام الناس از اولیا میخواهند که از جناب الٰہی فلان مطلب ما را درخواست
نمایند این نوع مدد خواستن در شرع از زنده و مرده جائز است دوم آنکه باستقلال چیزیکه خصوصیت
بجناب الٰہی دارد مثل دادن فرزند یا بارش باران یا دفع امراض یا طول عمر و مانند این چیزها بے آنکه
دعا و سوال از جناب الٰہی در نیت منظور باشد از مخلوقے درخواست نمایند این نوع حرام مطلق بلکه
کفر است و اگر از مسلمانان کسے از اولیاے مذهب خود خواه زنده باشند یا مرده این نوع مدد خواهد
از دائره مسلمانان خارج میشود بخلاف بت پرستان که همین نوع مدد را از معبودان باطل خود
میخواهند و آنرا جائز میشمارند و آنچه بت پرست گفت که من هم از بتان خود شفاعت میخواهم چنانچه
شما هم از پیغمبران و اولیا شفاعت میخواهید پس درین کلام هم دغل و تلبیس است زیرا که بت پرستان
هرگز شفاعت نمی خواهند بلکه معنے شفاعت را نمیدانند و نه در دل خود تصور میکنند معنے شفاعت سفارش
است و سفارش آنست که کسے مطلب کسے را از غیر خود بعرض و معروض او اساز د و بت پرستان

در وقت درخواست مطالب خود از زبان نمیفهمند و میگویند که سفارش ما بحضور پروردگار جل وعلا نماید
و مطلب ما را از جناب او تعالی برآرید بلکه از زبان خود درخواست مطلب خود میکنند و آنچه گفته است که هر چیز
مقصد شما از اهل قبور است همان قسم مقصود من هم از صورت کنهیا و کالکا است نیز خطا در خطا است نیرا که
ارواح را تعلق به مکان خود که در قبر مدفون است البته نمی باشد زیرا که مدت دراز است بدن بوده اند و آنها
قبور معبودان خود را تعظیم نمیکنند بلکه از طرف خود صور تها و سنگها و درختان و دریاها را قرار میدهند که صورت
فلانے است لے انکه آن چیز را تعلق بآن ارواح باشد یا بدن آنها در انجا سوخته گردد و این قرار داد
افترائی را هیچ اثر نیست آرے حاجت روای بندگان خالق اکبر از راه رحمانیت خود میفرماید آنها مے
فهمند که از طرف بتان این نامه حاصل شد حق تعالے که عالم الغیب والخفیات است دلالت بندگان
خود امیدوار اند و در زندگانی انها حاجت روائی منظور است از هر طرف که مطلب خود خواهند مطلب ایشانرا
بایشان میدهد چنانچه پدر مشفق حاجت پسر خود را که صغیر السن است میدارند و وقتیکه از خدمتگار روایه خود
چیزے مے طلبد باو میدهد حالانکه خدمتگار روایه مقدور ندارد همچنین است حال بتان بلکه حال اهل
قبور نیز موافق قاعده اهل اسلام آنچه مرقوم شده پس هرگاه که جواز استمداد از اهل قبور ثابت شد بعض
مسلمین ضعیف الاعتقاد از پرستش سیتلا و مسانی وغیره چگونه باز خواهند آمد پس فرق درمیان استمداد
از اهل قبور و پرستش سیتلا و مسانی بچند وجه است اول آنکه اهل قبور معلوم الذکر صلحا و بزرگان بوده اند
سیتلا و مسانی موهوم محض از وجود آنها معلوم نیست بلکه ظاهر اخیال بندی این مردم است دوم آنکه سیتلا
و مسانی بر تقدیر وجود آنها از قبیل ارواح خبیثه شیاطین اند که کمر بر ایذای خلق بسته اند ایشان را با ارواح طیبه
انبیاء و اولیا چه مناسبت سوم آنکه استمداد از اهل قبور بطریق دعا است که از جناب الهی عرض کرده
مطلب ما برآرند و پرستش این چیزها بنابر اعتقاد استقلال و قدرت است که کفر محض است سوال مرد
صالح را بعد وفات نام گرفته میگویند که فلان ولی است مخالف عقیده اهل سنت و جماعت باشد
یا نے بحکم امساک عن الشهادتین که از ده خصلت عقیده اهل سنت و جماعت است جواب مرد صالح
و بزرگ را بعد حیات و بعد از ممات ولی گفتن بنا بر آنست که افعال و اقوال ولی از وصادر میشود و صفات
ولی بحسب ظاهر در وپیدا و مشهود میباشد و اعتقاد بهشتی بودن او بالقطع والیقین نباید کرد که مخالف عقیده اهل
سنت است زیرا که احوال باطن او و خاتمه او بهیچکس را غیر از علام الغیوب معلوم نیست و همین است

یعنے امساک عن الشہادتین کہ قطعاً ویقیناً شہادت بر بہشتی بودن، و دوزخی بودن کسے نباید داد آرے
این قدر باید گفت کہ فلانے کار بہشتی میکرد و فلانے کار دوزخیان براے او امید نجات داریم و برای
این خوف عذاب چنانچہ در حدیث شریف در حق عثمان بن مظعون رضی اللہ عنہ کہ ام العلاء در حق او
شہادت قطعی بہشت میداد بہمین قسم ارشاد شدہ سوال لفظ لا اراکم فاعلین کہ در حدیث ان تولوہا
علیا و لا اراکم فاعلین وارد است بر زبان مخالفین مذکور میشود و جواب آن خوب بخاطر نمیگذرد دیگر جواب
لا اراکم این باشد کہ مقدر نیست کہ علیؓ را بالافضل خلیفہ کنند جواب لفظ لا اراکم فاعلین را لتہ معنی است
اول آنکہ اہل کلام گفتہ اند کہ لا اراکم تستخلفون المفضول مع وجود الافضل یعنے الشیخین فان خلافۃ المفضول
مع وجود الافضل وان جاز عند البعض لکنہ ترک الاولے فلا تقدمون علیہ دوم شراح حدیث گفتہ اند کہ لا
اراکم تستخلفون علیا مع صغر سنہ وحداثۃ عمرہ لان ترجیح الاکبر علی الاصغر مع تساوی العلم والقرابۃ
والہجرۃ امر معلوم لکم فی الامامۃ الصغری فتقیسون علیہ الامامۃ الکبری سوم آنچہ از حضرت شیخ خود
در وقت قرأۃ این حدیث شنیدہ ام وہو الارجح عندی آن آنست کہ این کلمہ اشارت است
بعدم اجتماع الامۃ مع وجود الاستحقاق الکامل زیرا کہ اہل شام فاطبۃ وطلحہ وزبیر و اصحاب جمل بر انتخاب
انتخاب مجتمع نشدند واللہ اعلم سوال چہ میفرمایند علمای دین درین معنی کہ مقابر اولیا کہ در دیار
ہندوستان است دیہات و اراضی برائے مصارف درگاہ و خرچ وارد و صادر مقرر باشد فرزندان
آن ولی اگر خواہند تقسیم کردہ ہر یکے بر فرایض حصص گرفتن میتوانند یا نہ و اگر تقسیم کردن نتوانند کدام کس متعہد
و متولی آن شود و ہر چہ از نذر و نیاز ہر روزہ آمدنی درگاہ شود دران فرائض جاری میتواند شد یا نہ
و اگر از فرزندان دختر و پسر و برادر عینی برائے سجادہ نشینے کہ آنرا خلافت میگویند باہم نزاع
نمایند کدام ازینہا استحقاق دارد دعوی سجادہ نشینی و خلافت قاضی وقت سماعت میتواند کرد
یا نہ و اگر قاضی این دعوی را سماعت ننماید چگونہ رفع نزاع آنہا کردہ شود و سجادہ نشین کدام کس
را مقرر کردہ آید جواب دیہات و اراضی کہ برائے مصارف درگاہ و خرچ وارد و صادر مقرر است
فرزندان را بطور فرائض تقسیم کردن و حصہا گرفتن نمیرسد بلکہ یک کس را از طرف خود متولی قرار دہند
تا موافق حاجت تقسیم نماید آرے اگر اولاد محتاج اند و در جملہ خدام و متعلقان درگاہ داخل پس آنہا را
نیز نصیبے است بقدر حاجت و اگر نسبت بتنازع فیہما بین ہر شخص را دارند ہر چہ عادۃ را باید

که متولی این وقف یک کس را ازانها که موصوف بعدالت و امانت باشد از طرف خود مقرر سازد و تذور و نیاز
هر روزه که در درگاه مے آید بقدر حاجت و اولاد و خدام صرف باید نمود و متولی جمع و تقسیم یک کس این را
باید ساخت و تقسیم بر رئوس احیا از اولاد و خدام باید نمود مانند تقسیم خمس برذوی القربی آری کسانیکه حاجت زائد
دارند یا خدمت زائد در درگاه مے نمایند یا باعث مزیت خلائق میشوند ترجیح آنها باکے ندارد و قیاساً علے
التنفیل من الخمس و سجاده نشینے و خلافت دو معنی دارد یکے آنکه ریاست جمع و تقسیم و عزل و نصب خدام و
تقدیم و تاخیر مصالح و این معنے موروث نیست بلکه مفوض بالاتفاق انجماعه است و اگر اتفاق نکنند مفوض بر
رائے حاکم عادل ست دوم اخذ بیعت و تلقین اذکار و اقامت جمعه و جماعات و ترتیب حلقه ذکر و اشغال و
این معنی هم البته موروث نیست بلکه موقوف بر لیاقت این کار است و در معرفت لیاقت این کار سه طریق است
قیاساً علے الخلافة الکبری اول آنکه جاده نشین سابق او را خود خلیفه ساخته باشد و باخذ بیعت و تلقین اذکار
او را بحضور خود مجاز و ماذون ساخته باشد دوم اتفاق و اجماع خلفا و مریدان بزرگ و هم پیران او بر خلافت
و سجاده نشینے این کس سوم شوریٰ یعنے چند کس از یاران کار کرده و اصحاب ان طریقه باهم مشوره نموده
یک کس را از اولاد و یا از خلفائے آن بزرگ بخدمت او منصوب سازند و دعوی این سجاده نشینی و خلافت
ابتداءً قاضی استماع ننماید بلکه اهل حل و عقد انجماعت را تقیید کند که از میان خود ها یکے را که الیق باین کار
باشد خلیفه سازند یا چند کس را ازانها انتخاب نموده این امر را در آنها شوریٰ سازد اما بعد ازانکه یکے از طرق ثلثه
شخصے برائے سجاده نشینے و خلافت متعین شده باشد و شخصے دیگر با او در بین امر منازعت نماید البته دعوی
شخص اول را بشنود و رفع نزاع باقامت شهود معتبر بر ثبوت سجاده نشینی و خلافت یکے از طرق ثلثه
میتواند کرد و اگر شخص دوم دعوی نااهلیت شخص اول و تغییر و تبدیل سیرت محمود میکند پس تفتیش نموده
صدق و کذب آنرا دریافته اگر خواهد اول را معزول نماید و در نصب خلیفه دیگر به یکے از طرق ثلاثه تمسک
شود بالجمله درین امور وراثت جاری نیست و راثت مخصوص در اعیان مملوکه آن میت ست که در آخر جزو
حیات مالک آن بود اگر هر دو کس دعوی تعین خلیفه سابق میکنند یا هر دو کس دعوی اتفاق اهل حل و عقد
یا اهل شوریٰ نمایند قاضی بطلب شهود و تزکیه آن رفع نزاع نماید **سوال** روپ داس گسائین موازی
چند بیگهه زمین خود را نزد باقی شاه رهن داشته باز دارد آنکه منافع آن اراضی و ثمر آن اشجار بطوع خود
بلا اکراه و اجبار بمرتهن داده ام و هبه نموده ام تا وقتیکه آن مرهونه را از مرتهن استخلاص نمایم حالا العبد

تمام دوازده سال مشتمل است ام از مرتهن مسئول طلب منافع اراضی مذکور مع ثمار آن اشجار میکند در شرع شریف چه حکم است بینوا توجروا جواب حکم اینست که آن اراضی مرهونه و اثمار مع منافع و اشجار برامین میرسد مرتهن را صحیح حق در منافع و ثمار آن نیست و هبه منافع و اشجار غیر صحیح است زیرا که هبه معدوم است و هبة المعدوم لا یصح هذا و هبته لبن فی ضرع و صوف علی ظهر و زرع و نخل فی ارض و تمر فی نخیل کالشاع عش الی لا یجوز هذه الهبات هذا و ثمار الرهن کولده و لبنه و صوفه و ثمره لراهنه کذا فی شرح الوقایة موافق فهم ظاهری جواب درست نوشته اند و بلفظ هبه نظر کرده لیکن پیش فقیر تحقیق اینست که درین صورت با موافق رواج و عادت لفظ هبه را بمعنی اباحت یعنی پروانگی انتفاع باید فهمید پس رویداس که باغی شاه را منافع زمین مرهونه خود از محصول و ثمار داد و هبه نمود معنیش اینست که پروانگی انتفاع بمحصول و ثمار آن زمین داد بدو دلیل یکی آنکه قاعدهٔ فقهیه مقرره است که العادة محکمة چنانچه در کتاب اشباه والنظائر موجود است و عرف و عادة همین است که راهن مرتهن را اباحت منافع میکند پس محمول برهمان عادت باید داشت دوم آنکه نیز قاعدهٔ مقرره فقه است که العبرة فی العقود للمعانی دون الالفاظ و لهذا هبه بالعوض را در حکم بیع میدارند و کفالت را بشرط برائت اصیل حوالت سے نامند و حوالت را بشرط عدم برائت اصیل کفالت میگویند پس رویداس هرگاه لفظ هبه را بمحصول ثمار متعلق ساخت و ظاهر آنست که محصول و ثمار منافع متجدده اندسال بسال نو پیدا میشود چیزے موجود نیست که هبه آن صحیح باشد و معدوم معین هم نیست تا هبه باطل گردد مثل شیر در پستان و صوف بر پشت گوسفند و بچه در حمل پس لابد لفظ هبه را برا باحت حمل باید کرد چنانچه زن حرّه بمردے گوید که من نفس خود را بتو هبه کردم و بخشیدم بنکاح میشود و هبه حقیقی نمیشود کذا هذا آمدیم بر سر آنکه هرگاه این عقد عقد اباحت شد پس حکمش آنست که تا وقتیکه رویداس این اباحت را فسخ نکرده و ازان برنگشته باشد و از مطالبهٔ محصول و ثمار ساکت و درنگ زیده پس انتفاع بمحصول و ثمار بیان باقی شاه مباح و جائز بود و در مباح ضمان نیست باشد و اگر رویداس در اثنای دوازده سال اباحت مذکور را فسخ میکرد و او را میرسید زیرا که در عاریت و اباحت مدت لازم نمیشود و اینست آنچه بذهن فقیر میرسد و الله اعلم روایت اباحت اینست در کتاب در مختار میفرماید اباح الراهن للمرتهن اکل الثمار او سکنی الدار او لبن الشاة المرهونة فاکلها لم یضمن و له منعه انتهی در کتاب خزانة المفتین میگوید و

لورین شاۃ وراباح للمرتہن ان یشرب لبنہا کان للمرتہن ان یشرب لبنہا ولا یکون ضمانا وعلے ہذا جمیع الثمار والزیادۃ انتہے سوال استعمال آہنگ بر قبور جائز است یا نہ جواب استعمال آہنگ ہمراہ معازف ومزامیر وآلات لہو ممنوع وحرام بر قبور یا غیر قبور وحرمت این چیزہا یعنے معازف ومزامیر وآلات لہو ودیگر حدیث رفقہ مشروح ومبسوط است فقط آواز غنا یا ہمراہ دف جائز است بر غیر قبور وبر قبور بدعت است استماع اولے ست سوال تعین وتقریر یک روز بعد سالے بنابر زیارت قبور بزرگان جائز است یا نہ جواب رفتن بر قبور بعد سالے یک روز معین کردہ سہ صورت ست اول آنکہ یک روز معین نمودہ یک شخص یا دو شخص بغیر ہیئت اجتماعیہ مردمان کثیر بر قبور محض بنابر زیارت واستغفار بروند ایں قدر از روی روایات ثابت است ودر تفسیر در منثور نقل نمودہ کہ ہر سر سال آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم بر مقابر مے رفتند ودعا برائے مغفرت اہل قبور مے نمودند این قدر ثابت ومستحب است دوم آنکہ ہیئت اجتماعیہ مردمان کثیر جمع شوند وختم کلام اللہ کنند وفاتحہ بر شیرینی یا طعام نمودہ تقسیم درمیان حاضران نمایند این قسم معمول در زمانہ پیغمبر خدا وخلفای راشدین نبود اگر کسے اینطور بکند باک نیست زیرا کہ درین قسم قبح نیست بلکہ فائدہ احیاء اموات را حاصل میشود سوم طور جمع شدن بر قبور اینست کہ مردمان یک روز معین نمودہ ولباسہای فاخرہ ونفیس پوشیدہ مثل روز عید شادمان شدہ بر قبرہا جمع میشوند رقص ومزامیر ودیگر بدعات ممنوعہ مثل سجود برائے قبور وطواف کردن قبور مے نمایند این قسم حرام وممنوع است بلکہ بعضے بحد کفر میرسند وہمین است محمل این دو حدیث ولا تجعلوا قبری عیدا چنانچہ در مشکوۃ شریف موجود است واللہم لا تجعل قبری وثنا یعبد این ہم در مشکوۃ است سوال اقرار غلامی نسبت بہ بزرگان وخواجگان کہ نہ بزر خریدہ اند کردن جائز است یا نہ جواب لفظ غلام بدو معنی استعمال میکنند یکے بمعنے مملوک زر خرید دوم بمعنے خادم نسبت کردن بمالک بمعنی اول است ونسبت بہ بزرگان بمعنے اول در دروغ است کہ بزرگان اینکس را ہرگز نہ خریدہ اند وبمعنے دوم میتوان گفت لیکن چون لفظ موہم باشد اہل اسلام را این قسم الفاظ استعمال کردن نشاید زیرا کہ شرک چنانچہ در عبادات وقدرت میشود ہمین قسم شرک در تسمیہ ہم میشود واین قسم نام نہادن شرک در تسمیہ است ازینہم احتراز لازم است چنانچہ در ترجمہ قرآن مسمی بہ فتح الرحمن در تحت آیۃ فلما آتاہما صالحا جعلا لہ شرکاء فیما آتاہما فتعالے اللہ عما یشرکون مذکور ست کہ ازینجا دانستہ شد کہ شرک در تسمیہ نوعیست از شرک

چنانچه اهل زمان با غلام فلان وعبد فلان نام مے نهند والله اعلم سوال کسے گاؤ یا بز یا مرغ بنام
کدام شهید یا ولی ذبح نماید یا صرف مالیده یا شیرینی به نیت نیاز کدام بزرگ پزد وصلحا را بخوراند این هر دو را
چه حکم است وخوردن طعام نیاز ونذرانه مساکین وفقرا را جائز است واغنیا اهل تمول را چه حکم است
جواب ذبح کردن جانور بنام غیر خدا خواه پیغمبر باشد خواه ولی خواه شهید خواه غیر انسان حرام است واگر به قصد
تقرب بنام ایشان ذبح کرده باشد ذبیحه آن جانور هم حرام ومردار میشود وذبح کننده مرتد میشود وازین فصل منع
لازم است در تفسیر کبیر وتفسیر نیشاپوری ودیگر تفاسیر مرقوم است قال العلماء لو ان مسلما ذبح ذبیحة
وقصد بذبحه التقرب الی غیر الله صار مرتدا وذبیحته ذبیحة مرتد انتهی واگر مالیده وشیرینی بنابر فاتحه بزرگے
بقصد ایصال ثواب بروح ایشان پخته بخوراند مضایقه نیست جائز است وطعام نذر الله اغنیا را خوردن
حرام است وطعام نذر الله انیست که کسے گوید اگر مریض مرا شفا شود یا مسافر من بیاید یا کار فلانی
من شود بر ذمه من اینقدر طعام برای خدا خواهد بود این نذر الله است واگر فاتحه بنام بزرگے داده شد
پس اغنیا را هم خوردن ازان جائز است والله اعلم سوال بیع انسان جائز است یا نه جواب بیع
بسه طور در شرع جائز است اول آنکه جماعه از کافران مطیع بادشاه وقت نباشد واز دادن جزیه
وخراج ابا ورزند زن وبچه آنها را بندی کرده آورند مثل مرهٹه وسکهان وراجپوتان دور دست ومردم
کوهستان بیع این طور بلا شبهه وباتفاق جائز است دوم آنکه همین قسم کفار مثل کوهستانیان
ودیگر طوائف مذکوره اولاد خود را بفروشند وسوداگر خریده بیارد درین قسم اختلاف است بعضے علما
جائز داشته اند وبعضے جائز نداشته اند لیکن اصح واقوی آنست که این قسم هم جائز است چنانچه
حضرت ماجر کنیزک حضرت ابراهیم علیه السلام که بادشاه مصر از قبطیان خریده بود وبحضرت ساره
زوجه حضرت ابراهیم علیهما السلام هبه نمود ازهمین قبیل بوده اند سوم آنکه ازین دو قسم کنیزک پیش
کسے باشد ویا مرد اجنبی نکاح کرده بدهد هر بچه که ازان کنیزک پیدا شود ملک او میگردد وفروخت و
هبه نمودن آن جائز است آری اگر باولاد خود یا برادر خود نکاح کرده بدهد یا خود متصرف شود وبچه
پیدا گردد آن بچه آزاد میشود فروختن وهبه نمودن آن جائز نیست ودر طریق دیگر است که بعضے علما
جائز نداشته اند واکثر منع کرده اند یعنے آنکه در وقت گرسنگی وقحط مسلمان بچه خود را بفروشد کسے
او را نخرید چنانچه در عهد حضرت یوسف علیه السلام مصریان در قحط خود را واولاد خود را بدست

حضرت یوسف علیہ السلام فروختہ بودند این قسم ملا الہ داد شارح ہدایہ جائز داشتہ اند و نقل از کتاب
محیط آوردہ اند لیکن اکثر علماء این را مسلم ندانند و گویند کہ مخصوص در زمان حضرت یوسف بود و حالا
موقوف شد دوم آنکہ ہندوان و دیگر کفار کہ در دار الاسلام باشند و مطیع بادشاہ وقت اولاد خود را
بفروشند و این قسم نزد امام شافعی جائز است و در مذہب حنفی جائز نیست مسئلہ در حالت جنابت
خوردن و اشامیدن روا است اولے آنست کہ وضو کردہ بخورد مسئلہ پائجامہ و لنگ و ازار مرد
را از شتالنگ پائین کردن مکروہ است مسئلہ موئیکہ بر لب مے روید اگر از لب فرو مے افتد بریدن
آن نہایت مؤکد قریب بوجوب است و اگر از لب فرو نمے افتد بالا بالا دراز میشود پس بریدن
آن واجب نیست مگر بخوف فرو افتادن زیرا کہ گاہ باشد دراز میشود فرو مے افتد و در دہان مے آید
مسئلہ بردہ حلال در شرع بر مذہب صحیح سہ قسم است اول آنکہ جماعہ از مسلمانان کہ در ملک کفار
نمے باشند بطریق تاخت در ملک کفار رفتہ اولاد آنہا را اسیر کردہ بیارند دوم آنکہ کافران حربی
اولاد خود را بفروشند و مسلمانان از آنہا خریدہ بیارند بشرطیکہ مالک آنہا بفروشد سوم آنکہ
ازین ہر دو قسم بردہ کہ بے نکاح حلال اند از غیر مالک خود دخترے یا پسرے متولد شود آن نیز
در ملک مالک در آید اورا بے نکاح حلال ست و قسم چہارم مختلف فیہ است نزد بعضے علماء حلال
است و نزد اکثر علماء حلال نیست و آن آنست کہ مسلمانان در وقت مخمصہ و تنگی و گرسنگی اولاد
خود را بفروشند نزد صاحب محیط موافق نقل ملا الہداد شارح ہدایہ این قسم بردہ نیز در ملک می
در آید لیکن فتوی بریں قول نیست اصح آنست کہ آن بردہ را بقصد ثواب خریدہ نماید تا از عذاب
گرسنگی خلاص شود لیکن او را بردہ خود ندانند و معاملہ کنیزک و غلام با او نسازد و بیع و شرا درست نیست و
بے نکاح روا نیست مسئلہ قال فی شرح العقائد و الجمع بین قولہم لا یکفر احد من اہل القبلۃ و قولہم
یکفر من قال بخلق القرآن او استحالۃ الرویۃ او سب الشیخین او لعنہما و امثال ذلک مشکل لم ینتبہ
و قال المدقق شمس الدین الخیالی فی حاشیتہ قولہ و من قواعد اہل السنۃ ان لا یکفر معنی ہذہ القاعدۃ
ان لا یکفر فی المسائل الاجتہادیۃ او لا نزاع فی تکفیر من انکر ضروریات الدین ثم ان ہذہ القاعدۃ
للشیخ الاشعری و بعض متابعیہ و اما البعض الآخر فلم یوافقوہم و ہم الذین کفروا المعتزلۃ و الشیعۃ
فی بعض المسائل فلا احتیاج الی الجمع لعدم اتحاد القائل انتہے و لا یخفی ان الجواب الاول

تخصیص وتقیید للکلام بلا دلیل والجواب الثانی مبنی علی اختلاف القائلین بالقولین وھو خلاف
المواقع بل القائلون بتلک القاعدۃ ھم الذین یکفرون بخلق القرآن وسب الشیخین وقدم العالم ونفی العلم
بالجزئیات الی غیر ذلک قال السید فی شرح المواقف اعلم ان عدم تکفیر اھل القبلۃ موافق لکلام الشیخ
الاشعری وللفقہاء کما مر لکنا اذا فتشنا عقائد فرق الاسلامیین وجدنا منھا ما یوجب الکفر قطعا کالعقائد
الراجعۃ الی وجود الہ غیر اللہ سبحانہ او الی حلولہ فی بعض اشخاص الناس او الی انکار نبوۃ محمد صلی اللہ
علیہ وسلم او الی ذمہ او استخفافہ او الی استباحۃ المحرمات واسقاط الواجبات الشرعیۃ انتہی بل التحقیق
ان المراد باھل القبلۃ فی ھذہ القاعدۃ ھم الذین لا ینکرون ضروریات الدین لا من یوجہ وجہہ الی
القبلۃ فی الصلوٰۃ قال اللہ تعالی لیس البر ان تولوا وجوھکم قبل المشرق والمغرب ولکن البر من
امن باللہ والیوم الآخر الخ فمن انکر ضروریات الدین لم یبق من اھل القبلۃ لان ضروریات الدین
منحصرۃ عندھم فی ثلثۃ مدلول الکتاب بشرط ان یکون نصا صریحا لا یمکن تاویلہ کتحریم الامہات
والبنات وتحریم الخمر والمیسر واثبات العلم والقدرۃ والارادۃ والکلام لہ تعالی وکون السابقین
الاولین من المہاجرین والانصار مرضیین عند اللہ تعالی وانہ لا یجوز الطعن فیہم والاستخفاف بہم ومدلول
السنۃ المتواترۃ لفظا او معنی سواء کان من الاعتقادیات او من العملیات وسواء کان فرضا او نفلا
کوجوب محبۃ اھل البیت من الازواج والبنات والجمعۃ والجماعۃ والاذان والعیدین والمجمع علیہ اجماعا
قطعیا کخلافۃ الصدیق والفاروق ونحو ذلک ولا شبہۃ ان من انکر امثال ھذہ الامور لم یصح ایمانہ
بالکتاب والنبیین اذ فی تخطئۃ الاجماع القطعی تضلیل لجمیع الامۃ فیکون انکارا لقولہ تعالی کنتم خیر امۃ
اخرجت للناس وقولہ تعالی ومن یشاقق الرسول من بعد ما تبین لہ الہدی ویتبع غیر سبیل المومنین
ولقولہ علیہ السلام لا تجتمع امتی علی الضلالۃ وھو متواتر معنوی فلا یکون منکر ھذہ الامور من اھل القبلۃ
وقد عرف بعضھم ضروریات الدین بانہا امور یشترک فی معرفتہا المتدین بدین الاسلام وغیر المتدین بہ
وبالجملۃ قولہم لا نکفر احدا من اھل القبلۃ کلام مجمل باق علی عمومہ لکن لہ تفصیل طویل والشان فی معرفۃ
من ھو من اھل القبلۃ ومن لیس منہم فسلم بعض الفقہاء قد بالغوا فی تکفیر من ینکر بعض المسائل الاجتہادیۃ
المشہورۃ عند قوم دون قوم کحرمۃ لبس المعصفر ونحو ذلک وھو مذہب رکیک جدا واما من فرق بین
الاصول والفروع فکفر فی احدہما دون الاخری فان اراد نفس الاعمال فنعم ومرحبا وان اراد اعتقاد

وجوبہا وسنیتہا فلا اذ لا شبہۃ فی ان من انکر وجوب الزکوۃ او وجوب الوفاء بالعہد او وجوب الصلوات الخمس لو کون الاذان مسنونا فقد کفر کما یدل علیہ قتال مانعی الزکوۃ فی صدر الاسلام نعم فی بعضہا یکون کفرہ تاویلیا لکن التاویل غیر مسموع فی امثال ہذہ الامور الجلیۃ کما لم یسمع تاویل مانعی الزکوۃ متمسکین بقولہ تعالیٰ ان صلوتک سکن لہم وکما لم یسمع تاویل الحروریۃ فی انکار التحکیم متمسکین بقولہ تعالیٰ ان الحکم الا للہ واما التکفیر بخلق القرآن او انکار الرویۃ او انکار العلم بالجزئیات علی الوجہ الجزئی مع القول بثبوت العلم علی وجہ کلی فلا ینبغی الاقدام علیہ اذ لیس مخالف ہذہ الاحکام منصوصا صانصا جلیا لا فی الکتاب ولا فی السنۃ المتواترۃ ہذا واللہ تعالیٰ اعلم فان قیل ما الدلیل علی ان المراد من اہل القبلۃ ہم المصدقون بجمیع ضروریات الدین التی دلالۃ بلفظ اہل القبلۃ قلنا الدلیل علیہ ان الکفر تقابل الایمان تقابل العدم والملکۃ اذ الکفر عدم الایمان والمتقابلان بالعدم والملکۃ لا یکون بینہما واسطۃ بالنظر الی خصوص الموضوع وان امکن بینہما واسطۃ بالنظر الی الواقع کالعمی والبصر فان الذی من شانہ البصر لا یخلو عن احدہما ولا شبہۃ ان الایمان مفہومہ الشرعی المعتبر بہ فی کتب الکلام والعقائد والتفسیر والحدیث ہو تصدیق النبی صلی اللہ علیہ وسلم فیما علم مجیئہ ضرورۃ عما من شانہ ذلک لیخرج الصبی والمجنون والہولانات والکفر عدم الایمان عما من شانہ ذلک التصدیق فمفہوم الکفر ہو عدم تصدیق النبی صلی اللہ علیہ وسلم فیما علم مجیئہ ضرورۃ وہو بعینہ ما ذکرنا من ان من انکر واحدا من ضروریات الدین اتصف بالکفر نعم عدم التصدیق لہ مراتب اربع فیحصل الکفر ایضا اقسام اربعۃ الاول کفر الجہل وہو تکذیب النبی صلی اللہ علیہ وسلم صریحا فیما علم مجیئہ بہ مع العلم بکونہ علیہ السلام کاذبا فی دعواہ وہذا ہو کفر ابی جہل واضرابہ والثانی کفر الجحود والعناد وہو تکذیبہ مع العلم بکونہ صادقا فی دعواہ وہو کفر اہل الکتاب بقولہ تعالیٰ الذین اٰتینٰہم الکتاب یعرفونہ کما یعرفون ابناءہم وقولہ وجحدوا بہا واستیقنتہا انفسہم ظلما وعلوا وکفر ابلیس من ہذا القبیل والثالث کفر الشک کما کان لاکثر المنافقین والرابع کفر التاویل وہو ان یحمل کلام النبی صلی اللہ علیہ وسلم علی غیر محملہ او علی التقیۃ ومراعاۃ المصالح ونحو ذلک ولما کان التوجہ الی القبلۃ من خواص معنی الایمان سواء کان شاملۃ او غیر شاملۃ معبرا عن الایمان باہل القبلۃ کما ورد فی الحدیث نہیت عن قتل المصلین والمراد المومنین مع ان نص القرآن علی ان اہل القبلۃ ہم المصدقون بالنبی صلی اللہ علیہ وسلم فی جمیع ما علم مجیئہ وہو قولہ تعالیٰ وصد عن سبیل اللہ وکفر بہ والمسجد الحرام واخراج اہلہ

سنه اکبر عند الله فلیتامل سوال اخرج ابن ابی عاصم فی السنة عن حسن بن علی رض انه قال لمعاویة
انت الساب لعلی اما والله لتردن علیه الحوض وما اری ان تردہ فجدہ مشمر الازار عن ساق یذود عنه الحدیث جواب
ترجمة الحدیث ہکذا قال لمعاویة انت الساب لعلی اما والله لتردن علیه الحوض یعنے گفت امام حسن معاویہ را
توئی بدگوی علیؓ آگاہ باش قسم بخدا کہ البتہ وارد خواہی شد پیش علی بر حوض حاصل آنکہ ترا با او کار خواہد
افتاد و بسوی او محتاج خواہی گشت بسبب تشنگی موقف دیراہی درخواست آب پیش او خواہی رفت
پس ترا چہ لایق است کہ او را بدگوئی وما اری ان تردہ من گمان نمیکنم کہ تو وارد حوض خواہی شد
زیرا کہ بسبب سب او فاسق و مبتدع شدی و فاسق و مبتدع را بر حوض ورود نخواہد شد فجدہ مشمر الازار
پس خواہی یافت علی را و من جیدہ این جملہ معطوف است بر لتردن علیه الحوض و تقدیر الکلام لتردن علیه الحوض
فجدہ مشمر الازار یذود عنه در حالتے کہ میراند از حوض و دور میکند و منه قوله تعالے و وجد من دونهم
امراتین تذودان لا یاتی المنافقون یعنے تا نیایند منافقان ذود غریبة الابل یعنے مانند راندن
و دور کردن شتران بیگانہ قال الصادق المصدوق گفتہ است این سخن را راست گوئی کہ باو از غیب
راست گفتہ شد یعنی پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم و قد خاب من افتری و بر آئینہ بمطلب خود نرسید کہ افترا کرد و درین حدیث تناقض لفظی
و معنوی است چنانچہ در جملہ اما والله لتردن علیه الحوض و در جملہ وما اری ان تردہ تناقض صریح است
علاوہ اینکہ این حدیث را ابو یعلی موصلی کہ محدث معتبر است در مسند خود روایت کردہ و دران بر سبیل
ابہام معاویہ کہ ذہن ازان سبقت بامیر شام میکند موجود نیست بلکہ دران روایت نام معاویہ بن
حدیج واقع شدہ پس بموجب این روایت نسبت سب بامیر شام درست نخواہد بود ہمچنین الفاظی
کہ خلاف قاعدہ عربیت است مثل وما اری ان نیز دران موجود نیست اکثر اشکالات ازان روایت مندفع
میشود و روایت ابو یعلی اینست عن علی بن طلحة مولی بنی امیة قال حج معاویة بن ابی سفیان و
حج معه معاویة بن حدیج وکان من اسب الناس لعلی قال فمر فی المدینة والحسن بن علی ونفر من اصحابه
جالس فقیل لهذا معاویة بن حدیج الساب لعلی قال فاتاه رسول الحسن فقال اجب قال من قال الحسن بن علی یدعوک فاتاه فسلم علیه
فقال الحسن انت معاویة بن حدیج قال نعم قال فرد ذلک علیه قال فانت الساب لعلی قال فکانه اخجی فقال له الحسن اما والله لئن وردت
علیه الحوض وما اراک تردہ لتجدنه مشمر الازار عن ساق یذود عنه رایات المنافقین ذود غریبة الابل
قول الصادق المصدوق وقد خاب من افتری انتہے جواب سوال انچہ در دفع تعارض روایتے

قلمی فرموده اند که از اختلاف محل حکم مختلف آمده بسیار واقعی و بجاست بلکه بخاطر فقیر چنین میرسد که بدون اختلاف محل نیز تعارض نیست زیرا که وجه اعطا در هر روایت مختلف است در روایت جواز بیع و شراء بانعام موبد واقع شده سوا رکان التابید حقیقة کما اذا صرح فی المنشور بالتابید او حکما کما فی صورة السکوت و در روایت منع بیع و شراء اعطا بوجه اوراد و استحقاق مقید نموده و ظاهر است که این تقیید منافی تابید است پس اگر امام وقت زمینے را که مملوک بیت المال است باقی وجه کان بطریق انعام موبد به یکے بخشد مملوک او میشود و اگر همان زمین را بوجه اوراد و استحقاق بکسے بدهد در دست او عاریت مے شود پس وقع تعارض باختلاف وجه اعطاست اگرچه محل واحد باشد و علے هذا التقریر متصور بحسب الاحتمالات العقلیة اربع صور الاولے ان یعطی الامام ارضا مملوکة لبیت المال علے وجه التابید حقیقة او حکما والثانیة ان یعطیها علے وجه الاکار والاستحقاق والثالثة ان یعطی الامام ارضا مملوکة لذمی او مسلم علے وجه التابید والرابعة ان یعطیها الامام علے وجه الاکار والاستحقاق اما صورت ثالثه محض احتمال عقلی است خلاف شرع پس باقی نماند مگر سه صورت در یک صورت رقبه زمین مملوک آن کس میشود و در باقی محض حق اخذ خراج یا عشر لیکن مشکل اینست که اینهمه قواعد برابر آنچه در ملک رائج است تطبیق نمیتوان داد زیرا که زمینداران در هر جا دعوی مالکیت خود مینمایند پس زمینے که مملوک بیت المال ست درین ملک موجود نیست و همچنین زمین موات یا زمینے که بجهت عدم وارث در بیت المال داخل شده باشد یا آنرا از مال خراج خریده باشد متحقق نیست و اگر باشد ممیز نیست پس این حکم را در جامے معین جاری کردن ممکن نخواهد شد مگر بنا بر آنچه حضرت شیخ جلال تهانیسری قدس الله سره در رساله خود اختیار فرموده اند که زمین هندوستان در ابتدای فتح مانند سواد عراق که در عهد حضرت فاروق رضی الله عنه مفتوح شده بود موقوف بر ملک بیت المال است و زمینداران را بیش از تولیت و زراعت و حفظ و خلے نیست چنانچه لفظ زمیندار نیز اشعاری بآن میکند و تعیر و تبدل زمینداری و عزل و نصب زمینداران و اخراج بعضے از انها و اقرار بعضے و عطای بعضے اراضی بافغانان و بلوچان و سادات و قدوانیان بصیغه زمینداری دلالت صریحه برین میکند پس درینصورت جمیع اراضی هندوستان مملوک بیت المال گشت و بعقد مزارعت علے النصف او اقل منه در دست زمینداران پس هر قطعه که بادشاه وقت بطریق تابید حقیقی

یا حکمے بکسے بخشید ملک او شد و ہر قطعہ زمین کہ بر وجہ اجارہ یا استحقاق باو داد در دست او عاریت گشت
آرے نظر در مناشیر ملوک قدیم باید نمود تا انچہ بر وجہ تابید داده اند از قسم دیگر متمیز گردد و انچہ بر وجہ
تابید داده اند پس اگر با معافی خراج است پس خراج ہم واجب نمیشود زیرا کہ در ینصورت تملیک
رقبہ ارضی ہم شد و خراج را ہم تنخواہ کردند و اگر محض تملیک ارضی است بدون معافی خراج
پس خراج واجب میشود و در صورت اولے امام لاحق را میرسد کہ از زمین مذکورہ خراج بگیرد
بہر حال در ہر حال زمین اینجا نیز شبہ است و در وجہ اعطای پیشینیان نیز تعارض ظنون و اللہ اعلم
از بعضے معتبران معاصرین شنیدہ شد کہ در اکثر قصبات زمینے را کہ در دست شرفا است محدود
نمے نامند و آن زمین احیای است کہ باذن امام وقت آنرا احیا نموده مالک آن گشته اند و بیش
آنکہ زمینداران آنجا در ان زمین دخلے نیست بلکہ شرفا مختار اند اگر خواہند خود آنرا بکار برند و اگر خواہند
از دیگرے کاشت کنانند پس آن زمین ہا من حیث الرقبہ قابل بیع و شرا خواہد بود و خراج آنہا
موقوف بر اذن امام وقت و گرفتن متصاصیح از صدور و نظر در استحقاق و عدم استحقاق و منع از اعطای
زمین معاش در مہر و غیرہ و ترجیح بعضے وارثان بر بعضے کہ معمول بادشاہان تیموریہ است صریح دلالت
بر عدم مالکیت این قسم زمین میکند سوال چہ میفرمایند علماء دین و مفتیان شرع متین در ینصورت
کسے نیت کند کہ این گاو من حسب الحاجت بر آید گاو سید احمد کبیر یا گوسپند شیخ سدو و غیرہما
باہم و بعد انجاح حاجت گاو را ذبح بنام خدا کرد و حال آنکہ در نیت نسبت گاو بسید احمد و شیخ سدو
میکند و حدیث انما الاعمال بالنیات ناطق است و ان اللہ لا ینظر لے صوركم و لكن ينظر الے
قلوبكم و نیاتکم بر ینمعنی شاہد است و نیۃ المومن خیر من عملہ دلیل بر اینکہ نیت را دخل ضرور است پس
در صورت مذکورہ اکل گاو وغیرہ درست است یا نہ بینوا توجروا جواب از بعضے علماء گاو وغیرہ در صورت
مذکورہ حلال است و خوردن آن بموجب شرع شریف درست خصوصاً وقتیکہ ذابح غیر ناوی باشد
کما ہو المعتاد فی ذبح بقرۃ السید احمد کبیر وغیرہ لانبوت حلہا و اکلہا بالکتاب فقولہ تعالی فکلوا مما
ذکر اسم اللہ علیہ ان کنتم بآیاتہ مومنین و مالکم الا تاکلوا مما ذکر اسم اللہ علیہ و قد فصل لکم ما حرم
علیکم لانہ عام قد خصص منہ البعض و ہو المیتۃ و الدم و لحم الخنزیر و ما اہل لغیر اللہ بہ و المنخنقۃ و
الموقوذۃ و المتردیۃ و النطیحۃ و ما اکل السبع و ما ذبح علی النصب و ما قصد بہ التقرب الی غیر اللہ

والعام المخصص یتناول افرادہا الباقیۃ ولو ظنا والذبیحۃ فی الصورۃ المذکورۃ لیست داخلۃ فی شیٔ من المخصصات
لا عدما ولا دخولہا فیما سوی ما قصد بہ التقرب الی غیر اللہ فظاہرا ما عدما ودخولہا فیما قصد بہ التقرب الی
غیر اللہ فلانہ عبارۃ عن الذبیحۃ التی لم یقصد بذبحہا اکل لحمہا بل قصد بہ الدفع الی الغیر کما سیاتی وہہنا
لیست کذلک واما باستۃ حدیث الذبیحۃ للضیف والولیمۃ والاعراس والعقیقۃ والتجارۃ کذبیحۃ الصحابۃ
مثلا فانہ لاشک ان الذبیحۃ فی الصورۃ الاولی والصور المذکورۃ اہل باسم اللہ بنیۃ غیر اللہ
والفرق محکم واما بقول الفقہاء فقول السراجیۃ والکتابی اذا ذبح باسم المسیح لایحل ولو ذبح باسم اللہ
واراد بہ المسیح علیہ السلام یحل وبین عبارت مندفع میشود قول قاصر ان کہ میگوید نیت اگرچہ
در ذبح شرط نیست لیکن نیت خبیثہ وفاسدہ ذبیحہ را حرام خواہد نمود وقول الہدایۃ والثالثۃ ان
یقول مفصولا عنہ صورۃ ومعنی بان یقول قبل التسمیۃ وقبل ان یضجع الذبیحۃ اولبعدہ وہذا لا باس بہ
الی قولہ والشرط ہو الذکر الخالص المجرد لان المراد بالذکر الخالص المجرد الذکر باللسان فقط کما
یدل علیہ قولہ بان یقول قبل التسمیۃ الخ فی تفسیر قولہ صورۃ ومعنی وقول العنایۃ فی شرح قول الہدایۃ
ہذا والمامور بہ ہہنا الذکر علی الذبح والمراد بالذکر التسمی بعلی الذکر باللسان کما تقرر واحتج
بہ المالک رح فی حرمۃ متروک التسمیۃ ناسیا فلا تدخل الذبیحۃ تحت قولہ تعالی ولا تاکلوا مما لم یذکر اسم اللہ
علیہ ایضا واما بقول المفسرین فقول العالم العارف فی تفسیر الاحمدی ان البقرۃ المنذورۃ کما
ہو الرسم فی زماننا حلال طیب لانہ لم یذکر اسم غیر اللہ وقت الذبح وانکانوا ینذرونہا لہم انتہی والحق
المبین ما قالہ مولانا محمد مبین فی رسالتہ فی النذر ونذر شیخ سدو وامثال آن حرام است وہر وانند
آن کہ بنام شیخ سدو ذبح میکنند اگر وقت ذبح نامش گرفتہ باشند گوشت مردار شود وخوردنش روا
نباشد قال اللہ تعالی ولا تاکلوا مما لم یذکر اسم اللہ علیہ وانہ لفسق واگر بنام خدا بہ بسم اللہ اللہ اکبر ذبح
کردہ باشند اگرچہ در دل نیت فاسد دارند ظاہرا خوردنش حلال باشد لیکن متقی ومہیزگار را باید
کہ نخورد والا جاہلان گمان برند کہ این نذر حلال است پس گمراہ شوند لقولہ بجروقہ لیکن کسانیکہ
اقوال آنہا مطابق افعال شان نیستند مثلا فرقہ شیعہ را کافر مطلق بالاجماع گویند وقولہ تعالی
ولا تنکحوا المشرکین حتی یومنوا ولعبد مومن خیر من مشرک ولو اعجبکم الآیۃ را پس پشت انداختہ
تزویج بنات وغیرہ از شیعہ مے نمایند ومسکن نمی دارالحرب قرار میدہند انچہ ازان فرقہ باشد بقولہ تعالی الم تکن

ارض اللہ واسعۃ فتہاجروا فیہا الآیۃ خلاف ورزیدہ در انجا اقامت میدارند و عرس بزرگان خود رجل
مثل فرض دانستہ سال بسال بر مقبرہ اجتماع کردہ طعام و شیرینی در انجا بردہ تقسیم نمودہ مقابر را
وثنا یعبد میکنند افتار بحرمت بقرہ مذکورہ بسیار تعجب دمنے فہمند کہ حرمتی را با فتار مسلمین چہ کار
بلکہ بسبب فتوی مذکورہ فضلوا واضلوا الکثیر ایشوند لان الذبیحۃ لتعظیم غیر اللہ وذا کرامہ حرام والذابح
مرتد وامراتہ بائنۃ وقد اجمع الفقہاء فی الفرق بین الذبیحۃ لتعظیم غیر اللہ واکرامہ وہو اہل بہ لغیر اللہ
وبین الذبیحۃ للہ تعالی سبحانہ انہ ان قدمہا لیاکل منہا کان الذبح للہ والمنفعۃ للضیف وغیرہ
ولہذا حل ذبیحۃ القصاب والولیمۃ وغیرہما کما فی البزازیۃ وان لم یقدمہا لیاکل بل لیدفعہا غیرہ
کانت لتعظیم غیر اللہ فیحرم ولذا حرمت الذبائح للعظام کما فی الدر المختار والبزازیۃ وقتیکہ فتوی
داد کہ ذبیحہ مذکورہ حرام است پس بتحریم حلال مصداق ضالین گردید وبموجب فتوی از ذبیحہ مذکورہ
نہ ناذر خوردنہ غیر آن پس ذابح مرتد شد ومفتی حرمت داخل مضلین گردید ونیت زاد در صحت و
فساد اعمال سوی العبادات الخالصۃ سوی الاسلام مثلا در حل وحرمت اشیاء وخلے نیست
علے الخصوص در چیزیکہ مامور بہ فقط دران ذکر لسانی باشد کما فیما نحن فیہ وقد مر چہ نکاح بغیر نیت
یا بہ نیت سفاح حرام نمیشود وزنا بہ نیت ولد صالح وفراغ عبادت حلال نمیشود وشراب مثلا برای
قوت نماز وغیرہ حلال نیست والحدیث محمول علی حذف المضاف مثلا ای ثواب الاعمال او علے التخصیص کما تقرر فی الاصول والفروع
فلنرجع الیہما ان شئت جواب اعتراضات بین جواب از مولانا شاہ عبد العزیز صاحب محدث دہلوی قولہ ذابح غیر نادی باشد الخ
ذابح نخواہد بود الا وکیل نادی ونائب او پس نیت موکل وغیب در حل وحرمت تاثیر خواہد کرد
کما فی الاضحیۃ قولہ وما قصد بہ التقرب الی غیر اللہ الخ تخصیص ہذا الفرد لم یثبت بالکتاب الا اذا
حمل قولہ وما اہل لغیر اللہ بہ علیہ فیکون ذکرہ تکرارا ولا بالسنۃ الا اذا حمل قولہ ملعون من ذبح لغیر اللہ
علے ہذا لکن فیہ انہ لا یدل علے حرمۃ المذبوح بل حرمۃ الذبح کما اذا ذبح شاۃ مغصوبۃ وضمن قیمتہا
قولہ فالعام المخصص یتناول افرادہ الباقیۃ ولو ظنا لکن یجری فیہ التخصیصات الاخر بالدلائل الظنیۃ مثل الاخبار
الاحاد وقیاسات المجتہدین للمودیۃ الی تحریمہا فلا تفید تلاوۃ الآیۃ والتمسک بہا فی معارضۃ قیاساتہم
قولہ اما عدم دخولہا فیما سوی ما قصد بہ التقرب الی غیر اللہ الخ فظاہر ہذا مخدوش لان ما اہل بہ لغیر اللہ
ان حمل علی ما قصد بہ التقرب الی غیر اللہ فعدم دخولہا فیہ لیس بظاہر قولہ فلانہ عبارۃ عن الذبیحۃ

التی لم یقصد بہا الخ ہذا لیس بمدلول لغوی بقولہ ما قصد بہ التقرب لغیر اللہ فلیبین وجہ دلالۃ ہذا اللفظ
علی ہذا المعنی والا فہو مردود علی قائلہ کیف والاضحیۃ یقصد بہا التقرب الی اللہ ویقصد اکل لحمہا
ایضا فاذا اجتمع قصد التقرب وقصد الاکل فی التقرب الی اللہ منفی التقرب الی
الغیر اصلے قولہ بل قصد ہذا لا یدفع الی الغیر الخ ماذا اراد بالغیر فلیبین حتی نتکلم علیہ قولہ بنیۃ غیر اللہ
لکن لا بنیۃ التقرب بہ الی ذلک الغیر بل بنیۃ اکلہ وانتفاعہ باللحم فعلم ان منشاء اشتباہ ہذا السائل
انہ لا یفرق بین الذبح بمعنی اراقۃ الدم وبین المذبوح بمعنی اللحم والشحم انتہی کان اراقۃ الدم للتقرب
الی غیر اللہ حرمت الذبیحۃ ومتی کان اراقۃ الدم للہ والتقرب الی الغیر بالاکل والانتفاع حلت
الذبیحۃ لان الذبح عبارۃ عن الاراقۃ لا عن المذبوح ای الذی یحصل بعد الذبح من اللحم والشحم
وعلی ہذا قلنا لو اشتری لحما من السوق او ذبح بقرۃ او شاۃ لاجل ان یطبخ مرقا وطعاما لیطعم الفقراء او
یجعل ثوابہا الروح فلان حلت بلا شبہۃ وعلامۃ ہذا لو اراد ان یعین بقرۃ خاصۃ باسم ذلک المیت
ولا یعلمہا البتۃ بل یکون عندہ کل البقر سواء بنیتہ فی ذلک ان اللحم المشتری من السوق والحاصل
بعد ذبح البقرۃ سواء فی دفاء الند قولہ والفرق تحکم قد علمت وجہ الفرق فان ہناک اراقۃ الدم
باسم اللہ من غیر نیۃ التقرب الی الغیر تلک الاراقۃ بل ایصال ثواب الیہ باطعامہ للفقراء او
ایصال نفع الیہ بالاکل کما فی الولایم والاعراس وفی صورۃ النزاع الاراقۃ نفسہا عما یتقرب بہ الی
ذلک الغیر قولہ والکتابی اذا ذبح باسم المسیح لا یحل ولو ذبح باسم اللہ واراد بہ المسیح یحل ہذا عین مذہب
القائل بالحرمۃ فانہ یقول لو قال رجل بحضرۃ الناس انی نذرت ان اذبح بقرۃ للہ واراد باللہ المسیح
علی اعتقاد الحلولیۃ یحل ذبیحتہ لا خلل فی نیتہ بل ہو اخلص النیۃ للہ لکن اخطا فی اعتقادہ حلول اللہ
فی السید احمد کبیر کالنصرانی یعتقد حلول اللہ فی المسیح حیث یقول ان اللہ ہو المسیح ابن مریم
فخطاہ فی المعنون دون العنوان فعنوانہ حق ومعنونہ باطل بخلاف ما لو قال انی نذرت ان اذبح
بقرۃ للسید احمد کبیر فانہ اخطا فی العنوان والمعنون معا کما لو ذبح النصرانی باسم المسیح قولہ بایں عبارت
مندفع میشود قول قاصر ان ازین عبارت قول قاصر ان مندفع نمیشود زیرا کہ مراد ایشان ازینست
خبیثہ آنست کہ در عنوان متقرب الیہ خطا کند نہ آنکہ در معنون خطا کند مثلا ذبیحہ معتقد یعنی کہ اللہ تعالی
را خالق افعال نمیداند در انصورت کہ علی را برابر خدا تجویز میکند حلال است زیرا کہ خطای اینہا در معنون است

مدد عنوان قوله قول الهداية والثالثة ان يقول مفصولا عنه صورة ومعنى هذا لا تعلق له بمحل النزاع
فانه في ذكر اللسان المجرد عن نية التقرب ولا خلاف في حله اذا سبق لسانه بذكر الغير ولم يقارن الذبح
كما سيجيئ انشاء الله تعالى فمحل النزاع ما اذا ذكر بنية التقرب الى الغير او لم يذكر ونوى التقرب الى ذلك
الغير وقد اعترف حيث قال قوله لان المراد بالذكر الخالص المجرد والذكر باللسان فقط فيه خلل ظاهر لان مراده
بالذكر الخالص المجرد وان كان الذكر باللسان لكنه اراد بالخلوص والتجرد عدم ذكر الغير لا خلوه عن النية
واما قول العناية في شرح قول الهداية فلا تعلق له بمحل النزاع اذ لا شك عاقل في ان المامور به
عند الذبح هو الذكر اللساني الخالص المجرد عن ذكر الغير نعم محل النزاع ما اذا ذكر اسم الله باللسان واراد
به التقرب الى الغير قوله واما قول المفسرين فقول العالم الخ هذا القول يعارضه اقوال الجم الغفير من
الفقهاء كما سيجيئ فكيف يجتمع بقول هذا القائل وحده مع مخالفته باقوال العلماء الكبار ومعهذا فقوله
حلال طيب محل اشكال اذ لا شك في وقوع الاختلاف في حل هذه الذبيحة وتعارض الادلة ومتى كان
كذلك كان محلا للشبهة ومن قاعدة الفقهاء انه اذا اشتبه الحل والحرمة غلب جانب الحرمة احتياطا
وقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الحلال بين والحرام بين وبينهما امور مشتبهات لا يعلمها كثير
من الناس فمن اتقى الشبهات فقد استبرء لدينه وعرضه ومن وقع في الشبهات وقع في الحرام
كراع يرعى حول الحمى يوشك ان يواقعه قوله واگر بنام خدا بر بسم الله الكبر الخ درين عبارت لفظ
ظاهر دلالت بوقوع شك در حل اين ذبيحه ميكند لهذا متقى را از خوردن آن منع نموده اند واقوال
جم غفير فقهاكه فيما بعد منقول است نيز شك دلالت بر حرمت ميكند فالاخذ بها اولى اذ لا قول
للشاك قوله شيعه را كافر مطلق بالاجماع الخ اين نقل غلط است زيرا كه شيعه را بالاجماع كسے
كافر نميگويد بلكه درايشان اختلاف است علماء ماوراء النهر از حنفيه كافر گفته اند ومصريين از حنفيه و
عراقيين از ايشان كافر نگفته اند بلكه مبتدع وضال قرار داده اند وعلماء شافعيه نيز كفر ايشان
ثابت نكرده اند بلكه مبتدع وضال گفته اند قوله تزويج بنات وغيره مے نمايند تزويج بنات وغيره
آنست كه اين شخص ولى يا مالك امر زن باشد واو را بكسے نكاح كرده دهد واگر اين شخص ولى آن زن
نيست ونه مالك امر اوست بلكه آن زن از اقارب اوست مثل بنت البنت است پدرش زنده باشد
يا بنت العم يا بنت الخال كه اولياء ديگر دارد وجبر وولايت اين شخص بر آن زن ولو ليائ آن

زن نمیرسد پس نسبت کردن تزویج آن زن باین شخص خطاء ظاهر است ولهذا قال قائل العرب
عربا عربوا ابنائنا وبناتنا یعنی ابناء الرجال قوله سکن خود الخ مراد از دار الحرب که ایشان هجرت فرض
باشد آن دار الحرب است که چنان از اظهار دین خود وصوم وصلوة جمعه وجماعات واذان وختان منکن
انجا را ممانعت نمایند واگر چنین نباشد بلکه مسلمانان انجا اظهار دین خود بے وغدغه میکنند وجمعه و
جماعات را قایم میدارند وبیان احکام دین خود بے تکلف میکنند پس ازان دار الحرب هجرت فرض
نیست وعلے تقدیر الوجوب فے الفور واجب نمیشود بلکه عند وجدان الملجاء والمفر لان النبی صلے الله
علیه وسلم اقام ثلثة عشر بمکة مع ان کفار مکة کانوا یمنعون من اظهار الدعوة ویضربون ویشتمون من آمن
ویمنعون من الصلوة فے المسجد الحرام پس حق تعالے هرگاه انصار را بعد از سیزده سال ناصر ومعین
آنجناب گردانید ومحل وسکن در بلده طیبه بهم رسید هجرت فرمودند فلا طعن فی ذلک اصلا قوله
عرس بزرگان خود الخ این طعن مبنی است بر جهل باحوال مطعون علیه زیرا که غیر از فرائض شرعیه
مقرره هیچ کس فرض نمیداند آری زیارت وتبرک بقبور صالحین وامداد ایشان بامداد ثواب وتلاوت
قرآن ودعای خیر وتقسیم طعام وشیرینی امور مستحسن وخوب است باجماع علماء وتعین روز عرس برای
آنست که آنروز مذکر انتقال ایشان میباشد از دار العمل بدار الثواب والاهر روز که این عمل واقع شود
موجب فلاح ونجات ست وخلف را لازم است که سلف خود را باین نوع بر واحسان نماید چنانچه در احادیث
مذکور است که ولد صالح بدعوله وتلاوت قرآن واهدای ثواب را عبادت قرار دادن مبنی بر کمال بلاوت
وافراط جهل ست آرے اگر کسے سجده وطواف ودعا بنحو یا فلان افعل کذا افعل کذا بعمل آرد البته مشابهت
بعبده اوثان کرده باشد وچون چنین نیست پس چرا محل طعن باشد در در منثور سیوطی مرقوم است
اخرج ابن منذر وابن مردویه عن انس رضی الله عنه ان رسول الله صلی الله علیه وسلم کان یاتی احدا کل عام فاذا انتهی الشعب
سلم علی قبور الشهداء وقال سلام علیکم بما صبرتم فنعم عقبی الدار واخرج ابن جریر عن محمد بن ابراهیم قال کان النبی صلی الله علیه وسلم
یاتی قبور الشهداء علی راس کل حول فیقول السلام علیکم بما صبرتم فنعم عقبی الدار وابو بکر وعمر وعثمان انتهی وفی التفسیر الکبیر عن رسول الله صلی الله علیه وسلم
انه کان یاتی قبور الشهداء کل حول فیقول السلام علیکم بما صبرتم فنعم عقبی الدار وابو بکر وعمر والخلفاء الاربعة هکذا یفعلون انتهی قوله
لان الذبیحة الخ هذا بعینه مذهب القائل بالحرمة قد رجع المعترض الی الحق واعترف به اولا حری علی لسانه
وهذا البیت قوله وهو ماهل به لغیر الله الخ هذا ایضا رجع الی مذهب القائل بالحرمة وان البقرة المتنازعة

داخل فیما اہل لغیر اللہ فاحفظہ قولہ قد اجمع الفقہاء الخ لا بد فی دعوی الاجماع من نقل اقوال الفقہاء والا فلا یسمع قولہ ان قدمہا لیاکل ان کان المراد من الاکل اکل الذابح فذبیحۃ القصاب بل اکثر الولایم والاعراس یخرج عنہا اذ اکل الذابح منہا غیر مقصود ولا معمول فقولہ فکان الذبح لتذد المنفعۃ للضیف وغیرہ ہو ظاہر اذا کل الضیف لیس اکلا للذابح فیجب علی ہذا ان یکون ذبیحۃ القصاب والولایم والاعراس محرمۃ داخلۃ فی ہذا القسم لا فی القسم الاول وان کان المراد اکل الغیر فتلزم ان تکون المذبوحات فی اجزیۃ محظورات الاحرام والنذور مقصودۃ للہ وکذا فی کفارات الجنایات منہیات محرمات ایضا فالدفع الی الغیر ان کان حلالا فکیف صارت ہذہ الذبیحۃ محرمۃ وان کان حراما فکیف یصح جعلہ مدار للحکم الشرعی اذ الحرام ساقط عن درجۃ الاعتبار قولہ ولذا حرمت الذبایح للعظام ہذا مما یقضی منہ العجب بوجہین احدہما ان السید احمد کبیر ہو داخل فی العظام ام لا فان قال بدخولہ فیہم فلم ما صارت البقرۃ المذبوحۃ من جملۃ المحرمات وقد نقل شایعا من التفسیر الاحمدی حلہا واجاب ہو ایضا فی صدر الفتوی حلہا وان لم یقل بدخولہ فیہم فما بال العظام صارت محرمۃ ذبایح منذورۃ لہم وما بال الصغار حیث حلت الذبایح المنذورۃ لہم وبالجملۃ فی ہذا الکلام خبط ظاہر وثانیہما ان البقرۃ المذبوحۃ لتعظیم السید احمد کبیر مثلا یدفعون لحمہا الی الدفانین والقاصین ویطبخون لبعضہا مرقا ولحما ویاکل منہ الذابح وغیرہ فکیف صارت محرمۃ مع ان الذابح شریک فی اکل لحمہا قولہ پس وقتیکہ فتوی داد کہ ذبیحہ الخ این کلام منقوض است بانکہ حضرت امام اعظم چون فتوی داد بحرمت سوسمار نزد شافعی بسبب تحریم حلال مصداق ضالین گردیدہ باشد وحضرت امام شافعی چون فتوی داد بحرمت طاؤس نزد حنفی مصداق ضالین شدہ باشد فما ہو جوابکم فہو جوابنا قولہ ونیت حلال الخ قولہ در حل وحرمت اشیا دخلے نیست عجب ازین شخص کہ باوجود ادعای دانش وعلم مختصرات اصول زادر نظر نیاوردہ ومثال ضرب الیتیم تادیبا وایذاء را نشنیدہ ودر کتب حنفیہ فرق را در شرب نبیند تقویا وتلہیا ندیدہ **جواب** نامہ مولوی نور محمد صاحب کہ فقیر عبد العزیز بعد از ابلاغ سلام مسنون ملتمس میدارد کہ رقیمہ کریمہ در باب استفسار از مسئلہ توحید وجودی وتوحید شہودی دالکار تاویل وحشت ناک میان رمضان شاہ وصول عزت شمول نمود مہربان من حقیقت الامر اینست کہ صوفیہ علیہ از قدیم اشارات باین مسئلہ میفرمودند وجہے کہ محتمل تاویل بود گاہے بحکایت تاویل میتوان کرد وگاہی محمول بر سکر میتوان داشت

چنانچه آن صاحب خود از چند بزرگ نقل فرموده اند لیکن بعد از مرور طبقه سلف از صوفیه و گذشتن پانصد سال از هجرت نبویه این حضرات دو فرقه شدند بسبب کثیر اشارات را بر حقیقت تحمل نمودند و قائل شدند بانکه وجود واحد در مراتب وجوب و امکان و قدیم و حادث و مجرد و جسمانی و مومن و کافر و نجس و طاهر ظاهر است لیکن هر مظهر حکم جدا دارد و فرق در احکام مظاهر ضرور است مومن را حکم بنجات است و کافر را حکم بعقل و اسر و علی هذا القیاس در جمیع صفات متضاده چنانچه گفته اند ؎ هر مرتبه از وجود حکمی دارد گر فرق مراتب نکنی زندیقی و همین فرق دانسته است احکام ظاهر شریعت چه زن منکوحه حلال است و اجنبیه حرام و پدر واجب التعظیم است و کافر معاند واجب التحقیر و هر که فرق در احکام نکند و محض وحدة وجود را ملاحظه نماید خلاف شرع است و الحاد و زندقه است و همچنین وجود را که عین ذات حق است نزد ایشان با وصف ظهور در مظاهر مختلفه در مرتبه احدیت صرف پاک و منزه از نقایص و متصف بکمالات بداند و نیز بداند که نقصان مراتب کثرت باو عاید نمیشود چنانچه شعاع آفتاب با وجودیکه بر نجاسات می افتد نجس نمیشود و حقیقت کلیه انسان مثلا با وجودیکه در مسلمان و کافر و صالح و فاسق و عالم و جاهل ظهور کرده و خود نقصان نمی پذیرد و همین مذهب را اکثر حضرات صوفیه و علمای نامدار اختیار کرده اند و درین باب رسائل و کتب نوشته اند عمدهٔ اینها از قادریه شیخ اکبر محی الدین بن العربی و شیخ صدر الدین قونوی و شیخ عبد الکریم جیلی و شیخ عبد الرزاق جهجانوی و شیخ لمان پانی پتی و از کبرویه مولانا جلال الدین رومی و شمس الدین تبریزی و از سهروردیه شیخ فرید الدین عطار و از چشتیه سید محمد گیسو دراز و سید جعفر مکی و از نقشبندیه حضرت خواجه عبید الله احرار و ملا نور الدین جامی و ملا عبد الغفور لاری و حضرت خواجه باقی بالله کابلی و علی هذا القیاس شیخ عبد الرزاق کاشی و شمس الدین فخاری و قیصری و سعید الدین فرغانی و غیر ایشان گذشته اند و تصانیف اینهمه بزرگان موجود و مشهور است و جماعه دیگر آنهمه اشارات را بر تاویل حکایت پاسکر حمل نموده انکار وحدة وجود کرده اند و گفته اند که وحدت وجود در بعضے اوقات بنظر سالک می آید نه آنکه در حقیقت باشد چنانچه در روشنی آفتاب همه ستارها بے نور میشوند و بنظر نمی آیند حالانکه در نفس الامر موجود و نور هم دارند لیکن در وقت نهار بسبب غلبه نور آفتاب نور آنها مضمحل میگردد همچنین است حال سراج پیش مشعل پس کسانیکه توحید صرف را پیموده اند توحید ایشان محض در شهود و در نظر است

بے انکہ در وجود باشد و ہمچنین است مذہب شیخ علاء الدولہ سمنانی وجماعہ دیگر از قوم امام و مذہب امام ربانی و اتباع ایشان و این حضرات ہمہ در اثبات این عقیدہ بر رسائل و مصنفات پرداختہ چنانچہ معلوم خاطر شریف خواہد بود پس مامردوم را کہ بعد ازین اختلاف شدہ ایم جزم باحدے الطرفین نمیتوانند پس سبیل مامردوم اینست کہ چنانچہ در مذاہب اربعہ حق را دائرے انگاریم و میگوئیم مثلا مذہب حنفی صواب یحتمل الخطا است و مذہب غیر ایشان مثل شافعی و مالکی خطا یحتمل الصواب است ہمچنین درین دو مذہب توحید وجودی و توحید شہودی نظر بہیک دلیل یکطرف راجح شدہ طرف دیگر را باہم ضلال و گمراہی نباید انگاشت کہ تضلیل و تکفیر جمع کثیر از علمای و مشایخ کبار لازم مے آید آری اگر بتقلید یک طرف غلو پیدا کردہ و فرق بین الطرفین را از نظر انداختہ پای از جادہ اعتدال بیرون نہادہ عابد را معبود حادث را قدیم و ملوث را منزہ و حرام را حلال و نجس را طاہر انگارد البتہ از ملحدان و زندیقان میگردد و حاصل الکلام آنکہ اختلافیکہ در میان سنی و رافضی و خارجی است مثل آن نیست کہ موجب تضلیل و تکفیر احد الجانبین باشد بلکہ مانند اختلاف مذاہب اربعہ است آری ہر کہ از قائلان توحید وجودی پای از جادہ اعتدال بیرون نہد نوبت بالحاد و زندقہ رساند البتہ ضال و گمراہ گردد و ہمچنین قائلان از توحید شہودی پای از جادہ اعتدال بیرون نہادہ تکفیر و تضلیل جمعے کثیر از علمای صوفیہ نمایند البتہ مطعون و ملام شوند اینست حال محصل در بنباب اما حال میان رمضان صاحب ملاحظہ باید فرمود اگر قید شرع دارند و مردم را بنماز و روزہ و تلاوت قرآن و ذکر و خوف و رجا و تقوے و صلاح دعوت میکنند پس از الحاد و زندقہ بسیار دور اند و اگر معاذ اللہ قید احکام شریعت نمے نمایند و مردم را باباحت و زندقہ دعوت میکنند پس البتہ قابل تضلیل و تکفیر اند و در کتب فقہ مینویسند کہ در مسئلہ اگر چند وجوہات باشند کہ موجب کفر اند و یک وجہ عدم کفر پس بر مفتی لازم است کہ بیلان بر عدم کفر بکند مگر در صورتیکہ قائل خود تصریح وجہ کفر کردہ باشد در فتاوی عالمگیری مرقوم است اذا کان فی المسئلۃ وجوہ توجب الکفر ووجہ واحد یمنع فعلی المفتی ان یمیل الی ذلک الوجہ الا اذا صرح بارادۃ توجب الکفر فلا ینفعہ التاویل حینئذ ثم ان کان نیۃ القائل الوجہ الذی یمنع التکفیر فہو مسلم وان کان نیۃ الوجہ الذی یوجب التکفیر لا ینفعہ فتوی المفتی انتہے جواب نامہ حافظ مصری صاحب عنایت نامہ سامی در مقدمہ مناقشہ میان محمد رمضان صاحب و مولوی

نور محمد صاحب بابت توحید وجودی وانکار آن وصول عزت شمول نمود مهربان من قایلین
توحید وجودی اکثری از اولیا را اند که خواص اہل سنت وجماعت اند گزشتند در ہر طریقه
چنانچه خطے که برای مولوی نور محمد صاحب سابق ازین مرقوم شده مشتمل بر اسماء بعضے از انہا است
پس کسے که قائل بتوحید وجودی باشد او را کافر گفتن واز نماز پس پشت او احتراز کردن ومناکحت
با او ننمودن وذبیحه او نخوردن ہرگز روا نیست بلکه آنہا را مسلمان واہل سنت باید دانست ومعامله
مسلمانان اہل سنت از ابتدا بسلام وجواب بسلام وجواب عطسه وعیادة مریض وشہود جنازه ودعاے
مغفرت ورحمت نمودن باید نمود آری این اعتقاد یعنے اعتقاد توحید وجودی داخل در ضروریات
عقائد اسلام نیست اگر کسے اعتقاد آن نکند واز اند در اسلام نقصانے نیست اما باید که اولیا را
را که قائل بتوحید وجودی گذشته به تحقیر وانانت وتکفیر وتضلیل پیش نباید آمد واولے در حق عوام الناس
آنست که ازین مسئله نفیاً واثباتاً سکوت ورزند ومشغول بحث وتکرار این مسئله نشوند که عقل ہر کس
بفہم آن نمیرسد وموجب فساد عقیده میگردد ودر ابیات کتاب بلبل باغ نبی نیز مشتمل بر ہمان
الفاظ است که مانند آن الفاظ در مثنوی مولانا جلال الدین رومی وشیخ فرید الدین عطار وفخر الدین
عراقی ودیگر بزرگان ومانند آن فرموده اند اما این قسم الفاظ را نقل مجلس عوام نباید نمود که بسبب
کم فہمی در فتنه نیفتند ولفظ حقیقة الحقایق نیز در اصطلاحات قدماے صوفیه واقع است که در شرع
نیامده وہر فرقه دارد فرقه ہاے اہل سنت بعضے الفاظ مصطلح شده که در شرع اطلاق آن وارد نشده
مثل واجب الوجود در عرف متکلمین اہل سنت وہمچنین لفظ وجود مطلق در عرف صوفیه اہل سنت
مثل قیصری وفرغانی ومولانا جامی بسیار وارد است ودر شرع وارد نشده پس اطلاق این
الفاظ ہر چند بدعت است اما بدعت سیئه نخواہد بود چه این قدر علماے باديانت وتقوی استعمال
آن نموده اند وشاه محمد رمضان صاحب که مردم را بنماز وروزه مشغول میسازند واز قتل
بنات وتحریم نکاح اقارب وذبح الاعمام وذبح لغیر الله ورسوم کفر منع مے نمایند ہمه خیر وصلاح
است دران مانع نباید شد بلکه در ترویج وتشہیر این احکام کوشش باید فرمود که احیاے سنت در
ازاله بدعت ثواب بسیار دارد والسلام **سوال** چه میگویند محققان احوال بکتاب وسنت واجماع
امت در مسئله فضیلت اولاد شیخین واولاد واعمام آنحضرت صلے الله علیه وسلم ہر چند ثابت است

تفضیل نسب و بالا مول در فضل اولاد است و بر چند ظاہر است ان اکرمکم عند اللہ اتقکم اما حسن در فضل نسب است بعضے کہ اولاد شیخین را بر اولاد اعمام نبی صلے اللہ علیہ وسلم افضل میدہند از اصول ثلثہ کدام دلیل برین مدعا آرند حالانکہ باجماع در لفظ ذوی القربے اولاد اعمام داخل ست و در احادیث صحیحہ وارد است در حق عباس بن عبد المطلب رضی اللہ تعالے عنہ العباس منی و انا منہ و نیز وارد است در حق وی و اولاد وی ہذا عمی و صنو ابی و ہؤلاء اہل بیتی استر بہم من الناس کستری ایاہم بملاءتی ہذہ و سوائے آن احادیث صحیحہ کثیرہ ناطق است کہ آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم اولاد عباس بن عبد المطلب را بلفظ اہل بیت تعبیر فرمودہ وجہے گفتند قرن اول و ثانی از صحابہ و تابعین در عبد اللہ و فضل بن عباس و محمد و عبد الرحمن فرزندان حضرت ابو بکر رضی اللہ عنہ در ہر قرن در بلاد اسلامیہ عجم سوائے ہندوستان اولاد عباس بلفظ سادات تعبیر شدہ آمدہ اند وجہ میگوید مدعیان این حدیث در مسئلہ زکوٰۃ و خمس کہ باجماع جمیع امت درین اصل اجماعی شرعی اولاد آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم و اولاد اعمام آنحضرت متحد الحکم اند اتحاد قطعی ابدی و مسئلہ فضیلت خلفای راشدین و قطعیت و غیر قطعیت و اجماعیت و غیر اجماعیت و معنی آن فضیلت و اقوال صحابہ و تابعین و علمای مجتہدین دران باب باستیعاب در کتب عقائد مذکور است آن فضیلت مذکورہ باین مدعا سامن ندارد و دلیل آن مطلب نمے تواند شد مسائل حق ماہر الواقع اصلا و اجماعا و منقادا بالقطع من الاصول الثلاثۃ من غیر رعایۃ احد الجانبین بینوا توجروا جواب تفضیل دو قسم است تفضیل انواع و اصناف بر یکدیگر و تفضیل اشخاص بر یکدیگر قسم اول فیما بین اولاد شیخین و اولاد عمر زرگوار جاری میتواند شد و تفضیل اشخاص فیما بین آنہا قطعی الانتفاع است بلکہ تفضیل اشخاص غیر از چند کس مخصوص ثابت نشدہ حالا بحث از قسم اول باید نمود تفضیل باعتبار ثواب درجات آخرت موافق نصوص قطعیہ دائر بر نسب نیست بلکہ تابع بر تقوی و تورع است بموجب آیۃ ان اکرمکم عند اللہ اتقکم و بموجب احادیث مشہورہ مثل الناس کلہم بنو آدم و آدم من تراب لا فضل لاحد علے احد الا بدین و تقوی و تفضیل بدین و تقوی ممکن است کہ اولاد ارذال را بر اولاد اشراف متحقق شود و لنعم ما قیل ؎ حسن بصری بلال از حبش صہیب از روم ؎ ز خاک مکہ ابو جہل این چہ بوالعجبی است ؎ و تفضیلے کہ در شرع مقرر است ہمین تفضیل است و ایجاد نوع تفضیل دیگر اند کہ در بعض احکام شرعیہ اعتبار آنہا واقع شدہ

یکیے کفارت نکاح و درین معنی تمام قریش برابر اند چنانچہ در کتب فقہیہ مرقوم و مشہور است
کہ قریش کلہم اکفاء بعضہا البعض و غیر قریش کفو قریش نیستند دوم اعتبار شرف قرب انتساب
بجناب رسالت مآب صلے اللہ علیہ وسلم و این معنی بنی ہاشم را بر غیر آنہا ثابت است و ہمین جہت ہم
ذوی القربے از خمس بر ایشان صرف نمودن مقرر شدہ و زکوۃ بر ایشان حرام گشتہ اما نوفل عبد المطلب
را بر غیر ایشان شرافت دیگر است کہ در حدیث وارد شدہ ما من احد ید صلے احد من ولد عبد المطلب
الا انا اکافیہ یوم القیمۃ در شفاعت ایشان را تقدم است بر دیگران بموجب حدیث اول من
اشفع من امتی اہل بیتی ثم الاقرب فالاقرب من قریش و ظاہر است کہ در قرب نسب برابر اولاد عبد المطلب
ہیچ کس نمیتواند شد اگر کسے کہ تفضیل سیدہ اولاد شیخین را بر اولاد حسنین کریمین گوید اگر این معنی مراد دارد
پس صریح البطلان است و اگر معنے دیگر دارد پس بیان کند تا محل نزاع متعین گردد و دعاے
خاص در حق اولاد حضرت عباس رضہ نیز وارد شدہ چنانچہ در سوال مستفتی مذکور است ظاہر است نزاع
فیہ تفضیل شیخین بموجب قول بہ تفضیل اولاد ایشان شدہ است و ایں معنی صریح البطلان است
زیرا کہ اولاد افضل لازم نیست کہ افضل باشد الا در صورت تفضیل باعتبار قرب نسب و آن درینجا از
بسر مفقود است مسئلہ در مقدمہ سرود و غنا و لو مع الدف روایات حنفیہ مختلف آمدہ اما ارجح
و اقوی من حیث الدلائل و مطابقۃ الاحادیث الکثیرۃ المشہورۃ فی الکتب المعتبرۃ ہمین است
کہ سرود و غنا مجرد از مزامیر مباح است و دف از جملہ مزامیر مستثنے است زیرا کہ سماع آن
از آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم بطرق صحیحہ ثابت شدہ پس عالم محقق را باید کہ بر ہمین روایات
فتوی دہد و اولیاء اللہ خصوصا کبار چشتیہ سماع ہمین غنا فرمودہ اند کہ بحضور مزامیر و آلات نبود
قال الشیخ الامام ابن الہمام قید حرمۃ التغنی بما اذا کان فی اللفظ ما لا یحل کصفۃ المذکر و المراۃ
المعینۃ المحسنۃ و وصف الخمر المہیج الیہا و الدیر انیات و الحانیات و ہجا مسلم او ذمی لا اذا اراد
انشاد شعر لا ستشہاد او لیتعلم فصاحۃ و بلاغۃ نعم اذا قیل ذلک علے الملاہی منع و ان کان مواعظ
و حکما لآلات تغنیہا لا لذلک التغنی انتہے و قال فی المغنی شرح کنز الدقائق و اختلفوا فی التغنی
بالجر و قال بعضہم انہ حرام مطلقا و منہم من قال لا باس بان یتغنی لیستفید بہم القوافی و الفصاحۃ و منہم
من قال یجوز التغنی لدفع الوحشۃ اذا کان وحدہ و لا یکون علے سبیل اللہو و الیہ مال السرخسی

وفی البدایع والسماع فی اوقات السرور تاکید للسرور مهیجا له مباح اذا کان ذلک السرور مباحا
کالغناء فی ایام العید وفی العرس وفی وقت قدوم الغائب ووقت الولیمة والعقیقة وعند ولادة الولد
وعند ختانه وعند حفظ القرآن انتهی **سوال** معنے آیۂ وما اهل به لغیر الله چیست ومصداق این آیة
کیست **جواب** قوله تعالی وما اهل به لغیر الله یعنے ودیگر آن جانور کہ آواز برآوردہ شد وشہرت
دادہ شد در حق آن جانور کہ لغیر الله یعنے برای غیر خدا است خواہ آن غیر بت باشد یا روحی خبیث
کہ بطریق بھوگ بنام او بدہند وخواہ جنے مسلط بر خانہ یا سرا کہ بدون دادن جانور از ایذاے
سکنہ آنجا دست بردار نشود یا توپ را روانہ کردن ندہد خواہ پیرے یا پیغمبرے را باین وضع
جانورے زندہ مقرر کردہ دہند اینہمہ حرام است ودر حدیث صحیح وارد شدہ کہ ملعون من ذبح
لغیر الله یعنے ہر کہ بذبح بہ جانور تقرب لغیر خدا نماید ملعون است خواہ در وقت ذبح نام خدا بگیرد
یا نہ زیرا کہ چون شہرت داد کہ این جانور برائے فلان است ذکر نام خدا وقت ذبح فائدہ نکرد وچہ آن
جانور منسوب بآن غیر گشت وغیبے در وے پیدا شد کہ زیادہ از خبث مردار است زیرا کہ مردار بے ذکر نام خدا
جان دادہ است وجان این جانور را از آن غیر خدا قرار دادہ کشتہ اند وآن عین شرک است وہر گاہ
این خبث در وے سرایت کرد دیگر بذکر نام خدا حلال نمیشود مانند سگ وخوک کہ اگر بنام خدا مذبوح
شوند حلال نمے گردند وکنہ این مسئلہ آنست کہ جان را برائے غیر جان آفریدن شارع درست
نیست وماکولات ومشروبات ودیگر اموال را نیز اگرچہ از راہ تقرب لغیر الله دادن حرام وشرک است
اما ثواب آن چیزہا را کہ عائد ببندہ میشود از آن غیر ساختن جائز است زیرا کہ انسان را میرسد کہ ثواب
عمل خود را لغیر خود بخشد چنانچہ میرسد کہ مال خود را لغیر خود بدہد وجان جانور مملوک آدمی نیست
تا او را بکسے تواند بخشید ونیز دادن مال ازین جہت مستوجب ثواب است کہ آدمیان بوے
منتفع میشوند وچون مردہ تا بعد از مفارقت ازین جہان قابل انتفاع معین مال نماندہ اند طریق
نفع رسانیدن آنہا در شرع چنین قرار یافت کہ ثواب اموال را کہ بمستحقان برسانند بآنہا عائد
سازند وجان جانور اصلا قابل انتفاع نیست در زندگی پس از مردگی نیز قابل انتفاع نباشد
آرے اضحیہ از طرف مردہ کردن در حدیث صحیح آمدہ است لیکن معنیش ہمین است کہ دادن جان
برای خدا وثوابے کہ دارد بآن مردہ بخشیدہ شود نہ آنکہ ذبح برای مردہ کردہ آید وبعضے جہال مسلمین

درین مقام نیز فهمی میکنند و میگویند که گوشت را پخته بنام مرده ها دادن باعث جایز است و نیز نزد
کردن جانور بنام آن مرده همین قدر قصد مینماییم برای فهمانیدن ایشان یک نکته کافی است که باید
باید گفت که شما هرگاه ذبح کردن جانور بنام غیر خدا تعالی میکنید اگر حوض آن جانور گوشت بهمان
مقدار خریده و پخته بفقرا خورانید در ذهن شما آن نذر ادا میشود یا نه اگر میشود راست بگویید که
شما از ذبح غیر اگر گوشت خورانیدن برای ثواب آن مرده نبود والا تقرب بذبح نذر او کرده اید شرک
صریح لازم می آید و در لفظ این آیه که در چهار جا از قرآن مجید وارد شده تامل باید کرد که اهل به لغیر الله
فرموده اند نه ما ذبح باسم غیر الله پس ذبح کردن بنام خدا همراه شهرت دادن و آواز برآوردن باسم فلانی که فلانی
و نیز فلانے میکند هیچ فائده نمیکند و گوشت آن جانور حلال نمیگردد و اهل را بر ذبح حمل کردن خلاف
فقه و عرف است هرگز اهلال در لغت عرب و عرف آن دیار و آن وقت بمعنے ذبح نیامده در هیچ تفسیر
و هیچ عبارت بلکه اهلال در لغت عرب بمعنی بلند کردن آواز و شهرت دادن است چنانچه اهلال
هلال استهلال طفل نوتولد و اهلال بمعنے تلبیه حج و نیز ذلک مستعمل است و اگر کسے بگوید که اهلت
لغة هرگز بمعنے ذبحت لغة فهمیده نخواهد شد و نیز اگر اهل را بر ذبح حمل کرده شود پس ذبح لغیر الله مراد
خواهد شد ذبح باسم غیر الله از کجا فهمیده شود تا مدعای این مردم حاصل شود پس درین عبارت
اهلال را بمعنے ذبح گرفتن باز لغیر الله را بجای باسم غیر الله ساختن قریب تحریف کلام الهی میرسد
در تفسیر نیشاپوری میگوید اجمع العلماء لو ان مسلما ذبح ذبیحة و قصد بذبحها التقرب الی غیر الله
صار مرتدا و ذبیحته ذبیحة مرتد مانند ذبح کافران در جاهلیت و وقت برآمدن از خانه و در راه بنام بتان
آواز میکردند و چون بمکه معظمه میرسیدند طواف خانه کعبه مے نمودند این طواف ایشان بخانه خدا
هرگز از ایشان قبول نبوده لهذا حکم شد فلا تقربوا المسجد الحرام بعد عامهم هذا پس درینجا نیز چون آواز
برآورده اند و شهرت داده اند که این جانور از فلانے است و بنام او است و برای او میکنم و در وقت ذبح
بنام خدا ذبح نکنانیده اند اصلا موجب ترتب حلیت نگشت و سرش آنست که نزد عوام طریق ذبح
جانور بهر گونه که تمرروا است متعین است برای رسانیدن جان جانور برای هر که منظور باشد چنانچه
فاتحه و قل و درود خواندن طریق متعین است برای رسانیدن ماکولات و مشروبات بارواح
خواه بقصد رسانیدن ثواب بان ارواح نمایند یا بقصد تقرب و دفع شر و چاپلوسی و تملق

آرسے ذکر نام خدا بران جانور وقتے فائدہ میدہد کہ قصد تقرب بغیر خدا از دل دور کردہ وخلاف آن شہرت وآواز دیگر دہد کہ ما ازین کار برگشتیم آمدیم برینکہ درین سورہ لفظ بہ را بر لفظ لغیر اللہ مقدم آوردہ اند ودر سورہ مائدہ والانعام ونحل موخر وجہش آنست کہ اصل ہمین است کہ با با متصل فعل مقدم بر متعلقات دیگر آرند زیرا کہ با درین مقام برای تعدیہ فعل است مانند ہمزہ وتضعیف پس حتے الامکان ملاصق فعل باشد واین موضع اول قرآن است درین موضع بر ہمان اصل خود استعمال فرمودہ اند ودر سور تہای دیگر آنچہ محل انکار ومدار سرزنش است یعنی ذبح لغیر اللہ مقدم آمدہ ولہذا در باقی سورۃ ہا بجملہ فلا اثم علیہ را نیز موقوف داشتہ اند زیرا کہ در اول قرآن مسموع شدہ آمدہ است واین ہر چہار چیز کہ مذکور شد یعنے مردار وخون وگوشت خوک وجانوری کہ برای غیر خدا مقرر کردہ ذبح نمایند ازان جنس است کہ بر جمیع فرقہ ہا در جمیع حالات حرام است وازان قبیل نیست کہ بر فرقہ حرام باشد وبرای دیگران حلال مانند مال زکوۃ وصدقات یا در حالتے حرام است ودر حالتے دیگر حلال مانند دوای کریہ سمی مضر کہ بر مجروح مزاجان حرام است وچون مزاج آنہا برودت پیدا کند حلال میشود آری بوقت ناچارگی خوردن این چیزہا باوجود حرمت معاف میگردد کما قال تعالے فمن اضطر الخ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

فائدہ - ابتدا بہ تسمیہ سبب برکت است در ہر کار بروایت جابر ولوزدہ حرف او سبب نجات است از لوزدہ زبانیہ بقول عبد اللہ بن مسعود وتعلیم تسمیہ سبب کتابت برائت از نار است معلم را وصبی را ووالدین او را بروایت ابن عباس مرفوعا برای دفع بلا چون در ورطہ واقع شود بگوید بسم اللہ الرحمن الرحیم ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم از ورطہ خلاص یابد بروایت حضرت علی مرفوعا حدیث کل امر ذی بال لا یبدء فیہ بسم اللہ الرحمن الرحیم فہو اقطع بروایت صحیح از ابو ہریرہ مرفوعا آمدہ وازعطا آمدہ کہ ہنگام بانگ کردن خران در شب بسم اللہ الرحمن الرحیم اعوذ باللہ من الشیطان الرجیم بگویند ونیز بسم اللہ مہر است بر امتعہ والبسہ ودیگر اشیای نفیسہ تا جنیان او را استعمال نکنند وخواستہ او را چہار ہزار نیکی وچہار ہزار مرتبہ حاصل شود وچہار ہزار گناہ درمیشود وبروایت دیلمی است وبیہقی در شعب الایمان از حضرت علی کرم اللہ وجہہ آوردہ کہ تنوق رجل فی بسم اللہ الرحمن الرحیم غفر لہ وبروایت ابن عباس رض مرفوعا آمدہ کہ با بسم اللہ را باید کرد تا کہ بشوشہ ہای سین در نوشتن شبہ نشود وبیہقی آوردہ کہ آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم

معاویہ را کہ کاتب آنجناب بودند فرمودند کہ یا معاویہ الق دواۃ وحرف القلم وانصب الباء وفرق السین ولا تعور المیم وحسن اللہ وقد الرحمن وجود الرحیم وابو داود در کتابے آوردہ کہ آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم گرفتند بر پارہ کاغذ کہ در زمین افتادہ بود نوجوان را کہ ہمراہ بود فرمودند لعن من فعل ہذا بسم اللہ را نہ نہید مگر در مقام مناسب یعنے مقام باحترام وخطیب از انس آوردہ مرفوعا کہ ہر کہ کاغذے را از زمین بردارد کہ در و بسم اللہ باشد نوشتہ میشود نزد خدا او صدیقین ووالدین او را تخفیف کردہ میشود اگرچہ کافر باشند خواص الحمد للہ الحمد لہ راس الشکر ودر قصہ رد ناقہ آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم شکر را ہمین کلمہ ادا فرمودند کما رواہ الطبرانی عن النواس بن سمعان وباز خواص این کلمہ آنست کہ قایم مقام دعا است چنانچہ در ترمذی وغیرہ از جابر بن عبد اللہ واقع است کہ قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم افضل الذکر لا الہ الا اللہ وافضل الدعاء الحمد للہ ونیز خواص این کلمہ آنست کہ پر میکند میزان را ونیز در حدیث وارد است کہ التوحید ثمن الجنۃ والحمد ثمن کل نعمۃ ونیز وارد شدہ کہ کل امر ذی بال لا یبدأ فیہ بحمد اللہ فہو اقطع ونیز از حضرت علی رض منقول است کہ ہر کہ نزد یک عطسہ بگوید الحمد للہ رب العالمین علے کل حال ناکان او آرد ردندان ودرد گوش نشود ونیز مرفوعا آمدہ از واثلہ بن الاسقع کہ ہر کہ مبادرت کند وقت عطسہ بہ الحمد للہ موجب شفا از وبا وامراض بطن است ودر حق او ودر فرستادن شکر آنحضرت علیہ الصلوٰۃ والسلام نذر کردہ بودند کہ لا شکرن اللہ حق شکرہ وہمین کلمہ اکتفا فرمودند

رسالہ معاد جسمانی

بسم اللہ الرحمن الرحیم

سبحان اللہ الذی خلق الانسان من طین وجعل نسلہ من سلالۃ من ماء مہین ثم سواہ ونفخ فیہ من روحہ فاذا ہو خصیم مبین ولذلک خلقہم وتمت کلمۃ ربک لاملان جہنم من الجنۃ والناس اجمعین نحمدہ علے السراء والضراء ونشکرہ فی الشدۃ والرخاء ونصلی علے نبینا سید الانبیاء وآلہ الاولیاء واصحابہ الاتقیاء اما بعد فقد کثر التشاجر فی المعاد الروحانی والجسمانی وزعم کل ما خالج نفسہ واتخذوا ما ثبت لنفس للصادق وراءہم ظہریا بل ظنوہ بمساعدۃ عقولہم المشوبۃ بالوہم امرا فریا وحسبوہ محجوبا عن العقول وشیئا عنہا خفیا ولعمری انہ عندی من الامور الظاہرۃ ثابت بالادلۃ

العقلیۃ المباشرۃ ولست اعنی بالعقلیۃ قواعد وضعہا قوم علی حسب عقولہم کیف ورب وقیقۃ
لم تظہر علی فحولہم بل اریدبہا ما کان مطابقا لنفس الامر باعتبار العقل وبالجملۃ فبسط الکلام موقوف
علی تمہید اصول بسطہا سیدی الوالد فی کتبہ فمن شاء تفصیل تلک الاصول فلیرجع الی تصانیف
المولوۃ نورا وصدقا اصل حقیقۃ النفس الانسانیۃ عندنا انہا برزۃ للنفس الکلیۃ مدبرۃ للنسمۃ والنسمۃ
حالۃ فی البدن مدبرۃ لہ حاملۃ للقوی اصل الفصل القریب للانسان ہو الفیض المعتمد علی الصورۃ
الحیوانیۃ الذی من شانہ اتساع القوی الثلث القلب والعقل والنفس وتحصل الانسان انما ہو
بالنفس الحاملۃ بہذہ القوی والبواقی کالشرائط لوجوہ الابتدائی اصل الاصل الذی بہ زید زید وعمر وعمرو
عند التحقیق لیس ہی الشخصات بل نحو البرزۃ الذی بہ صارت ہذہ البرزۃ نفس زید وتلک نفس
عمرو ومن ہہنا یتضح ان الحرکۃ فی الکم موضوعہا شخص الانسان المتقوم من نفس حقیقۃ واحدۃ مع
مادۃ ما مبہمۃ وانما المادۃ شرط التقومہا وتحصلہا وظہور احکامہا نحو البرزۃ باقیۃ والامثال متجددۃ
فتامل جدا فانہ دقیق وبالتامل حقیق اصل معنی الموت انفکاک النسمۃ عن البدن لا انفکاک
النفس عن النسمۃ فاحفظ اصل لما کان من خاصیۃ ہذہ البرزۃ ان تحل فی النسمۃ لا یمکن ان تصیر
مجردۃ بحتۃ ولکن تتقوم بالنسمۃ فقط وتکون کالانسان الذی قطعت یداہ ورجلاہ دون الاعضاء
الرئیسۃ التی ہی معنی صورۃ الانسان اصل کم من شئ تقتضیہ الحکمۃ الالہیۃ فی العالم
کاستحالۃ الخلاء فان الانسان اذا مص القارورۃ فالہواء یخرج منہ حتی اذا لم یبق للتخلخل مساغ
ویکون التخلخل الزاید علیہ غیر مناسب لحقیقۃ الہواء فحینئذ یحصل القعر القارورۃ وکذا الکلام فی النفخ
فی القارورۃ حتی اذا لم یبق للتکاثف صدفی حکم الطبیعۃ الہوائیۃ فحینئذ انفقارت القارورۃ والتفطن
من ہہنا ان الامراض وان حلت النسمۃ فانہا لا تصل الی البنیۃ حالۃ لا یمکن للنفس ان تتعلق
بہا فاذا تحللت بحیث لم یمکن لولد النسمۃ مات الانسان ولا اصیل التحلل الی حد یمنع تعلق
النفس بہا ان قلت الحیوان الارضی لا یتعلق النسمۃ بدنہ حتی یکون لہ غشاء فہل ہناک اغشیۃ
قلت لا ادری اکثر من ان کل ما یجب فی الطبیعۃ الکلیۃ ان یکون فی حفظ ہذہ البنیۃ فانہ لا بد
ان یکون من حکم الطبیعۃ لکثیر من النظائر اصل تکون النسمۃ بعد الموت حافظۃ للذی وہذا
کما قال الشیخان ابو علی وابو نصر ان النفس تتعلق بجسم ہوائی حتی یصح بہا التخیل والتوہم فکذلک

فنقول تبقى قوة الحس المشترك في النفس وتحصل لها العلوم السمعية والبصرية بمنزلة المحدس في النتيجة وبمنزلة الاوهام الحادثة من مشاهدة القرائن اصل ما دامت النفس في عالم البرزخ فانها تعذب وتنعم بوجوه بادراك عقلي ووهمي فقط وبانتشار صور واشكال تحدث بها تخييل اشباح المعاني كما يحدث في المنام وبالهام ملائكة ثم جمعت غريزتها على انعامها اوايلامها تتولد من غريزتها ومن تخييل النفس تلك الاشباح حقيقة عجيبة تسمى بفتح روضة من رياض الجنة او حفرة من حفرات النيران اصل اذا اراد الله تعالى بعد اماتة اهل العالم وحدوث القيامة ان يحشر الناس لاسباب خفية لا تكاد تضبط سيما في هذا المختصر فانه يفيض على الارواح فيضا جليا من قبيل مثال نوع الانسان وحدوث هيئة في العالم تفيض قوة في الارواح وكمالها فحينئذ يعود الى الارواح صحتها وتذهب السيئات عنها فيقتضي تمام اجسامها فحينئذ يخرج اجسامها بمنزلة شجرة قطعت حتى لم يبق منها الا الدوحة ثم جاء مطر وهواء مناسب فنبتت من الدوحة الاغصان والازهار والاوراق على الوجه الطبيعي فان كان هناك بدن ارضي له نوع مناسبة بالنفس الناطقة والنسمة الهوائية يكون هو مطيها ومتعلقها والا انشأ لها باريها بدنا مناسبا لها اصل اذا حشروا قوي في هذه الاجسام حكم المثال وشبه المثل الانسانية وغلب حكم النوع فينشأ المحاسبات والمناقشات اصل السر في انواع التعذيبات والتنعيمات اقتضاء النفس كما لها من كل جهة من القوى الجسمانية والروحانية فيتبع كل قوة ما تلتذ به فيقضي اليه بكل ما تلتذ به كل قوة والله اعلم

مسئلة تفضيل در رياض النضرة در احوال علي ابن ابي طالب رضي الله عنه در فصل سابع كه در فضيلت است ميگويد وقد اجمع اهل السنة من السلف والخلف من اهل الفقه والاثر ان عليا افضل الناس بعد عثمان وهذا مما لم يختلف فيه وانما اختلفوا في علي وعثمان واختلف بعض السلف في علي وابي بكر ذكره ابو عمر بن عبد البر في كتاب الصحابة قال ابو القاسم عبد الرحمن بن النجاب السعدي في كتابه السابق بالنجابة لسلف هذه الامة في تسميتهم الصديق بخليفة رسول الله صلى الله عليه وسلم وهم في ذلك الاجماع غلط فلطا ظاهرا فمن تامله يعني الخلاف في تفضيل علي على ابي بكر رض وذلك انه ذكر في كتابه تعريضا لا تصريحا انه كان من جملة من يعتقد ذلك ابو سعيد وابو سعيد ممن روى عن علي ان ابا بكر خير الامة بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم فكيف يعتقد في علي انه خير من ابي بكر وقد روى عن علي ذلك واذا تقرر ان اهل السنة اجمعوا على ذلك علم ان ابن عمر لم يرد باحاديثه المتقدم ذكرها في باب الثلاثة

نفی الفضیلۃ علی بعد عثمان ویدل علی ذلک انہ قد جاء فی بعض طرق حدیثہ فقال رجل لابن عمر
یا اباعبد الرحمن فعلی قال ابن عمر علی من اہل البیت لایقاس بہم علی مع رسول اللہ فی درجتہ التی
عز وجل یقول والذین امنوا واتبعتہم ذریتہم بایمان الحقنا بہم ذریتہم فاطمۃ مع رسول اللہ صلے اللہ
علیہ وسلم فی درجتہ وعلی مع فاطمۃ علیہا السلام اخرجہ علی ابن نعیم المصری انتہے موضع الحاجۃ منہ
واز ین عبارت صریح مستفاد میشود کہ کلام ابن عمر در مقام روایت بر کسیکہ از کلام او نفی تفضیل علی بعد از
عثمان فہمیدہ بود پس حاصل ابن عمر آنست کہ در زمان آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم صحابہ ابن سہ را
تفضیل بترتیب میدادند وآیندہ سکوت میکردند وحقیقت بعد از عثمان علی افضل است از جمیع من
عداہ زیرا کہ او از اہل بیت است واہل بیت را بصحابہ قیاس نتوان کرد در قدری کہ منبی تفضیل
غیر او بر او معلوم شد قائل باید شد بر دیگران او را افضل باید دانست وبسا مسائل کہ در زمان آنحضرت
صلے اللہ علیہ وسلم صحابہ ازان بحث نکردہ اند این مسئلہ ہم ازان قبیل است ولفظ احد بعد از لایقاس
بہم در ریاض النضرہ موجود نیست تا جای تمسک تواند شد وآنچہ صاحب رسالہ نوشتہ است کہ ارشد نا
الی منع عظیم متوجہ علی جمیع الادلۃ المتمسکۃ بہا علی افضلیۃ الثلاثۃ پس مبنی بر دو چیز است یکے آنکہ
لفظ احد در ینجا موجود باشد حالانکہ موجود نیست دوم آنکہ الفاظ حدیث ابن عمر مروی اصحاب دیگر آن
باشد واین امر نیز خلاف واقع است بلکہ اصح الفاظ او آنست کہ بخاری روایت میکند عن یحیی
بن سعید عن نافع عن ابن عمر رض قال کنا نخیر بین الناس فی زمان رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم
فنخیر ابا بکر ثم عمر ثم عثمان ودر ترمذی ہر دو لفظ واقع اند در ینجا آن منع متوجہ نمیشود ونیز ابن قدر
گفت وشنیدہم در روایت ابن عمر است فقط جمیع ادلہ متمسکہ بہا درین باب ہرگز قبول این
منع نمیکنند زیرا کہ دران ادلہ الفاظ ناصہ بر عموم امت وارد شدہ اند واصرح این الفاظ در روایت
حضرت مرتضے علی است عن عبد خیر قال سمعت علیا رض علی المنبر حمد اللہ واثنے علیہ وقال الا
انبئکم بخیر ہذہ الامۃ بعد نبیہا خیرہم ابو بکر وخیرہم بعد ابی بکر عمر ولو شئت ان اسمی الثالث
فسمیتہ اخرجہ خیثمۃ بن سلیمان واخرجہ ابن السمان عن ابی موسے وفی روایۃ ثم سکت بعد ذکر فرانا
انہ یعنی نفسہ اخرجہ خیثمۃ بن سلیمان ایضا وعن ابی جحیفۃ قال قال علی الا انبئکم بافضل ہذہ الامۃ
ابو بکر ثم عمر ثم رجل اخر وعن علی رضی اللہ عنہ قال لما مات رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم حتی عرفنا

ان افضلنا بعده ابوبکر و مات رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم حتے علمنا ان افضلنا بعد ابی بکر و مات رسول اللہ صلے اللہ علیہ حتے عرفنا ان افضلنا بعد عمر رجل آخر و لم یسمہ اخرجہ الحافظ الضیاء فی کتابہ المختارۃ و فی ریاض النضرۃ فی روایات حدیث ابن عمر و عنہ قال کنا نقول و رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم حی افضل امۃ محمد بعدہ ابوبکر ثم عمر ثم عثمان رواہ ابوداؤد و الحافظ فی الموافقات و عنہ قال اجمع المہاجرون و الانصار علے ان خیر ہذہ الامۃ بعد نبیہا ابوبکر و عمر و عثمان بحیثیۃ الآن و عنہ قال کنا نتحدث فی حیوۃ رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم و اصحابہ اذ قالوا ان خیر ہذہ الامۃ بعد نبیہا ابوبکر ثم عمر ثم عثمان فیبلغ ذلک النبی صلے اللہ علیہ وسلم فلا ینکرہ اخرجہا نعیم بن سلیمان و الحاکم بالجملہ توجیہ این مشع بر یک روایت عبداللہ بن عمر شکر روایت مرجوح است و اکثر روایات او بلفظ دیگر وارد اند چہ فائدہ میکند روایات صحابہ دیگر را علے الخصوص حضرت علی رضی اللہ عنہ را چہ جواب خواہد بود

بسم اللہ الرحمن الرحیم

من اللطائف التی قلما ظفر بہا لحفاظ مذہبہ ما اخرجہ المتاخرون لحفاظ مذہب ابی حنیفۃ و ہی عدۃ قواعد یردون بہا جمیع ما یحتج بہ علیہم من الاحادیث الصحیحۃ القاعدۃ الاولے الخاص مبین فلا لحقہ البیان ردوا بہا فرضیۃ قراءۃ الفاتحۃ فی الصلوۃ و فرضیۃ الاطمینان و غیر ذلک قالوا لفظ اسجدوا و اقرءوا و الخاص مبین فلو لحقہا البیان لکان الخاص لاحقہ البیان و القاعدۃ الثانیۃ الزیادۃ علی الکتاب نسخ فلا یکون الا بآیۃ ناسخۃ او حدیث مشہور ناسخ الثالثۃ المرسل کالمسند الرابعۃ لا ترجیح بکثرۃ الرواۃ و انما ہو بفقہ الراوی الخامسۃ لا یقبل الجرح حتے یکون مفسرا و ذلک لان الجرح و التعدیل انما ہما فی الاکثر اجمالیان السادسۃ قول ابن الہمام فی بعض کتبہ ما صححہ البخاری و مسلم و نظرا ہما لا یجب علینا قبولہ کیف و کم من راو یختلف فیہ الناس باجتہادہم فمن جارح و معدل فعسی ان یکون الذی عدلوہ مجروحا عندنا مناکذلک ما ضعفوہ او ضعوہ لا یجب علینا ان نقول بہ کیف و عسی ان یکون الذی جرحوہ عدلا موثوقا بہ فاذن لا اعتماد لنا الا علے ما ذکرہ اصحابنا السابقۃ قال بعض اصحاب الفتاوی اذا کان فی المسئلۃ قول لابی حنیفۃ و صاحبیہ و حدیث یخالفہما یحکم بصحتہ و یجب اتباع قولہم دون الحدیث لانا نظن بابی حنیفۃ و صاحبیہ انہم عارضوا الحدیث مع صحتہ و بصحۃ الاستنباط منہ و لا نظن بہم انہم لم یبلغہم الحدیث لتقرب زمانہم و سعۃ علمہم الثامنۃ کل حدیث لم یردہ الا من لیس فقیہا فان افسد فیہ باب الرای لا یجب قبولہ

التاسعة العام قطعی کالخاص فلا یخصص عام بخاص حتی یکون قطعیا فیکون تخصیصه نسخا الا اذا کان العام قد خص منه بعضه عن عثمان رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من مات وہو یعلم ان لا الہ الا اللہ دخل الجنۃ رواہ مسلم ہذا الحدیث ظاہر فی ان الایمان ہو التصدیق فقط کما ہو مذہب ابی حنیفۃ رح قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الوضوء من کل دم سائل رواہ الدار قطنی واستدلت الحنفیۃ بہذا الحدیث علی انتقاض الوضوء بخروج النجس من غیر السبیلین قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا اتیتم الغائط فلا تستقبلوا القبلۃ ولا تستدبروہا ولکن شرقوا او غربوا متفق علیہ این حدیث نیز موافق مذہب ابو حنیفہ است کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقبل بعض ازواجہ ثم یصلی ولا یتوضا رواہ الترمذی قال ابو حنیفۃ مس النساء لا یبطل الوضوء بدلیل ہذا الحدیث سئل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن مس الرجل ذکرہ بعد ما یتوضا قال وہل ہو الا بضعۃ منک رواہ النسائی والترمذی وابو داود وہذا الحدیث دلیل لابی حنیفہ بر آنکہ مس ذکر ناقض وضو نیست قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اسفروا بالفجر فانہ اعظم لاجر رواہ الترمذی این حدیث بظاہر تائید میکند بمذہب ابو حنیفہ رض قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الامام ضامن والمؤذن مؤتمن اللہم ارشد الائمۃ واغفر للمؤذنین رواہ احمد وابو داود والترمذی این حدیث نیز بظاہر تائید میکند بمذہب ابو حنیفہ بر آنکہ نماز مقتدی موقوف است بر نماز امام ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم صلی المغرب بسورۃ الاعراف فی رکعتین رواہ النسائی اینحدیث دلالت میکند کہ وقت مغرب بسیار تنگ نیست موافق مذہب ابو حنیفہ رض قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انما جعل الامام لیؤتم بہ فاذا کبر فکبروا واذا قرأ فانصتوا رواہ ابو داود والنسائی این حدیث تائید میکند مذہب ابو حنیفہ نہی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان یعتمد الرجل علی یدیہ اذا نہض فی الصلوۃ رواہ ابو داود وہذا الحدیث دلیل لمذہب ابی حنیفۃ رح قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من کان منکم مصلیا بعد الجمعۃ فلیصل اربعا رواہ مسلم ازین حدیث معلوم میشود کہ سنت بعد جمعہ چہار رکعت است کما ہو مذہب ابی حنیفۃ قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من نام عن وترہ فلیصل اذا اصبح رواہ الترمذی احتج ابو حنیفۃ بہذا الحدیث علی وجوب الوتر قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا حدث احدکم وقد جلس فی آخر صلوتہ قبل ان یسلم فقد جازت صلوتہ رواہ الترمذی ہذا مذہب

ابی حنیفۃ لان التسلیم عندہ لیس بفرض عن علقمۃ قال قال لنا ابن مسعود الا اصلی بکم صلوۃ رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم فصلے ولم یرفع یدیہ الا مرۃ واحدۃ مع تکبیر الافتتاح رواہ الترمذی والنسائی
ایں حدیث مؤید است مذہب امام ابو حنیفہ را در نیکہ رفع یدین نیست در ہیچ تکبیرے مگر در تکبیر افتتاح آن النبی صلے اللہ علیہ وسلم وابا بکر وعمر رضہ کانوا یفتتحون الصلوۃ بالحمد للہ رب العالمین رواہ مسلم ایں حدیث تائید میکند حنفیہ را کہ بسملہ از فاتحہ نیست قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم من صلے صلاۃ لم یقرأ فیہا بام القرآن فہی خداج ثلثا غیر تام رواہ الترمذی ایں حدیث نیز تائید میکند بمذہب ابی حنیفۃ زیرا کہ آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم بخواندن فاتحہ را خداج فرمودہ وخداج یعنی ناقص است پس معلوم شد کہ خواندن سورہ فاتحہ فرض نیست زیرا کہ اگر فرض بودے لفظ دیگر میفرمودند مثل فساد یا عدم جواز پس معلوم شد کہ خواندن سورہ فاتحہ در صلوۃ واجب است نہ فرض زیرا کہ بکردن فرض موجب نقصان صلوۃ نیست بلکہ موجب عدم جواز است عن ابی ہریرۃ انہ کان یقول من ادرک الرکعۃ فقد ادرک السجدۃ ومن فاتتہ ام القرآن فقد فاتتہ خیر کثیر رواہ مالک فیہ دلیل علے ان الفاتحۃ لیست بفرض کما ہو مذہب ابی حنیفۃ قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم لا صلوۃ لمن لم یقرأ بام القرآن نصا علہ رواہ مسلم ایں حدیث نیز بظاہر تائید میکند بمذہب ابی حنیفہ زیرا کہ آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند لا صلوۃ اگر ازیں مراد نفی اصل است لفظ نصا علہ درست نمیشود زیرا کہ بفرضیت خواندن زیادہ از سورہ فاتحہ کسے قائل نیست بالاجماع پس لازم آمد کہ مراد از نفی نفی کمال است قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم من افطر فی تطوعہ فلیقضہ رواہ احمد ہذا دلیل علے مذہب ابی حنیفۃ بان النفل یلزم بالشروع ۔

رسالہ غنا

بسم اللہ الرحمن الرحیم

اما غنا پس کلام خدا و احادیث سرور انبیا علیہ التحیۃ والثنا بحرمت آن ناطق است قال اللہ تعالے ومن الناس من یشتری لہو الحدیث لیضل عن سبیل اللہ در معالم از عبد اللہ بن مسعود وابن عباس وحسن وعکرمہ وسعید بن جبیر رضی اللہ عنہم نقل کردہ کہ لہو الحدیث غناء ومزامیر ومعازف است ودر مدارک گفتہ کہ ابن عباس وابن مسعود قسم میخورند کہ لہو الحدیث غناء است

و در روح المعانی گفتہ کہ لہو الحدیث غنا و فرامیر است و در کشاف ذکر کردہ کہ لہو الحدیث مانند غنا و تعلیم موسیقیات است و در مغنی گفتہ کہ لہو الحدیث غنا است و آن حرام است باین نص مستحل آن کافر است و در تفسیر تعلیمی آوردہ کہ لہو الحدیث غنا و ضرب بر بط و دف و تار و طنبور است و آنہمہ باین نص حرام اند من استحلہ فقد کفر و وجہ دلالت این کریمہ بر حرمت آنست کہ حق تعالے غنا را لہو الحدیث مسمے ساخت و تعبیر ازو بے باین لفظ پرداخت و لہو غیر از اقسام ثلثہ بمقتضاے احادیث و قرآن حرام است قال اللہ تعالے علے سبیل التوبیخ افحسبتم انما خلقناکم عبثا ای عابثین لاعبین لاہین قال علیہ السلام کل شی یلہو بہ الرجل باطل الا رمیہ بقوسہ و تادیبہ فرسہ و ملاعبتہ امراتہ و انہن من الحق رواہ الترمذی و ابن ماجۃ و الدارمی و آنچہ جمعے از اباحیہ میگویند کہ کریمہ بر حرمت غنا مطلقا دلالت نمیکند زیرا کہ مدلول کریمہ حرمت است وقتیکہ بطریق لہو بود و اگر نہ چنین باشد حرام نیست باطل است زیرا کہ لہو الحدیث ہر گاہ بہ غنا مفسر شد و غنا لہو حدیث باشد چہ تقیید مفسر بہ مفسر معنے ندارد و ہمچنین آنچہ آن جماعہ از ظاہر کریمہ تقیید فہمیدہ میگویند کہ غنا مطلقا حرام نیست بلکہ وقتیکہ مودی باضلال باشد باطل است زیرا کہ چون بودن غنا لہو الحدیث متحقق شد حرمت آن ثابت گشت و تقیید باضلال کہ منشا این وہم و خیال است از قبیل تقیید ی است کہ در بین اتحاد وارد شدہ و ملحد فی الحرم و ان تزنی حلیلۃ جارک آنکہ الحاد مطلق و زنا مطلق حرام است اما الحاد در حرم و زنا بزن ہمسایہ شنیع تر است و در کریمہ نہایت تشنیع بر مذہب آنجماعت است کہ لہو الحدیث را کہ فی نفسہ حرام است برائے تضلیل اختیار نمودہ اند پس بر اباحت اصل غنا دلالت نکند و فی الفتاوی العالمگیریۃ عن جواہر الفتاوی قال السماع و القول و الرقص الذی یعملہ الصوفیۃ فی زماننا حرام لایجوز القصد الیہ و الجلوس علیہ و ہو الغناء و المزامیر سوا ابن ابی الدنیا و بیہقی از شعبی روایت کردہ کہ رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم فرمود لعن اللہ المغنی و المغنی لہ طبرانی و خطیب بغدادی روایت نمودہ اند کہ رسول خدا صلے اللہ علیہ وسلم نہی کرد از غنا و استماع آن و در سنن الہدی از ابن عمر آوردہ گفت نہی النبی صلے اللہ علیہ وسلم عن الغناء و الاستماع الی الغنی و در مغنی آوردہ کہ پیغمبر خدا صلے اللہ علیہ وسلم فرمود الغنا ینبت النفاق کما ینبت الماء النبات و در احیاء العلوم از معاذ بن جبل روایت کردہ کہ آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم فرمود اذہب الاسلام اللہو و الباطل

والغناء طبرانی از ابن عمر رضی اللہ عنہ روایت نمودہ کہ رسول خدا صلے اللہ علیہ وسلم فرمود الغنا ینبت
وغناء حرام بیہقی در شعب الایمان از جابر آوردہ کہ آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم فرمود الغناء ینبت
النفاق کما ینبت الماء الزرع فی الحقایق مجرد الغناء والاستماع الیہ معصیۃ وفی المضمرات
من اباح الغناء یکون فاسقا وفی الاختیار انہ کبیرۃ فی جمیع الادیان وفی المحیط التغنی وتصنیعہ
واستماعہما کل ذلک حرام ومستحلہا کافر وفی اختیار الفتاوی ویکرہ الترجیع بقراءۃ القرآن والاستماع
الیہ لانہ یشبہ تفعیل الفسقۃ حال فسقہم وہو التغنی وفی الفتاوی البیہقی التغنی واستماعہ وضرب الدف
وجمیع انواع الملاہی حرام ومستحلہا کافر وہدی اللہ تعالے الزناۃ والجہلۃ الذین ابتلوہ خیف علیہم
الکفر وفی جامع الفتاوی استماع اللاہی والجلوس علیہا وضرب المزامیر والرقص کلہا حرام
ومستحلہا کافر وفی الحمادیۃ من النافع اعلم ان التغنی حرام فی جمیع الادیان وفی النہایۃ التغنی
والطنبور والبربط والدف وما یشبہ ذلک کل ذلک حرام ومعصیۃ لقولہ تعالے ومن الناس من
یشتری لہو الحدیث وفی التاتارخانیۃ من الینبوعی سئل الحلوائی عمن سموا انفسہم بالصوفیۃ فاجتمعوا
بنوع کبس واشتغلوا باللہو والرقص وامثالہ انفسہم منزلۃ فقال افتروا علے اللہ کذبا وسئل الکمالیون
زاغین من الطریق المستقیم بل ینفون من البلاد لقطع فتنتہم عن العامۃ فقال اماطۃ الاذی ابلغ فی
واشل فی الدیانۃ وتمیز الخبیث من الطیب ازکے واولے وہذہ الروایات کلہا منقولۃ عن رسالۃ
الفہا العالم المتورع الکامل الشیخ محمد فرخ السرہندی فی ہذا الباب الاروایۃ المعدن والہدایۃ فانہا
نقلت من عین الکتاب وقال الشیخ فیہا ان سبعا وسبعین نفرا من الفقہاء افتوا علے تحریم الغناء
ومن اسماہم علے التفصیل وترکت ہنا خافۃ التطویل۔

رسالہ بیع کنیزان

بسم اللہ الرحمن الرحیم

کنیزان وغلامان باعتبار ملک دو قسم اند اول انکہ جماعۃ مسلمانان از دار الاسلام
در دار الحرب رفتہ بقہر وغلبہ کفار حربیان را خواہ مرد باشد خواہ زن خواہ صغیر خواہ کبیر گرفتہ بندی کردہ
در دار الاسلام بیارند یا کفار حربیان یک ملک کفار حربیان ملک دیگر را ہمین قسم غلبہ نمودہ بیارند
ودریں ہر دو قسم بندی کنندگان خواہ مسلمان باشند یا کافر ان مالک این کنیزان وغلامان

میشوند بیع و رہن و ہبہ و وطی بے نکاح و جمیع تصرفات مملوکانہ باانہا جائز است الکفار اذا سبی بعضہم بعضا فاخذوا اموالہم او بعیر انذا الیہم او غلبوا علی اموالنا واحرزوہا بدارہم ملکوہ و تملکوہا بالغلبۃ حتی ہم و ہو ملکہم۔ شرح وقایہ آرے کافر کافر را اخرجہ بدار الحرب واخذ مالہ ملکہ لاستیلائہ علی مال مباح وملکنا ما نجد من ذلک الشی للکافران غلبنا علیہم اعتبارا بسایر املاکہم۔ درمختار دوم آنکہ کفار حربیان اولاد خود را یا قریبان خود را بفروشند و مسلمانان خریدہ بیارند در ملک خود یعنے در جائیکہ اقامت دارند خواہ دار الاسلام باشد یا دار الحرب درین قسم اختلاف روایات است کہ این کنیزان شرعاً کنیزان میشوند یا نہ اصح واقوی باعتبار دلیل ہمین است کہ این قسم ہم کنیزکان میشوند بیع و ہبہ و رہن و وطی بے نکاح جائز است چنانچہ از روایات واضح میشود بعضے درین قسم ہمچنین شرط کردہ کہ کفار حربیان کہ اولاد یا قریبان خود را مے فروشند حکم و رواج آن در ینہا ہم باشد و بعضے این شرط نکردہ اند غرض کہ این شرط اگر متحقق شود فبہا والا در رقیت آنہا حکم و رواج آنہا را اعتبار نیست بنا بر روایت ارجح واقوی زیرا کہ حربیان در دار الحرب حکم حطب وصید دارند ہر کہ حطب وصید بگیرد مالک میشود ہمین قسم کفار حربیان را ہر کہ بگیرد مالک میشود لیکن استیلا و غلبہ و انتقال از دار الکفر بدار الاسلام ضرور چنانچہ از ہدایہ وغیرہ معلوم میشود فاما الملک فانما یثبت بعد الاحراز بدار الاسلام والاستیلاء اثبات الید الحافظۃ والناقلۃ۔ ہدایہ ولو دخل دارہم مسلم بامان ثم اشتری من احدہم ابنہ ثم اخرجہ الی دارنا قہرا ملکہ واکثر المشایخ علی انہ لا یملکہم فی دارہم ہو الصحیح وقال الکرخی ان کانوا یرون جواز البیع فالبیع جائز والا فلا کذا فی المحیط وفیہ اشعار بان الکفار فی دارہم احرار ولیس کذلک فانہم ارقاء فیہا وان لم یکن ملک لاحد علیہم علی ما فی عتاق المستصفی وغیرہ کذا فی جامع الرموز ولو دخل دار الحرب واشتری من احدہم اختہ او بنتہ وہی لہ ذلک اذا کان ہذا حکم دارہم دارنا کان لیس من حکم الدار ذلک لا یثبت لہ ان یشتری کذا فی الملتقط من کتاب البیوع سوم آنکہ اولاد کنیزان این ہر دو قسم باشند آنہم مملوک میشوند مانند مادران خود زیرا کہ در کتب فقہ مبسوط است الولد یتبع الام فی الحریۃ والرقیۃ بشرطیکہ از مالک یا ذی رحم مالک پیدا نشوند زیرا کہ ازین ہر دو اگر پیدا شوند آزاد خواہند شد موافق حدیث من ملک ذا رحم محرم عتق علیہ چہارم آنکہ کفار دو میان یعنے تابع بادشاہ مسلمانان باشند اولاد خود را یا اقارب خود را بفروشند و کسے مسلمان

خرید نماید یا حربیان ملک دیگر از دار الاسلام گرفته بندی کرده بزند اینها در ملک داخل نشوند حکم کنیزان
وغلامان ندارند زیرا که ایشان در دار الاسلام احرار اند هرگاه ایشان را حر قرار داده شد پس هر گاه مسلمان
دیا کافر بگیرد ایشان را مالک نمیشود چنانچه در کتاب در مختار فی باب استیلاء الکفار مے نویسند
ظهر سبی اهل الحرب اهل الذمة من دارنا لا یملکونهم لانهم احرار پنجم آنکه جاریه مجهولة الحال باشد معلوم
نیست از حربیان یا از اهل ذمه پس اگر آن جاریه صغیره است که بحد بلوغ نرسیده قول قابض آن
معتبر است واگر کبیره بالغه است پس قول آن معتبر است چنانچه اندر روایات کتاب الاشباه
والنظایر معلوم میشود الجاریة المجهولة الحال المرجع فیها الی صاحب الید ان کانت صغیرة والی
اقرارها ان کانت کبیرة دان علم حالها فلا اشکال ششم آنکه مسلمانان حربی در حالت مخمصه وقحط اولاد حربیان را
میفروشند وکسے دیگر این را بگیرد وشرعاً این قسم کنیز نمے شود اگرچه در فتاوی بے تامل مینویسند
که این حکم کنیز شرعی است برین روایت فتوی نیست ونه معمول به است زیرا که در جمیع متون
بلکه در دین محمدی علیه الصلوة والسلام حر را مال اعتبار نکرده اند وکسے که این قسم زن را داشته
باشد از وطی کردن بدون نکاح جائز نیست والله اعلم **سوال** چه میفرمایند علمای اهل سنت وجماعت
کثرهم الله تعالی در باب تعزیه داری عشره محرم وساختن ضرایح وصورت قبور وعلم وغیره **جواب**
تعزیه داری در عشره محرم وساختن ضرایح وصورت وغیره درست نیست زیرا که تعزیه داری عبارت
ازین است که ترک لذات وترک زینت کنند وصورت محزون وغمگین نمایند یعنے مانند صورت زنان سوگ
دارنده بنشینند ومرد را بهیچ جا این قسم در شرع ثابت نمیشود مگر زن را بعد وفات زوج خود چار ماه
وده روز سوگ آمده در ماوراے زوج اگر کسے از اقارب او بمیرد تا سه روز اگر ترک زینت وغیره
کند جائز است وبعد سه روز آنرا درست نیست چنانچه در حدیث آمده لا تحل لامراة تومن بالله
والیوم الآخر ان تحد علی میت فوق ثلاث لیال الا علی زوج اربعة اشهر وعشرا رواه البخاری
ومسلم ونیز تعزیه داری که همچو مبتدعان میکنند بدعت است وهمچنین ساختن ضرایح وصورت
قبور وعلم وغیره اینهم بدعت است وظاهر است که بدعت حسنه که دران ماخوذ شرعی باشد نیست بلکه
بدعت سیئه است وحال بدعت سیئه اینست که در حدیث وارد است شر الامور محدثاتها
وکل بدعة ضلالة رواه مسلم وحال مبتدع که این قسم بدعتها اختراع میکند آنست که بدعت او را دین خود اسیر میکند

وفرائض ونوافل او در درگاه الٰہی مقبول نیست چنانچہ در حدیث وارد است من احدث حدثا او آوی محدثا فعلیہ لعنۃ اللہ والملائکۃ والناس اجمعین لا یقبل اللہ منہ صرفا ولا عدلا رواہ الطبرانی عن ابن عباس والبزار عن ثوبان ونیز در حدیث شریف است من احدث فی امرنا ہذا ما لیس منہ فہو رد رواہ البخاری ومسلم وابو داود وابن ماجۃ عن عائشہ رضی اللہ عنہا ونیز در حدیث شریف است در مذمت مبتدعان من ابتدع بدعۃ ضلالۃ لا یرضی اللہ بہا ورسولہ کان علیہ من الاثم مثل آثام من عمل بہا لا ینقص من اوزارہم شیئ رواہ ابن ماجۃ عن عمر بن عوف وبلال بن الحارث سوال دران مجلس بہ نیت زیارت دگریہ وزاری حاضر شدن ودر انجا فتہ مرثیہ وکتاب شنیدن وفاتحہ ودرود خواندن جائز است یا نہ جواب دران مجالس بہ نیت زیارت وگریہ وزاری حاضر شدن ہم جائز نیست زیرا کہ انجا زیارت نیست کہ برای او حاضر شود واین چو بہا کہ ساختہ اوست قابل زیارت نیستند بلکہ قابل ازالہ اند چنانچہ در حدیث شریف آمدہ من رای منکم منکرا فلیغیرہ بیدہ فان لم یستطع فبلسانہ فان لم یستطع فبقلبہ وذلک اضعف الایمان رواہ مسلم ودر مجلس گریہ وزاری رفتہ مرثیہ وکتاب شنیدن اگر در مرثیہ وکتاب احوال واقعی نیست بلکہ کذب وافترا وتحقیر بزرگان در ذکر پس شنیدن اینچنین مرثیہ وکتاب درست نیست بلکہ درین قسم مجلس حاضر شدن ہم روا نیست چنانچہ در حدیث شریف کہ نہی از شنیدن وخواندن مراثی واقع شدہ ہمین مراثی است عن ابی اوفی قال نہی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن المراثی رواہ ابن ماجۃ واگر در مرثیہ وکتاب احوال واقعی باشد پس شنیدن این قسم مرثیہ وکتاب فی نفسہ مضائقہ ندارد لیکن ہیئت این جماعۃ چنانکہ مبتدعان میکنند نباید کرد کہ مشابہت از قوم مبتدعان میشود واحتراز از مشابہت بدعتیان ضرور است چنانچہ در حدیث شریف وارد است من تشبہ بقوم فہو منہم ونیز داخل این حدیث است من کثر سواد قوم فہو منہم ومن رضی عمل قوم کان شریکا لمن عمل رواہ الدیلمی عن ابن مسعود کذا ذکرہ السیوطی فی جمع الجوامع وفاتحہ ودرود خواندن فی نفسہ درست است لیکن درین قسم نوعے بے ادبی میشود زیرا کہ این قسم محل قابل ازالہ وناپسند کردن است ونجاست معنوی دارد وفاتحہ ودرود برای پاید خواندن کہ محل پاک باشد از نجاست ظاہری وباطنی پس شخصیکہ در پاخانہ ملاوث بکلام اللہ کند ودرود بخواند ملام ومطعون خواہد بود ہمچنان در مقامیکہ

سنجاست باطنی باشد وقابل ازالہ باشد درانجا ہم خواندن موجب ملامت ومطعونیت خواہد کرد
کہ بے محل خواند **سوال** بدون ساختن ضریح وغیرہ فقط در مکان تبرک صحیح مثل موی مبارک
داشتہ یا نداشتہ مجلس گریہ ترتیب کردن واخبار واحادیث صحیحہ شہادت جناب سید الشہدا
ذکر کردہ بکا کردہ ختم کلام اللہ کردن ودرنج آیہ خواندہ فقط فاتحہ نمودن **جواب** بدون ساختن ضریح
وغیرہ فقط در مکان تبرک صحیح مثل موی مبارک داشتہ یا نداشتہ مجلس گریہ وزاری الخ انہم جایز
نیست بدلیل اینکہ انہم بدعت سیئہ است فقط ذکر احادیث صحیحہ شہادت ونتم کلام اللہ وفاتحہ غیرہ
خواندن مضایقہ نیست وتبرک صحیحہ مثل موی مبارک اکثر جا بصحت نہم نمیرسد بنا بر ادہام عوام
کالانعام است آنرا تبرک دانستن این نشاید مادامے کہ بطریق صحیحہ تبرک بودن او ثابت نشود
اعتقاد صحت او نہا پدکرد وچون ترک مفقود شود محض مجلس گریہ وزاری کردن ماندوانہم مجلس
مترتب کردن فقط برائے گریہ وزاری از سلف ماثور نشدہ واگر تبرک صحیح مثل موی مبارک ہمانجا یا
جاے دیگر پیدا شود برائے زیارت او رفتن مضایقہ ندارد **سوال** دراں ایام ترک زینت ولذات
کردن وغمگین وحزین بطور ماتم زدگان ماندن **جواب** ترک زینت وغیرہ بالاتفاق مشروع سوال
ساعی ومعاون بودن در امور تعزیہ داری وغیرہ از خود یا بپاس لحاظ یا بپاس قرابت یا بسبب
ہمسایگی وہم خانگی ستدن واسباب خود استعارہ دادن **جواب** انہم جایز نیست چرا کہ اعانت
بر معصیت میشود واعانت بر معصیت غیر جایز **سوال** در حق کسے کہ مرثیہ وکتاب ونوحہ خوانی
میکند خواہ چیزے از اجرت بگیرد یا نگیرد **جواب** در حق کسے کہ مرثیہ وکتاب کہ دراں احوال
غیر واقعی باشد موجب بزہ کاری میشود وہمچنین نوحہ خواندن گناہ کبیرہ است ودر احادیث
وعید آں وارد است چنانچہ در حدیث است لعن رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم النائحۃ والمستمعۃ
رواہ ابوداؤد وکذا فی المشکوۃ واجرت گرفتن بر مرثیہ خوانی ونوحہ وغیرہ حرام زیرا کہ قاعدہ شرع
است کہ بر معصیت اجرت گرفتن درست نیست چنانچہ بر خر امیر وغنا اجرت گرفتن حرام است
ہمین قسم ہمین چیز ہا حرام **سوال** در مقدمہ مہدی تا کہ شب یازدہم ربیع الثانی روشن میکنند
ومنسوب بجناب حضرت سید عبد القادر جیلانی قدس اللہ سرہ العزیز مے نمایند ونذر ونیاز
مے آرند وفاتحہ مے خوانند **جواب** روشن کردن مہدی حضرت سید عبد القادر انہم بدعت سیئہ است

زیرا کہ ہیچ مفسدہ و قباحت در تعزیہ ساختن است ہمین قسم در منہدی متصور است و فاتحہ خواندن
و ثواب آن بارواح طیبہ رسانیدن فی نفسہ جائز و درست است لیکن بر منہدی یا فاتحہ
و درود خواندن بے ادبی وغیرہ است چنانچہ سابق گذشت و نذر غیر خدا بر خود التزام کردن
درست نیست چنانچہ در حدیث وارد است کہ لا تنذروا فان النذر لا یغنی من القدر شیئا
وانما یستخرج بہ من البخیل رواہ البخاری و مسلم سوال انہمہ امور بدعت مستہجنہ یا مستہجن و اگر مستہجن دارند
بحد حرمت است و فاعل آن مرتکب کبیرہ است یا مکروہ و فاعل آن صاحب صغیرہ جواب انہمہ
امور بدعت سیئہ است البتہ مستہجن اند و تفاوت در امور بدعت تفاوت باعتبار مفسدہ است
و در ہر بدعت کہ مفسدہ زیادہ تر باشد استہجان آن زیادہ تر ے باشد و در ہر بدعت کہ مفسدہ
کمتر باشد قبح و استہجان آن کمتر ے باشد اگر مرتکب بدعت بدعت را نیک فہمد و قربت خدا
دران میداند پس مرتکب آن خارج از دائرہ اسلام است چنانچہ از حدیث کہ در کتاب ابن ماجہ
وارد است معلوم میشود عن حذیفۃ قال قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم یخرج من الاسلام
کما یخرج الشعرۃ من العجین و صاحب بدعت عام است کہ خود بدعت را احداث کردہ باشد یا بدعت
را احداث نکردہ است بلکہ دیگر احداث نمودہ و این شخص مرتکب میشود و آنرا پسند مینماید این جملہ را
صاحب بدعت می نامند و نیز در ابن ماجہ وارد است قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم
ابی اللہ ان یقبل عمل صاحب بدعۃ حتے یدعہ و مرتکب بدعت را ضال در حدیث وارد شدہ
است اگر ضلالت او باین حد رسد کہ دران وعید نار باشد پس آن شخص مرتکب کبیرہ است
والا صغیرہ خواہد شد و این فرق در صورتے است کہ بدعت را مستہجن نفہمد سوال خوردن چنانچہ
کہ بر تعزیہ وغیرہ نیاز و نذر مے آرند و در انجا نہادہ فاتحہ میدہند و نہادہ میدارند و شب عاشورا نانہا
حلوا از زیر تخت ضریح و تعزیہ ہا مے نہند و صباح برداشتہ تبرکا تقسیم میکنند جواب طعاما سیکہ
ثواب آن نیاز حضرت امامین نمایند و بر آن فاتحہ و قل و درود خواندن تبرک میشود خوردن بسیار
خوب است لیکن سبب بردن آن طعام پیش تعزیہ ہا و نہادن پیش تعزیہ وغیرہ تمام شب بلکہ
پیش قبور حقیقیہ ہم تشبہ بکفار و بت پرستان مے شود پس از جہت کراہت پیدا میکند

واللہ اعلم

بسم اللہ الرحمن الرحیم

نحمدہ ونصلی علی نبیہ الکریم وعلی آلہ وصحبہ ذوی الفضل الجسیم اعلم رحمک اللہ ان المجتہدین
الباحثین عن دلائل الاحکام الشرعیۃ وماخذہا لما راوا احادیث رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
متعارضۃ وآثار الصحابۃ والتابعین مختلفۃ وہی اعم الماخذ واکثرہا فی الاحکام تحیروا واختلف
رایہم فی وجہ التفصی عن ہذا التعارض والاختلاف فالذی اختارہ مالک رح تحکیم عمل اہل المدینۃ
لان المدینۃ بیت الرسول وموطن خلفائہ ومسکن اولاد الصحابۃ واہل البیت ومہبط الوحی والہا
اعرف بمعانی الوحی فکل حدیث اوآثر یخالف عملہم لابد ان یکون منسوخا اوما ولا اومخصصا اومحذوف
القصۃ فلا یعتنی بہ والذی اختارہ الشافعی رح تحکیم اہل الحجاز واشتغل بالدرایۃ مع ذلک وحمل بعض
الروایات علی حالۃ وبعضہا علی حالۃ اخری وسلک مسلک التطبیق مہما امکن ثم لما ارتحل الی
مصر والعراق وسمع روایات کثیرۃ عن ثقات تلک البلاد ترجح عندہ بعض تلک الروایات علی
عمل اہل الحجاز فحدث فی مذہبہ قولان القدیم والجدید والذی اختارہ احمد بن حنبل رح اجراء کل
حدیث علی ظاہرہ ولکنہ خصص بموارد ما مع اتحاد العلۃ وجار مذہبہ علی خلاف القیاس فی اختلاف
الحکم مع عدم الفارق ولذلک نسب مذہبہ الی الظاہریۃ واما الذی اختارہ ابو حنیفۃ رح وتابعوہ
وہو امرہین جدا وبیان ذلک انا اذا تتبعنا فوجدنا فی الشریعۃ صنفین من الاحکام صنف ہی القواعد
الکلیۃ المطردۃ المنعکسۃ کقولنا لا تزر وازرۃ وزر اخری وقولنا الغنم بالغرم وقولنا الخراج بالضمان
وقولنا العتاق لا یحتمل الفسخ وقولنا البیع یتم بالایجاب والقبول وقولنا البینۃ للمدعی والیمین علی
من انکر ونحو ذلک مما لا یحصی وصنف وردت فی حوادث جزئیۃ واسباب مختصۃ کانہا بمنزلۃ الاستثناء
من تلک الکلیات فالواجب علی المجتہد ان یحافظ علی تلک الکلیات ویترک ما ورد بالان
الشریعۃ فی الحقیقۃ عبارۃ عن تلک الکلیات والاحکام المخالفۃ لتلک الکلیات لاندری سببہا ومخصصاتہا علی الیقین
فلا یلتفت الیہا مثال ذلک ان البیع یبطل بالشروط الفاسدۃ قاعدۃ کلیۃ وما ورد فی قصۃ
جابر انہ اشترط الحملان الی المدینۃ فی بیع الجمل قصۃ شخصیۃ جزئیۃ فلا یکون معارضۃ لتلک الکلیۃ
وکذا حدیث المصراۃ تعارض القاعدۃ الکلیۃ التی ثبتت فی الشرع قطعا وہی قولنا الغنم
بالغرم ونحو ذلک من المسائل ولزم من ہنا ترک العمل باحادیث کثیرۃ وردت علی ہذا النسق الجزئی

لکنهم لا یبالون بها بل یعدون الاجتهاد والمحافظة علی الکلیات ودرج الجزئیات فی تلک الکلیات
مهما امکن وهذا الکلام الاجمالی له تفصیل طویل لا یسع الوقت له والله الهادی حکایت طاهر قمی
با برهان شاه که دعوت بمذهب امامیه نموده بود وشفای پسر او را معلق باختیار مذهب ائمه اثنا عشر
ساخته باز رویای برهان شاه جناب رسالتمآب را وفرمودن آنجناب که فرزند تو شفا یافت وبگفته
طاهر عمل کن از تاریخ فرشته منقول فرموده بودند توجیه آن جواب هر مذهب اهل سنت استدعا نمود
جواب اول مهربان من این سوال واشکال چندبار پیش فقیر آمده ودر جواب آن تحریرات چند
واقع شده که اینوقت نه در حافظه فقیر است ونه منقول پیش فقیر مانده لیکن الحال انچه در حل این
اشکال کفایت میکند بلکه ازین نوع اشکال چند واقع مشهوره زایل گردد بتحریر میآید وقبل از
حل این اشکال مقدمه ممهده را در ذهن محفوظ باید داشت بعد ازان بحل اشکال متوجه باید شد
مقدمه ممهده اینست که اسباب العلم عندنا ثلثة الحواس السلیمة والخبر الصادق والعقل والالهام
لیس من اسباب العلم الصحیحة الشیء عندنا کذا فی العقاید النسفیة وشرحها وقال الفقهاء ادلة الشرع اربعة
الکتاب والسنة والاجماع والقیاس بالجملة الهام وکشف ورویا که ازین هر دو اضعف است نه دلیل
احکام شرعیه میتوانند شد ونه دلیل امور واقعیه بلکه الهام وکشف ورویا هرگاه معارض یکی ازین
دلائل واقع شود آنرا رد باید نمود ورجوع بهمین دلائل هفت گانه باید نمود زیرا که در الهام وکشف ورویا
احتمال غلط فهمی راقی وناقل موجود است وتدارک آن بسبب تنهایی راقی وناقل مفقود ودر دلائل
هفتگانه مذکوره احتمال غلط فهمی ضعیف است وتدارک آن بسبب کثرت متاملین ومحققین
وغور کنندگان بوجه احسن میتواند شد وبنا بر همین قاعده شیخ عزالدین ابن عبد السلام مقدسی
که از مشاهیر علمای شافعیه است ومصنف قواعد کبری ودیگر تصانیف مفیده هرگاه شخصی را شنیدند
که میگفت که من در کار خیر دختران خود سر اسیمه بودم جناب رسالتمآب را بخواب دیدم فرمودند که در
فلان موضع گنجی مدفون است کافته برون برآر وخمس ازان زکاة ادا کن بلکه تمام وکمال آن گنج
را خود متصرف شو فرمودند که این شخص را باید که خمس ادا نماید زیرا که وفی الرکاز الخمس حدیث صحیح مشهور
است که راویان آن در حالت بیداری وکمال حواس شنیده ونقل نموده واین شخص در حالت
منام که سراسر غفلت ومظنه غلط فهمی است این را شنیده ونقل نموده محل اعتماد نیست

مشرب عبد الحق دہلوی در بعض رسائل خود نوشتہ اند کہ در سنہ ثلاثین در مکہ و مدینہ استفتا دارد شد
مورتیش آنکہ حضرت جناب رسالتمآب را بخواب دید کہ میفرمایند اشرب الخمر حالا اور اجایز میباید کرد و شراب
مورتیش یا نمودند لما ذا انجا قالبتہ ہمین جواب نوشتند کہ در حرمت خمر نصوص قطعیہ وارد اند و این خبر
احاد و رؤیا، خفلت و منام و مظنہ غلط فہمی پس روا نیست کہ برین عمل نماید بلکہ ظاہر اینست کہ
آنحضرت لا تشرب الخمر فرمودہ باشند این کس اشرب الخمر شنیدہ فہمیدہ بدلیل آنکہ حضرت ام المؤمنین
عائشہ صدیقہ رضی اللہ عنہا شنیدند کہ عبد اللہ بن عمر رضی اللہ عنہ روایت میکند کہ ان المیت یعذب ببکاء اہلہ علیہ
یعنی مردہ را بسبب گریہ اہل و عشائر خودش در قبر عذاب میشود فرمودند کہ رحم اللہ ابا عبد الرحمن یعنی
عبد اللہ بن عمر کہ او دروغ نگفتہ است بر آنحضرت لیکن غلط فہمیدہ است آنحضرت بر یہودیہ میگریستند
کسان او بر و میگریستند فرمودند این یہودیہ را عذاب میشود و کسان او بر و گریہ میکنند از مجرد مقارنت
سبب فہمیدن نوعے از غلط فہمی است و علے ہذا القیاس روایت حدیث را در شنیدن و فہمیدن
غلطی واقع شدہ لیکن ہر گاہ احادیث مشہورہ از طرق متعددہ وارد میشوند تدارک غلطی زود تر میشود
بخلاف حالت منام کہ در شنیدن حدیث منامی تنہا یک کس مے باشد و او ہم مخمور نشا بر خواب
کیست کہ غلط فہمی او را تدارک کند چون این مقدمہ ممہد شد پس میگوئیم کہ آنحضرت صلے اللہ علیہ
وسلم برہان شاہ را ہمین فرمودہ باشند کہ فرزند تو شفا یافت و مطلب تو حاصل شد بر گفتہ طاہر عمل
کن و این شخص یعنی برہان شاہ چون گفتہ طاہر را در مخیلہ مملو داشت بمجرد شنیدن این لفظ توہم
کرد کہ شاید امر میکنند حال آنکہ ایشان نہی میفرمودند این است جواب تحقیقی این حکایت و بعضے
علما ازین حکایت جواب دیگر دادہ اند کہ چندان پسند فقیر نیست اگرچہ راہ بہی دارد و این ہم
محتاج تمہید مقدمہ ایست و آن مقدمہ اینست کہ رویت جناب رسالت مآب صلے اللہ علیہ
وسلم البتہ واقعی و حق میباشد لیکن گاہے شیطانے وجنے آواز خود را بآواز آنجناب شبیہ ساختہ
و حکایت کردہ چنین میگوید و این مے پندارد کہ شاید آنحضرت گفتہ باشند حالانکہ آنحضرت تجویز
نفرمودند و دلیلش آنکہ آنحضرت سورہ والنجم میخواندند چون باین آیت رسیدند افرایتم اللات والعزی
ومناۃ الثالثۃ الاخری شیطان آواز خود را بآواز آنحضرت شبیہ ساختہ این عبارت بر خواند
تلک الغرانیق العلے ومنہا الشفاعۃ ترجی مشرکین از شنیدن این آواز خوش شدند و مؤمنین

[illegible] مأول گشتند بن آیت نازل شد وما ارسلنا من قبلک من رسول ولا نبی الا اذا تمنی القی الشیطان فی امنیته نسخ فی سورة الحج پس چون حکایت نفسه الحضرت در بیداری بوقوع آمده باشد در خواب برای اغوای برادران پناه اگر این قسم اراده کرده باشد چه تعجب باشد جواب سوم از مولانا عبد الحق آنکه الحضرت در منام چنین چیزی فرموده اند نه گفته طاهر عمل کن و نفرموده اند که بمرضی طاهر عمل کن یا آنچه او تجویز کند بجا آر و طاهر در وقت تعلیق اند همین گفته بود که مذهب دوازده امام را اختیار کن این مذهب دوازده امام باجماع اهل سنت حق است و روش ایشان در سلوک و عبادت مقبول جمیع طوایف اهل سنت است بلکه استناد اکثر طرق صوفیه بایشان است پس مذهب دوازده امام آسانتر سلوک طرق صوفیه شد نورانیت باطن را باعبادت ظاهر جمع میکند و آنچه ظاهر مقصود داشت یابد آنچه گوید و تجویز نماید داخل امر جناب رسالتمآب نشد جواب چهارم آنکه این یک خواب علی تقدیر صحته و عدم الغلط فی السماع والفهم دلالت بر حقیت مذهب امامیه میکند و منامات بیشمار و الهامات و کشوف بسیار از جماعه کثیره اولیای سنت که در کشف الهی و کشف کونی ید طولی دارند و هزار الزام بر صدق منامات و کشوف آنها بر تجربه رسیده گواهی ناطق بر بطلان آن مذهب میدهند اگر همه منامات و کشوف را ترجیح بر این یک خواب کذائی ندهند تعارض خود البته حاصل خواهد شد والدلیلان اذا تعارضا تساقطا وعند ذلک یجب الرجوع الی الدلائل الاخر من الکتاب والسنة والاجماع والاخبار الصادقة والعقل وبه تبین المقصود جواب پنجم از مولانا رفیع الدین مرحوم تحقیق اینست که در حدیث شریف وارد شده است من رآنی فی المنام فقد رآنی فان الشیطان لا یتمثل بصورتی ونفرموده اند الشیطان لا یسمی باسمی ونفرموده اند لا یدعی منصبی بعدی ولهذا بعض محققان تخصیص کرده اند بآنصورت که در مدینه منوره مدفون است وبعضے تعمیم کرده اند بجمیع صورت تا که در وقت نبوت بوده اند وبعضے تعمیم کرده بجمیع صورت تا که در تمام عین حیات بوده اند مرجوح ومقدوح داشته اند قول کسے را که در هر صورتے از نیک و بد رویت واقع شود و چگونه مرجوح ومقدوح نباشد حال آنکه ما بینیم در جهان بسیار کسان را از غلاویان و مغویان مسمے باین اسم مبارک اند در هر هر مذهب و بسا کس را ادعا نبوت میکنند پس چه تعجب که شیطان خود را یکے از غلاویان وانمایند و ایهام دعوی نبوت کند ولهذا احتیاج بهمان اقوال و افعال است که از زبان ثقات

درحین حیات مروی گشته پس شیطان لقرابین دریافته بود که این همه راجران تمام جید است
و فی الفور شفا حاصل خواهد شد قت را غنیمت شمرده برآن شاه را اغوا نموده و چون برآن شاه این
مکنه واقف نبود بتحقیق صورت و شباهت ناکرده در دام او افتاد و حال آنکه از صحابه کرام مثل عبد الله
بن عباس وغیره مروی است که هرگاه کسے پیش ایشان میآمد چون بالکمال آنحضرت در خواب نقل میکرد
ایشان از و تحقیق صورت میکردند پس جهالت برآن شاه و بیخبری او معتقد شد و درزی شیطان
گشت واه از راه برد برین خواب او مسیح اعتماد نیست مقبلا

شرح رویای مولانا شاه عبد العزیز صاحب

بسم الله الرحمن الرحیم

هفت سال میگذرد که بست و هفتم ماه رجب شب معراج علی اکثر الروایات فقیر در خواب دید
که میدانے است دران فرش سفید براق گسترده اند و بران فرش مردم بسیار با لباسهای فاخره منتظر قدوم برکت لزوم جناب حضرت امیر نشسته اند فقیر هم بدریافت این معنی
دران مقام بر فرش مذکور جا گرفته ناگاه جناب حضرت امیر از جانب قبله نمایان شدند و همت آن
فرش توجه فرمودند و مردم همه برای تعظیم برخاستند و بر لب فرش منتظر ایستادند فقیر نیز در وسط فرش
منتظر ایستاده بسبب هجوم اشخاص باعظمت تا لب فرش نتوانست رسید ایشان تشریف آورده
تفریق معروف نموده نزد فقیر آمده جا زانو نشسته اند فقیر با دب تمام دو زانو مقابل نشسته الطاف
بسیار فرموده و با هیچکس کلام نفرموده محض با فقیر همکلام شدند فقیر آن وقت را غنیمت دانسته
چند چیز در آن وقت که در ذهن حاضر شده عرض نمود جواب باصواب یافته اول آنچه فرموده اند این بود که
شنیده ام شخصے بزبان پشتو کتابے تصنیف کرده است و دران کتاب چیزے که تحقیر من بود درج
نموده شما را اطلاع این معنی هست یا نه فقیر عرض نمود که بنده زبان پشتو نمیداند تا از حال کتابهائے
این لغت آگاه باشد و واقف فرموده تحقیق خواهم کرد باز عرض نمود که از مذاهب فقهاء کدام مذهب
مختار و پسند جناب است فرمودند که هیچ مذهب پسند ما نیست یا بطور ما نیست افراط و تفریط
اند باز عرض نمود که از طرق اولیاء الله کدام طریق بطور جناب عالی است فرمودند که در نیجا هم همان

در ہر طریقہ چیز ہای نامرضی باختلاف طور ما احداث نمودہ اند و با اینہمہ از طور ما تصور دارند
زیرا کہ در عہد ما سہ طریق شغلے کہ در تقرب الے اللہ مفید باشد معمول و مروج بود ذکر و تلاوت
قرآن و نماز آنہا فقط ذکر را شغل مقرر کردہ اند و تلاوت قرآن و نماز را شغل نمیدانند بعد ازان
عرض نمودم کہ تلاوت قرآن و نماز را چگونہ شغل باید گردانید از جناب ایشان طریق شغل و
تلاوت قرآن و نماز را القا شدہ و چیزے بزبان ہم فرمودہ اند لیکن بیشتر تاثیر باطنی معلوم کردہ ام
و حالت باطن من تغیر شدید پیدا کردہ کہ در وصف نمے آید ازان وقت آن امر در باطن خود
مستقر مے یابم عرض کردم کہ ہر چند مرا توسل بجناب عالی از راہ طرق و سلاسل بسیار بحمد اللہ
حاصل است لیکن میخواہم کہ بلا واسطہ بیعت نمایم آنجناب دست خود را وا کردہ دست فقیر را
گرفتہ بیعت فرمودند در انوقت القا اثر عظیم در باطن فقیر نمودند بعد ازان عرض کردم کہ اکثر صحابہ
خصوصا قریشیان با جناب عالی مشاجرات نمودہ اند در حق آنہا حکم چیست و چگونہ بودہ است
این حقیقت فرمودند کہ ما ازیشان شکایت برادرانہ داشتیم یا فرمودند شکایت برادری داشتیم
و شکر رنجی ہا در میان بود مردم نافہم این را دور دور بردہ اند و بسیار افزودہ باز عرض کردم
کہ فلان جماعت خود را سید از اولاد جناب عالی مے انگارند فرمودند کہ آن جماعہ از اولاد
من نیستند دروغ میگویند بعد ازان یکایک برخاستہ و بہمان سمت سرعت کنان تشریف
بردہ اند و مردم دیگر کہ منتظر بودند در حیرت ایستادہ اند کہ کاش این صحبت قدرے امتداد
مے پذیرفت فقط مکاتیبہ آنچہ بعد تحریر شرح رویای فقیر از وقوع و عدم وقوع استفسار فرمودہ
اند و در صورت وقوع استدعای حال اشکالات واردہ بران نمودند پس مخفی نماند کہ در صحت
نسبت این رویا بطرف فقیر بطوریکہ شرح آن نقل کردہ فرستادہ اند ہیچ شبہ نیست و جواب
از اشکالات واردہ بر آن بدو طریق است اول اجمالی دوم تفصیلی اما اجمالی آنست کہ کسانے
از صحابہ و تابعین کہ بشرف ملازمت حضرت امیر فایز شدہ بودند و مذہب حضرت ایشان را
در فقہیات از ایشان دریافت کردہ بودند آنہا را بمذہب آنحضرت رضی اللہ عنہ در امور فرعیہ
قطع و یقین حاصل بود و کسانیکہ بالمشافہ از حضرت ایشان دریافت مذہب شان نکردہ بودند
ناچار محتاج بودند بوسایط و در صورت وقوع وسایط تنقید حال و اعمال و دیگر قواعد مثل

نقد سیم حدیث براثر و محرم بر تسبیح وغیر آن که در موضع خود مبین است متحتم چنانکه در احادیث نبویه
علی مصدرها الصلوٰة والتحیة نیز بنابر وقوع وسایط اعمال مثل این قواعد میکنند و بعد اعمال این
قواعد ادراک واقع غیر لازم جائز است که در واقع حدیثے یا اثرے از جناب منسوب الیه صادر شده
باشد و در حدیثے یا اثرے صحیح وہمی از راوی بمقتضای بشریت واقع شده باشد لیکن لنا منجا
که مجتهد مکلف باعمال این قواعد است نه بادراک واقع لهذا جایز است که مجتهدے مذهب حضرت
امیر را در بعضے مسائل فقه بنابر بعضے وجوه مثل ضعف رواة آن مذهب یا رسیدن حدیثے
صحیح بکمال او بر خلاف آن مذهب ترک نماید و حالانکه آن مذهب حضرت باو رسیده وہمے از
راوی واقع شده باشد یا مخصص یا منسوخ باشد مجتهد مذکور بجهت آنکه قواعد مقرره اصولیه که مکلف
بآن بود عمل کرده ماجور خواهد بود چنانکه در ترک یکے از حدیثین متعارضین فی الظاهر بعذر اعمال
قواعد معذور است و شخص دیگر که مذهب امیر را در بعض فرعیات بطریقے از طرق علم دانسته مذهب
مجتهد مذکور را باعتبار واقع خلاف مذهب حضرت امیر گوید آنهم محقق خواهد بود و طعن از هر دو مندفع
و اما جواب تفصیلے پس گوییم منشار اشکالات بر آن دو امر است یکے تحریف ناسخ و نقل بمعنے الفاظ
دوم عدم تعمق ناظرین در عبارات و مواخذه بر ظاهر بمعنے الفاظ اما امر اول پس بیانش آنکه ناقل
شرح ردیا لفظ ذکر را در دو موضع که قریب ہمدگر واقع اول بہ نسبت اوفق مناسبت صوری بلفظ
اکثر تحریفا تبدیل نموده حسب نقل اگر تلاوت قرآن الے آخر العبارة لهذا بجهت غیر مذکور بودن
ذکر کلمه که بموجب حدیث شریف افضل الاذکار است شبهه بخاطر ناظرین راه یافته و اصل عبارت
اینست زیرا که در عهد ما سه طریق شغلیکه در تقرب الے الله مفید باشد معمول و مروج بود ذکر
و تلاوت قرآن و نماز اینها فقط ذکر را شغل مقرر کرده اند و تلاوت قرآن شریف و نماز را شغل نمیدانند
انتهے و هر چند که وقوع تحریف در عبارتے که نسبت ناقلین معبر شده در آنجا رسیده بود و در یافت
عبارت صحیحه منقول شده واضح است لیکن بنابر مزید اطمینان خواطر طالبان حق بمزید توضیح
نوشته میشود که بر وجود لفظ ذکر بجای لفظ اکثر انکه قبل این لفظ محرف سه طریق شغل مذکور است
که ذکر و تلاوت قرآن و نماز بیان آن سه است پس اگر لفظ اکثر بجای لفظ ذکر واقع شود طریق
شغل ہمگی دو باقی ماند و آن خلاف سیاق کلام است که در ما سبق طریق شغل سه مذکور شد

وچون وقوع تحریف لفظی از ناقل شرح وجواب بر صفحه مرتسم گشت اشکال بانکه مطابق رویا ذکر کلمه درود ذریعه قرب الهی معلوم میشود از اصل منهدم گشت ووجه دفع اشکال ظاهر است چه لفظ ذکر در شرح رویا در بیان طریق تحصیل مذکور است ناسخ از زیادتی مناسبت صوری بلفظ اکثر تحریفا تبدیل نموده ودرود هم در ذکر داخل است پس آنهم مذکور فالخل هذا الاشکال واضمحل ذلک الاعضال آمدیم بر بیان حل اشکالات قسم دوم که منشا آن تعمق در عبارت شرح جواب وماخذه بر ظاهر بعضی از الفاظ است مقدمه را بطوری تمهید میکنم که بعد استنتاج نتیجه ازان خود بخود شبهات وارده از هم میپاشند مقدمه اول آنکه غیر مختار ونا پسند بودن مذهب چیز دیگر است وباطل بودن آن امر آخر غیر مختار عبارت از جائز مرجوح میباشد وباطل عبارت از ناجایز محض وبهمین جهت غیر مختار در مقابل جایز غیر راجح واقع میشود وباطل در مقابل حق کما هو المشهور فاین هذا من ذاک دوم غیر مختار بودن مذهب مجتهد لاحق نزد مجتهد سابق مثلا مستلزم آن نیست که تمامی مسائل مخصوصه مذهب مجتهد لاحق نزد مجتهد سابق غیر مختار باشد چه مرضی ومختار چیزی میباشد که از جمیع انحاء غیر مرضیه خالی باشد چنانکه حق صحیح چیزی میباشد که از جمیع انحاء بطلان وسقم مبرا باشد وچون باعتبار بعضی مسائل مذهب مجتهد لاحق مثلا مرضی مجتهد سابق نباشد مذهب مجتهد لاحق خلاف مرضی مجتهد سابق خواهد بود بلکه در حقیقت غیر مرضی ونا پسند بودن مذهب نمیباشد مگر باعتبار بعضی مسائل مجتهد فیها چه بالاستقراء هیچ مذهب مجتهدی نیست که مجتهد دیگر باعتبار جمیع مسائل مجتهد فیها ناپسند وغیر مرضی باشد کما لا یخفی علی من تتبع الکتب اللتی صنفت فی اتفاق الائمة واختلافها۔ سوم آنکه مذهب مختار ومرضی همان میباشد که مودی میشود بطرف آن اجتهاد پس ظاهر است که خلاف آن خلاف مرضی وغیر مختار خواهد بود۔ چهارم آنکه مخالفت در امور مجتهد فیها که احکام فرعیه میباشد مستلزم رجوع شناعت وقباحت بطرف احدی از مخالفین نیست وتفصیل کلام درین مقام بطوریکه مودی بطرف اثبات مرام شود آنکه در قرن اول که مشهود بالخیر است بلکه در زمان لاحق درین سه امر معتبر بود عقاید واعمال شرعیه فرعیه وترکیه باطن اما عقائد پس دران اصلا مخالفت گنجایش ندارد که نه سلف فیما بینهم دران مخالفت داشتند ونه خلف را دران مخالفت سلف یکسر موجائز ومذاهب فقهای اربعه ودیگر مجتهدین

اصلا در اصول عقائد با سلف مخالفت ندارد۔ اما فروع اعمال پس درآن اختلاف کثیر گنجایش
دارد بلکہ اختلافے کہ موجب رحمت است ہمین است بیان این اجمال آنکہ مذاہب فقہا عبارت
است از طریقہ کہ ایشان برای فروع اعمال از کتاب و سنت موافق فہم و قواعد مقررہ خود طلب
نمودہ مترتب کردہ اند و در فروع اعمال اختلاف کثیر از سلف متوارث است چنانچہ اختلاف حضرت
عائشہ و حضرت امیر المومنین علی مرتضے و ابن عباس و ابن عمر و دیگر مجتہدین صحابہ رضی اللہ عنہم
فیما بینہم مثل اختلاف جہر تسمیہ و اخفای آن و قرارت فاتحہ در حالت اقتدا با امام و عدم آن و همچنین
اختلاف در اذان و در صوم و غسل و صوم و زکوۃ و حج و تلاوت قرآن در میان علما مشہور است
باین قسم اختلاف ہیچ یکے مذہب دیگرے را باطل نمیگفت آرے نزد ہر یکے مذہب خود
مرضی و مختار بود و مذہب دیگرے غیر مختار علے ہذا القیاس در اشغال تزکیہ باطن طرق
مختلفہ داشتند بعضے بذکر و بعضے بکثرت نوافل از نماز و روزہ و بعضے باکثار تلاوت قرآن و بعضے
بمراقبہ چنانچہ از حدیث یا غلام احفظ اللہ تجدہ تجاہک مستفاد میشود و بعضے باکثار صحبت آنحضرت
صلے اللہ علیہ وسلم و بعضے بقوت محبت درین راہ تقرب می جستند و ظاہر است کہ طریق
مرغوب نزد ہر یکے ہمان بود کہ بآن تقرب می جست لیکن ابطال طریق دیگرے نمیکرد پس
معلوم شد کہ درین قسم امور اعنی اشغال تزکیہ باطن ہم مساغ اختلاف است و ازین مقام
دریافت شد کہ امور فرعیہ شرعیہ فی نفسہا قابل اختلاف اند و مناط وقوع اختلاف دران
حصول مرتبہ اجتہاد است پس ہر کسے را کہ این مرتبہ حاصل باشد اورا خلاف مجتہد نظر بر ادلہ
جایز است اعم از ینکہ آن مجتہد دیگر صحابی باشد یا غیر آن و چون مقدمات مذکورہ دریافت رسید حالا میگویم
کہ لا کلامی از محدثین اہل سنت مذہب حضرت علی مرتضے را در فقہیات از کتاب الطہارۃ
تا کتاب القضا بہ ترتیب جمع کردہ کتابے مستقل و دفعہ ساختہ است ہر کسیکہ خواہد بطرف
آن کتاب رجوع نماید تا معلوم شود کہ مذہب فقہای اربعہ یا مجتہدات حضرت امیر موافقت کلی
ندارد و ما از انجا کہ بہم رسیدن این کتاب و مطالعہ تمامی آن خالی از تعسر نیست لہذا مختصر
میگوئیم کہ در کتب متداولہ فقہ شایع و ذایع است کہ در بعضے مقامات بعضے فقہا مذاہب خود را
موافق مذہب حضرت امیر میگویند و مذہب مخالف را مخالف آن و جای بالعکس برای اطمینان

نفس طالبان بطریق مثال از ہر دو قسم مسائل یک یک مسئلہ ذکر کردہ میشود در شرح وقایہ میگوید
فصل تقطع یمین السارق من زندہ وجسیم ثم رجلہ الیسری ان عاد فان عاد ثالثا لا یسجن حتی یتوب
وعند الشافعی یقطع یدہ الیسری ثم رجلہ الیمنی لقولہ علیہ السلام من سرق فاقطعوہ فان عاد فاقطعوہ
ومذہبنا ماثور عن علی رض الخ ودر رحمۃ الامہ میگوید من سرق قطعت یدہ الیمنی ثم لو سرق ثانیا قطعت
رجلہ الیسری بالاتفاق فلو سرق ثالثا قال ابو حنیفۃ رح واحمد رح فی احدی الروایتین لا
یقطع اکثر من ید ورجل بل یحبس ومذہب مالک والشافعی انہ یقطع فی الثالثۃ یسری یدہ وفی
الرابعۃ یمنی رجلہ وہی الروایۃ الاخری عن احمد انتہی ونیز در شرح وقایہ در باب سجود التلاوۃ
میگوید واختلف فی موضع السجدۃ فی حم السجدۃ فعند علی رضی اللہ عنہ ہو قولہ تعالی ان کنتم ایاہ
تعبدون وبہ اخذ الشافعی وعند ابن مسعود رضی اللہ عنہ ہو قولہ تعالی وہم لا یسأمون فاخذنا
بہذا احتیاطا فان تاخیر السجدۃ جائز لا التقدیم انتہی واز انجا کہ مخالفت امام شافعی وامام مالک
وامام احمد بر یک روایت باحضرت امیر در مسئلہ اولی ومخالفت حنفیہ باحضرت ایشان
در مسئلہ ثانیہ در امور فرعیہ است مبنی بر دلیل چنانکہ دلیل امام شافعی وامام مالک وامام احمد
بر یک روایت در قطع سارق در مرۃ ثالثہ حدیث فان سرق فاقطعوہ الخ است ودلیل حنفیہ
در موضع سجود حم السجدہ جواز تاخیر سجدہ است کما مر نقلہ عن شرح الوقایۃ لہذا طعنے بہ طرف
ائمہ اربعہ نسبت این چنین مخالفت متوجہ نمیباشد مگر مخالفت جزوی در میان مذاہب فقہاء
اربعہ ومذہب حضرت امیر ثابت باشد واز مقدمہ سوم بدریافت رسید کہ مذہب مختار ومرضی
مجتہد ہمان می باشد کہ مودی باجتہاد باشد پس امری کہ خلاف اجتہاد حضرت امیر باشد خلاف مرضی شان خواہد بود
واز مقدمہ دوم معلوم شد کہ برای غیر مختار بودن مذہب مجتہد لاحق نزد مجتہد سابق لازم نیست
کہ تمامی مسائل مختلفہ مذہب مجتہد لاحق نزد مجتہد سابق غیر مختار باشد بلکہ بسبب غیر مختار بودن
بعضے مسائل مذہب را غیر مختار توان گفت واز مقدمہ اولی معلوم شد کہ غیر مختار چیز دیگر است
وباطل امر آخر پس از غیر مختار بودن مذاہب فقہاء اربعہ باعتبار بعضے اختلافات اجتہادیہ ایشان
باحضرت امیر کہ آن اختلافات ایشان مبنی بر دلیل است بطلان مذاہب فقہاء اربعہ لازم
نمے آید وترجیح مجتہد خلاف مذہب حضرت امیر را بر اجتہاد ایشان نظر بر قاعدہ شرعیہ مثل

ترجیح یک حدیث است بر حدیث دیگر نظر بر قراین و امارات مرجحه پس چنانکه این قسم ترجیح یک
حدیث بر حدیث دیگر مستلزم قباحتے نیست همچنین ترجیح مجتهد دلیلے شرعی را که باختهاد او
باشد بر اجتهاد حضرت امیر که تا بوبو سایط کثیره رسیده و بجهت کثرت وسایط محتاج به تقیید اعمال
قواعد دیگر گردیده مستوجب شناعت نباشد پس بحکم مقدمه رابعه اختلاف اجتهاد فقهار اربعه با اجتهاد
حضرت امیر که در امور فرعیه مقرون بادله شرعیه مستلزم بطلان و قباحتے دیگر نباشد بلکه موجب
رحمت باشد پس جواب حضرت امیر در خواب در امر مذاهب فقها بعد اعمال فکر و رویه و تتبع کتب دینیه
و نظر انصاف گزینان حق باهر و صواب ظاهر باشد این است جواب از شبهه که بسبب لزوم غیر مرضی
بودن مذاهب فقها بر رویا ایراد کرده اند ازین جواب دفع شبهه غیر مرضی بودن طرق اولیار الله
نیز مستفاد میشود و سوای این از شبهه غیر مرضی بودن طرق اولیار الله جوابے دیگر هم است
که از شرح خواب مستفاد میشود و آن عدم رضای حضرت امیر بسبب احداث چیزهای نامرضی است
کما هو مصرح فی شرح الرویا پس در طرق اولیار الله احداث بعضے امور غیر مرضی باشد که مقلدان
طرق ابداع آن کرده نه باعتبار نفس آن طرق و بر ماهر ظاهر است که در هر طریقه بعضے قیود و رسوم
حادث شده اند که در زمان سابق نبودند پس طرق اولیار الله را لسبب امور محدثه غیر مرضی گفتن
بمثابه آنست که کسے طعن اهل اسلام حال را لسبب ارتکاب منهیات و بدعات غیر مرضی بگوید
پس عدم رضا راجع بطرف منهیات و بدعات است نه معاذ الله بطرق و آنچه نوشته اند که
شیعیان بمضمون این رویا بے پرده از خوشی به پیر این نمیگنجند و میگویند که این رویای صادقه
بر حقیقت مذهب ما دلیلے است واضح که پیر و فقهای مذاهب و معتقد اهل طریق نیستیم و غیر از نماز
و تلاوت شغلے نمیدانیم انتهے پس بر عقلای دیندار خفاے ندارد که درین رویا اصلا جاے
خوشی شیعیان نیست بلکه غالب التفات و الطاف حضرت امیر و خصوصیت شرف خطاب
بطرف سائل و اخذ بیعت از مسائل و تعلیم شغل نماز و قرآن که بمنطوق ثابت است شایان آنست
که شیعه بدیانت ان جامه بر خود درند و اگر از همه اغماض نظر کرده لفظے را منجمله مضمون خواب
و موافق مطلب خود در گمان باطل خود فهمند و از باقی اعراض نمایند در نظر عقلا مثل مستدل
بجمله لا تقربوا الصلوة خواهند شد بالجمله از ما سبق معلوم شد که بحکم این رویا بطلان مذاهب

فقهای اربعه غیر لازم الورود و دلیلے برای حقیت مذہب شیعہ غیر موجود و ادعاے ایشان
باینکہ غیر از نماز و تلاوت شغلے نداریم ادعای خلاف واقع است چراکہ در ادای فرایض نماز تمام
فرق اہل اسلام متساوی الاقدام اند شیعہ در ان خصوصیت نیست و در ادای سنن و نوافل
کہ موجب قرب میتواند شد نہایت قاصر اند کہ تارک سنن اند و نفل را اساساً ساقط میگویند لہذا
ترک سنن و نوافل از شعار ایشان گردیدہ و عدم اعتداد ایشان بطرف تلاوت قرآن بسبب اینکہ
جمع کردہ حضرت عثمان و مثل توریت و انجیل محرف برغم ایشان بر واقفین مذہب ایشان ظاہر
است پس ادعای شغل نماز و تلاوت سوای موطن خیال ایشان در واقع وجودی نداشتہ باشد
و قطع نظر ازین گوییم شغل نماز و تلاوت قرآن اعنی صرف اوقات درین دو فعل شریف چیز دیگر
است و نماز را شغل ساختن مثل اشغالے کہ در میان صوفیہ مشہور است امر آخر پس اگر بالفرض
در نماز و تلاوت مشغول باشند در مصداق این رویا داخل نخواہند بود چراکہ در رویا نماز و تلاوت
را شغل ساختن مذکور است نہ مشغول بودن بنماز و تلاوت و از انجاکہ شیعہ منکر طریقت اند بالضرورہ
از اشتغال ایشان نیز بیزار باشند پس شغلے کہ در رویا مذکور است منافی مذہب شیعہ خواہد بود نہ موید
آن کما لایخفی و اگر شیعہ تخالف بعضے مسائل فقہا بہ بعضے آثار حضرت علی مرتضے کہ بحکم رویا
لازم مے آید بر اہل سنت تشنیع نمایند نیز ناموجہ است چراکہ ہیچ مجتہد بدون دلیل شرعی
حکمے نمیکند و در صورت وجود دلیل از مخالفت آثار صحابہ کہ اضطرارا بنا بر اعمال قواعد مقررہ اصولیہ
لازم مے آید باکے نیست و شیعہ نیز در مواضع بسیار مخالفت آثار حضرت امیر و دیگر آئمہ اطہار
محض بنا بر آنکہ آن آثار موافق مذہب اہل سنت واقع اند نمودہ اند اگرچہ این امر بر واقفین شیعہ
خفای ندارد لیکن برای تنبیہ ناواقفان نوشتہ میشود کہ بر این دعوی کتابین معتبرین شیعہ اعنی وافی و مستقصا
دو شاہد عادل موجود اند کہ مصنف نظر بر موافقت اہل سنت بسیاری از احادیث حضرت امیر المومنین
و ائمہ طاہرین را ترک میکند ہر کہ خواہد بطرف آن رجوع نماید و از انجاکہ مخالفت شیعہ با طریقہ
حضرت امیر در امہات عقائد و مایلحقہا بر سر ماہر ظاہر و باہر و بر ناظر تحفہ اثنا عشریہ اظہر است کہ
احتیاجی موجب ظہور بطلان مذاہب شیعہ است و لہذا اعنے بنا بر بطلان مذاہب ایشان سائل را
بدریافت بطلان امر حاجتے نبود و ظن غالب آنست کہ اگر از جانب شیعہ سوال واقع مے شد

حضرت امیر بجواب آن بر لفظ غیر مرضی و ناپسندیده بودن اکتفا نمی فرمودند بلکه الفاظ برائت
و بیزاری خود از طریقه ایشان و دوری ایشان از طریقه خود ارشاد میفرمودند چنانچه در حال حیات
خود فرموده اند ان قوما یحلون من الفقه ویلی النسبة بالبطل تیحة لسانهم لیسوا بناء والا الاتقی صحیح و آنچه از شیعه بطریق نقل
نوشته اند که حضرت امیر کرم الله وجهه نفی سیادت کسانیکه فرمودند او شان آنانند که ما معتقد
شان نیستیم و سنیان او شان را از سادات می پندارند انتهی طرفه اختیار بظهر الغیب و ادعای علم
قلوب است که با وقایع منافی و بالنفس الامر متباین و تفصیلش آنکه آن جماعه که خود را به سیادت
نسبت میکنند فرقه خاص اند از شیعان همین دیار که کمال غلظت در تشیع دارند پس نفی نسبت
آنها یا بطور حقیقت است یا بطور مجاز بحکم انه لیس من اهلک انه عمل غیر صالح

بسم الله الرحمن الرحیم

سوال آنکه در تحفه اثنا عشریه صلوة و سلام بالاستقلال بر ائمه اثنا عشر نوشته و حال آنکه این اطلاق
نزد اهل سنت جائز نیست چرا که تشبیه باهل بدعت لازم می آید و اهل سنت اجتناب ازین
تشبیه بر خود لازم شمرده اند پس برای جواز این اطلاق سند از کتب معتبره اهل سنت باید آورد
جواب از شاه عبد العزیز صاحب صلوة غلط در تحفه اثنا عشریه جای صلوة بالاستقلال بر غیر انبیا
واقع نیست آری علیه السلام در حق حضرت امیر المومنین و حضرت سیدة النساء و جناب حسنین
و دیگر ائمه مذکور است لیکن مذهب اهل سنت همین است که لفظ صلوة بالاستقلال بر غیر انبیا
درست نیست و سلام بر غیر انبیا میتوان گفت و مستند ش آنست که در کتب قدیمه حدیث اهل
سنت خصوصا ابو داود و صحیح بخاری بعد از ذکر حضرت علی و حضرت حسنین و حضرت فاطمه و حضرت
خدیجه و حضرت عباس لفظ علیه السلام مذکور ست آری علمای متشققین ماوراء النهر این اطلاق
را برای تشبیه باشیعه منع نوشته اند اما تشبیه باید ان در امر خیر ممنوع نمیتواند شد و برای الزام
این مردم میتوان گفت که در اول کتاب اصول حنفیه که شاشی است در عین خطبه بعد از
حمد و صلوة میگوید والسلام علی ابی حنیفة واصحابه ظاهر است که رتبه این حضرات که نامهای
ایشان مرقوم شد کم از رتبه امام اعظم نیست پس نزد ایشان هم اطلاق لفظ سلام برین بزرگواران لا

جائز است و مع ہذا در حدیث شریف ہم تجویز علیہ السلام بر غیر انبیا آمدہ کہ فرمودہ اند علیہ السلام تحیۃ الموتی بے تخصیص و این حدیث در مشکوۃ شریف است باید دید و در قرآن مجید است وسلام علی عبادہ الذین اصطفی بے تخصیص با نبیا پس بلاشبہ جایز باشد فقط بندہ خلیل الرحمن بریان پوری مے گوید کہ در صواعق محرقہ آوردہ الآیۃ الثالثۃ قولہ تعالے سلام علی آل یاسین فقد نقل جماعۃ من المفسرین عن ابن عباس رضی اللہ عنہما ان المراد بذلک سلام علی آل محمد وکذا قال الکلبی وعلیہ رفہو صلے اللہ علیہ وسلم داخل بالطریق الاولے او النص کما فی اللہم صل علی آل ابی اوفی و النبوی نیز در معالم التنزیل این روایت ذکر کردہ۔ وقال تعالے فی سورۃ طہ والسلام علی من اتبع الہدی پس بلاتخصیص انبیاء " " " " " مکتوب در حال ہمراہیان امام حسینؑ در واقعہ کربلا۔ حضرت امام حسین علیہ السلام وقتیکہ در کربلا تشریف آوردند ہمراہ ایشان سہ پسر بودند علی اوسط امام زین العابدین کہ در آنوقت بیمار بودند پسر دوم علی اکبر بست و دو سالہ عمر داشتند جنگ کردہ شہید شدند پسر سوم در نام ایشان اختلاف است بعضے عبد اللہ و بعضے علی اصغر گفتہ اند ایشان نیز شہید شدند شیر خوارہ بودند حضرت امام ایشان را بسبب غلبہ تشنگی در کنار گرفتہ زبان خود را برای تسکین عطش در دہان ایشان میدادند کہ ناگاہ تیرے از جانب اشقیا بحلقوم معصوم رسیدہ در کنار پدر جان داد و یک دختر ہمراہ حضرت امام علیہ السلام بود سکینہ نام داشت و با حضرت قاسم منسوب بود و در آنوقت ہفت سالہ عمر داشت و روایت نکاح ایشان با حضرت قاسم غلط است در آنوقت فرصت این کار نبود و آنکہ مشہور است کہ حضرت سکینہ در راہ شام فوت شدند این ہم غلط محض است چنانکہ ایشان بتمادی ایام زندہ ماندند و با مصعب ابن زبیر منکوحہ شدند و زبیر عمہ زادہ حضرت پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم و حضرت علی کرم اللہ وجہہ است و دختر کلان حضرت امام علیہ السلام کہ فاطمہ صغری نام میداشت او ہمراہ شوہر خود کہ حسن مثنے پسر حضرت امام حسن علیہ السلام بود در مدینہ ماندہ در دشت کربلا نیامد و نام مادر امام زین العابدین شہر بانو ملقب بہ شاہ زنان دختر یزدجرد بن خسرو پرویز بن ہرمز بن نوشیروان است و نام مادر علی اکبر لیلے دختر ابی مرہ ابن عروہ بن مسعود کہ سردار بنی ثقیف بود و نام مادر پسر سوم کہ شیر خوارہ بودند بیا و نیست این قدر معلوم است کہ از عرب بود و از نسل بنی قضاعہ و نام مادر سکینہ رباب دختر امرء القیس

بن عدی کہ از بنی کلب بود و از جملہ ازواج خود حضرت امام رباب را بسیار دوست میداشتند و نزد
حضرت امام عزت تمام داشت چنانکہ در جناب شعرے ہم فرمودہ اند شعر لعمری انی لاحب الدیار
تحل بہا سکینۃ والرباب ۔ یعنے قسم جان خود کہ من آن زمین را دوست میدارم کہ سکینہ و رباب
دران نشینند و منزل کنند و نام مادر فاطمہ صغرے کہ دختر کاان حضرت امام علیہ السلام در مدینہ ماند
بود ام اسحاق و حضرت طلحہ کہ یکے از ده یار بہشتی بودند مشہور و معروف اند و حضرت امام باقر در آنوقت
چہار سالہ بودند چرا کہ قبل از واقعہ کربلا کہ در سنہ شصت و یک ہجری شدہ بود بچہار سال پیشتر در
سنہ پنجاہ و ہفت ہجری پیدا شدہ بودند و از جملہ ازواج حضرت امام در آنوقت ہمراہ ایشان شہر بانو
و مادر پسر سوم شیر خوارہ بودند و حال دیگر ازواج معلوم نیست کہ در آنوقت زندہ بودند یا مردہ و از فرزندان
حضرت امام حسن علیہ السلام کہ شربت شہادت نوشیدند چہار تن بودند حضرت قاسم و عبد اللہ و عمر
و ابو بکر و از فرزندان حضرت امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ پنج کس ہمراہ بودند حضرت عباس بن علی
و حضرت جعفر بن علی و حضرت عثمان بن علی و حضرت محمد بن علی و حضرت عبد اللہ بن علی شہید شدند
و عباس بن علی کہ علمدار بودند از فرار حضرت امام در کربلا دو سہ تیر پرتاب روضہ ایشان جدا ست
و دیگر شہیدان کربلا در روضہ حضرت امام مدفون اند و از فرزندان حضرت عقیل حضرت مسلم قبل از
آمدن حضرت امام در کربلا دوم ذی حجہ سنہ شصت از ہجرت در کوفہ شہید شدہ بودند و ایشانرا
حضرت امام از نکہ پیشتر روانہ فرمودہ بودند کہ از مردم کوفہ قول و قرار مستحکم و استوار گرفتہ اطلاع دہند
و دو پسر نیز ہمراہ پدر شہید شدند محمد و ابراہیم نام داشتند و عبد اللہ و عبد الرحمن و جعفر پسران
عقیل بن ابی طالب کہ ہمراہ بودند شہید شدند و از فرزندان عبد اللہ بن جعفر طیار برادر حضرت علی
کرم اللہ وجہہ دو پسر ہمراہ حضرت امام شہید شدند کہ محمد و عون نام داشتند و خواہر زادہ ہای حقیقی
حضرت امام بودند و مادر ایشان حضرت زینب کہ دختر حضرت امیر المومنین علی علیہ السلام از بطن حضرت
بتول بودند خواہر حقیقی حضرت امام بودند و با عبد اللہ بن جعفر طیار نکاح شدہ بود و حضرت امام زین العابدین
و عمر بن الحسن و محمد پسر عمر بن علی و دیگر صاحبزادہ صغیر السن در بندیان رفتند و حضرت زینب خواہر
حقیقی حضرت امام و شہر بانو زوجہ حضرت امام و حضرت سکینہ دختر حضرت امام و دیگر زنان اہلبیت
ہمراہ بودند در بلاد شام رفتند فقط

نقل خط شاہ غلام علی صاحب حضرت سلامت سلمکم اللہ علے رؤس الفقرار باختیار الفقہ
علے الغنار بعد تسلیمات کثیرہ معروض میدارد کہ در ینوقت شخصے ظاہر نمود کہ در مدرسہ ما فقیران
مذکور نوکری کفار فرنگ و قبول خدمت افتا میشود خدا آگاہ است کہ فقر را شرف علم و علم را شرف نبی آدم گردانیدہ
ازین خبر این فقیر بسیار تاسف نمود خاک نشینی فقرا بہ از صدر نشینی اغنیا ہرگز مولوی عبدالحی صاحب
قصد این امر نامبارک نکنند بنان پارہ قناعت ساختہ للہ فی اللہ درس طالبان علم فرمایند و اوقات
بذکر و مراقبہ معمور دارند و در ینجا ہرگز ہرگز متعلق بعلاقہ نشوند بترک و تجرید در سازیم و ہر نفس را
نفس آخرین انگاریم برای خدا باشیم بطور بزرگان خود و سلف صالح خود زیادہ امید وار غفور گستاخی است
و بشنیدن خبر نیک انجا دل خوش میشود و بآنچہ لایق شان درویشے نیست مشوش معذور خواہند
داشت زیادہ چہ جواب از مولانا شاہ عبدالعزیز صاحب شاہ صاحب عرفان مراتب سلمکم اللہ
تعالے بعد از سلام مسنون الاسلام مکشوف خاطر عاطر باد کہ رقیمہ کریمہ وصول عزت شمول نمود
آنچہ تردد بخاطر شریف از مذکور نوکری فرنگیان و قبول خدمت افتا از ایشان کہ درین مدرسہ
از چند روز میشود لاحق گردید بوضوح انجامید بعض این خبر صحیح است و بعض ناصحیح اصل حقیقت
اینست کہ مولوی رعایت علیخان مختار کار فرنگی بسیار مستعد اند مکرر بااینجانب نوشتند کہ شخصے را از
علماء متدین کہ مرتشی نباشد و اطلاع بر مسائل فقہ داشتہ باشد نزد اینجانب باید فرستاد تا بندہ
در ہر واقعہ و حادثہ بموجب روایات فقہ حکم میکردہ باشم از ینجانب نوشتہ شد کہ صاحب نوکر و مجبور
فرنگیان اند مبادا آنہا تکلیف حکم نامشروع دہند تا این شخص را کہ ما بفرستیم اختلاط صحبت فرنگیان
ضرور افتد و موجب مداہنت در امور اسلام شود ایشان از انطرف بتاکیدات تمام قلمی نمودند کہ
اصلا آن شخص را اختلاط فرنگیان نخواہد شد نہ از تکلیف حکم نامشروع دادہ خواہد شد بلکہ در مکان
جداگانہ در شہر بالاستقلال بسکونت خواہند ورزید و آنچہ موافق شرع محمدی باشد علے صاحبہا الصلوۃ والسلام
بلے و غدغدونے و سواس حکم نماید بعد از ورود این قسم رقایم ایشان تامل و تفکر نمودہ شد کہ این قسم معاملہ
با کفار کہ امداد در ترویج احکام شرعیہ باشد موافق شرع جائز است یا نہ حضرت حق عزوجل این آیہ در
خاطر انداخت وقال الملک ائتونی بہ استخلصہ لنفسی فلما کلمہ قال انک الیوم لدینا مکین امین قال اجعلنی
علے خزائن الارض انی حفیظ علیم قال البیضاوی فیہ دلیل علے جواز طلب التولیۃ واظہار انہ مستعد لہا

والتولی من یدالکافر فاذا علم انه سبیل الی اقامة الحق وجب استبدال الخلق بالخلق انچه تعلق بشریعت دارد واما انچه تعلق بطریقت دارد پس ترک وتجرید واختیار فقر وترک مکاسب در طریقت همه جا نمیشود کما اختیار خود التزام این ترک کرده باشد وبدست شخصے سپرده وتا وقتیکه التزام این فقر بهمه برین از شخصے بوقوع نیامده باشد باوجود تعلق بعلایق قیام بخدمات مشغولی باطن وذکر وفکر مراقبه ومشاهده حاصل نمیشود بالجمله کسب وتعلق رخصت است از محرمات طریقت نیست والا قضاة ودیگر اهل مکاسب را متلبسین طریقت جایز نمے شد وحال آنکه بسے ازین فرقه اولیاے کبار گشته اند بمرتبه کمال وتکمیل رسیده چه جاے کسے که هنوز مبتدی باشد آرے ترک وتجرید درین طریقت عزیمت است وانهم بشرط بعدم عیال یا عدم والدین که خدمت آنها فرض باشد یا اقارب دیگر که واجب النفقه باشند باز غور کرده شود که درین از هیچ محذوری از صحبت کفار ومداهنت در حدود اسلام یا موافقت با آنها در رسوم کفر یا خوش آمد آنها ومبالغه در کذب ودیگر مفاسد که مصاحبان اغیار را هم میرسد اصلا موجود نیست پس در اباحت آن در شریعت وطریقت هیچ شبهه نمانده مانند این که فقها واصحاب مختارین واولیا را دیده وشنیده ایم که معلم گری وتعلیم اطفال پیشه میکردند وبشر به بشارات عمده بودند چه جاے کسے که هنوز درین وادی قدمے ننهاده ونام اختیار خود را در دست ترک وتجرید نداده بنابر این امور مرقومه تجویز کرده شد که مولوی عبدالحی صاحب از نیچا روند اگر مفاسد مظنونه وموهومه نباشند نبهاد والا برخاسته بیایند چون این قدر معلوم شد خاطر شریف را بدرجه انزعاج نباید داد واین قدر اجمالا ذهن نشین باید ساخت که اینجانب هم عمرے درین مذکورات صرف کرده دانسته باو اجداد همین وضع را دیده وشنیده یکایک بے حجت شرعی وبے تجویز در باب طریقت حرکتے ناملایم که درین سر دوراه متهجن ومستقبح باشد انشاالله تعالے نه برای خود ونه غیر خود تجویز خواهد کرد زیاده چه نویسد والسلام والاکرام رقعه شاه غلام علیصاحب موسومه مولانا شاه عبدالعزیز صاحب - حضرت سلامت معارج القدس چه کتاب است واز کیست چه بیان مینماید باید فرستاد برای یکدو زیاد احوال اجمال مطالب آن تحریر فرمایند زیاده چه جواب از مولانا صاحب ممدوح - شاه صاحب غفران مراتب سلمکم الله تعالے بعد از سلام مسنون مکشوف باد معارج القدس تصنیف امام غزالی است رحمة الله علیه فی معرفة النفس وقوایا وتهذیب اخلاقها

و اصلاح فساد ہا لیکن بیان بطور حکمت مع شوب قلیل من قواعد التصوف و السلوک و کتاب
الطاف القدس فی معرفۃ النفس تصنیف ولی نعمت مرحوم علیہ الرحمۃ در معرفت لطائف نفس بر قواعد
تصوف و سلوک است محض بالفعل باین طریق ثانی انفع و اسہل است اگر مطالعہ منظور باشد الطاف القدس
مطالعہ باید فرمود و کتاب معارج القدس اخلاق غایت بسیار دارد مہنا غور و مطلب آن درین زمان صعوبت
دارد و زیادہ بتجرید و عاسی مراتب عرفان و کمال چہ تولید والسلام المرقوم ۲۰ رجب سنہ ۱۲۳۶ ہجری قدسی
سوال انسان را بعد موت ادراک و شعور باقی ماند و ازاران خود را مے شناسد و سلام و کلام
الیشان را مے شنود یا نے۔ جواب انسان را بعد موت ادراک باقی میماند براین معنی شرع شریف
و قواعد فلسفی اجماع دارند اما در شرع شریف پس عذاب قبر و تنعیم القبر بتواتر ثابت است و تفصیل آن
دفتر طویل میخواہد در کتاب شرح الصدور فی احوال الموتی و القبور کہ تصنیف شیخ جلال الدین سیوطی
است و دیگر کتب حدیث باید دید و در کتب کلامیہ اثبات عذاب القبر مینمایند حتے کہ بعض
اہل کلام منکر آنرا کافر میدانند و عذاب و تنعیم بغیر ادراک و شعور نمیتوانند شد و نیز در احادیث صحیحہ
مشہورہ در باب زیارت قبور و سلام بر موتی و ہمکلامی با نہا کہ انتم سلفنا و نحن بالاثر و انا ان
شاء اللہ بکم لاحقون ثابت است و در بخاری و مسلم موجود است کہ آنحضرت صلے اللہ تعالے
علیہ و علے آلہ وسلم باشہداء بدر خطاب فرمودند ہل وجدتم ما وعد ربکم حقا مردم عرض کردند یا رسول
اللہ آیتکلم من اجساد لیس فیہا روح فرمودند ما انتم باسمع منہم و لکنہم لا یجیبون در قرآن مجید
ثابت است لا تقولوا لمن یقتل فی سبیل اللہ اموات بل احیاء عند ربہم یرزقون فرحین بما آتاہم اللہ
من فضلہ۔ بلکہ از احوال پس آیندگان خود ہم خوشی و بشارت ثابت است۔ و یستبشرون بالذین
لم یلحقوا بہم من خلفہم الا خوف علیہم و لا ہم یحزنون بالجملہ انکار شعور و ادراک اموات اگر کفر نباشد
در الحاد بودن او شبہ نیست و اما قواعد فلسفیہ پس بقاء روحانی بعد از مفارقت و بقاء شعور و ادراک
و لذت روحانی مجمع علیہ فلاسفہ است الا جالینوس و لہذا او را در فلاسفہ نشمردہ اند پس ظاہر است
کہ بدن دائما در تحلل است و روح در شعور و ادراک دائما در ترقی است پس مفارقت بدن
در سلب ادراک و شعور او چہ قسم تاثیر تواند کرد سوال اگر ادراک و شعور میماند بقدر حیات میماند
یا زیادہ و کم میشود۔ جواب ادراک و شعور اہل قبور بعد موت در بعض امور زیادہ میشود و در بعضے کم

انچہ تعلق باموریغیبیہ دارد ادراک آنہا زیادہ است وانچہ تعلق دراموردنیویہ باشد ادراک آنہا کم وسبب آنست کہ التفات
توجہ ایشان درامورغیبیہ زیادہ است ودرامور دنیویہ کم باین جہت تفاوت واقع میشود والا اصل ادراک وشعور یکسان است
بلکہ مگر تامل کردہ شود درینجا میسر توجہ والتفات بزیادتی وکمی درشعور وادراک واقع شود چنانچہ دقائق علمیہ را وکلای
دربار کہ میفہمند ولذائذ طعام ومحاسن لباس وکیفیت نغمات واوتار را امیرزادہا خوب ادراک میکنند
وعلماء وفضلاء ادراک آن چیزہا بسیار قاصر اند این ہمہ سبب قلت توجہ والتفات دانند وکثرت آن
سوال ازانبیا علیہم الصلوۃ والسلام واولیاء کرام وشہداء وصلحای عالیمقام بعد موت شان استمداد
باینطور کہ یا فلان ازحق تبارک وتعالے حاجت مرا بخواہ وشفیع من شود دعای من بخواہ درست
است یا نہ جواب استمداد ازاموات خواہ نزدیک قبور باشد یا غائبانہ بے شبہہ بدعۃ است در
زمان صحابہ وتابعین نبود لیکن اختلاف است دران کہ بدعت سیئہ است یا حسنہ وبنیز حکم مختلف
میشود باختلاف طرق استمداد اگر استمداد باین طریق است کہ درسوال مذکور ست پس ظاہر اجواز
است زیراکہ درین صورت شرک نمے آید مانند استمداد از صلحا بدعا والتجا درحال حیات واگر بوجہ
دیگر است پس حکم آن موافق آن خواہد بود وورحدیث برای روان شدن حاجت اینقدر آمدہ است
عن عثمان بن حنیف رضی اللہ تعالے عنہ قال ان رجلا ضریر البصر اتی النبی صلے اللہ علیہ
وسلم فقال ادع اللہ ان یعافینی فقال ان شئت دعوت وان شئت صبرت فہو خیر لک قال فادعہ قال فامرہ ان یتوضا فیحسن الوضوء
ویدعو بہذا الدعاء اللہم انی اسئلک واتوجہ الیک بنبیک محمد نبی الرحمۃ انی توجہت بک الی
ربی لیقضی لی حاجتی ہذہ اللہم فشفعہ فی رواہ الترمذی وکذا فی المشکوۃ سوال کسے صاحب باطن
یا صاحب کشف بر مبوا ایشان مرا تعب شدہ چیزے از باطن اخذ میتواند نمود یا نہ جواب میتواند نمود
سوال برای زیارت ایشان روز تعین نمودن یا روز عرس ایشان کہ معین است کردن درست
است یا نہ جواب برای زیارت قبور روز معین نمودن بدعۃ است واصل زیارت جائز وتعین
وقت در سلف نبود این بدعت ازان قبیل است کہ اصلش جائز است وخصوصیۃ وقت بدعۃ مانند
مصافحہ بعد العصر کہ در ملک توران وغیرہ رائج است وروز عرس برای یاد دہانیدن وقت دعا
برای میت اگر باشد مضائقہ ندارد لیکن التزام آن روز نیز بدعۃ است از ہمان قبیل گذشت
سوال بر قبور آبپاشی کردن وگل ودیگر خوشبو نہادن درست است یا نہ وانان سرور میت را

میرسد یا نه جواب آب پاشی کردن بر قبور بعد از دفن آمده است لیکن بعد از طول مدت نیامده
واما اگر قبر خام باشد برای استحکام آن باپاک کردن قبر از نجاست جانوران چرنده و پرنده باشد
مضایقه ندارد والا بدعة است ونهادن گل وخوشبو بر قبر ماخوذ از ان ست که کفن میت را بخوشبو و
کافور و دیگر چیزها ازین جنس مثل حنوط یعنے ارگچه آمده است وحال آنکه میت در قبر است اینچنین بار قبر
مے نهند تا مشابهت به میت تازه بهم رسد محتمل است که ازین نهادن خوشبو سر و میت میرسد زیرا که
در نیحالت روح بسیار متلذذ باستعمال خوشبو میشود و روح باقیست هر چند آله وصول خوشبو بروح
در حالت زندگی که قوت شامه است مفقود است اما قیاساً بر لذات که میت را میرسد بعد موت
از روی شرع شریف ثابت یعنے لذتهای عالم که در احادیث صحیحه آمده است که فیاتیه من روحها
وطیبها و در حق شهدا در قرآن مجید وارد است یرزقون فرحین اثبات میتواند نمود سوال نذر میت
بر خود واجب گردانیدن و قبر پوش گذرانیدن چه حکم دارد جواب حکم نذر برای موتے نمودن
تفصیلے دارد که در فتاوای عالمگیری در کتاب الصوم مذکور است چنانچه ترجمه عربی بعینه در بخانو نوشته
میشود و آن اینست نذر یکه واقع میشود از اکثر عوام باین صورت است که مے آیند بسوی قبر بعض صلحا و
بزرگان و بر میدارند پرده قبر از ایشان در حالیکه میگویند ای سید فلان اگر حاجت روا نمی من شود
پس برای شما از طرف من این قدر زر باشد مثلاً این چنین نذر باطل است بالاجماع آرے اگر
گفته شود یا الٰهی نذر کردم برای تو اگر شفا دهی مریض را یا مانند آن طعام بخواهم داد فقرا را که بر دروازه
سید نفیس اند یا مانند آن یا خرید خواهم کرد بور یا ای مسجد یا روغن زیت برائے روشنی ان مسجد
یا دراهم خواهم داد برای کسیکه شعائر مسجد میکند از قسمیکه دران نفع فقرا باشد و نذر برائے خدا و ذکر
نمودن شیخ جز این نیست که آن محل صرف نذر است برائے مستحقان نذر جائز است لیکن حلال
نیست صرف کردن مگر بسوی فقیران نه بسوی صاحب علم بسبب علمیت او و نه حاضرین شیخ مگر که باشد
از جنس فقرا و وقتیکه معلوم کرده شد این مقدمات پس چیزیکه گرفته میشود بسوی اینها پس حرام است
باجماع ما دامیکه قصد کرده نه شود صرف آنها بفقیران زنده و بتحقیق مبتلا شده اند مردمان باین نذر
ممنوع است و چادر پوشانیدن بر قبر حرکت لغو است نباید کرد مثل دیوار گیری و سقف بلند بلکه
ازین سود نه چرا که دیوار گیری بند شدن عنکبوت و دیگر حیوانات موذیه و همچنین در سقف بند شدن

پیخال کنجشکان وشپرکان ومانند آنہا متوقع است ودر پنجا ہیچ نیست مگر زینت دوشنمای بیجا وورعہت
شریف وارد است کہ نہی رسول اللہ صلے اللہ تعالے علیہ وعلے آلہ وسلم ان تکسو الحجارۃ والطین یا اللہ
تعالے اعلم **سوال** در مسئلہ وحدت وجود کہ مسلک صوفیہ صافیہ است رح علمای متکلمین را انکار است
پس اگر ما در دوم تقلید صوفیہ کردہ اعتقاد خود را موافق مسلک ایشان درست کنیم کہ بعقیدہ ایشان حشر
کردہ شویم و پیروی اہل حق کردن درست است یا نہ وطالبیکہ ہنوز بمرتبہ صوفیہ نرسیدہ ونہ عالم
متکلم شدہ در ینباب بہ تحقیق کدام فریق راحق داند واگر مسئلہ وحدت الوجود حق است مجتہدین کہ
علما وعرفا بودند چرا تلقین وفہمانیدن آن بہر کس مسلمان نکردند واجمالا در کتب کلام چرا بیان
نکردند وا ز عقیدہ حق چرا اغماض نمودند **جواب** وحدۃ الوجود حق ومطابق واقع است چرا کہ
دلائل عقلیہ ونقلیہ بران قایم است چنانچہ در رسالہ ادلۃ التوحید شیخ علی مہایمی گجراتی شرح
ومبسوط است علمای متکلمین بانکار این مسئلہ ہمگی ردوجہ است اول آنکہ برین مسئلہ بسبب
کمال دقت وباریکی شبہات عقلیہ ونقلیہ بسیار دارد میشوند در نظر آنہا حل آن شبہات میسر نشدہ
ناچار بانکارش آمدند اینست حال شطحیات از متکلمین - دوم آنکہ این مسئلہ از اسرار است شرایع
وادیان موقوف بر دانستن این مسئلہ نیست بلکہ عوام را تلقین این مسئلہ موجب انفتاح باب
الحاد است واباحۃ شر ورفساد است ومداہنت در امتثال تکلیفات میگردد پس بیان این
مسئلہ در کتب عقائد بنا بر باریکی دوقت آن ممنوع ومحذور است وامساک لسان از ان واجب
دانند چنانچہ در حدیث شریف است اذا ذکر القدر فامسکوا واذا ذکر اصحابی فامسکوا واذا ذکر النجوم
فامسکوا پس معلوم شد کہ تفصیل وتفتیش وتحقیق در امثال این مسئلہ دقیق منجر بضلال واضلال
میگردد اینست حال محققان متکلمین ومعہذا این جماعہ اجمالا در تصانیف خود ہا ایمار اجمالی این
مسئلہ دادہ اند کما لغزالی والرازی وغیرہما من الائمۃ فی ہذا الفن اگر تفصیلش منظور باشد
در کتاب تنبیہ المحجوبین مطالعہ باید کرد وبالجملہ انکشاف این مسئلہ در ابتدا بدلائل در سمیات
نبودہ است بلکہ محض بموہبت ومعرفت است وانکشاف این مسئلہ بر تحصیل وکسب نیست بلکہ
بر ورود حالات باید داشت آرے اگر کسے را القا حسن ظن بر اولیا را اللہ کہ باین مسئلہ متکلم
شدہ اند منظور افتد خواہد کہ در جناب ایشان بد اعتقاد نشود در رسائل توحید نظر کند تا بر دلائل

عقلیه و نقلیه ثابت شده اعتقاد فاسد در جناب اولیاء الله بهم نرساند مضائقه ندارد و الا سلام در باب
این مسئله نظر بر ذکر عقلی نیست و همچنین گفته اند که هر طور در ارطور العقل و نیز گفته اند قائلند بهر چیز گویند و نگویند که
عوامی هنوز باین مرتبه نرسیده است و نه عالم متکلم شده مکالمه است بلکه اجمالا داند که صوفیه صافی
گویند حق است و فهم من بان نیز مثل ایمان بمتشابهات قرآن مجید و نیز بداند که علماء متکلمین که
اعتماد بر قول آنها است انکار صریح نکرده اند بلکه سکوت ورزیده اند و از بیان آن دم در کشیده اند
لوجه الذی ذکر ناد آرے مقلدان علماء متکلمین سکوت ایشان را انکار گمان کرده اند مثل
تفتازانی و قاضی عضد و دیگر متاخرین لیکن معلوم است که درین باب مقتدایان غزالی و
امام رازی و امثال آنها اند نه متاخرین سوال ۱۷ کسے کلام الله یا آیت کلام مجید را بر طعام خواند
چه حکم است شخصے میگوید که کلام الله بر طعام خواندن انچنان است که کسے در جامے ضرور بخواند نعوذ بالله
منها جواب باین طور گفتن روا نیست بلکه سوء ادبی است اگر انچنین گفت که در همچو اینجا خواندن
سوء ادبیست مضائقه ندارد و آنهم وقتے است که بطریق وعظ و پند نخواند و الا بطور وعظ و پند
هم آن شرک و بدعت خواندن در هر جا روا است بلکه برای رد بدعة گاه واجب میشود سوال اگر
کسے بیمار را منت میکند که سازد آن جانور حرام گردد یا نه طعام منت بزرگان و طعامیکه برائے
اولیاء مردگان پخته میفرستند خوردن آن جائز است یا نه جواب جانور درین صورت حرام میشود
و دیگر اشیاء همچنان که بطور منت باشد خوردن آن قریب بحرام است بشرطیکه نیت نذر غیر الله باشد
مانند گلگلهاء شیخ سدو سه منی بوعلی قلندر و غیره و نان و حلوای مردگان بطور خیرات برسانیدن ثواب
بایشان میکنند و آنرا مانند دیگر طعام متبرک نمیدانند اگر محتاجان را دهند و احسان بر ایشان نهند و
در میان برادری آنرا بطور بهاجی بجره تقسیم نکنند امید ثواب دارد و قسط و طعام فرستادن بخانه اهل
میت تا سه روز مباح است سوال ۱۸ شخصے برای مصارف قبور اولیاء الله اراضی مقرر کند پس غلبه
ان اراضی خوردن بخدام آن قبر یا کسے دیگر جائز است یا نه و نیز مبلغ نقد که بر قبور میدهند خدام
را یا دیگر کسانرا خوردن میرسد یا نه جواب مصارف قبر هیچ معنے شرعی ندارد مگر همان وقت که
مرده دفن میشود اگر کسے اراضی از ملک خاص خود بنابر خادمان قبر وقف کند خادمان را خوردن
آن جائز است بشرطیکه شرعا خدمت بجا آرند و آن شرط اینست که مردم را از طواف و سجده قبر

چیست و خلافت او متفق علیہ است پس امامت باعی چہ مضائقہ دارد و منع بعضے علما از حدیث
و بعضے او را نمی نویسند کہ مجتہد نبود لہذا اگر شریک اجماع بر خلافت حضرت علی رضہ نشد ضرر ندارد پس
این قول منافی آنست کہ ابو رافع از ابن عباس رضہ حکایت کرد کہ در یک نماز درود نمی خواند و آن
خلاف روایت حدیث صحیح است در جواب فرمود ندانہ فقیہ کذا فی البخاری و نیز در مشکوۃ مذکور است
قال ابن عباس رضہ انہ فقیہ پس او را چگونہ مجتہد نباید گفت و توجیہ آن چیست جواب آنچہ در قول
عقائد مرقوم است کہ صحابی را طعن نباید کرد درست است اما روایت حدیثے متضمن وجہی از وجوہ
طعن در بعضے صحابہ باشد یا کسے ندارد و بالجملہ غرض اصحاب متون باین لقب صحابہ است نہ انکہ
صحابہ کلہم معصوم اند کہ وجہے از وجوہ طعن نداشتند چہ ار بعضے صحابہ شرب خمر ثابت شدہ چنانچہ
در مشکوۃ است و بارہا آنحضرت صلے اللہ تعالے علیہ و علے آلہ وسلم اقامت حد در آنہا کردہ اند
و از حسان بن ثابت و مسطح بن اثاثہ قذف ثابت شدہ و بر آنہا حد نیز جاری گشتہ و از نافع مولی
زنا صادر شدہ و مرجوم گردیدہ آری زلات و خطای این مردم من حیث الصحابیۃ و بلحاظ الاحترام
اند ازان قبیل نیستند کہ امت زبان طعن دراز کند تا وقتیکہ نفاق و ارتداد آنہا بالقطع علوم نگردد
مثلا در حق ابو ذر غفاری رضہ در حدیث صحیح بخاری وارد شدہ انک امرء فیک جاہلیۃ حالا امام
میرسد کہ گویم ابو ذر رضہ مرد جاہل بود و ہمچنین در حق ابو جہیم کہ از عدہ صحابہ است در صحیح بخاری
وارد شدہ کہ لانبع عصاہ عن عاتقہ کنایہ ازانست کہ او بسیار ضرب و سیاست می کند زنہار ما ان
نمود را حالا امام مردم را نمیرسد کہ گویم ابو جہیم مرد ظالم بود بلکہ اگر نظر فکر بالاتر اندازیم و دریابیم کہ بعضے
انبیا علیہم الصلوۃ والسلام را از خدا تعالے در مقام عتاب الفاظ عتاب آمیز وارد شدہ است ما
ہرگز جائز نیست کہ بمقتضای آن الفاظ در حق آنحضرات تکلم نمایند مثل عصی آدم ربہ فغوے
حال آنکہ حضرت آدم علے نبینا و علیہ الصلوۃ والسلام را عاصی و غاوی گفتن کفر است و مثل
لا الہ الا انت سبحانک انی کنت من الظالمین و اوحی الی الفلک المشحون فاتقموا الحوت و ہمچنین
ملیم کہ در حق یونس علیہ السلام علے نبینا و علیہ الصلوۃ والسلام آبق و ظالم و ملیم گفتن ہمچنیں جائز نیست پس عبارت متون ہم درست است نظرا الی مراعات الادب الواجب علے الامۃ
و حدیث مذکور ہم صحیح المعنے نظرا الی الواقع و ہمین است صحیح عقاید اہل سنت شکر اللہ سعیہم و

انچہ در کتب اصولیہ مرقوم است کہ الصحابۃ کلہم عدول پس مراد آنست کہ صحابہ کلہم در روایۃ حدیث از انحضرت صلے اللہ تعالے علیہ وسلم مامون و معتبر اند ہرگز از ایشان کذب در روایات حدیث ثابت نشدہ چنانچہ بتجربہ و تحقیق رسیدہ کہ در مقدمات دیگر کسے از ینہا دروغ گفتہ باشد زانکہ معصیہ گناہی نشدہ اند چنانچہ عنقریب گذشت کہ بعضے از ینہا در حضور انحضرت صلے اللہ علیہ وسلم بارہا کبائر محدود گشتہ آری کبار صحابہ از صدور گناہان عمداً محفوظ اند و بحث در اجتہاد و غیر اجتہاد ایشان حالا اصلا مفید نیست زیرا اگر مجتہد بودند در ین مسئلہ یا بیقین خطا نمودند چہ اجتہاد در مقابلہ نص اصلا اعتبار ندارد و آمدیم بر تحقیق حال واقعی پس بعد از تفتیش و تفحص روایات معلوم میشود کہ ایشان در آخر عمر رتبہ اجتہاد بہم نرسانیدہ بودند اما پایہ علمی کم داشتند و عبور بر جمیع احادیث حاصل نبود بخلاف کسانیکہ بحضور آنجناب بپایہ اجتہاد و کامل رسیدہ بودند و آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم مجتہدات ایشان را تصویب فرمودند و بہ فتوی و تعلیم اجازت فرمودہ بودند مثل حضرت عمر و علی رض و مثل عبداللہ بن مسعود و معاذ بن جبل و زید بن ثابت و امثالہم پس ہر کہ اجتہاد ایشان را نفی کند درست است زیرا کہ در حضور انحضرت صلے اللہ علیہ وسلم ایشان را آن مرتبہ حاصل نبود آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم در ہیچ مسئلہ بر صحت اجتہاد معاویہ حکم نفرمودہ اند تا اجتہاد ایشان معتبر و مفتی بہ تواند شد و ہر کہ ایشان را مجتہد گفت نیز درست گفت زیرا کہ در اخیر عمر بسبب سماع احادیث کثیرہ از صحابہ دیگر در بعضے مسائل فقہ دخل میکردند ہمین است معنے قول ابن عباس رض کہ انہ فقیہ و خروج ایشان از ہر اجماعیکہ بر خلافت حضرت علی رض منعقد شدہ بلکے ندارد زیرا کہ در انوقت اجتہاد ایشان آنقدر رتبہ نداشت کہ ایشان را در اہل حل و عقد توان شمرد علاوہ آنکہ خلافت حضرت علی رض عند المحققین بنص ثابت است در مقابلہ نص اجتہاد را اصلا اعتبار نیست کذا فی حل المتعۃ المنسوب الی ابن عباس رض و عدم ایجاب الغسل علی من جامع من غیر انزال المنسوب الی ابی ابن کعب وغیرہ من الانصار **سوال** در بعض کتب مرقوم است کہ بعضے صحابہ از عشرہ مبشرہ در نماز جمعہ حاضر بودند و مروان در خطبہ سب حضرت علی رض کرد صحابہ مذکور عقب آن نماز خواندند و حکم تکفیر او نکردند دیگر از سب حضرت علی رض البتہ شدت و تشنیع بر مروان کردند عجب است کہ اہانت علم و علما کفر است چنانچہ در اشباہ و النظائر موجود است پس ہمچنین اہانت صحابی اجل چرا کفر نباشد و جہ آن چیست

مسئول عقائد معتبره و شروح آن همینو بسند که کفار مخلد در نار اند و مومنان در جنت خواه قبل از ایشان یا بعد او خواهند آمد پس دران مشرکین و اهل کتاب داخل مدعی که هوای آنها بکفر رسیده و تکفیر کننده شیخین وغیره و منکر فضیلت دین و داخل اند یا نه و در آیه ان الله لا یغفر ان یشرک به و یغفر ما دون ذلک آمده که احتمال دارد کفار غیر مشرکین محل مغفرت باشند و از حدیث معلوم میشود که همه از نار خواهند برآمد الا من حبسه القرآن و شیخ عبد الحق رح گفته که همه از دوزخ خواهند برآمد الا کفار و قسم مشرکین نوشته و در مرتبه چهارم که رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم شفاعت لقبیه جهنمیان خواهند کرد و حکم خواهد شد که به شفاعت تو نخواهیم بخشید مگر آخرش مغفور شوند آن کدام فریق اند همین کفار غیر مشرکین اند یا مومنان که ذره ایمان در دل ایشان میباشد علی التفصیل مع ترجمه آیه مذکوره که مراد از من یشرک کیست علمی فرمایند جواب اجماع علماء منعقد است بر انکه ظلم دو نوع خاصه کفر است مطلقا خواه شرک باشد یا انکار نبوت یا انکار احکام قرآن هیچ تفاوت نیست و در آیه ان الله لا یغفر ان یشرک به و یغفر ما دون ذلک لمن یشاء مراد و ما لفظ ما دون ما سوی نیست بلکه ادون و اسفل مراد است یعنی آنچه کمتر از شرک باشد و اقسام کفر کمتر از شرک نیستند یا کسانی شرک اند بالجمله اجماع علماء اهل سنت بر آنکه جمیع کفار و مخلدین شرکین اند مفید دلیل قطعی است بر صحت حکم نزد ما آمدیم بر آنکه سند این اجماع چه چیز است و این اهل در معارض اشاره این آیه یعنی لیغفر ما دون ذلک لمن یشاء معین اند شد یا نه پس تحقیق در کتب مبسوط علم کلام است جمعے نوشته اند که جمیع انواع کفر راجع بشرک میشوند و مستلزم آن میگردند پس محل مغفرت نباشند بنص این آیه مثلا اهل کتاب که انکار رسالت محمود ند پس گویا چنین معتقد میشوند که معجزات پیغمبر آخر الزمان که فعل الهی تعالی برای تصدیق پیغامبر است فعل غیر او تعالی است پس اثبات قسمة خلق معجزه مر غیر خدای تعالی را لازم شد چنانچه عقیده ایشان است و هو حقیقة الشرک و علی هذا القیاس در جمیع اقسام کفر تکلفات نموده اند لیکن نزد محققان دلیل این اجماع آیات کثیره اند که زیاده از پنجاه آیه خواهند بود و همه دلالت دارند بر آنکه کفر بآیات الله تعالی مستلزم خلود نار است خواه شرک باشد یا غیر آن قوله تعالی ان الذین کفروا بآیاتنا سوف نصلیهم نارا کلما نضجت جلودهم بدلناهم جلودا غیرها لیذوقوا العذاب الی غیر ذلک من الآیات و در حدیث مقام محمود الا من

حبب القرآن وارد شده صحیح لیکن قرآن مخصص و آیه ان الله لا یغفر ان یشرک به تا آخر آیه نیست بلکه
آیه ان الذین کفروا من اهل الکتاب والمشرکین نیز داخل قرآن است و باین سبب شیخ عبد الحق
کفار را مطلق آورده و قید مشرکین ننوشته و در حدیث شفاعت که بقیه جهنمیان را بعفو الهی تعالی
خواهند بخشید و خواهند برآورد و همان مومنان اند که اهل ایمان قلیل دارند و عمل نیک نکرده چنانچه در همین
حدیث واقع است لم یعملوا خیرا قط و مراد ازان عمل جوارح است نه اهل ایمان و اهل التفسیر مشرکین را
شامل جمیع انواع کفر نوشته اند و کفر را معنے اصطلاحی شرعی لفظ شرک گردانیده اند پس معنے ان الله
لا یغفر ان یشرک به نزد ایشان لا یغفر ان یکفر به است چنانچه قاضی بیضاوی در تحت آیه ولا تنکحوا
المشرکات مینویسند تعم الکتابیات لان اهل الکتاب مشرکون بقوله تعالے وقالت الیهود عزیر
ابن الله وقالت النصاری المسیح ابن الله لے قوله سبحانه وتعالے عما یشرکون ولکن خصت عنها
بقوله تعالے والمحصنات من الذین اوتوا الکتاب من قبلکم وبخبر الرسول صلے الله تعالے علیه وعلی
آله وسلم باجماع الامة روی الحسن عن جابر بن عبد الله قال قال رسول الله صلے الله تعالے علیه
وعلی آله وسلم تزوجوا نساء اهل الکتاب ولا تزوجوا نساءنا فان قیل کیف اطلقتم اسم الشرک
علی من لم ینکر نبوة محمد صلے الله علیه وسلم قال ابو الحسن ابن الفارس لان من یقول القرآن
کلام غیر الله تعالے فقد اشرک بالله وغیره انتهے و تحقیق آنست که سابق مذکور شد یعنے آیات کثیره قرآن
در تخلید کفار در نار و تابید مطلقا ابیا نمیاید بلکه به تخصیص صریح اهل کتاب نیز چنانچه آیه ان الذین کفروا
من اهل الکتاب والمشرکین فی نار جهنم خالدین فیها و قالوا لن تمسنا النار الا ایاما معدودة الی قوله
فاولئک اصحاب النار هم فیها خالدون و جمیع اهل بدعت و هوا که بدعت ایشان بکفر رسیده داخل
آیه ان الذین کفروا من اهل الکتاب اند به تعمیم مشرک نیست و مراد ازاد دون ذلک نیست مگر
ذنوب و معاصی خواه کبیره باشد یا صغیره جمعا بین الادلة سوال نیز در جمیع متون کلامیه مرقوم است
که صحابی را طعن نباید کرد مضمون حدیث که ثم یکون ملکا عضوضا یقینا معاویه ملک است که بعد
سی سال شده است پس اگر کسے معاویه را بمقتضای حدیث طعن کند چه مضایقه دارد به سبب
ظلم وغیره که لوازم عضوضیت است که نسبت باد کنند وگرنه توجیه حدیث شریف و عقاید اهل سنت
چیست و در مسلم وغیره مذکور است که الصحابة کلهم عدول پس توجیه بغاوت و عضوضیت ایشان

منع کنند و از فواحش انجا بپرهیزانند و از داشتن نذر و منت از نقد و جنس بر قبر منع کنند و دفع
مانند اگر شرط خدمت نه بجا آورده خورند و خوانند حرام است سوال رهن داشتن اراضی
و از محصولش منتفع شدن درست است یا نه اگر راهن محصول اراضی را مرتهن هبه سازد و جایز است
یا نه جواب رهن داشتن اراضی مملوکه درست است و قبضه خود داشتن بر آن ضرور و محصول گرفتن
هم در قبضه کردن است اما باید که محصولش را نگاه دارد و در مبلغ خود وصول شمرد و قتیکه مبلغ خود
بگیرد و اینقدر وضع کرده و بدهد همچنین است حال کرایه حویلی و باغ و مکانات که دران کرایه جایز است
بگرایه داده و در مبلغ خود وصول کند و هبه کردن راهن مرتهن محصول اراضی وغیره را صحیح نیست
زیرا که در هبه قبض موهوب شرط است با قباض واهب که چیزیرا از ملک خود دور کرده در ملک غیر اندازد
پس هر گاه که در ملک او نیامده است هبه آنوقت چگونه صحیح شود اگر گویند که هبه در هر سال ماه میشود
با نیمعنی که اول در ملک مالک زمین محصول داخل میگردد من بعد از ملک او بیرون آمده در ملک مرتهن
می در آید پرسیده خواهد شد که از ملک مالک چگونه بیرون رفت اگر عقد اول هرین کرده است
غلط است زیرا که در آنوقت اقباض نیست و اگر عقد هر ساله و هر ماهه بر ابطال کنند آن عقد در گردن
نیست پس بهر حال محصول و کرایه اراضی مکانات مرهونه همیشه در ملک مالک آنها داخل میشود
و مرتهن قابض آنها میشود و نیابته از مالک پس تا وقتیکه در قبضه مرتهن است در قبضه راهن
است زیرا که مرتهن نائب او ست در تحصیل منافع مرهون باعتبار عرف زمانیان حال اگر
مرتهن آن منافع را براهن رساند او آنرا قبض کرده و بمرتهن هبه کند بابت قبض نفع او را خواهد رسید
و این در حقیقت ربوا است پس اگر آن بیچاره بمرتهن ندهد از وی مرتهن خوشنود نخواهد شد و بدین
معامله راضی نخواهد بود بلکه فسخ معامله خواهد کرد پس در یصورت آنچه اهل زمانه کنند حیله سود و خواری
برآورده اند لیکن این حیله هم هیچ قوت ندارد و باعتبار فقاهت مطلق ناروا است و داخل در سود
شیطان دشمن انسان است بهر حیله خواهد که او را بسوی دوزخ برده طریق شیطان همان که بنظر عقل
ناقصان آنرا طریق صلاح میدانند و اگر صلاح ندانند چگونه در ربقه شیطان در آیند سوال بخشن طعام
در ایام ربیع الاول برای خدا و رسانیدن ثواب آن بروح پر فتوح حضرت سرور کائنات صلے اللہ
تعالے علیہ و آلہ وسلم و با حضرت امام حسین علیہ السلام در ایام محرم و دیگر آل اطہار سید مختار

صحیح است یا نه جواب انسان در کار خود مختار است میرسد که ثواب عمل خود ببزرگان
ایمان گرداند لیکن برای اینکار وقت و روز تعین نمودن و ملهیے مقرر کردن بدعت است
آرے اگر وقتے بے عمل آرند که دران ثواب زیاده شود مثل ماه رمضان که عمل بنده مومن دران بهفتاد
درجه ثواب زیاده دارد مضایقه نیست زیرا که پیغمبر خدا صلے الله علیه وعلے اله وسلم بران ترغیب
فرموده اند بقول حضرت امیر المومنین علی مرتضے رض و هر چیز که بران ترغیب صاحب شرع و تعین
وقت نباشد آن فعل عبث است و مخالف سنت سید الانام و مخالفت سنت حرام است پس هرگز
روا نباشد و اگر دلش خواهد مخفی خیرات کند و هر روز یکه باشد کما نمود نشود سوال کسیکه از قوم
قزلباش یا دیگر که زنان ایشان پرده نمیکنند امام شود پس با اقتدا کردن چه حکم است جواب
شرعی در شریعت همین است که زن از سر تا قدم چادر کشیده باشد پس اگر زنان ایشان بیچادر
میگردند و زناکاری زنان مذکوره در مردم مشهور نیست اقتدای مقتدیان بایشان مکروه و اگر
زناکاری ایشان مشهور شده باشد اقتدا حرام و درین صورت بر مردان زنان مذکوره فرض است
که زنان خود را از بدکاری و بے پروگی مانع آیند و اگر آنها باز نیایند طلاق دهند وگرنه دیوث
خواهند بود اقتدا در نماز ایشان منع خواهد شد لیکن اگر خوانده اند قضا آن نماز واجب نیست
زیرا که پس هر فاسق و فاجر جائز باشد سوال طلاق دادن زوجه سبب نافرمانی و خطا کردن
جائز است یا آنکه موقوف بر نافرمانی نیست هرگاه که خواهد طلاق دهد جواب طلاق دادن بردو
است یکے مسنون و دوم مباح مسنون همان است که بے سبب طلاق ندهد زیرا که طلاق دادن
نزد خدا تعالے از چیزهاے پسندیده نیست بلکه بناچاری مباح است و مباح آنست که آدمی مختار است
اگر بے سبب هم طلاق گوید مے افتد و زن از ربقه اطاعتش بیرون میرود و درین صورت هم
اگر برای زیادتی ثواب نکاح باشد قریب بسنت است بلکه در سنت خلفاے راشدین داخل است
چنانچه حضرت المجتبے حسن رض از نهار النکاح کردی و طلاق هم دادی و باز نان دیگر هم نکاح کردی
و درین سبب ثواب منظور داشتی پس اینقدر سبب در مسنون بودن طلاق کافی است و سبب
این از حضرت امام حسن رض پرسیده بودند فرمودند من میخواهم که بسیار قوم را ببب من با پیغمبر
خدا صلے الله علیه وسلم رشته مصاهرت پیدا شود و در حق ایشان بروز محشر کار آید سوال در

وسب شیخین نکرده است وسب حضرت علی رضی چرا خطا نباشد ترجیح بلا مرجح چیست حالانکه بزرگی و علو مرتبت و رسیدن منوا تر است و نیز فضیلت ابی بکر را بعضے قطعی میگویند و بعضے ظنی چنانچه امام رازی و آمدی و سید شریف و علامه تفتازانی و شاه عبدالحق رحمهم الله این خلاف چیست و عقیده بر کدام چیز باید داشت و درین بزید توقف در بعضے منقول است پس تحقیق درین امر چیست جواب حضرت حسنین رضی سب کنندهٔ یکدیگر را کافر نفرموده اند لهذا حضرت عثمان رضی پس و مشکوة موجود است که هر گاه خارجیان ایشان را تصور کردند امامے از طرف خود در مسجد نبوی نصب کردند و آن ملعون سب حضرت عثمان رضی مینمود مردم از حضرت پرسیدند که ایشان امام عامه و قد نزل بک بازی و یصلی بنا امام فتنه ما تقول فی ذلک حضرت عثمان رضی فرمودند الصلوة احسن ما یعمله الناس فاذا احسن الناس فاحسن معهم فاذا اساءوا فاجتنب اساءتهم پس اجازت دادند همراه آن مبتدع نماز گذارند و اگر حکم بکفر میفرمودند نماز چگونه ادا میشد و حضرت علی رضی عنه پس حدود قطعی و دیگر کتب حدیث مروی است که حضرت علی رضی سوال بنافت شامیه پرسیده بودند امشرکون هم قال من الشرک فروا بازپرسیدند انما فعلوا هم فرمودند ان المنافقین لا یذکرون الله الا قلیلا بازپرسیدند که در حق آنها چه اعتقاد باید کرد و چه باید گفت فرمودند اخوانا بغوا علینا یعنی مسلمان اند اگرچه مرتکب کبیره و بدعت شده اند لهذا بمقتضای فرموده حسنین رضی قدماء ما سنت سب حسنین را بدعت و فسق نوشته اند لیکن بدعت و فسق عظیم بخلاف سب شیخین که در ان این قسم آثار وارد نشده اند پس حکم بکفر نمودن سب حسنین از قبیل استحسان جلائی است که بخلاف قیاس بعمل آورده اند چنانچه در مسئله سیر و استصناع و غیرهما بعمل آورده اند والا قیاس تقاضا میکند که سب هر همه انبیاء کفر باشد و هو افتراء متاخری المتکلمین زیرا که علو مرتبه و بزرگی هر همه متواتر المعنی است و از ضروریات دین و اگر کسے را شبهه بخاطر رسد که حسنین چرا سب خود را حکم بکفر نکردند با وجود قیاس و قیام ادله صحیحه بر وجوب تعظیم انبیا گویم وجهش آنست که حضرت حسنین رضی بنا بر احتیاط از تکفیر مسلمانان بشبهات آن ملاعین اعتبار نمودند و معلوم فرمودند که تغیر سیرت شیخین رضی از حضرت عثمان رضی و بهمت قتل حضرت عثمان رضی بر حضرت علی رضی در نظر آنها آنقدر رسوخ پیدا کرده که هرگز احادیث و مناقب و علو درجات ما را در خاطر نمی آرند و یاد آنها تسمق نمیکنند و تمسک به بعضے آیات قرآنی را ند و گویا از راه تعصب و بیداری افراط در انکار بر ما مینمایند و انکار احکام قرآن

وضروریات دین دانسته نمیکنند گو این معنی لازم سب وطعن میباشد زیرا که لزوم کفر کفر نیست
بلکه التزام کفر کفر است بنابر این اهانت علم وعلما علم وعلما را دانسته کفر است واگر علم را جهل و
علما را جهال دانسته باعتقاد فاسد خود اهانت نماید کفر نمیشود از نجاست که در حدیث شریف
وارد شده ادرؤا الحدود والقصاص بالشبهات یعنی دفع کنید حدود وقصاص را بشبهات
باین جهت در مقام شبهه از حکم بکفر آنها احتراز فرمودند سبحان الله این مرتبه احتیاط در دین است
که از حضرت ختنین رض بوقوع آمده آما متاخرین اهل سنت چون دیدند که حالا آن شبهات بالکلیه
زائل گردیده وحق از باطل ممیز گشته وتهمتهای آن ملاعین بی اصل برآمده وبعد از تتبع واحادیث
صحیحه یافته شده که جناب رسالتمآب صلے الله علیه وآله وسلم بامنکران حضرات ختنین رض معامله
کفار فرموده اند اما در حق حضرت عثمان رض پس در جامع ترمذی موجود است که جنازه پیش آنحضرت
صلے الله علیه وآله وسلم آوردند تا بران نماز گذارند آنحضرت صلے الله علیه وسلم نه خود نماز گذاردند
ونه دیگران را فرمودند که نماز بگذارند مردم ازین حال پرسیدند فرمودند که انه کان مبغض عثمان فابغضه
الله واما در حق منکران علی رض پس ازان جهت است که در احادیث صحیحه وارد است که حب علی آیة الایمان
وبغض علے آیة النفاق ونیز وارد است لایحبک الا مومن ولا یبغضک الا منافق ونیز وارد
است اللهم وال من والاه وعاد من عاداه ناچار حکم بتکفیر سباب ختنین نمودند وهو المذهب المنصور
المفتی به فی زماننا وفضیلت حضرت صدیق رض قطعی است وآنچه بعضے نوشته اند چنانچه امام
رازی وآمدی وغیرهما من علماء الکلام نیز صحیح درست است تفصیلش آنکه نظر بهر یک از ادله تفصیل
ظنی است زیرا که خبر احاد مفید ظن است وآنچه در کلام الله تعالے که متواتر است واقع شده مثل
لا یاتل اولوا الفضل منکم وسیجنبها الاتقی الذی وغیر ذلک محتمل التاویل است فلا یفید القطع
اما چون مجموع ادله را من حیث المجموع ملاحظه کرده شود مفید قطع میگردد وبسا است که بهر دلیل
مفید ظن گردد ومجموع دلائل مفید قطع میگردد کما فی الخبر المتواتر فان الاحاد یفید الظن و
مجموعها اذا بلغت حد التواتر یفید القطع کذا هذا در کتاب ازالة الخفا وقرة العینین بسط این مقام
بوجهے واقع شده که بعد از عبور بران هیچ شبهه در قطعیت نمیماند در لعن یزید توقف از انجهت است
که روایات متعارضه ومتخالفه ازان بلید در مقدمه شهادت امام علیه السلام وارد شده از بعضے

روایات رضا و استبشار دانست اہل بیت و خاندان رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم مفہوم میگردد
و کسانیکہ این روایات در نظر آنہا مرجح واقع شدہ حکم بہ لعن او نمودند چنانچہ احمد بن حنبل و کیا مراسی
از فقہای شافعیہ و دیگر علماء کثیر غایر بمعنے روایات کراہت این او و عتاب بر این زیاد و اعوان او
و ندامت بریں کار کہ از دست تواب او بوقوع آمد معلوم میشود و کسانیکہ این روایات نزد ایشان
مرجح شد از لعن او منع نمودند چنانچہ امام حجۃ الاسلام امام غزالی رحمۃ اللہ علیہ و دیگر علماء شافعیہ و اکثر
علماء حنفیہ و جماعۃ از علماء کہ نزد آنہا ہر دو روایت متعارض شدند و ترجیح بیکطرف بر دیگر حاصل نشد
بنا بر احتیاط توقف نمودند ہمین است واجب بر علما عند التعارض و ہو قول ابی حنیفہ رح آنست
در لعن شمر و ابن زیاد کہ رضا و استبشار آنہا باین فعل شنیع قطعی است من غیر التعارض ہیچکس را در ان
توقف نیست **سوال** آنچہ در جواب طعن بر عائشہ رض در قصہ افشار سر آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم
و تحریم ماریہ قبطیہ مرقوم است کہ از عائشہ رض ہرگز افشار سر نشد پس معنے قولہ تعالے و ان تتوبا
الی اللہ فقد صغت قلوبکما بضمیر تثنیہ کہ راجع است بسوی عائشہ و حفصہ رض چہ معنی دارد **جواب**
عائشہ رض ہر چند افشار سر نکردند لیکن بہ شنیدن تحریم ماریہ قبطیہ رض شادان و مسرور شدند و حفصہ را
از افشار سر منع نفرمودند بلکہ تلقی بہ بشاشت و رضا نمودند و ایں ہمہ ترک اولے و شوب نقصانیہ است
و از قبیل حسنات الابرار سیئات المقربین محل توبہ و استغفار گشت و در حدیث صحیح وارد است آنہا
الناس توبوا الی اللہ فانی اتوب الی اللہ فی الیوم مائۃ مرۃ و نیز وارد است انہ لیغان علی
قلبی و انی لاستغفر اللہ فی الیوم سبعین مرۃ **سوال** چون در قرآن است ما ننسخ من آیۃ الآیۃ
حاصلش اینست نسخ ہر حکم مشروط است کہ حکم دیگر مثل آن یا بہتر از و از جناب کبریا عز اسمہ باید
پس حکم حل متعہ کہ از قولہ تعالے فما استمتعتم بہ منہن فاتوہن اجورہن الے آخر آیہ عند البعض مقرر است
کما فی البیضاوی نسخ آن از قول او تعالے فمن ابتغی وراء ذلک فاولئک ہم العادون مشد لیس
بدل متعہ کدام حکم نازل شد عند ذلک البعض **جواب** مراد از ما ننسخ من آیۃ او ننسہا الآیۃ آنست حکمے
کہ منسوخ میشود بحکمے دیگر منسوخ میشود و آن حکم ناسخ بہتر از حکم دیگر کہ منسوخ است میباشد باعتبار
نفع و حق عباد و ثواب یا برابر حکم منسوخ میباشد در حق عباد ہمین اعتبار پس بدل حل تحریم
متعہ آمد چنانچہ حل حکمے است از احکام الٰہی تعالے ہمچنان تحریم حکمے است از احکام الٰہی تعالے

وتحریم نافع تر است در حق عباد زیرا که حفظ نسب و کفارت محرمیت و توارث در صورت حل متعه
برباد میرود کما نصل فی التحفة الاثنا عشریة حاصل آنکه لازم نیست ناسخ از جنس حکم منسوخ
باشد حتی که ناسخ تحلیل هم ناسخ تحلیل شئے دیگر باشد بلکه جائز است که تحلیل تحریم همان شئی باشد
که ضد تحلیل انیست زیرا که بدل تحریم ربوٰ و خمر و قمار هیچ چیز حلال نشده و همچنین در اکثر معاصی و بر تقدیر
آنکه مخالف به حکم ناسخ یا حکم منسوخ مسلم داریم میتوان گفت که بدل حل متعه حل جواز جواری مملوکه
است که کار متعه میکنند چه اگر مسافر مشتاق وقاع باشد جاریه را خریده تا مدت الاقامت منتفع شود
هر گاه که مستغنی گردد بفروشد و نیز بدل حل متعه حل طلاق است و تفصیل این مقام را در تفسیر فتح العزیز
که منشی منهاج الدین خانصاحب از القل کنانیده در بحث این آیه ملاحظه باید کرد و سوال چه وجه است
که حنفیان که اقتدای صاحبین میکنند در بعضے از مسائل و تقلید شافعی محظور و ممنوع انگارند حالانکه
اگر اتفاق در اصول ملحوظ است پس در همه جا است و اگر اختلاف در فروع منظور است پس در همه
جا است جواب صاحب من جواب دو طریق دارد اول آنکه جمهور حنفیه چنین میگویند که امام اعظم
مذهب خود را در میان اصحاب خود مثل زفر بن الهذیل و ابو یوسف و حسن بن زیاد و ابن سماعة
و قاضی اسد و محمد بن الشیبانی و امثالهم شوری گذاشتند و گفته اند که مذهب هر همه اینها مذهب
است هر که از مقلدان من خواهد بود تقلید این جماعة نماید چنانچه قصص کثیرة که دال برین شوری
است در طبقات کفوی و دیگر طبقات حنفیه مذکور است و مسطور لهذا حنفیه مذاهب اینهمه را که
اجله اصحاب امام اعظم اند مذهب امام اعظم قرار داده اند و تقلید همه را و لو عند الحاجة فی بعض
المسائل تقلید امام اعظم گویند دوم ارباب تحقیق ازینها گفته اند که مراتب اجتهاد چهار است
اجتهاد استقلالی و اجتهاد انتسابی و اجتهاد فی المذهب و اجتهاد ترجیح امام اعظم و امام شافعی
هر دو مجتهد مستقل بودند یکے را تبعیت دیگر نبود اصلا بخلاف صاحبین و زفر و امثالهم که اینها مجتهد
منتسب بودند مجتهد منتسب تابع مجتهد مستقل است و بالاستقلال مجتهد نیست مذهب مجتهد مذهب
مستقل است چنانچه دو مرتبه دیگر از اجتهاد بالاجماع تابع اجتهاد استقلالی میباشد تفصیل این
اجمال آنست که مجتهد مستقل آنرا گویند که آیات و احادیث احکام را و آثار صحابه و تابعین را خود
جرح و تعدیل نموده مایه الاجتهاد سازد و باز قواعد استنباط را وضع کند که عند الاستنباط

تناقض وتهافت دافع نشود وایں مرتبہ خاص امام اعظم وامام شافعی ومثالہما است بخلاف صاحبین ومزفر
ومثالہم کہ اینہا ہمان احادیث وآثار فقہا وتابعین را کہ امام اعظم ماخذ وما بہ الاجتہاد خود قرار دادہ اند پیش
خود ساختہ اند وقواعد استنباط را نیز از امام اعظم اخذ نمودہ وتابعوال امام اعظم تسنیخ میکنند گو در فرع مخالفت
رود وہد واین مخالفت مخالفت در مذہب نیست لیکنے در مادہ اجتہاد وطریق استنباط شریک اند مثل امام
اعظم چنین قرار دادہ اند کہ العام قطعی کالخاص والخاص مبین فلا یحتاج البیان ولا عموم لمشترک فی معانیہ
ولا یجمع الحقیقۃ والمجاز وخبر الواحد اذا خالف القیاس یترک ویعمل بالقیاس کحدیث المصراۃ وما بہ الاجتہاد
احادیث وآثار حضرت عمر رض وحضرت علی وعبد اللہ بن مسعود وجابر وغیرہ کہ از فقہای کوفہ کہ بایشان
رسیدہ قرار دادہ اند وہمین است بعینہ مسلک صاحبین ومزفر بلا تفاوت وامام شافعی رح
ودین قواعد استنباط اتباع امام اعظم نمیکنند نہ در تقریر ماخذ اجتہاد واین را بمثالی واضح کنیم مثلا
وطب دو طریق مسلوک است یونانی وہندی قواعد طب است مثلا الاصح التنقیۃ قبل اللہ
ولا یجوز التحریک فی البخارین ولا یجوز استعمال الاقراص فی الحمی الا بعد السابع عشر ولا یجوز
القوۃ بترک الغذا مدۃ طویلۃ بل یجب حفظہا بما امکن ولو زاد الغذا فی المرض ویماخذ معالجہ
خود اقوال جالینوس وبقراط ومثالہما میسازند پس اطبای یونان قاطبہ باوجود اختلاف آنہا در طریق
معالجہ مثل علویجان وواصل خان کہ باہم خیلے تفاوت دارند در یک مذہب یونانی شریک اند
وطریق ہندی کمال مخالفت باین طریق دارد ودر اصول قواعد تفاوت بسیار است مذہب حنفی
وشافعی را باہم مثل طب یونانی وہندی قرار باید داد ومذہب صاحبین را باہم مذہب حنفی
طریق بقراط وطریق جالینوس باید فہمید بمنزلۃ الصنفین من نوع واحد وذلک نوعان متباینان
ولہذا المقام تفصیل طویل لیغنی عنہ ما حررہ سیدنا وسندنا فی رسالۃ الانصاف فی بیان سبب
الاختلاف وعقد الجید فی مسائل الاجتہاد والتقلید فلیرجع الیہما واللہ یقول الحق وہو یہدی
السبیل ومنہ قال النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم فیشفع یوم القیمۃ ثلثۃ الانبیاء ثم العلماء ثم
الشہداء فی طریقۃ الامان شرح الوجیزۃ لما نزلت ہذہ الآیات لہا سبعۃ ابواب لکل باب منہم
جزء مقسوم قال النبی صلے اللہ علیہ وسلم لجبرئیل علیہ السلام لمن ہذہ الابواب قال لاصحاب الکبائر
من امتک اذا ماتوا من غیر توبۃ فیعذبہم بقدر ذنوبہم ثم یخرجہم منہا بشفاعتک فبکی النبی صلے

علیہ وسلم دو خل منزلہ ولم یخرج الی الصلوۃ ولم یتکلم مع احد الی ثلثۃ ایام ثم وعدہ اللہ تعالی
بالشفاعۃ ثم الحیوان والحشرات لہن شفاعۃ لمن رحمہم واطعمہم وسقاہم وکذلک الصدقات
وانواع الطاعات حتی ان المساجد وبساطہا وترابہا المکنوس منہن الشفعن لاہلہا انتہی ومنہ
مانسی روی عن ابی ہریرۃ رض اذا مات المومن وارروحہ حول داره شہر افینظر الی خلفہ من ماله
کیف یقسم ماله وکیف یودی دینه فاذا تم شہر رد الی حفرته فیدور حول قبره حولا وینظر روحه من
یدعوله ویستغفر علیه فاذا تم سبعۃ سنین رفع الی حیث یجمع الخلائق الی یوم ینفخ فی الصور انتہی
بحر المذاہب ومنہ ورنماز تراویح فقہا نماز تراویح را سنت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ونیز
سنت عمر رض نوشتہ اند ودر فتاوی فروع بسیار درین باب ذکر کردہ اند وانچہ از عمل آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم ثابت است ہمان نماز تہجد بود کہ یکدو بار بجماعت گذارد ودر بخاری صحیح
است بانکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در رمضان وغیر آن زیادہ بر یازدہ رکعت نمیگذارد
مگر در حدیثی دیگر کہ آنرا بیہقی تضعیف کردہ است در رمضان بہ بست رکعت نماز ہم آمدہ واز خلفای
راشدین عمل بدان نماز معلوم نمیشود بلکہ انچہ در حدیث آمدہ کہ حضرت عمر رض برآمدند ومردم را دیدند
در نماز گفتند نعمت البدعۃ ہذہ والتی تنامون عنہا خیر من التی تقومون یعنی وقت حضرت علی رض چون
مردم را در نماز دیدند فرمودند کہ نور اللہ قبر عمر کما نور المساجد صریح است در انکہ این ہر دو امیر کبیر
خود نگذارند واشعار است بانکہ این نماز تہجد است اگر در آخر شب گذارند بہتر است ونیز در مشکوۃ
است کہ در عہد عمر رض مردم یازدہ رکعت میگذاردند پس قول بسنت وآنرا موکدہ دانستن وانہمہ
تفریعات بران متفرع نمودن کہ اگر اینچنین کنند تراویح شود واگر چنان نشود تراویح نمیشود
از کجا است کہ اگر کسے اکتفا بیازدہ رکعت کند باید کہ تارک سنت نباشد واگر اصلا نخواند باید کہ آثم
نباشد ونیز ختم قرآن را درین نماز سنت میگویند این از کجا نعم در حدیث آمدہ کہ آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم در ہر رمضان با جبرئیل علیہ السلام مدارست قرآن میکرد ودر رمضان اخیر دو بار کرد ازین
جا سنت ختم در رمضان ثابت میشود لیلا ونہارا خارج الصلوۃ وعجب تر آنہمہ آنست کہ در بعضے از
کتب فقہ مذکور است کہ اگر اہل قریہ بر ترک تراویح اتفاق کنند امام را باید کہ با ایشان قتال کند امام
ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ تارک نماز فرض را مستوجب قتل نمیدانند واین قائل بترک تراویح اہل بلدہ را

حکم تقبل میکنند منہ رفع سبابہ در نماز سنت است و از علماء حنفیہ ہم آمدہ است ملا علی قاری حنفی
دین باب رسالہ دارد مستوعب روایات چنانچہ عبارت او منقول میشود و ہی ہذہ و تبین ان یکون
رفعہا الی القبلۃ لحدیث رواہ البیہقی وان ینوی برفعہا التوحید والاخلاص لحدیث فیہ رواہ البیہقی
وان لا یجوز بصرہ واشارتہ للاتباع المروی وان تخصیص الرفع بقولہ لا الہ الا اللہ لما فی روایۃ المسلم وان
یستمر علی الرفع الی آخر التشہد کما قالہ البعض واختر بہ عن قول جمع بان الاولی عند الفراغ اعادتہا
والاول ہو المعول لان الاعادۃ یحتاج روایتہ منہ موافق قواعد شرع شریف چیزیکہ مخصوص بکفار
باشد و مسلمانان آنرا استعمال کنند خواہ در لباس خواہ در اکل و شرب داخل تشبہ است و ممنوع
و آنچہ مخصوص بکفار نیست گو کہ کفار را بیشتر استعمال میکنند و مسلمانان کمتر پس مضائقہ ندارد و ہمچنین
اگر بعضے از امور مخصوصہ کفار بنا بر آرام و یا بنا بر فائدہ در دوا استعمال کنند بے آنکہ خود را متشبہ
آنہا سازند مضائقہ ندارد و آرے تشبیہے کہ ممنوع است مطلقا آن است کہ خود را و اعداد آنہا داخل
کنند و استعمال قلوب بآنہا داشتہ باشند و ہمچنین لتعلم لغت و خط ایشان بنا بر تشبہ البتہ ممنوع اما
بنا بر اطلاع بر مضامین ایشان یا خواندن خطوط ایشان اگر تعلم لغت کند مضائقہ ندارد و تشبہ
در عبادات و اعیاد مطلقا ممنوع است و احادیث والہ برین بسیار اند غرض کہ تشبہ بآنہا
ہر چونکہ باشد داخل منع است و ہمچنین پوشیدن پوشاک ایشان بنا بر فائدہ بدنی مضائقہ
ندارد انتہے فقیر خانصاحب عالی مراتب مجمع خوبیہا و الطاف قدردان علماء سلامت
از فقیر عبد العزیز بعد سلام مسنون مشہود ضمیر دوکا تخمیر باد کہ عنایت نامہ سامی بار دیگر در مقدمہ
استفسار مرثیہ خوانی وغیرہ وصول نمودہ مہر بانی فقیر را طاقت استماع عبارت طویلہ نیست چہ جای
جواب مفصل و آنچہ مرقوم بود کہ مولوی رشید الدین خان و یا مولوی محمد اسحاق را باید گفت
کہ ایشان تحریر جواب پردازند این ہر دو صاحبان بسیار قلیل الفرصت اند و لبسبب درس
و دیگر امور اصلا یکدم فرصت ندارند معہذا بتدریج این ہر دو صاحبان را خواہد گفت لیکن بالفعل
آنچہ معمول این فقیر است مینویسد از ہمین جا قیاس باید کرد در تمام سال دو مجلس در خانہ فقیر
منعقد میشوند مجلس ذکر وفات شریف و مجلس شہادت حسنین غرا اول کہ مروم روز عاشورا یا
یک دو روز پیش از این قریب چہار صد کس یا پنجصد بلکہ ہزار فراہم می آیند و در دو مے خوانند

بعد ازان که فقیر مے آید مے نشیند ذکر فضائل حسنین رض که در حدیث شریف وارد شده در بیان
مے آید و انچه در احادیث اخبار شهادت این بزرگان و تفصیل بعضے حالات در بیان قاتلان
ایشان وارد شده نیز مذکور میشود باین تقریب بعضے شدائد که در جناب ایشان گذشته از روی
احادیث معتبره بیان کرده میشود درین ضمن بعضے مرثیه ها که از مردم غیر یعنے جن و پری حضرت امام سلمه رض
و دیگر صحابه شنیده اند نیز مذکور مے شود خوابهای متوحش که حضرت ابن عباس رض و دیگر صحابه دیده
اند و دلالت بر فرط حزن و اندوه روح مبارک جناب رسالت مآب صلی الله علیه وسلم میکنند مذکور میگردد و بعد
ازان ختم قرآن مجید و پنج آیه خوانده برما حضر فاتحه نموده مے آید و درین بین اگر شخصے خوش الحان
سلام میخواند یا مرثیه میشروع این اتفاق میشود ظاهر است که درین بین اکثر حضار مجلس را و این
فقیر را هم رقت و بکا لاحق میشود و اینست قدر یکه بعمل مے آید پس اگر این چیزها نزد فقیر بهمین وضع
که مذکور شد جائز نمے بود اقدام بران اصلا نمیکرد و بعد ازین آنچه امور دیگر نامشروع است حاجت
بیان نمیدارد و بجز توفیق حسنات چه بزرگ و السلام ۱۲۳۸ هجری رقمه دیگر فضائل مآب و
کمالات اکتساب ذو الذهن الثاقب و الفهم الصائب آخوند زاده مولوی عبد الرحمن صاحب
سلمه الله تعالے و زاد بسطة فی العلم و العمل و بلغه اسنے کل الامل - از فقیر عبد العزیز بعد ابلاغ سلام
مسنون الاسلام مقرون بالتعظیم و الاکرام واضح رامی شریف و ذهن لطیف باد که رقیمه کریمه
در توثیقه نواب صاحب بهجت شمول نموده حق تعالے مراتب علم و عمل در ترقی بزاید دارد و از جمیع
مکروهات و بلهیات وارین در امان خود نگهدارد فقیر از عرصه چند سال بسبب هجوم امراض گوناگون
از مراجعت کتاب فقه محروم است بلکه بسبب فقدان بصارت هیچ کتاب مطالعه نمیتواند کرد لهذا
جمع نمودن کتب بیفائده دانسته موقوف نمود لیکن انچه دیده و شنیده بفضل الهی محفوظ است
در مسئله حکم کردن استفسار رفته بود حقیقت آنست که شیخ الاسلام در صیدیه دو قول در حق
او نقل نموده یکے قول آنکه حرام است زیرا که بر انسان و دیگر حیوانات حمله میکند و میکشد
اگر چه گوشت نخورد پس معنے سبعیت در و پیدا شد و السباع کلها حرام و در کتاب حیاة الحیوان
نوشته اند که هو شدید العداوة للانسان یتبعه اذا سمع صوته فیقتله و لا یاکل منه شیئا کذا فی
المستطرف و قول دیگر آنکه نقل کرده است انیکه حلال است زیرا که گاه و نباتات میخورد

فهو من البهایم لامن السباع این وقت کتاب صید پیش حاضر نبود که عبارت آنرا نقل کرده شود
اما مضمون عبارت بالیقین همین است که مرقوم شد و در کتاب حیوة الحیوان قول کمال الدین موسی
دمیری شافعی هم برحرمت این جانور مذکور است کتاب مذکور هم این وقت میسر نشد که عبارت نقل کرده
شود و این محفوظ است که کرگدن را حمار هندی گویند و کرگدن هم گویند لیکن لفظ اشتراک است
درمیان این جانور و جانور دیگر که خرد تر ازین میباشد و مشابهت دارد باگاومیش که در حق آن
جانور روایت صحیح است که حضرت مرتضی علی رض در کوفه حلال بودن آن فرموده لهذا بعضی علمای
سابقین را اشتباه روداد و حکم بحلیت این جانور هم داده اند والله تعالی اعلم بحقیقة الحال و بر
ذهن ثاقب سامی پوشیده نخواهد بود که این جانور بسبب جانور مشابهت دارد بدن و پاها مانند فیل
میباشد و سطش مانند گاومیش و در دهن دندان دارد و شاخیکه بر سر دارد مشابهت باخوک پیدا
کند در کتب مصرح است که هر گاه درمیان جانور حلال و حرام مشابهت پیدا میشود حکم آن
تابع صورت آن جانور است اگر مشابهت صورت با جانور حلال بیشتر دارد پس حلال است
و اگر با جانور حرام مشابهت بیشتر دارد حرام است چنانچه میان سگ و نر اگر بچه پیدا شود همین حکم
در دی جاریست پس درینصورت که مشابهت خوک و فیل درین جانور موجود است حکم بحرمت اولی
و انسب است و من القواعد المقررة اذا اجتمع الحلال والحرام حکم بالحرمة انتهی کلامه فقیر میگوید
آلهی تعالی میگوید که در فتاوی رحمانی مذکور است که فیل و کرگدن نزد امام اعظم و ابو یوسف حکم
حل دارد و نزد محمد حرمة نقل از ذخیره کرده است و دلیل هر دو جانبین قایم کرده لیکن مخالف است
از هدایه که در باب بیع فاسد مرقوم است امام محمد فیل را نجس العین میگوید و هیچ او جائز نداند و همین
کرگدن و امام همام اعظم و امام ابو یوسف میگویند که فیل از سباع است پس ازین معلوم شد
که فیل و کرگدن هر دو حرام اند خوردن نباید اگرچه پیش نزد امامین هر دو جائز است پس کسیکه
حکم بخوردنش میکند جائز نیست فافهم والله تعالی اعلم سوال در فوائد الفواد ملفوظ سلطان المشایخ
چند جا مذکور است که آیندگان پیش ایشان سر بزمین مے نهادند و چون یکے ازین امر استفسار
نمود فرمودند مے خواهم مردم را منع کنم لیکن ازین جهت که پیش خواجه قطب الدین شیخ فرید الدین
قدس سرهما همچنین میکردند نمے توانم منع نمود و دیگر یرا فرمودند چیزیکه فرض باشد چون فرضیت

آن منسوخ شود سنیت باقیماند مثل صیام بیض و عاشورا و سجدهٔ آدم علی نبینا و علیه الصلوٰة والسلام
را مامور بود اکنون که تاکید آن منسوخ شد اباحت باقی است تجویز سجده ازین بزرگان که مقتدایان
ظاهر و باطن بودند محل حیرت است و این استدلال چنانکه هست ظاهر است جواب در منتخب
فتح العزیز که شیخ عبد الله جید الاسلام آنرا بفارسی مینویسند و چند ازان نقل شده بخدمت سامی
رسیده و قصهٔ حضرت آدم علی نبینا و علیه الصلوٰة والسلام تحقیق سجده لغیر الله لوجه احسن مرقوم
شد اگر آن نسخه اینوقت بهم میرسد چند سطر ازان نوشته خواهیم فرستاد آمدیم بر آنکه این بزرگان
تجویز سجده چرا میکردند غایت توجیه فعل این اکابر بعد از تفتیح و تفتیش بسیار چنین قرار یافته که سجده را
دو قسم دانستند سجده عبادت و سجده تحیه سجده عبادت را خود کفر دانستند و سجده تحیه را تجویز مینمودند
و فرق درمیان سجده عبادت و سجده تحیه باوصف که تغایر نیست و تعظیم باطنی در هر یک بحسب ظاهر الامر
موجود است که اگر عند الملاقات و المحاضرة بطریق تعظیم و تکریم زائد بر تحیه مسنونه واقع شود آن
سجده تحیه است و اگر بقصد تقرب الی رجال الغیب و تحصیل کیفیات نفسانیه مطلوبه واقع شود
آن سجده عبادت است چنانچه سجده کفار بسوی اصنام و سجده ملائکه برای حضرت آدم علی نبینا و علیه
الصلوٰة والسلام از قسم تحیت بود چنانچه اکثر مفسرین برانند و بعضے گفته اند سجده برای خدا بود
و آدم قبله بهر حال چون ملائکه در مقابله حق تعلیم اسما که از حضرت آدم علی نبینا و علیه الصلوٰة والسلام
نسبت بایشان واقع شده مامور باین نوع تحیه شدند دیگر متعلمان و مسترشدان بطریق اولی
نسبت بمعلمان و مسترشدان خود مامور شوند قیاساً جلیاً و چون در شریعت منسوخ است از فرضیت
بندب انتقال نمود لیکن در مقدمات این استدلال شبهه نوعے که متوجه میشود بر صاحب ظاهر
چنانچه خود قلمی فرموده اند و قویتر ازین استدلال شبهه دیگر است که عبد الکریم بهره گجراتی در
تفسیر کلالی که بر وفق تصوف نوشته است آن را در تفسیر سوره یوسف آورده است حاصلش
آنکه موافق قاعده اصول شرایع من قبلنا حجته است مالم یظهر لنا ناسخ فی شرعنا و سجده تحیه در شریعت
حضرت یعقوب علیه السلام بنص کتاب که خود اله سجد اجائز بود پس در شریعت ما نیز جائز باشد و ناسخ
این جواز در شریعت ما غیر از خبر واحد نیست و هو قوله لو کنت آمر احدا ان یسجد لاحد لامرت المراة
ان تسجد لزوجها و لکن لا نبی بعدی لبشر ان یسجد لغیر الله و کما قال و ناسخ نص کتاب را باید که خبر

متواتر باشد نہ خبر واحد و معہذا این خبر واحد ہم محتمل است کہ نظر باستبداد سجدہ تحیۃ باسجدہ عبادت
دادہ شدہ زیرا کہ مردم قریب العہد بالکفر بودند و بعبادت غیر اللہ معتاد و خوگر در آنوقت منع مطلق
فرمودند کما لنہی عن التختم والتمرت و جواب این شبہہ آنست کہ بدین تقریر سراسر غفلت از اجماع
قطعی است بر تحریم سجدہ و ذہول عن ذکر الناسخ انتہے منہ نواصب فرقہ جدا است ورائی خوارج
در مغرب دشام بسیار بودہ اند و متوکل عباسی و وزیر او علی ابن جہم نیز از جملہ نواصب است خوارج
جمیع مقاتلین را از صحابہ ہمچو طلحہ و زبیر و امیر المومنین علی مرتضے و معاویہ و عمرو بن العاص تکفیر
میکنند و نواصب محض عداوت امیر المومنین علی مرتضے کرم اللہ وجہہ و ذریت طاہرہ او شعار خود
دارند و از متاخرین حافظ مغربی نیز ناصبی است منہ در موالات کفار آنچہ فقہا نوشتہ اند تفصیلے
مے خواہد حاصلش آنکہ موالات بمعنے دوستی اگر من جہۃ الدین باشد بالاجماع کفر است و اگر لطمع محض
ست ہمچو محبت فرزند کافر و زوجہ کافرہ حرام نیست مگر آنکہ در تذلیل آن مبالغہ کند و بایدکہ شدید
تطبیق آیات و احادیث وارد در باب بتفصیل مذکور چندان تکلفے نیست مثل قولہ تعالے
لا تجد قوما یؤمنون باللہ والیوم الآخر یوادون من حاد اللہ و رسولہ و مثل قولہ لا یتخذ المومنون الکافرین
اولیاء من دون المومنین و مثل قولہ و من یتولہم منکم فانہ منہم الے غیر ذلک و اما حکم موالات
بمعنے معاونت و مناصرت پس مبنی است بر اصلی مقرر و ہو ان الاعانۃ علی الکفر و المعصیۃ معصیۃ
اتفاقا لقولہ تعالے ولا تعاونوا علے الاثم والعدوان و این معاونت گاہے باجرت میباشد
و آنرا در عرف چاکری میگویند و گاہے بے اجرت میباشد آنرا مدد و کمک میگویند و حکم ہر دو قسم
واحد است یعنے اگر کفار خواہند کہ با مسلمانے قتال کنند یا ملکے و بلدے از اہل اسلام کتصرف
نمایند نوکری آنہا حرام و مدد و کمک نیز حرام بلکہ کبیرہ است و اگر باہم کنند یا برائے جمع مال
دینار و بست ملکے کہ از سابق در تصرف خود دارند مسلمانرا نوکر گیرند فظاہر شرع اباحت است
قیاسا علے سائر الاجارات مثل الخیاطۃ والتجارۃ و غیرہما کیف وقد ثبت عن الاکابر انہم آجروا
انفسہم من المشرکین لیکن عند التعمق آنہم خالی از حرمت نباشد خصوصا در زمان زیرا کہ
چاکری اینہا سیمارد شناسان را خیلے موجب مفاسد دینی میگردد و اقل مفاسد مداہنت است
در انکار بر افاعیل منکرہ ایشان و مناصحت و خیر خواہی ایشان و تکثیر سواد و تقویت شوکت و تعظیم

مفرط ایشان وخداوند وصاحب وقبیلہ گفتن واظہار محبت مفرط اینہا اسے غیر ذلک آرے اگر ایں
اجارہ باشد کہ ساہوکاران در راہ خطرناک جماعہ از مسلمین را بطریق بدرقہ میگیرند نے آنکہ طول صحبت
و دیگر مفاسد دران رفاقت متحقق شود بلاشبہہ جائز است وظاہر مراد فقہا باجازت نوکری کفار ہمین
قسم است واگر در ینصورت مسلمانے ہمراہ ایشان کشتہ شود مثل من مات علی الفراش است
لہ ولا علیہ وہمین قسم اعانت کذائی بلا اجرت در مقام مکافات باکفار کہ نسبت باین کس سابق اعانت
نمودہ باشند درست لقولہ تعالے لا ینہکم اللہ عن الذین لم یقاتلوکم فی الدین ولم یخرجوکم من دیارکم ان تبروہم وتقسطوا الیہم ان اللہ یحب المقسطین وقد ثبت فی الصحاح عن رسول اللہ صلے اللہ تعالے علیہ وعلے آلہ وسلم اتی خزاعۃ قبل ان یسلموا علے ثقیف وکان بینہم حرب ودرین قسم ہم فرق باید کرد درمیان طاعت کفار یکہ معاند دین اند وطاعت مثل سکھان وفرنگیان وغیر ایشان مثل مرہٹہا واللہ تعالے اعلم سوال ربودن گرفتن از کافر در دار الحرب نزد ابی حنیفہ رح در ہدایہ روا نوشتہ خلافا لصاحبیہ والشافعی ونظر بر تشدید شارع کہ در کتاب وسنت واقع است بر اخذ ربوا این مسئلہ بسیار مستبعد مینماید معمولہ انگریز واشباہ ایشان دار الحرب است یا نہ ایما فرمایند جواب ولا ربوا بین المسلم والحربی فی دار الحرب محمول بر ظاہر است وموافق قاعدہ فقہیہ است ودرین جنس مسائل بسیار است مثل لا ربوا بین المالک والمملوک وغیر ذلک واصل آنست کہ ہر جا گرفتن مال مجانا بلا شرط معاوضہ درست باشد اخذ ربوا حرام نمے ماند وہر جا مسلم مستامن شدہ در دار الحرب بماند اورا بزور گرفتن مال حربیان درست نیست واگر بہ خوشی خود بدہند ولو فی ضمن عقد فاسد آن شرط فاسد درست میشود لانہ مباح الاصل فی حقہ وانما حرم تعرضہ لاموالہم لما فیہ من نقض العہد واذا بذلوہا بالرضا فلا وجہ للحرمۃ وآنچہ مرقوم شد کہ معمولہ انگریز واشباہ ایشان دار الحرب است یا نہ پس بداند آنچہ کہ میگویند کہ دار الاسلام گاہے دار الحرب نمیشود واین قول مرجوح است واصح آنست کہ دار الاسلام دار الحرب میشود آرے درین اختلاف است کہ کی میشود وطائفہ میگویند کہ اگر یک چیز از شعائر اسلام ممنوع باشد مثل اذان وختان دار الحرب میگردد وطائفہ گفتہ مدار حیرورۃ دار الاسلام دار الحرب بر محو شعائر اسلام نیست بلکہ ہر گاہ شعائر کفر مثل ناقوس وغیرہ باطلان رواج گیرد دار الحرب میشود گو شعائر اسلام ہمہ برقرار باشند وفرقہ سوم

از بهم ترقی کرده اند و گفته اند که حد دار الحرب آنست که ان لا یبقی فیه مسلم و لا ذمی امنا بالامان السابق سواء ترک بعض شعائر الاسلام او لا و سواء اعلن شعائر الکفر او لا همین قول ثالث را محققین ترجیح داده اند و بریں تقدیر معمولہ اگر یزد و اشباه ایشان بلاشبهه دار الحرب است و الله تعالے اعلم سوال بعضے از علماء امامیه پورب بجواز اخذ ربوا از انگریزان فتوی میدهند و بر یک روایه مختلف برای جر نفع عمل کردن و از نصوص دیگر که در عدم جواز موالات کفار وارد است کناره کردن و با ایشان مصاحبت و موافقت نمودن همان حکم دارد که انتم مئون ببعض الکتاب و تکفرون ببعض همچنین مهذا در فتح این باب مسابله خواهد آمد و رفته رفته از کفار هند بل ما بین مسلمین هم در اخذ ربوا مضایقه نخواهد ماند جواب مفاسدیکه در اخذ ربوا از حربیان مرقوم شده بود واضح گشت اما حیله اصلی این معامله همین است و معهذا مفاسدیکه درین مرقوم شده اکثران مفاسد منقوض است بجهاد کفار که متضمن قتل رجال و نهب اموال و سبی ذراری و تخریب عمارات و احراق اشجار و نحو ذالک و ظاهر است که این عمل با مسلمین در غائت قبح است و مجرد بودن این معامله مفاسد دیگر را چیزے دیگر است کلام دران نیست بلکه بر فرض خلو ازین مفاسد است و الا مباحات مستحبات و مندوبات بسبب مجاورة مفاسد کسوت حرمت میپوشند چه جای این مسئله که اباحت آن نیز متفق علیها نیست مخصوص بعلماء حنفیه است و تجویز علماء امامیه درین مقام اعتبار ندارد و زیرا که نزد ایشان از ذمیان و سنیان نیز اخذ ربوا جائز است صرف در تجویز علماء حنفیه است و عمل نکردن اکثر اشخاص برآنیکه دال بر تبری از کفر است البته موجب طعن در تدین آنها است لیکن ایمان ببعض الکتاب و لو بجر النفع ازان قبیل نمیتواند شد که کلام بحسب ظاهر متوجه نشود و لا یتولی حساب السرائر سوال سنن رواتب که آن در نماز بیگانه معمولست در اذهان عوام چنان نشسته که مجموع این رکعتهای سنت و فرض و نفل در اصل نماز است و حال آنکه اینقدر تاکید در غیر سنت فجر در احادیث یافته نمیشود و بسا مسلمانان از مرد و زن که از کثرت رکعات مواظبت بران دشوار میدارند و اگر بهفده رکعات فرض امر کرده شوند بآسانی مواظبت توانند کرد جواب در باب سنتها علماء یا دار النهر غلو نموده در اذهان جهال عوام قریب فرض رسانیده اند و اینقدر از احادیث ثابت نمیشود و همین است مذهب حضرت والد مرحوم ما درین مسئله و همین است موید باحادیث

و آثار صحیحه و مشدد ان ماوراء النهر بتواکید این نماز تارا اثبات فرموده اند که همسر فریضه گشته بلکه
حضرت والد مرحوم ما درین مسئله بکرر مسفر مودند که هر چند این مردم به نیت نیک این تشدیدات نوشته
اند تا در اقامت سنت مردم تساهل نکنند لیکن مردم بسیار از نماز فرض محروم داشته اند که به سبب
کثرت اعداد رکعات هر وقت و عدم فرصت اهل نماز را هم ترک میکنند و میفرمودند این تشدیدات
نوعے از تحریف شریعت است منه بیع الی اجل مع الزیادة فی الثمن بلاشبهه جائز است بلکه
همین وجه برکت است که در حدیث شریف وارد است البرکة فی الثلث ففی الشرکة و فی
البیع الی اجل و فی خلط البر بالشعیر للاکل لا للبیع و مقابله زیادة ثمن باجل و درینجا مضر نیست زیرا که
تفاضل و اجل در صورتے حرام است که جنسین باهم متقابل شوند یا ماهو فی حکم الجنسین کالنقدین
رقعه، مهر بامن تصرف جن و شیاطین در بدن آدمی یعنے در روح حیوانی و قوے او که
حامل قوی است و از البضع الجن در عربی مے یابند و یا سیب و خبط در عرف تعبیر مے کنند
نزد اهل سنت بلکه اکثر فرق اسلام مسلم است چنانچه در تفسیر نیشاپوری و غیره در تحت آیه یتخبطه
الشیطان من المس مذکور است و اکثر المسلمین علی ان الشیطان قادر علی الصرع و القتل
و الایذاء بتقدیر الله تعالے و مخالف درین مسئله غیر از فرق معتزله دیگرے نیست و آنها در این آیة
از توجیهات رکیکه مینمایند چنانچه در تفاسیر آنها مرقوم است و نقل آن و اهیات بلے حاصل
و در اناجیل اربعه یوحنا و متی و غیرهما پانزده قصه آسیب جن و اخراج آن از بدن مصروع هم
عیسوی مذکور است و در احادیث نیز قدرے کثیر ازین باب آمده هرگز کسے را جای انکار نیست آدم
بر آنکه انسان هم بعد موت این کار میکند یا نه درین مسئله علماء اهل سنت را اختلاف است
اکثر محققین تجویز آن کرده اند و بعضے بامتناع آن رفته دلیل منکران انست که اگر انسان
نیز اینکار کند باید که حقیقت او مقلوب بحقیقة جن گردد و انقلاب حقائق محال است و نیز اگر
انسان صالح است پس این نوع ظلم و ایذا چه قسم ازو سے بوقوع مے آید که خلاف اصلاح
است و اگر فاسق است یا کافر پس او از دست موکلان عذاب چگونه خلاص شده فرصت
این عمل مے یابد بنا بران مجوزین درین باب دو گروه شده اند جماعه میگویند که این از
باب انقلاب نیست بلکه نوعے است از مسخ اخروی که اصل آن در آخرت و ما بعد الموت

از دو سی احادیث ثابت است و در جامع صغیر سیوطی از کتب متعدده در تتمه حدیث معراج جنابی
آنحضرت نقل کرده که رایت مدجلد اخوته الشیاطین عند الموت فجاؤا بغسلین من الجنابة فغسلته
من ایدیهم لدکما قال و ازین حدیث نیز سی ازین عالم بسلام میرسد و چون این معامله از باب مسخ
اخروی شد پس خلاص از عذاب فاسق راجح الازم آید بلکه این هم نوعی ست از عذاب که درمیان
گرفتار است مسلک علمای حنفیه ماتریدیه همین است ملا معین در شرح برزخ گفته از متمدان علماء ماوراء النهر
است میگوید الانسان قد یصیر جنابا فی عالم البرزخ بالمسخ و هذا التعذیب و غضب من الله تعالی
علی من شاء کمن کان یمسخ فی الامم السابقة والقرون الماضیة قردة و خنازیر الا انه رفع هذا
العذاب عن هذه الامة المرحومة فی عالم الشهادة ببرکة النبی صلی الله علیه وآله وسلم الا ما هو من
علامات الساعة الکبری فقد ورد فی الاحادیث الصحیحة ان یکون فی هذه الامة مسخ و خسف و قذف
عند القیامة ذلک مسخ الانسان فی البرزخ یکون غالبا فی الکفار والمومنین الظالمین المؤذین
والزانین والمغلمین سیما اذا ماتوا و فتلوا علی جنابة کذا المرتدین غیر تائبین فلیس کل من کان کذلک
یکون ممسوخا بل من شاء الله مسخه و عذبه والمسخ لا یکون فی الصلحاء والاولیاء اسلاما ان ماتوا
علی جنابة و یکون المسخ فی القیامة کثیرا کما ورد ان کلب اصحاب الکهف یحشر بلعماء البلعم یحشر کلبا
و یدخل ذلک فی الجنة و یلقی هذا فی النار و من هذا القبیل حشر راس من رفع او وضع راسه فی
الصلوة قبل الامام راس حمار خفی مسخ آخذ الرشوة و واضع الاحادیث و امثال ذلک کثیرا تتمه
و جماعت دیگر میگویند که این نه از باب مسخ است بلکه نوعی است از مشابهت و افعال و حرکات که
اصناف مختلفه را باهم بهم میرسد بمنزله آنکه در دوره ریل ها جماعه از هندبان و ستارکج بسته
و زلفین را آویخته چند لفظ پشتو آموخته خود را بهیله وضع کردند و مانند آنها خشونة در معاملات و ضرب
و شلاق بموجب لعبل مے آورند کذا هذا و بحکم من تشبه بقوم فهو منهم آن افراد انسان را که کار
جنیان میکنند در عرب خبیث میگویند و بهندی بهوت اسے نامیدند انکه تغیرے در حقیقت
آنها واقع شود همین است که اکثر علماء عراق و عرب این را مسلک مختار گفته اند و هو الاقوی والاصح
نظرا الی الدلیل والیه کان یمیل سیدی الوالد قدس سره فی اثناء البحث فی هذا المسئلة کما وقع
مرارا عدیدة سنة ۱۳۱۲ هجری مسئله در مسئله بود و تا مسخ انچه از کتاب منقول نموده بودند

درست است و فرقیکه درمیان بروز و تناسخ نه نشسته بود نیز صریح بلکه نزد صوفیه تصرف یعنی بروز
روح در روح حی یا میت و اصل از خواص حقیقة الحقایق تعالے و تقدس است و چون نسبت اولیاے
با مخلوقات نزد ایشان بنسبت ظاهر بمظاهر و فیومیت است در مخلوقات نیز این نوع تصرف ثابت
است اری عمدہ در این نوع تصرف در بعضے مخلوقات که ملائکه و جنیان باشند عادی و مطرد است و در بعضی
دیگر مخلوقات که ارواح بنی آدم اند خارق عادت و در قصص الانبیاء ازین باب چیزے بسیار منقول است
و خود شیخ اکبر ازین باب قدرے کافی روایت کرده و مشارکت ارواح بنی آدم با ارواح جنیان مثل
شیخ سعد و غیره درین باب موجب النقصان و قدحے نمیشود چه مشارکت در تمثیل و تشکیل باشکال مختلفه
فیما بین ملائکه و شیاطین ثابت است و از اولیا هم بسیار منقول چنانچه قصه چهل غزال سید علی
همدانی قدس سره و غیره ازان باب است و اصلا موجب مدح و نقصان ملائکه و اولیا نمیگردد
اگر زشت یا طین را بسبب اقتضاء نشاة خود اینقدر مشابهت با ملائکه و اولیا حاصل شود چه باک که
نیکان و بدان از یک جنس باهم در امور بسیار شریک اند و میباشند مثل مشهور است که ع انچه آدم
میکند بوزینه هم فرق است که شیاطین مثل شیخ سعد و غیره این تصرف را برای اعدای بنی
آدم و بقصد تلاوت و عبادت و نذر و قربان برای خود میکنند و ارواح مقدسه برای القاے علمی
باحداث کیفیت محموده و روح قابل این مینمایند و بیشتر مدار فرق در نیکان و بدان بقصد و غرائم
و نیات صالحه و خبیثه میباشد نه در صورت عمل شهداء و کافران در استعمال سلاح و اجرا سیف
بسنان و قواعد شناسی فرد بیت یکسان میباشد و تفاوتیکه فیما بین الفریقین است را
حسن نیت و خبیثه آنست و بس و مشابهت این عمل ارواح مقدسه با عمل شیخ سعد و غیره
از شیاطین و شبیه یک عمل با عمل دیگر چندان نزد صوفیه مستبعد نیست بلکه برای تفهیم این تمثیل
در ارواح ایشان جا بجا مذکور است حتے در حق حضرت مقدسه ربوبیت چه جاے ارواح دیگر
در تائیه شیخ ابن فارض مصری علیه الرحمة واقع است و مولانا رومی قدس سره در مثنوی شریف
همان معنے را بفارسی میفرمایند مثنوی چون پری غالب شود بر آدمی مکر گم شود از مرد وصف مردمی
چون پری را این دم و قانون بود مکر کردگار آن پری خود چون بود مکر و کنه آن مقام آنست نسبتیکه
روح را با بدن خود از قدیمیت میباشد میتواند که روح دیگر را که او سبح و اقرب اطلاق روح است

باین روح بهم میرسد و آن روح حکم روح الروح او پیدا کند و هر قدر وسعت و اطلاق زیاده تر شود این تعریف
زیاده تر برو صدق نماید حتی که در حقیقة الحقایق که روح جمیع ارواح است این معنی اتم و اوفر متحقق میباشد
و از انجناب بر سر روح این تصرف فایض میتواند شد آری استعداد قابل شرط است اینست
آنچه بر قواعد تصرف منطبق می تواند شد اما علماء ظاهر این قسم را حمل میکنند بر تلبیسات شیاطین و جن زیرا که
این نوع تصرف مینمایند و گاهے نام یکے از بزرگان میگیرند تا مردم بانکار بر نخیزند و بتعظیم پیش آیند
و کلام ایشان را باعتقاد بشنوند و دانستن مسائل تصوف و مضامین فصوص نزدیک جنیان سهل کاریست
آری بعضے از شیاطین باین نوع تصرف صریح اغوا قصد میکنند و تخریص تلبیس ایشان بیش نمیرود
و بعضے از ایشان در پرده ارشاد و تعلیم خوگر کردن مردم بر جوع بسوی خود قصد مینمایند و درین تلبیس خرابی
نیز در رنگ عوام اشتباه پیدا میکنند و بنا بر همین نام کسے از بزرگان را کار میگیرند و در زمان
جاهلیت آمدن شیاطین بر بعضے اشخاص بهمین وضع مثل اسق و سطیح و دیگر کاهنان آنوقت قریب
بتواتر انجامیده جاے انکار نیست و الله تعالے اعلم و دلیل علماء ظاهر درین دعوی آنست که اگر این
نوع تصرف از ارواح طیبه انبیا و اولیا یا ملائکه یا حضرت حق واقع شدے حال آنکه بالقطع و الیقین این
نوع تصرف از شیاطین و ارواح خبیثه واقع است تلبس عظیم لازم آید و اشتباه قوی رو دهد
و جاهلیه را ممکن شود که بروز روحی مقدسه را در خود ادعا نمایند و اقوال و افعال آنها جاے انکار
نشود و انهدام اهل حق لازم آید بلکه دجال اکبر را که بروز حضرت حق بخود ادعا خواهد نمود اسکات و
الزام ممکن نشود و قصصے که از اولیا درین باب منقول است چنانچه در نفحات در ذکر اوحد الدین
کرمانی است همچنین در فتوحات شیخ اکبر پس بر قصص اولیا در حیات است که بر روح زنده دیگر تصرف
کرده او را معطل ساختند و بجاے او نطق و تکلم کرده و اینهمه جاے اشتباه نیست که در حالت حیات
اگر شخصے ادعاء بروز روحی از ارواح زندگان نماید و قولے و فعلے از و صادر شود بآن زنده رجوع
کرده حمل شبهه نتوان کرد بخلاف ارواحے که در برزخ اند یا ملائکه یا حضرت حق جل و علا و اهل
مشرب تصوف در تجویز بروز ارواح اولیا مطلقاً خواه زنده و خواه مرده مینمایند ازین دلیل
چنین جواب میگویند که اشتباه و تلبیس چون صریح الارتفاع باشد و قریب الزوال لزوم آنرا
نیست و این تلبیس و اشتباه از همین قبیل است که بادنی رجوع بدلائل کتاب و سنت

واحکام شرعیہ مرتفع میشود اقوال وافعال آنکس را باید کہ بر معیار شریعت حمل نمایند اگر مطابق آن باشد
بر فرد روح پاک است واگر بخلاف آن باشد بر فرد روح خبیث است ونیز میگویند کہ این نوع
تلبیس واشتباہ در خرقات ابلیسے وہفت ملکہ فوق الٰہی وتمنی شیطانی والہام ملکی ووسوسہ
شیطانی بمثیل بشری کہ از ملک وجن وشیاطین میشود نیز واقع است وآنچہ از طرق رفع این
تلبیس واشتباہ در انجا بکار برده میشود در ینجا ہم جاری خواہد شد ومعہذا باول قادرۃ کسرت
بالجملہ طریق اسلم ہمین است کہ امکان را بر قاعدہ تصوف انکار نباید نمود ووقوع را کہ محل اشتباہ است
اسلم نباید داشت کہ دلیلے بر آن سوائے این دو وسہ نقل بر وقوع قایم نیست وبر فرد کشوفے کہ
مجمع علیہ صوفیہ است ورائے این نوع صور بسیار دارد کہ در کتب تصوف مشروح است اما از شواہد
این بر فرد در کتب حدیث قصہ زید بن خارجہ است وابو بکر بن ابی الدنیا فی کتاب من عاش
بعد الموت وقاضی ابو بکر بن فحلہ ودیگر محدثین روایت کردہ اند کہ بعد از موت وقبل از دفن روح او
بابدن متعلق شدہ آوازے کرد مضمونش آنکہ محمد رسول اللہ صلے اللہ تعالے علیہ وعلے آلہ وسلم
النبی الامی خاتم النبیین لا نبی بعدہ کان ذلک فی الکتاب الاول ثم قال القائل علی لسانہ
صدق ثم قال ابو بکر خلیفۃ رسول اللہ الصدیق الامین الذی کان ضعیفا فی جسدہ قویا فی امر اللہ
کان ذلک فی الکتاب الاول ثم قال القائل علی لسانہ صدق صدق ثم قال الاوسط اجلد
القوم الذی کان لا یخاف فی اللہ لومۃ لائم الذی کان یمنع الناس ان یاکل قویہم ضعیفہم
عبد اللہ عمر امیر المومنین کان ذلک فی الکتاب الاول ثم قال القائل علی لسانہ صدق صدق
ثم قال عثمان امیر المومنین وہو رحیم بالمومنین وہو یعا فی الناس من ذنوب کثیرۃ خلت
لیلتان جلبت السنتان کلیلتین وبقی اربع سنین ولا نظام لہم وانحت الاحمار ودنت الساعۃ
واکل الناس بعضہم بعضا ثم ارعوی المومنون الی آخر القصۃ الطویلۃ وازین قصہ معلوم میشود کہ در انجا
بروز دو روح شدہ بود یکے از انہا روح زید بن خارجہ کہ بابدن خود متعلق شدہ تکلم میکرد ودوم
روحے دیگر بود کہ بعد از ہر کلام او را تصدیق میکرد ہم بر زبان او پس بروز متنازع فیہ ثابت
شدہ ودر کتب حدیث قصہ دیگر نیز ہمین وتیرہ وارد است کہ الفاظ آن بیاد نیست واللہ تعالے
اعلم سوال لینذر قوما ما اتاہم من نذیر من قبلک صریح است در آنکہ قوم آنحضرت صلے اللہ

تعالے وعلے آلہ وسلم در زمان فترہ غافل از تکلیفات شرعیہ بودند واین آیہ در سورہ قصص
واقع است وسیاق این آیہ صریح است در مدعا زیرا کہ میفرماید ولولا ان تصیبہم مصیبۃ بما قدمت
ایدیہم فیقولوا ربنا لولا ارسلت الینا رسولا فنتبع آیاتک ونکون من المومنین اما آیۃ لتنذر قوما ما انذر آباءہم
فہم غافلون پس درین معنے لفظ نیست زیرا کہ کلمہ ما سہ احتمال دارد الاول ان یکون نافیۃ
والثانی ان یکون مصدریۃ والثالثۃ ان یکون موصولۃ وعلے الاول یحتمل نفی الانذار دون
السابقین ودر تفسیر نیشاپوری میگوید وقد یقال انہا نافیۃ او موصولۃ او مصدریۃ ای ارسلت لتنذر
انذار اباءہم او ما انذر اباءہم او انذرہ اباءہم فانہم فی غفلۃ فعلے ہذا کونہم غافلین بسبب عدم
علے الانذار وعلے الاول عدم الانذار سبب غفلتہم انتہے بالجملہ بانضمام این آیہ بآیہ سورہ قصص
یا آیہ وما کنا معذبین حتے بعث رسولا نجات اہل زمان فترہ ثابت میشود موافق قاعدہ اہل
سنت وجماعتے کہ قایل اند بحسن وقبح شرعی منکر وجوب عقلی اند اما کلام در نیست کہ انذار
وراء بعث رسول است در زمان آن ست کہ دعوی بعث رسول نباشد واز نبودن انذار در زمانے
کہ آنرا زمان زمان فترہ است حکم فترہ نمیشود پس فیما بین حضرت عیسے وآنحضرت علیہما الصلوۃ والسلام کہ
مدت پنجصد وشصت سال است زمان فترہ نبود کہ اہل آن زمان حکم فترہ پیدا کنند مانند غیر مکلفین
چون صبیان ومجانین معاقب نشوند زیرا کہ علم انبیاء ماتقدم خصوصا حضرت موسے وعیسے در آن
بلاد موجود بود وحاملان آن کتب اگرچہ در امور بسیار تحریف کردہ بودند اما در توحید واثبات
نبوۃ ومعاد کہ اصول ثلثہ دین است فی الجملہ قدمے میزدند ولہذا در تفسیر نیشاپوری در تحت
آیہ سورہ قصص میگوید من قبل کانت حجۃ الانبیاء قائمۃ علیہم ولکن ما بعث الیہم من یحدث تلک
الحجۃ علیہم فبعث اللہ تعالے تقریرا لتلک التکلیفات وازالۃ لتلک الفترۃ پس نفی انذار نسبت
بقوم آنحضرت وبعث رسول ہر دو متحقق شد ومراد از بعث رسول در آیہ وما کنا معذبین حتے
نبعث رسولا آن نیست کہ رسول از ان قوم باشد بلکہ مراد آنست کہ در عالم رسولے بود کہ خبر آن
رسول واحکام آوردہ او در لوا حجالا بمکلفین برسد ومکلفین را علم آن رسول حاصل گردد کہ وراء
مذہب ما در عالم مذہبے دیگر طریقہ ہست کہ آنرا حق ومطابق واقع مے انگارند زیرا کہ ہمین قدر
بحث وتفتیش وسوال وتحقیق دین کفایت میکند آرے زمان فترہ درمیان حضرت نوح وحضرت

ابراہیم علیہما السلام بعد از گذشتن عاد و ثمود مسلم است اگر در زمان فترہ مجرد بنیامدن رسول
از قوم خود کفایت کند لازم آید کہ اکثر از منہ در حق اکثر اہل زمین زمان فترہ باشد ولیس فلیس
در احادیث صحیحہ تامل باید فرمود کہ اہل زمان خود را چہ قدر نکوہش فرمودند مثل ان اللہ نظر الی
اہل الارض فمقت عربہم وعجمہم الا بقایا من اہل الکتاب بود در آیات قرآنی امعان نظر باید فرمود
کہ کنتم علی شفا حفرۃ من النار فانقذکم منہا و امثال ذلک چہ معنی دارد پس زمان جاہلیت را
کہ قبل از وجود باجود آنجناب است زمان فترہ مصطلحہ نتوان گفت گو فترہ لغویہ باشد و ہمین معنی لغوی
است در آیہ یا اہل الکتاب قد جاءکم رسولنا یبین لکم علی فترۃ من الرسل ان تقولوا ما جاءنا من
بشیر ولا نذیر زیرا کہ خطاب با اہل الکتاب است و فترہ مصطلحہ در حق اہل کتاب متصور نمیتواند شد
ولہذا در حدیث شریف جابجا حکم بتعذیب مردگان آنوقت وارد است مثل ابی وابوک فی النار
در جواب کسیکہ پرسیدہ بود این ابی و مثل ایشان چنین اقوام عن نفخر ہم بآباءہم الذین ہم فحم من
فحم النار او لیکونن اہون علی اللہ من الجعل الذی یدہدہ الخرء بانفہ الی غیر ذلک آری قوم
آنحضرت را نذیر میرسی نیامدہ بود کہ ایشان را بر کفر و معاصی ایشان تبر ساند و ہر چند نیامدن نذیر کدائی
در دفع عذاب حجت نمیشود اما عنایت الٰہی این حد را ایشان را ہم زائل فرمودہ نذیر کہ ہم برگزیدہ
اگر امعان نظر در مضمون آیہ ولولا ان تصیبہم مصیبۃ بما قدمت ایدیہم کردہ شود ظاہر میگردد کہ رسیدن
مصیبت در عوض اعمال ایشان کہ کنایہ از عذاب است سوار کان دنیویا او اخرویا مقدر و در صدد
وقوع بود اما ایشان را در آنصورت جائی گفتن بود کہ ما را پیش از بعث رسول بسوی ما و قبل از
انذار چرا عذاب واقع شد لہذا ترا فرستادیم چنانچہ قید الینا ولولا ارسلت الینا رسولا بآن
اشارہ میکنند و در آیہ دیگر کہ واقسموا باللہ جہد ایمانہم لئن جاءہم نذیر لیکونن اہدی من احدی
الامم بہمین معنی تصریح است و کذلک در آیہ ان تقولوا انما انزل الکتاب علی طائفتین
من قبلنا و ان کنا عن دراستہم لغافلین او تقولوا لو انا انزل علینا الکتاب لکنا اہدی منہم
الی آخرہ و ازین آیات ظاہر میگردد کہ آنہا معتقد نزول کتاب بر طائفتین بودند میدانستند
کہ حال آن ہر دو طائفہ چیست و در باب توحید و نبوت و معاد چہ اعتقاد دارند بلکہ در حق ورقہ
بن نوفل در اول صحیح بخاری مذکور است کہ فکتب من الانجیل بالعربیۃ ما شاء ان یکتب

وازین معلوم میشود کہ درمیان ایشان نیز دعوت عیسوی رسیدہ بود و ترجمہ انجیل را میشنیدند
پس درین حالت احکام زمان فترہ چہ قسم جاری میتواند شد آنچہ مرقوم بود کہ اگر زمان بعثت
آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم زمان فترہ باشد پس وقوع اختلاف در حال ابوین سہ قسم
چیست کہ در فقہ اکبر ایشان منصرح است و سیوطی و دیگر علماء در ایمان ایشان رسائل
نوشتہ اند جواب مہربان من چون معلوم شد کہ زمان بعثت آنحضرت زمان فترہ نبود بلکہ زمان
جاہلیہ بود پس اشکال زائل گشت و بر تقدیر یکہ زمان فترہ ہم باشد این اختلاف گنجایش دارد
کہ ایمان و کفر چیزے دیگر است و عذاب و نجات چیزے دیگر کافران زمان فترہ را نہایت
کار آنست کہ نجات یابند اما ایمان آنہا خود البتہ ثابت نیست بحث دراین است کہ در
زمان فترہ آباء آنحضرت صلے اللہ تعالے علیہ و علے آلہ وسلم مشرک و کافر بودند کہ بسبب
غفلت فترہ معذب نشوند یا موحد بودند و منتظر بعثت آنحضرت صلے اللہ تعالے علیہ و علے
آلہ وسلم و عزم مصمم کردہ بر اتباع آنجناب صلے اللہ تعالے علیہ و علے آلہ وسلم پس آنچہ در
فقہ اکبر است کہ ابوین آنحضرت صلے اللہ تعالے علیہ و علے آلہ وسلم ماتا علے الکفر اثبات
نجات ایشان منافقے ندارد آرے اگر توحید و براءۃ از شرک ازانہا ثابت شود البتہ منافقے
آن خواہد بود و نہایت کار این مردم ہمین است کہ نجات ثابت میکنند تفصیل این اجمال آنکہ
در اثبات نجات والدین آنحضرت صلے اللہ تعالے علیہ و علے آلہ وسلم علماء را سہ مسلک
است اول آنکہ ایشان باوجود کفر و شرک کہ داشتند معذب نخواہند شد مثل صبیان و
مجانین بعلت آنکہ در زمان فترہ بودند و پیش از بعثت پیغمبر بمقتضاے آیہ وما کنا معذبین حتے
نبعث رسولا تعذیب قبل از بعثت مستحق نیست و قد سبق فی ہذا المسلک من المنافاۃ و در این
مسلک ہم عبارت فقہ اکبر صحیح است زیرا کہ مدلول او ہمین قدر است کہ ماتا علے الکفر لتعرض
تعذیب آنہا در آن عبارت واقع نیست مسلک دوم آنکہ ایشان را برائے آنحضرت زندہ ساختند
و آنہا ایمان آوردند و این مسلک نیز باعتبار فقہ اکبر منازعت ندارد و لہذا شمس الدین کردری
کہ از اجلہ علماء حنفیہ ماوراء النہر است در فقہ خود میگوید و یجوز لعن من مات علے الکفر الا والد
رسول اللہ صلے اللہ تعالے علیہ و علے آلہ وسلم لثبوت انہ تعالے احیا ہما لہ حتے امنا بہ

مسلک سوم اینکه اینها به عقل خود باستماع از ملة ابراهیمی تسبیح شرک را دریافته ترک آن گرفته بودند و توحید را معتقد بودند و اصنام را تعظیم نمیکردند و کابر اعن کابر بعثت آنحضرت را صلے الله تعالے علیه و علے آله وسلم شنیده منتظر قدوم ایشان و تولد ایشان بودند و بدل عزم مصمم داشتند که هرگاه آن مسعود بر منصه ظهور جلوه گر شود ما ارذل و جان متابعت او اختیار کنیم چنانچه قصه نوری که در حین عبد الله والد شریف آنحضرت صلے الله تعالے علیه و علے آله وسلم بود و از بزرگان خود موروث داشت شاهد این مدعا است بیشتر مختار سیوطی در رساله خود همین مسلک است پس درین صورت هم نجات ایشان ثابت میشود و هم ایمان ایشان زیرا که در الوقت همین قدر ایمان اجمالی متحقق میتوانست شد چنانچه در حق ورقه بن نوفل نیز همین قدر ثابت است اما برین مسلک هم عبارت فقه اکبر از دست نمیرود زیرا که شاید عدم ایمان تفصیلے را و عدم وقوع ایمان معزوم علیه را تعبیر بکفر کرده باشند اما ابی و ابوک فی النار و لم یوذن لی بالشفاعة فیهما که در حق مادر شریف ارشاد شده ازین هر سه مسلک ابا بر کلی و منافرت تمام دارند فالاولی فی هذه المسائل السکوت منه در باب تراویح چنانچه این حدیث صحیح واقع شده که ما کان یزید فی رمضان ولا فی غیره علی احد عشرة رکعة همچنان این احادیث هم صحیحه وارد شده اند که قالت عائشة رض کان رسول الله صلے الله تعالے علیه و علے آله وسلم یجتهد فی رمضان مالا یجتهد فی غیره رواه مسلم و عنها رض کان اذا دخل العشرة الاخرة من رمضان احیا اللیلة و ایقظ اهله و جد و شد المیزر رواه البخاری و مسلم و ابو داود و نسائی و عن النعمان بن بشیر قال قمنا مع رسول الله صلے الله تعالے علیه و علے آله وسلم فی شهر رمضان لیلة ثلث و عشرین الے ثلث اللیل الاول ثم قمنا معه لیلة خمس و عشرین الی نصف اللیل ثم قمنا معه لیلة سبع و عشرین حتے ظننا ان لا ندرک الفلاح ای السحور پس وجه تطبیق درمیان این روایات که صریح دلالت بر زیادتی و کمی نماز آنحضرت در رمضان بر غیر آن مے کنند و دران روایت که نفی زیادت میکنند همین است که آن روایت محمول بر نماز تهجد است که در رمضان و غیر رمضان یکسان بود غالبا بعد یازده رکعت مع الوتر میرسید دلیل برین عمل آنست که راوی این حدیث ابو سلمه است در ختمه این روایت میگوید که قالت عائشة رض فقلت یا رسول الله صلے الله تعالے علیه و علے

آله وسلم انتنام قبل ان توتر قال یا عائشة ان عینی تنامان ولا ینام قلبی رواه البخاری ومسلم
ظاهر است که نوم قبل از وتر در نماز تهجد متصور میشود نه در غیر آن در روایات زیادة محمل بر نماز
تراویح است که در عرف آنوقت بقیام رمضان معبر بود آمدیم بر آنکه قیام رمضان بچند رکعت ادا
میفرمودند در روایات صحیحه مرقومه تعیین عدد نیامده لیکن از الفاظ مذکوره در جد واجتهاد آنحضرت
علیه الصلوة والسلام معلوم میشود که عددش بسیار بود و در مصنف ابن ابی شیبه و سنن بیهقی
بروایت ابن عباس رقم دار دشده که کان رسول الله صلی الله تعالی علیه وعلی آله وسلم یصلی
فی رمضان فی غیر جماعة بعشرین رکعة ویوتر اما بیهقی این روایت را ضعیف نموده بآنکه راوی این
حدیث جد ابوبکر ابن ابی شیبه است حال آنکه ابوشیبه جد ابوبکر بن ابی شیبه آنقدر ضعف ندارد که
روایت او مطروح مطلق ساخته شود آری اگر معارض او حدیث صحیح میشد البته ساقط میگشت
وقد سبق ان توهم معارضة الخ حدیث ابی سلمة عن عائشة المتقدم ذکره لیس معارضا بالحقیقة
فبقی سالما کیف وقد تاید بفعل الصحابة رض کما رواه البیهقی فی سننه باسناد صحیح عن السائب بن زید رض
قال کانوا یقومون علی عهد عمر بن الخطاب رض فی شهر رمضان بعشرین رکعة وروی المالک فی
الموطا عن یزید بن رومان قال کان الناس یقومون فی زمن عمر رض بثلاثة وعشرین وفی روایة
باحدی عشرة وبیهقی درین هر دو روایت جمع نموده است باین طریق که اول صحابه کرام عدد زیاده
را که عدد مشهور تهجد آنحضرت بود درین نماز هم اختیار فرموده بودند لعلة المشترکة بینهما وهو ان کلا منهما
صلوة اللیل وچون نزد ایشان ثابت شد که آنحضرت درین ماه درین قیام زیادة ازان عدد میفرمودند
وبه عشرین میرسانیدند من بعد عدد بیست وسه را اختیار کردند درین عدد اجماع شده بود بعد از تحقق
اجماع مراعات این عدد هم لازم ودر یا نگشت در حق قرون متاخره ازین جهت است که فقها درین
امر تشدد میکنند وچیزهای بسیار است که بعد از تحقق اجماع تاکید شدید پیدا کرده اند وقبل ازین چندان
تاکید نداشتند خصوصا چون آن امر مجمع علیه شعار اهل حق گردد ودر به الامتیاز از اهل بدعت شود
ودر واجب پنجوقتی نیز تاکید یکه بعد از قرن صحابه بهم رسیده سابق ازان نبود کما یظهر من تتبع الروایات
فی ذلک وقد اختیار این عدد وجوه دیگر هم موجب ترجیح بهم رسیده از انجمله آنکه در غیر رمضان
صلوة اللیل که عبارت از تهجد است بعدد یازده وارد شده آنرا در رمضان که وقت جد وتشمیر است

مضاعف کردہ اند و عدد رواتب پنج وقتی نیز عند اکثر الشافعیہ بدہ میرسد تضعیف آن بہ بست میرسد و سہ رکعت وتر را بآن عدد ضم کنند بست و سہ میشود بہر حال در اینجا قاعدہ کلیہ را ملحوظ نظر باید فرمود کہ در وقت اجماع و اتفاق اہل حل و عقد بر امری از امور شرعیہ دلائل و ماخذ آن امر از طرق شتے و مسالک متعددہ بر قلوب اہل عصر وارد میشود و بہیئت مجموعیہ موجب تیقن یا ظن غالب بحکم آن امر میشود و اگر از دیگران کہ در آن وقت حاضر نبودہ اند ہر ہر ماخذ و دلیل را افرادی نظر کنند نزد ایشان غلبہ بظن یا تیقن نمیشود لیکن در حق ایشان اجماع منعقد در زمان سابق در دلیل بودن کفایت میکنند ازین قاعدہ مسائل بسیارے بر آید و اگر اہل زمان متاخر خواہند کہ سوائے اجماع دلیلے دیگر دران مسائل پیدا کنند متحیر میشوند و ہرگز ایشان را بر و تیقن میسر نمیشود زیرا کہ دلائل مانند اجماعیہ در ذہن ایشان فراہم نمے آیند آنچہ از امام مالک رح منقول است کہ سی و شش رکعت باید خواند سوائے وتر و میگویند کہ عمل اہل مدینہ ہمین بود پس اہل تاریخ وجہ آنرا چنین نوشتہ اند کہ اہل مکہ در مابین ہر دو ترویحہ ہفت شوط طواف بجائے آوردند چون اہل مدینہ محل طواف نداشتند در مابین تروایحتین چہار چہار رکعت خواندن اختیار نمودند ازین جہت مجموع نماز ایشان باین عدد میرسد و فی مصنف ابن ابی شیبۃ عن داؤد بن قیس قال ادرکت الناس بالمدینۃ فی زمن عمر بن عبد العزیز رح وابان بن عثمان یصلون ستا و ثلثین رکعۃ ویوترون بثلاث انتہی و ظاہر احدوث این زیادۃ کہ بسبب نوافل فیما بین واقع شدہ در زمان عمر بن عبد العزیز یعنے زمان امارت او بر مدینہ منورہ بودہ است کہ در آن وقت مردم را کمال رغبت در عبادت بہم رسیدہ بقدر ماثور و منقول ایشان را شبع حاصل نمیگشت واللہ تعالے اعلم منہ اذا تحیرتم فی الامور فاستعینوا باصحاب القبور حدیث نیست قول بزرگیست و لہ معان شتے منہا اذا تحیرتم نظرا الے الدلایل المتعارضۃ فی حل بعض الاشیاء و حرمتہا فاترکوا اجتہادکم و تقلدوا ابن قدامۃ و ہذا القول اشبہ منقول عن عبد اللہ بن مسعود رض و سفیان الثوری رض و منہا انکم اذا تحیرتم فی الامور الدنیویۃ وضاق بسبب ذلک قلبکم فانظروا الے اصحاب القبور کیف ترکوا الدنیا و استقبلوا الاخرۃ و اعلموا انکم ایضا صایرون الے ما صاروا و ہذا العلم یسہل علیکم صعاب الدنیا و شدائدہا بالجملۃ لفظ در معنی استمداد نیست منہ حیل مطلقا مکروہ نیست و انکار ہست نمے آید زیرا کہ در مسائل بسیار در احادیث مشہورہ عمل بالحیل آمدہ

منہائی الصحیحین بیع الطیر بالدراہم واتبع بالدراہم جنیبا فانہ صریح فی مفاضلۃ الربویات بتوسط غیر الجنس الی غیر ذلک آرے نزد شافعیہ ومالکیہ وحنابلہ استعمال حیل عند الضرورت جائز است یعنے برائے تخلص از مضیق ودفع ضرر از خود ونزد اکثر حنفیہ برائے جلب نفع بے ضرورت کہ معتد بہا است نیز جائز است مالم یکن فیہا ابطال حق واجب للہ تعالے او لاحد من العباد ومتاخرین ایشان درین تعمق بسیار کردہ اند واستعمال حیل را برائے منع وجوب حق نیز جائز داشتہ اند وحرمت را مخصوص گردانیدہ اند بانکہ حق واجب شدہ وفیہ بعد لا یخفی منہ استعانت بارواح درین امت بسیار بوقوع آمدہ انچہ جہال وعوام انہا میکنند ایشان را در ہر عمل مستقل دانستہ اند بلاشبہ شرک جلی است ونذر اولیا کہ برائے قضاء حوائج معمول ومرسوم است اکثر فقہا بحقیقۃ آنہا پے نبردہ اند وآنرا بر نذر خدا قیاس کردہ حکم بردہ برآوردہ اند کہ اگر نذر بالاستقلال برائے آن ولی است باطل واگر برائے خدا است وذکر ولی برائے بیان مصرف است صحیح است لیکن حقیقت این نذر آنست کہ اہدار ثواب طعام وانفاق وبذل مال بروح میت کہ امریست مسنون واندرین احادیث صحیحہ ثابت است مثل مادر وے فی الصحیحین من حال ام سعد وغیرہ این نذر مستلزم میشود پس حاصل این نذر آنست کہ ان نسیت مثلا اہدار ثواب ہذا الفدر لے روح فلان وذکر ولی برائے تعین عمل منذور است نہ برائے مصرف ومصرف این نذر نزد ایشان متوسلان آن ولی میباشند از اقارب وخدمہ وہمسایگان وامثال ذلک وہمین است مقصود نذر کنندگان بلاشبہ وحکمہ انہ صحیح یجب الوفاء لانہ قربۃ معتبرۃ فی الشرع آرے اگر آن ولی را اجلال مشکلات بالاستقلال یا شفیع غالب اعتقاد میکنند این عقیدہ او منجر بشرک وفساد میگردد لیکن این عقیدہ چیزے دیگر است ونذر چیزے دیگر منہ رسالہ در بس احمر در اصل یکے از علمای روم تصنیف کردہ بود وحضرت شیخ ابو طاہر کردی رح حضرت ولی نعمت ما را فرمودند کہ آنرا مطالعہ نمایند وبر آن چیزے بنویسند ایشان بعد مطالعہ بطریق حاشیہ چیزے بران رسالہ نوشتہ اند ہمین حاشیہ در فہرست مولفات ایشان داخل است ودرین باب مختار آنست کہ ہر احمر حرام نیست بلکہ معصفر فقط وآن ہمچو مورد مفرح واحمر قانی باشد ومرانیکہ دون ہمو داند مثل سنجرفی وپیازی وغیر ذلک مباح اند وبانات سرخ کہ آنرا عربان جوخ احمر گویند بالاجماع جائز است وہمچنین کہ ہاروہ دارین جا

معلوم میشود که مدار بر شوخی رنگ است نه بر حرمۃ مسئلہ فرق در لزوم کفر و انکار آنست که نصیکہ در مقدمہ وارد شدہ ان نص را کسے تاویل دور از کار کہ باعتبار قواعد عربیہ و اصول راست نیاید نمود و مدلول ظاہر انرا انکار نماید پس لزوم کفر متحقق نشد لیکن التزام وقتے متحقق میشود کہ مدلول نص را مدلول نص اعتقاد کردہ بے تامل انکارش نماید و گوید کہ ہر چند نص وارد شدہ است امامن اینمعنی را قبول ندارم پس لزوم کفر نظر بواقع و نفس الامر است و التزام باعتبار اعتقاد و منکر و معنی لزوم کفر آنست کہ این عقیدہ کہ در حقیقت کفر است وجود لازم سے آید بر قائل آن نداند کہ جحود و کفر است مسئلہ لولاک لما خلقت الافلاک در ہیچ کتاب بنظر نیامدہ مسئلہ از احادیث حرمت سود گرفتن و دادن مطلقا معلوم میشود الا عند الضرورۃ التی تکون مخمصۃ و امثالہا فانہا مستثناۃ بالنص القرآنی الوارد فی حرمۃ المیتۃ وغیرہ و عموم بلوی را مخصص این حرمت ساختن چنانچہ در ملک ہندوستان واقع است جراۃ نمیشود عموم بلوی در طہارت و نجاست البتہ تاثیر میکند لا فی الحل و الحرمۃ مسئلہ قاعدہ اجارہ آنست کہ ہر شے واجب و مندوب منعقد نمیشود و تعلیم قرآن فرض بالکفایہ است و مندوب علے العین پس محل اجارہ نیست آرے در خانہ کسے رفتن و از صبح تا شام نشستن و اطفال او را شبانی کردن فعلے است ورا تعلیم کہ بران اجارہ منعقد میتواند شد و رقیہ بالقرآن مباح است فینعقد علیہا الاجارۃ رقیہ را بر تعلیم قیاس نباید کرد و بذلک یندفع التعارض و آنچہ در ترجمہ مرقوم است کہ نگرفتن اجرت غریمت و گرفتن رخصت باینمعنی است کہ اگر وقت تعلیم شرط نکردہ بود و بعد از تعلیم مکافات آن نعمت بچیزے قصد کنند قبول آن چیز رخصت است کہ بظاہر اجرت نیست و نگرفتن آن عزیمۃ کہ موضع طمع و نقصان اجر است احتیاط مقتضی آنست و گرفتن اجرت بر رقی و عزائم بالاجماع جایز است لاباس بہ و تعلیم قرآن را متاخرین جائز داشتہ اند کہ باجرت توان کرد امراد ایشان ہمین تعلیم است کہ در دیگر افعال دیگر ورا تسلیم پس مشروط باشند تا محل اجارہ تواند شد نہ محض تعلیم مثلا شخصے پیش شخصے بیاید کہ مرا فلان آیت تعلیم کن و این از وے مزدوری خواہد کہ این اجرت بالاجماع بین المتقدمین و المتاخرین حرام است مسئلہ در حق اصحاب کہف مذہب مشہور و مجمع علیہ ہمین است کہ ایشان احیا اند و ہمراہ امام مہدی خواہند برخاست در نصرت ایشان مشغول خواہند بود و بعد از ان

خواہند مرد ولیکن ادلہ صحیحہ الماخذ قویۃ الدلالۃ برین امر از روی روایات یافتہ نمیشود و در تفسیر
در منثور و دیگر تفاسیر روایات ضعیفہ بوی ازین وادی بمشام میرساند و در نظم قرانی ہم
اشارہ باینمعنی است و قصہ فرستادن حضرت علی کرم اللہ وجہہ برای دعوت ایشان باسم
کس دیگر موضوع است یاد دارم کہ صاحب نزہۃ الشیعۃ و دیگر محدثین حکم بوضع آن کردہ اند
اما بعضے طرق ضعیفہ وارد است کہ شب اسراء آنحضرت بران جماعت گذشتہ دعوت فرمود و ایشان
را بیشان اجابت کردہ باز بخواب رفتہ اند واللہ تعالے اعلم مسند لفظ حدیث در مسلم و ترمذی
اینست کہ معاویۃ بن ابی سفیان سعد ابن ابی وقاص را گفت ما منعک ان تسب ابا تراب
یعنے جانب داران معاویہ بن ابی سفیان این لفظ را تاویل میکنند و گویند مراد ش این بود
کہ چرا با حضرت علی مرتضے رض در شتی در کلام نمے کنی و نمے فہمانی کہ دست از حمایۃ قاتلان
عثمان بردارد و در مقام قصاص نباشد لیکن ما بین توجیہ دو خدشہ بخاطر میگذرد اول آنکہ
برین تقدیر میباید کہ این گفت و شنید در ایام خلافت امیر المومنین علی رض بودہ باشد و از روی
تاریخ ملاقات سعد با معاویہ مدت نیست زیرا کہ سعد از ابتدای فتنہ در موضع عقیق کہ بیرون
مدینہ است منزوی شدہ و در ان ایام آمدن معاویہ در مدینہ منورہ اتفاق نیفتاد بلکہ بعد از
صلح از امام حسن رض برای حج آمدہ و با اہل مدینہ ملاقات نمودہ دوم آنکہ جواب سعد اما میاذکرک
فلانا الی آخرہ ازین توجیہ ابا صریح دارد چہ کثرت فضائل شخص مانع از نصیحت و پند گوئی نمیشود
بلکہ بہتر ہمین است کہ این لفظ را بر ظاہرش جاری باید داشت نہایت کار آنکہ از ارتکاب این
فعل شنیع یعنے سب یا امر سب از معاویہ بن ابی سفیان لازم خواہد آمد و لیس ہذا بأول قارورۃ
کسرت فی الاسلام چہ مرتبہ سب کمتر از قتل و قتال است لما روی فی الحدیث الصحیح سباب المومن
فسوق و قتالہ کفر و ہر گاہ قتال و امر بالقتال یقینی الصدور است ازان گزیر نیست بالجملہ اصلح
ہمین است کہ ویرا مرتکب کبیرہ باید دانست و زبان از طعن و لعن بند باید نمود والا یقال فی من زنی
و من شرب من الصحابۃ رضی اللہ تعالے عنہم اجمعین و ہر جا بی خطای اجتہادی را دخل دادن
خالی از سماجت نیست **جواب سوال** حافظ صدر الدین حیدرآبادی در استفسار مسئلہ وحدۃ
الوجود و وحدۃ الشہود از مولانا شاہ عبد العزیز دہلوی قدس سرہ العزیز **اول** یعنی این دو کلمہ

باید فهمید باز حقیقت حال باید شنید معنی وحدة الوجود آنست که وجود حقیقی بمعنی مابه الموجودیة یعنی
مصدری یکی چیز است که در واجب واجب و در ممکن ممکن و در جوهر جوهر و در عرض عرض و
این اختلافات موجب اختلافات در ذات نمیشوند مثل شعاع آفتاب که بر پاک و ناپاک می افتد
و فی ذاته پاک است ناپاک نمیشود و این مسئله فی نفسه حق است و هیچگونه مخالف شرع نیست زیرا که
هر مرتبه از مراتب این وجود حقیقی حکمی جداگانه دارد و شرع شریف بیان حکم هر مرتبه میکند بعضی را هادی بعضی
را مضل و بعضی را واجب الاطاعة و بعضی را واجب العصیان و بعضی را حلال و بعضی را حرام و بعضی را
پاک و بعضی را ناپاک میفرماید مردم کوته بین میدانند که این همه اختلافات ذات است حاشا و کلا اینها
اختلاف شیون و اعتبارات است مانند آنکه در معرکه جنگ غیر از جسم نمودار نمی باشد اگر قاتل است
جسم است و اگر مقتول است جسم است و علی هذا القیاس راکب و مرکوب غالب و مغلوب و مقر آن
مجید چند جا اشاره باین مسئله واقع شده و صحیح ترین آیات دالة بر همین آیه است سنریهم
آیاتنا فی الآفاق و فی انفسهم حتی یتبین لهم انه الحق اولم یکف بربک انه علی کل شئ شهید الا
انهم فی مریة من لقاء ربهم الا انه بکل شئ محیط و منزه است هو الاول و الآخر و الظاهر و الباطن نیست
معنی وحدة الوجود اما معنی وحدة شهود پس حقیقتش اینست که سالک راه در وسط سلوک بسبب غلبه حق
و انحصار توجه که بسمت آن بود همه موجودات در نظر او غائب میشوند غیر از وجود حق او را بنظر نمی آید و
بسبب استغراق درین مشاهده از حفظ مراتب نیز گاهے غافل میشود و میگوید سبحانی ما اعظم شانی و انا الحق
و امثال ذلک لیکن چون بدرجه انتها میرسد هر چیز را در مقام خود می بیند و میگوید ما للتراب و رب الارباب
تمثیلش آنکه مثلا بسبب غلبه شعاع آفتاب هیچ ستاره بنظر نمی آید و بیننده حکم میکند که غیر از آفتاب
هیچ ستاره موجود نیست و این حالت حالت وسط سلوک است چنانچه حالت ابتدا مانند شب است
که همه ستارها بنظر می آید و آفتاب بنظر نمی آید لیکن میداند که این همه نور آفتاب است که درین ستارها
ظهور کرده است و در حالت انتها که نمونه آن موجود نیست تا برای تمثیل آورده شود هر دو چیز بنظر می آید
هم آفتاب و هم ستاره و بحسب حال میگوید ؎ هر مرتبه از وجود حکمی دارد ☜ گر حفظ مراتب نکنی زندیقی
زندیقی که انتهی باز سوال مقدار اصبع از نوشته مولانا احوال مسئله موصوفه از سر فراز نامه حقیقت
و معتبری مسئله وحدة الوجود ثابت شده و مسئله وحدة شهود غیر معتبر لیکن عرض دیگر اینکه جائیکه

مقام کشف و کرامات است یک مقام است در پنجا طریق دو یک معتبر یک غیر معتبر و در هر دو
طریق اکثر اولیاء کمل شده اند چنانچه جناب حضرت شیخ احمد سرهندی رح بطرف شهود رفته اند و
مقلدان حضرت موصوف بران طریق قایم غرض انیست که هر چه احوال شیخ موصوف آنجناب
دریافته باشند ارقام فرمایند که طمانینت ازان حاصل آید لب جواب از مولانا صاحب۔ صاف توحید
وجودی مجمع علیه صوفیه است الا حضرت شیخ علاؤ الدوله سمنانی از متقدمین و حضرت شیخ احمد سرهندی
مجدد الف ثانی از متاخرین توحید شهودی رفته اند و تحقیق آنست که وحدة وجود در مرتبه ذات
اطلاق حق معین است و توحید شهودی که خبر از غیریت میدهد در مراتب تعینات واجب القبول
است پس هر دو امر در واقع تحقیق دارند حکمت الهی در ابتدا ارشاد و نما کمال است محمدیه علی صاحبها
الصلوة والسلام والتحیة الفاضی علوم توحید فرمود تا مردم از معنی قرب و معیت و حضور و همراهی جناب
حضرت حق عزوجل مستفید شوند و در زهد و مجاهده و غایب بازمی نمایند و لنعم ما قیل ؎ صنما رو قبله
سنه زار بمن نمائی که در انده و در بنیم راه و رسم پارسائی تو و هیچگاه این معرفت بخته شد رفته
رفته در فهم کلمات عارفان طریقت مردم کج فهم راه الحاد پیمودند و این معرفت خام شده را وسیله
ابطال شریعت و تکلیفات نمودند و مذهب شیخ محب الله آبادی که ظاهرش قدم در وادی
الحاد میزند شیوع تمام در رواج مالا کلام یافت عنایت خداوندی حضرت شیخ احمد سرهندی را بدرد
کار آمد و داد علوم غریبه را بدایشان القا فرمودند من قبیل تعلیل الحمار بالبارد و الرطب بالیابس
حتی که اعتدال کامل تر در ازمان مردم جای کرده باطل ممزوج بحق ارتفاع و انتفا پذیرفت همین است
مصداق مثنی مجددیه والله تعالی اعلم و علمه اتم و احکم

بسم الله الرحمن الرحیم

سوال از فرزند احسن علیه صاحب بخدمت مولانا شاه عبد العزیز صاحب قدس سره العزیز
در مذهب اهل حق قول بالبداء باطل است چنانچه تفصیل تمام دلائل عقلیه و براهین نقلیه در کتب
احادیث و تفاسیر و کلام مصرح است آنچه در کلام حضرت فخر المحدثین امام المتصوفین جناب شاه
ولی الله صاحب قدس سره ثبوت بداء در کتاب حجات مذکور شده بکدام معنی باید فهمید و بکدام محمل

صحیح حمل باید نمود تا مخالف کتاب و سنت نباشد عبارت ہمعات اینست و ارادہ و قضای حوادث از ان تجلی فوارہ صفت جوش میزند و مبدا ارادہ نسبے حوادث ہمان ارادہ است و آن ارادہ را نیز اسباب پیدا کنند بعضے مستند مثل قوای کواکب و افلاک و طبقہ کلیہ کہ مدبر شخص اکبر است و بعضے ظاہر مثل اوعیہ طمار اعلے و حوادث ادنی اسفل مرتفع میشود درین موطن محو و اثبات و مبدا رنسخ واقع میشود و ہمین تجلی است کہ مرئی بنی آدم خواہد شد و معاد الیہ اخرا قال و امام بغوی در تفسیر معالم التنزیل در بحث آیہ یمحو اللہ ما یشاء و یثبت و عندہ ام الکتاب نقل فرمودہ و مراد از محو و اثبات کہ موہم بدا است چہ خواہد شد و بذہ عبارتہ عن عمر و ابن مسعود رضی اللہ عنہما قالا یمحو السعادۃ و الشقاوۃ ایضاً فیمحو الرزق و الاجل و یثبت ما یشاء عن عمر رضی اللہ عنہ انہ کان یطوف بالبیت و ہو یبکی و یقول اللہم ان کنت کتبتنی فی اہل السعادۃ فاثبتنی فیہا و ان کنت کتبت علی الشقاوۃ فامحنی و اثبتنی فی اہل السعادۃ و المغفرۃ فانک تمحو ما تشاء و تثبت و عندک ام الکتاب و مثلہ عن ابن مسعود فی بعض الآثار ان الرجل یکون قد بقی لہ من عمرہ ثلثون سنۃ فیقطع رحمہ فیرد الی ثلثۃ ایام و الرجل قد یکون بقی من عمرہ ثلثۃ ایام فیصل رحمہ فیرد الی ثلثین سنۃ انتہی پس مراد از محو و اثبات کہ موہم بدا است چہ در احادیث اول و زیادت بنا بر صلہ رحمی و ذکوتاہی بنا بر قطع رحم و در حدیث آخر چیست و اگر بر قضای معلق و مبرم حمل کنند خالی از تکلف نیست جواب این مولانا شاہ عبد العزیز صاحب محدث دہلوی ۔ بدا در کتاب ہمعات بمعنی تجدد ارادہ واقع است کہ مشابہ بدا است و در بخاری در حدیث اعمی و اقرع و ابرص کہ بدا للہ عز و جل ان یبتلیہم واقع شدہ نیز ہمین معنے است و بدا بمعنے تجدد ارادہ مخالف مذہب حق نیست زیرا کہ اہل سنت قاطبۃ ارادہ را از صفات قدیمہ ازلیہ حضرت باری میدانند و تعلقات آنرا حادث مے انگارند و حضرت ایشان در کتاب ہمعات و در کتب دیگر ارادہ در مرتبہ ذات صفت قدیمہ ازلیہ میدانند و در مرتبہ تجلی اعظم ارادہ را حادث اثبات میفرمایند پس قدم ارادہ در مرتبہ ذات است و حدوث آن در مرتبہ متاخر از مرتبہ ذات کہ مرتبہ تجلی اعظم است و ہر گاہ حدوث و قدم در دو مرتبہ واقع شد تخالف بر خاست آری مرتبہ تجلی اعظم را کہ مدبر شخص اکبر است و علمار ظاہر نمیدانند و اثبات نمیکنند پس نزد آنہا حدوث ارادہ در ہیچ مرتبہ گنجایش نماند بلکہ تعلق ہمان ارادہ قدیمہ را حادث انگاشتند و ہذا قریب من النزاع للفظی و در آیہ کریمہ نیز اشارتے باختلاف مراتب معلوم میشود زیرا کہ فرمودند یمحو اللہ ما یشاء و یثبت

باز فرموده اند در عنده ام الکتاب صریح دلالت دارد بر آنکه محو و اثبات در جمیع ام الکتاب در مرتبه دیگر است
و در هر دو اثر حضرت عمر و ابن مسعود رضی الله عنهما نیز وقوع تخالف باختلاف مرتبتین لوان فهمید علمای ظاهر
بقضای سیاق و سبر هم وقوع تخالف مینمایند و لاباس بذلک لانهم لا یثبتون مرتبة سوی الذات
للقدسة اما الصوفیة فلما اثبتوا التجلیات و مرتبة التجلیات متاخرة عن مرتبة الذات امکن ان یهم القول
بحدوث الاراده فی تلک المرتبة من غیر لزوم محذور و در کتاب همعات و دیگر تصانیف ایشان اثبات
صدوث اراده قدیمه درین مرتبه مفصل مذکور است چنانچه بعد از تامل واضح خواهد شد سوال از مزاهب حنفیه
نزد اهل حق یعنی اهل سنت و جماعت صحیح و ثابت شده به براهین نقلیه و عقلیه که ماسوای انبیاء و رسل
و ملائکه علیهم السلام عصمت در احدی ثابت نیست حتی که اگر کسی را معصوم گوید درست نیست
و لهذا متکلمین و فقهاء رحمهم الله اطلاق عصمت بر غیر انبیاء و ملائکه روا ندارند پس آنچه جناب فخر المحدثین
حضرت شاه ولی الله صاحب قدس سره در تفهیمات الهیه و غیره صفات اربعه که عصمت و حکمت و وجاهت
و قطبیت باشد است برای حضرات ائمه اثنا عشر علیهم السلام ثابت کرده اند و آن هدایت آب نیز این
مراتب را در رساله که در بیان اعتقادات بحضرت ایشان تالیف فرموده اند ارقام نموده اند آنرا کدام محل صحیح حمل
باید نمود و دلیلی از کتاب و سنت و اجماع امت بران کدام است و جواب تخالف این قول که پسند
مذهب اهل سنت نمایان شده چه خواهد شد و مع ذلک منافی تفضیل خلفای ثلثه رضی الله عنهم خصوصا
حضرات شیخین خواهد بود حال آنکه این مسئله تفضیل مجمع علیه اهل سنت است عند من یعتمد به و علاوه
آن خود جناب افادت آب هدایت انتساب حضرت شاه ولی الله صاحب بهزار ضبط و ربط و تمطران
تمام این مسئله را یعنی تفضیل خلفای ثلثه سیما شیخین را رضی الله عنهم بدلائل نقلیه و عقلیه و کشفیه
و وجدانیه بتقریر وافی و مثال شافی و ترتیب کافی تحریر فرموده اند پس جواب تخالف و تعارض
این مسئله ممهده و ثابته متفق علیها بان مسئله غریبه غیر ثابته عند اهل حق یعنی اهل سنت
و جماعت چه خواهد شد بینوا توجروا جواب از مولانا سے ممدوح ۔ عصمت و حکمت و وجاهت نزد
صوفیه معانی اصطلاحیه دارند خصوصا در کتب و صحف حضرت والد ماجد قدس الله سره مفصل مذکور اند
این وقت بسبب شدت بیماریها امکان نیست که تمهید مقدمات نوشته آید اگر کتب مصنفه ایشان
موجود باشند مطالعه باید نمود واضح خواهد شد و شرح اهتمام از تصانیف شاه محمد عاشق الهی دهلوی

سنز اگر ہم رسد شافی وکافی خواہد بود والجملہ موافق علماء ظاہر ایں وقت جواب نوشتہ میشود عصمت دو معنے
دارد اول امتناع صدور ذنب مع القدرۃ علیہ واین معنے باجماع اہل سنت مخصوص بحضرات
انبیاء وملائکہ علیہ است دوم عدم صدور ذنب مع جوازہ من غیر لزوم مخدور واین معنی نزد صوفیہ
محفوظیت خوانند وہمین معنے در کلام صوفیہ سوال عصمت برای خود آمدہ چنانچہ در اول دعاے
حزب البحر واقع شدہ نسالک العصمۃ فی الحرکات والسکنات والارادات والخطرات الے اخرہ ایں معنے
مخصوص بانبیا نیست وآنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم کہ برائے اہلبیت خود خواستہ اند بقولہ اللھم اذھب
عنھم الرجس وطھرھم تطہیرا ہمین معنے است ودر حق حضرت عمر رضی اللہ عنہ وارد شدہ ان الشیطان
لیفرق من عمر ونیز وارد شدہ ان الحق ینطق علی لسان عمر وقلبہ ودر حق صہیب رومی مطلع شدہ نعم العبد صہیب لو لم یخف اللہ لم یعصہ فلا
اشکال وحکمت بمعنے علم نافع است اگر مکتسب باشد واصطلاح صوفیہ آنرا حکمت نگویند بلکہ علم وفضیلت
نامند واگر ان علم بطریق وہب بر دل شخصے واقع شود آنرا حکمت نامند وآتینا ہ الحکمۃ وفصل الخطاب
وکلا آتینا حکما وعلما وخواہ آن علم متعلق بعقاید باشد یا باعمال یا باخلاق واین معنے ہم مخصوص
بہ انبیا نیست ولقد آتینا لقمان الحکمۃ ان اشکر للہ بعد ازان آیہ واذ قال لقمان لابنہ تا آخر رکوع
بیان بعضے از حکمت ایشان است آرے ازین باب ہر چہ بوحی آید آن مخصوص بانبیا است
وسہو واعم است نبی وغیر نبی دران شریک اند ولہذا در حدیث شریف وارد شدہ انا دار الحکمۃ
وعلی بابہا ودر روایت مشہور انا مدینۃ العلم وعلی بابہا وقصد مراد از علم در بنجا ہمین معنے است
ووجاہت بمعنے آنست کہ بعضے بندگان خود را حق تعالے بوجہے معاملہ نماید از دفع طعن معاندان
وتہمت ہاے عیوب وحفظ در اصابت بادشاہان واصرار در حق محبوبان ومدیران سے نماید ہمین معنی
در حق دوکس از انبیاے اولے العزم منصوص قرآنی است اول در حق حضرت موسے علے نبینا
علیہ الصلوۃ والسلام ہر گاہ ایشان را بنی اسرائیل تہمت ادرہ وبرص کردند قال اللہ تعالے یا ایہا
الذین امنوا لا تکونوا کالذین آذوا موسے فبرأہ اللہ مما قالوا وکان عند اللہ وجیہا حق تعالے راضی
نشد بہ تہمت ایشان اگرچہ آن تہمت ہیچ مخدور شرعی نداشت دوم در حق حضرت عیسے کہ یہود بر
بر حق بایشان تہمت زنازادگی بر زبان آوردند بسخن آمدن ایشان در حین طفولیت آن تہمت
زائل فرمود قال اللہ فی سورۃ آل عمران وجیہا فی الدنیا والآخرۃ ومن المقربین ویکلم الناس

فی المهد وکهلا الی آخره و اینهمه در حق اکثر اولیا به ثبوت پیوسته اول در حق ابوبکر صدیق رضی
الله عنه که ان الله یکره فوق السموات السبع ان یخطأ ابوبکر فی الارض دوم در حق علی مرتضی
رضی الله عنه که دعا کرد اللهم ادر الحق حیث دار ونگفتند ادره حیث دار الحق و معنی قطبیت باطنه آنست
که حق تعالی بعضی بندگان خود را مخصوص سازد که مهبط فیض الهی اولاً بالذات ایشان باشند و از ایشان
بدیگران منتقل شود گو بظاهر کسے تلمذ و اکتساب از ایشان نکرده باشد مانند آنکه شعاع آفتاب از راه روزنے
در خانه بیفتد پس اولاً آن روزن روشن شده و بواسطه آن تمام اشیای خانه روشن شود و این را قطب
ارشاد نیز نامند بخلاف قطب مدار بالجمله اثبات این صفات اربعه عند التحقیق نه مخالف مذهب اهل سنت
است گو ظاهر بینان از اطلاق این الفاظ تحاشی نمایند و نه مخالف تفضیل شیخین که مجمع علیه جمیع
اهل حق است زیرا که مدار آن تفضیل بر اکثریت ثواب است عند المتکلمین و جائز است که خدای تعالی
بعضی بندگان خود را مخصوص بزیادت ثواب گرداند بر چند فضائل دیگر و صفات کمال در غیر آنها
بیشتر باشد و مصنف کتاب ہمعات قدس الله سره مدار تفضیل شیخین بر تشبه انبیا داشته است و در
است و در رفع شبهات و ترویج دین و نگاهداشتن مردم از بدعت و اجرای جهاد و امر بالمعروف و نهی
عن المنکر و ظاهر است که زیادتی شیخین درین امور اوضح من الشمس و ابین من الامس است و لهذا
قال اکثر المتکلمین التفضیل عندنا بالتوفیق لا بالفضائل فقط **سوال** از مرزا احسن علیصاحب به کتاب
صواعق موبقه در رد مذهب روافض خذلهم الله تعالے که تالیف نصر الله کابلی است بلاحظه شریف
در آمده بانه و بعد از انکه ملحوظ نظر فیض اثر شده باشد فرقے در تصنیف آن و تصنیف جناب افادت
مآب که تحفه اثنا عشریه است چیست و معاندان این دیار خصوصاً روافض خذلهم الله بطریق
ژاژ خائی و بیهوده گوئی خیلے شور و شغب میکنند که کتاب مستطاب تحفه اثنا عشریه ترجمه صواعق
موبقه است هر چند سوال این معنی را مخلصان و فدویان را لاطائل و بیهوده مینماید و از جمله یاوه
البطلان است و هر کس که از مایه علم الهی داشته باشد این خبر را از محکے عنه مخالف خواهد دانست
لیکن بعضے کسان این ناکس را بسیار تنگ کردند لهذا این امر نامرضی را موجب سمع خراشی
جنابعالی انگاشته شد **جواب** از شاه صاحب ممدوح ۔ در وقت تصنیف تحفه اثنا عشریه از کتابهای
اهل سنت که در رد مذهب شیعه و کتب شیعه که در رد مذهب اهل سنت تالیف شده سه قسم بهم رسیده

قسم اول در مجادله این مسئله خاص یعنی اثبات خلافت خلفای ثلثه و رد آن مثل نور الروافض الروافض
و مرافض الروافض و صواعق محرقه و شرح تجرید از طرف اهل سنت و مصائب النواصب و روشهات
الاعور و اظهار الحق و سفینة النجاة از طرف شیعه قسم دوم آن کتابهاست که در مسئله امامت و شروط
آن و موانع آن به تفصیل تصنیف شده مثل بحث امامت در شرح مقاصد و شرح مواقف و طوالع الانوار
و ابطلین از طرف اهل سنت و تصانیف علامه حلی و صد الحق موبقه در رد صواعق محرقه و مقداد از طرف
شیعه قسم سوم آنست که تمام مذهب شیعه را هم در الهیات و هم در معاد و هم در امامت و هم در روایات
احادیث و هم در اصول رد کرده اند مثل ابطال الباطل و صواعق موبقه تالیف نصر الله کابلی از طرف
اهل سنت و منهج الحق علامه حلی و احقاق الحق قاضی نور الله شوستری از طرف امامیه این هر سه قسم
کتب در وقت تالیف تحفه اثنا عشریه موجود و مستحضر بودند در آنوقت ترتیب صواعق بسیار پسند خاطر
افتاده و بهمان ترتیب درین کتاب کلام واقع شد و احقاق الحق نیز بهمین ترتیب دارد و ابطال الباطل
نیز بهمین ترتیب دارد لیکن صواعق بسیار مختصر و خوشنما بنظر آمد بهمان را اختیار کرده شد مگر بحث تولا و تبرا
در آن نبود و شرح حدیث الثقلین نیز در آن نبود و مسئله انکار نبوت و اتحاد که لازم مذهب شیعه است
به شرح و بسط در آن نبود این ابواب افزوده شد و باب مطاعن و جواب آن اصلا در آن کتاب مذکور
نیست و نیز در صواعق اکتفا بر دلائل کلامیه نموده و روایات را از کتب امامیه کمتر آورده در تحفه اثنا عشریه
آن دلائل کلامیه را حذف نموده در تکثیر روایات از کتب امامیه کوشیده شد پس این کتاب را ترجمه
آن کتاب گفتن محض بظاهر ترتیب آن نمی تواند شد مانند آنکه مواقف را از طوالع و مسلم را از مختصر الاصول
ابن حاجب ماخوذ دانند حال فرق واضح شد در هر دو کتاب نظر تامل بکار برده شود تا این خیال بالکلیه
زائل گردد و معهذا اجای طعن معاندان و حاسدان وقتی متوجه فقیر می تواند شد که این فقیر دعوی تصنیف
این کتاب موجب افتخار خود دانسته تقریرا و تحریرا بالقلم زبان یا بزبان قلم کرده باشد معلوم است که
این کتاب را تصنیف حافظ غلام حلیم ابن شیخ قطب الدین احمد ابن شیخ ابو الفیض نوشته ام اگر منظور
خوبی نسبت این کتاب بخود نمی بود خیر اینقدر اخفا بنامهای غیر معروف بعمل می آوردم
العلاوه الاهم هرگز به نسبت این کتاب بطرف خود خوش نمیشوم آری اگر تفسیر فتح العزیز و امثال این
تصانیف را اگر به فقیر نسبت کنند موجب شادمانی خاطر میگردد و نخواسته منظور رد این مذهب بود که مردم

همین این کتاب مردان اعتقاد سست شوند یا ترک نمایند الحمد لله که این معنی حاصل شد و نیز اگر زائل کنند
رد افضل را هرگز جای نیست زیرا که این کتاب اگر بر جمیع مواقع است آخر اثبات مذهب اهل سنت
میکند و رد مذهب رد افضل مے نماید اینها را چه کار از آنکه تفتیش کنند که گوینده کیست جواب باید نوشت
و این طعن جواب نمیتواند شد آرے بعض اهل سنت که آنها را بشهرت این کتاب نسبت با این فقیر
عرق حسد بجوش آمد میخواهند که نسبت با این فقیر درمیان نماند جواب سخن ایشان گذشت که فقیر
دعوی این کتاب نمیکند و فخر خود نمے خواهد منظور فقیر غرض ازین مقدمات سلوک این طریق جدید
برادران اولے الالباب و طالبان راه صواب بود الحمد لله که حاصل شد سوال از شی ذوالفقار علیخان
مبعوث شدن رسول الثقلین جهت هدایت عالم و دعوت اسلام است و نازل شدن قرآن بزبان
عربی برای سهولت فهم و ادراک غوامض آن باهل عرب پس این قرآن جهت سهولت دریافت
اهل عجم و فرنگ و هندوستان و بنگاله و غیره اقالیم و جزائر و نادر که السنه متغایره و لغات مختلفه دارند
کافی نیست بلکه اصلا فهم آنها بعبارت و معانی آن نمیرسد و اند بان اکثری از اقوام اطراف و جبال
با وصف سعی و کوشش تعلم تلفظ کلام الله بصحت او نمیکردند و دعوت اسلام هم در وقت پیغمبر خدا
و خلفای برحق او باکثر از ساکنان اقالیم و اطراف عالم مثل بیگدو نیپال و غیره نرسیده و بعد ازان
نیز سلسله جنبانی دعوت اسلام بآنها نگردید پس اتمام حجت بطور ساکنان دیار عرب بر این اقوام یافته
نمیشود و خدای تعالے بر همه بندگان خود رحیم و منصف است و احدے را زیاده از طاقت او تکلیف نمیدهد
در خصوصیت این قوم که دعوت رسول و خلفای برحق بر ایشان نرسیده و کتاب احکامے جهت سهولت
فهم آنها مدون نگردیده در مواخذه چنانکه مروی است داخل باشند یا نه اگر باشند شبهاتیکه بر این لازم
میے آید مخفی نیست جواب هرچند آنحضرت صلے الله علیه وسلم مبعوث شدند برای ارشاد و هدایت
ساکنان جمیع اقطار و بلدان و جزائر و جبال لیکن بعثت اولے آنحضرت بسوی جن و انس عرب
بود و بواسطه عرب بدیگران یعنے فارس و روم و بواسطه آنها بهندوستان و هند و بلهم جزائر الے الجزائر
و الجبال پس و نازل کردن قرآن اولا بزبان و لغت و اسلوب کلام عرب و اعجاز آنها از معارضه
اش اختیار فرمودن ضرور افتاد تا عرب بخوبی دقایق این کلام را و معانی او را بساکنان عراق و عجم
و خراسان رسانند و آنها بهندوستان و ترکستان رسانند همچنان و اگر رعایت هر قوم کرده قرآن را

بلغت ہر قوم نازل مے فرمودند اختلاف در دین مے شد و باب تحریف و زیادت و نقصان مفتوح میگشت اول کسیکہ قرآن بر او نازل می شد یعنی ذات مطہر آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم ہرگز معانی و لغات اقوام دیگر یا کیفیت مخارج حروف و لہجہ کلام ہر فرقہ نمیدانستند پس تبلیغ آن کلام مجہول اللفظ والمعنی چہ قسم متصور میگردید اگر شخصے عربی نژاد را کتاب پدماوت تعلیم کنند و بگویند کہ فلان کس را برسان ہرگز ازو ممکن نخواہد شد و اگر سالہا مشق کند ہرگز مخارج و لہجہ لغت این کتاب را نخواہد دریافت و اگر کسے گوید کہ چنانچہ تعلیم امی بہ نسبت آنحضرت واضح شد پس خوارق عادات بود ہمین قسم تعلیم مخارج و لہجہ و الفاظ لغت با آنحضرت ۴ بطریق خرق عادت مے شد گوئیم کہ آنحضرت را اتفاق ملاقات با اقوام دیگر در مدت العمر نشد و این معنی در علم الٰہی متحقق بود پس بطریق خرق عادت تعلیم ہر لغت ضالین و راگان مے افتاد نعکہ حکمت الٰہی ہمین وضع را اختیار نمود کہ بوقوع آمد آمدیم بر آنکہ اثبات نبوت آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم برغائبین زماناً و مکاناً غیر واقفین مثل اعجاز قرآن چہ قسم صورت بندد جوابش آنکہ امام رازی و دیگر علمای کلام نوشتہ اند کہ اثبات نبوت آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم در ہیوقت کہ تحمل بعد از آنجناب رو داده اعجاز قرآن نیست بلکہ حالا دو طریق است برای اثبات نبوت طریق اول آنکہ بطریق تواتر کہ در ہر قرن کرور ہا ناقل معجزات آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم مثل اعجاز قرآن و شق قمر و تسلیم حجر و مدد و اطاعت احجار و اشجار و زیادتی در طعام و شراب و سخن آمدن آہو و شتر و گرگ و سوسمار کہ مجموع آنہا در کتب حدیث بعدد سہ ہزار سوای اعجاز قرآن رسیدہ بود نزد ہر قوم ثابت کردہ شود و افادہ متواترات علم بدیہی را از قبیل امور متفق علیہا است پس نزد آنہا بطریق بداہت وجود آنحضرت ۴ و بعثت آنجناب بلکہ احکام شرعیہ متواترہ نیز ثابت خواہد شد بالاتفاق در امور ماضیہ طریق ثبوت علم ہمین است وجود نوشیروان و حاتم طائی و سکندر و خلافت بنی عباس و آمدن سلطان محمود غزنوی در ہند نزد ہندوان بچہ طور ثابت شدہ سوای این بطور دیگر نیست دوم آنکہ گویند کہ حالا احتیاج اثبات نبوت نمانده زیرا کہ آنحضرت ۴ پیدا شدند و للکوکہا کس بسلوک و صحبت ایشان متوجہ بخدا و مشغول بعبادت و اطاعت الٰہی گشتند و مجتنب از معاصی و ملازم تقوے و طہارت و اخلاق نیک و آداب مستحسن پیش گرفتہ و مشغول بعبادت و طاعت و اجتناب از معاصی و ظلم و حسن اخلاق و آداب و حقوق نزد ہر قوم مستحسن و پسندیدہ است و آنرا ہدایت میدانند پس چون آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم

دعوی ہدایت خلق لعہد فرمود آن ہدایت واضح شد پس حاجت اثبات نبوت نماند کہ معنی
نبوت ہمین است ولیس خبر کالعیان بیان واین ہر دو طریق نزد ساکنان جزائر وجبال
وبیابان محقق است اگر بالفرض کسے ازانہا ازین ہر دو طریق محروم باشد حکم او حکم اہل فترت خواہد بود
علے اختلاف المذاہب چنانچہ در کتب احوال مثل مسلم وعضدی مشروح ومبسوط است سوال سیزدہم
اخبار وتواتر وآثار بخوبی ثابت است کہ در ہندوستان ہائے کثیر کہ قوم ہنود آنہا را خالق دیگر
خود ہا دانستہ گذشتہ وراجہائے باشوکت وقوت وخلقت بسیار بودہ اند از پیغمبرش کدام پیغمبر بآن
قوم ہم مبعوث شدہ وکدام کتاب برائے ہدایت آنہا بلغت ہندی یا دیگر نازل گردیدہ یا نہ وبر تقدیر
عدم آن پیغمبر چہ بیست جواب مفاد آیہ قرآنی وان من امۃ الا خلا فیہا نذیر آنست کہ در ہر امتے
ترساندہ گذشتہ است کہ از ارتکاب قبایح واتلاف حقوق بترساند خواہ از انکہ آن ترساندہ
از انبیا باشد یا از علما یا از عاظ یا از اولیا وعرفا واگر از احوال مختلفہ مثل روم وحبش وترکستان وختا
وختن تفتیش کردہ شود ہرگز نشان پیغمبری نمی بینند کہ در آنہا گذشتہ باشد بلکہ مفہوم نبی را ہم
نشناسند اعتقاد عظمت وبزرگی عبادت وزہاد وتارکان دنیا وخلوت نشینان در طبایع آنہا مستحکم
است ومعاملہ حضرت حق با ہر فرقہ مختلف است باختلاف استعدادات آنہا باختلاف علوم فخرہ
آنہا در دیار عرب از زمین تا شام ومصر بیک رنگ ہدایت الٰہی ظہور فرمود انبیا ورسل را مبعوث
فرمود معجزات بردست آنہا آفرید وکتابہائے نازل فرمود زیرا کہ این بلاد آمال علم غیب را اگرچہ
از بعضے بشر بہ بعضے بشر باشد بسبب بعد مکانے یا بعد زمانے بہمین طریق میدانستند کہ قاصدے
بیاید وپیغام زبانی برساند یا خطے ہمراہ خود بیارد وآرے نشان راستی آن قاصد از وطلب میشنیدند
چنانچہ در امرا وملوک وسلاطین حالا ہم ہمین مروج است کہ فرمانے یا شقہ بدست معتبرے خود
میفرستند وبرائے تصدیق او بعض چیزہائے مخصوص از پالکی وفیل وفوج ہمراہ او میدہند لیکن
اہل این بلاد را کہ دیار عرب است طریق ہدایت ہمین طور مقرر شدہ ونبود را چون این طریقہ
معتمد علیہ نبود بلکہ ظہور حضرت حق را در بعض چیزہا وتکلم بزبان حق باصدور افعالے کہ مخصوص
بمرتبہ الوہیت است از خوارق عادات وحکمرانی در مخلوقات نیابت حق میدانستند لہذا بایشان
ہمین وقتیکہ معاملہ واضح شد وپندہا نوشنیدند تمامت در از قیام ہدایت ایشان ہمین اسلوب

ما نا چنانچه از کتاب جوک باشت و رامایین و بهاگوت معلوم میشود تا آنکه بیاس نام شخصے پیدا شد
و باغوای شیطانی تمام مذهب آنهارا برباد داد و شرک و بت پرستی را رائج کرد و بعد ازان همه هنود
مشرک شدند و صورت پرستی پیش نهادند آری باختلاف شرایع باختلاف اقوام مثل کابت و کهتری
و مهاجن از قدیم درانها بود و این معنی هم در شرایع قدیمه ما اصلے دارد چه هر سبط از اسباط بنے
اسرائیل مخصوص باحکامے چند بودند بلکه در شریعت ما نیز بنی هاشم به مصرفیت خمس و حرمت زکوة
و حرمت تقبیل مخصوص اند و تمام قریش باستحقاق خلافت ممتاز و مستثنی کین عرب را خبر نیست لاتقبیل
منهم الا الاسلام او السیف بالجمله اوتار هنود مظاهر حق گرفته باشند خواه از افراد بشر باشند
خواه از شیر و ماهی مثل عصای حضرت موسے و ناقه حضرت صالح لیکن عوام این فرقه بسبب قصور فهم
درمیان ظاهر و مظهر فرق نکرده همه را معبود ساختند و در ضلالت افتادند و همین است حال فرقه ها
بسیار از مسلمین مثل تعزیه سازان و نجادران قبور و جلالیان و مداریان و الله اعلم بحقیقة الحال فقط

سوال از غلام علی شاه صاحب - حضرت سلامت - السلام علیکم ورحمة الله نماز بطرف قبر و تصویر
اگرچه از انبیا باشد حرام است پس استقبال جدر کعبه و حجر اسود و مقام ابراهیم علیه السلام که مشابهت
باطراف قبور دارند چرا واجب کرده اند و حجر اسود که جای تقبیل انبیا است علیهم السلام نسبت
بایشان دارد و مقام ابراهیم که مناسبتے با براهیم علیه السلام پیدا کرده و مے تواند که از انوار خلت
حضرت ابراهیم علیه السلام حظے داشته باشد جدر کعبه مطاف انبیا و ملائکه علیهم السلام است و محل
ورود و برکات مسجود یعنے حضرت حق سبحانه پس باین وجوه استقبال آنها واجب کرده اند لیکن خبر شده
ما باقی است غیر حق پیش کسے سجده چرا باشد بنوا توجروا **جواب** اصل حقیقت اینست که تمام
کعبه قبله مسجود است بنا بر آنکه بیت الله منسوب بجناب الهی است ملاحظه انبیا رسا یقین و بانی
هیچ نیست و لهذا اگر جدر آن منهدم شوند نعوذ بالله منه چنانچه در وقت حجاج بوقوع آمد و یا حجر
اسود دور شود چنانچه در عهد قرامطه بوقوع آمده یا مقام ابراهیم را کسے دور سازد فضاء کعبه قبله است
قبله بودن بر خشت و چوب و سنگ موقوف نیست پس درین صورت هرگز ملاحظه معنی که در ما منتشم
در مطاف فلان نبی یا ولی یا ملک است اصلا درمیان نیست بانیوجه شرک دران جاری نمیشود
بخلاف قبور انبیا و اولیا و تصاویر بزرگان که درانها نسبت بآن بزرگان صریح است و همین است

آنہا استقبال و سجود الیہ میدانند پس فرق واضح شد و جائے اشکال نماند و در مقام ابراہیم چیزے دیگر بجز امامت ابراہیم علیہ السلام اصلا ملاحظہ نیست امام بودن چیزے دیگر است و مسجود بودن چیزے دیگر و آنہم بنا بر استحباب نہ بنا بر وجوب حتے کہ صلے فی ای مقام شاء من المسجد الحرام اجزأتہ الصلوٰۃ و ہو المذہب الاصح چنانچہ در حق کعبہ آمدہ است کہ بیت اللہ است ہمچنین در حق حجر اسود بالخصوص آمدہ است کہ الحجر الاسود یمین اللہ فی الارض یوسیدن او دست بوس خدا است و عظمت او ہمین جہت است چون منسوب بخدا شد بہر کعبہ و جہ مسجود الیہ شدن ہم رسانید آرے این نسبت را نص صریح متواترے باید و آن در غیر کعبہ و بیت المقدس مفقود است و بہمین وجہ گفتہ بودند بنی اسرائیل اجعل لنا الہا کما لہم الہہ و حالا ہیچ چیزے در عالم منسوب بحضرت حق نیست بلا واسطہ الا فضائے کعبہ یا فضائے حجر معلق و آن منسوخ است و این ثابت ہر چہ از منسوبات دیگر مسجود الیہ واقع میشود از قبیل تعاویر یا معابد اسلاف ہمہ منسوب بغیر خدا است بالجملہ فرق بسیار است باندک تامل ظاہر میشود در تفسیر فتح العزیز در آخر سپارہ الم در تفسیر آیت و عہدنا الے ابراہیم و اسمعیل ان طہرا بیتی للطائفین و اول سپارہ سیقول در تفسیر قل للہ المشرق و المغرب یہدی من یشاء الے صراط مستقیم الے آخر الآیات ملاحظہ باید نمود اسرار عجیبہ ظاہر خواہد شد و این قدر تا ل در رفع این اشکال کافی و شافی است کہ ہر گاہ انبیا بطرف این خانہ سجدہ کردہ اند و این حجر را تقبیل نمودہ اند پس نزد آنہا عظمت این ہر دو چیز بچہ وجہ بود اگر بسبب آن بود کہ ہر نبی لاحق تقبیل و سجدہ نبی سابق را ملاحظہ مے نمود پس تسلسل در انبیا و قدیم بودن آن مکان لازم آید و اگر بسبب این نبود محض نسبت بخدا بود حالا ہم ہمین علت موجود است اگر انبیا سابقین میکردند یا سجدہ بالسنت مے نمودند آنہم شریک بودند یا امتثال امر پس امتثال را نیز ملاحظہ این معنی در میان نیست والسلام والاکرام۔ سوال در واقعہ باغ فدک۔ روی مسلم عن عائشۃ ان فاطمۃ بنت رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم ارسلت الی ابی بکر تسال میراثہا من رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم الے آخر الحدیث در بخاری ہم ہست فغضبت فاطمۃ و خرجت معتہ و لم تکلم حتے ماتت و نیز در بخاری ہست من اغضبہا فقد اغضبنی روی مسلم عن عمر انہ قال لعلی و عباس فی حدیث طویل فرایتماہ یعنے ابا بکر کاذبا و اثما

وغادر او خائنا قال عمر واللہ لعلم انہ لصادق وبار وراشد وتابع للحق ثم توفی ابو بکر وانا ولی رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم وولی ابو بکر فرایتمانی کاذبا وآثما وغادرا وخائنا واللہ یعلم انی لصادق وبار وراشد و تابع للحق ومدارج النبوۃ است این روایت وقف محمد بن عبد اللہ بن عبد المطلب بن ہاشم بن عبد مناف ہذہ القریۃ المعلومۃ بحدودہا علے فاطمۃ علیہا السلام وقفا محرما علے غیرہا موبدا علیہا من بعدہا علے ذریتہا فمن بدلہ بعد ما سمعہ فانما اثمہ علے الذین یبدلونہ ان اللہ سمیع علیم جواب روایت اول در صحیح مسلم است وازین روایت ہیچ تقصیر ابو بکر رضی اللہ عنہ ثابت نمیشود زیرا کہ ایشان غیر از روایت حدیث کہ خود از آنحضرت شنیدہ بودند وحضرت علی وحضرت عباس وحضرت عمر وحضرت عثمان ودیگر عشرہ مبشرہ نیز شنیدہ بودند چنانچہ از روایت آیندہ صریح معلوم میشود ہیچ نکتہ وبیان مسئلہ شرعی قباحتے ندارد واز الفاظ خشونت وخصومت وبے ادبی ازین روایت مفہوم نمیشود وبہ خشم آمدن حضرت خاتون رضی اللہ عنہا وترک کلام وملاقات تا چند روز نیز تقصیر حضرت ابو بکر ثابت نمیشود زیرا کہ حضرات معصومین در بعضے اوقات بے تقصیر ہم بخشم میآیند چنانچہ حضرت موسے علیہ السلام بر حضرت ہارون علیہ السلام در مقدمہ گوسالہ پرستان خیلے بخشم آمدند چنانچہ در کلام اللہ منصوص است بر ہمین قیاس خشم حضرت خاتون بر حضرت صدیق باید فہمید علاوہ آنکہ روایت ہر چند لم تکلم حتے توفیت واقعشدہ ودر دیگر روایات اہل سنت و امامیہ رضامندی حضرت خاتون از حضرت صدیق ثابت شدہ وقاعدہ اصول است کہ المثبت مقدم علے النافی امار وایات اہل سنت پس در مدارج النبوۃ وکتاب الوفا بیہقی وشروح مشکوۃ موجود است بلکہ در شرح مشکوۃ شیخ عبد الحق نوشتہ کہ ابو بکر صدیق بعد این قصہ بخانہ فاطمہ رفت ودر گرمی آفتاب بر در بایستاد وعذر خواہی کرد وحضرت زہرا از در راضی شد ودر ریاض النضرۃ نیز این قصہ بتفصیل مروی است ودر فصل الخطاب بروایت بیہقی از شعبی نیز ہمین قصہ مروی است کہ ابن السمان در کتاب الموافقۃ از او ذہبی روایت کردہ کہ گفت بیرون آمد ابو بکر بر در فاطمہ در روز گرم وگفت نمیروم از پیش تا راضی نگردد از من بنت پیغمبر خدا صلے اللہ علیہ وسلم درآمد بر وے علی پس سوگند داد بر فاطمہ کہ راضی شو پس راضی شد فاطمہ امار وایت امامیہ پس صاحب منہاج السالکین وغیرہ از علمای ایشان روایت کردہ اند ان ابا بکر لما رای فاطمۃ

انقبضت عنہ ہجرتہ وتم تکلم بعد ذلک فی امر فدک کبر ذلک عندہ فاراد استرضاءہا فقال لہا
صدقت یا ابنۃ رسول اللہ فیما ادعیت ولکنی رایت رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم یقسمہا فیعطے
الفقراء والمساکین وابن السبیل بعد ان یؤتی قوتکم وللعاملین فقالت افعل فیہا کما کان یفعل
رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم یفعل فیہا فقال ذلک واللہ علے ان افعل فیہا ما کان یفعل
ابوبکر فقالت واللہ لافعلن ذلک فقال اللہم اشہد فرضیت بذلک واخذت العہد علیہ وکان
ابوبکر یعطیہم منہا قوتہم ویقسم الباقی فیعطے الفقراء والمساکین وابن السبیل انتہے عبارت مروبہ
در سراج السالکین ودیگر کتب معتبرہ امامیہ وحدیث من اغضبہا فقد اغضبنی نیز صحیح است
لیکن ہر کہ از لغت عرب فے الجملہ وقوف دارد میداند کہ اغضاب در لغت عرب آنست کہ شخصے
بقول یا بفعل در غضب آوردن شخصے قصد نماید پر ظاہر است کہ حضرت صدیق ہرگز قصد ایذاء
حضرت فاطمہ نداشت بلکہ روایت حدیثے کہ ہمہ عشرہ مبشرہ آنرا از جناب رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم
شنیدہ بودند در بیان مسئلہ شرعی کہ از ان مفہوم بود نمودہ پس مدلول من اغضبہا ہر دو صادق
نیامد وعید فقد اغضبنی نیز در حق او متحقق نباشد کما اذا فات الشرط فات المشروط روایت دوم نیز
در صحیح مسلم است لیکن قصہ کہ در صحیح مسلم ودیگر کتب صحیحہ کہ مذکور است اینست کہ متروکہ آنحضرت
صلے اللہ علیہ وسلم در دست حضرت صدیق بود واز ان حضرت خانون واز واج مطہرات را نخوراک
وپوشاک وحوائج ضروریہ میدادند بعد از ان محتاج بنی ہاشم را ہر گاہ حضرت عمر خلیفہ شدند حضرت
علی وحضرت عباس نزد ایشان آمدند ومتفق اللفظ والمعنی درخواست کردند کہ متروکہ آنحضرت را
بدست ما حوالہ کنید کہ موافق عمل آنحضرت وعمل حضرت ابوبکر وعمل شما دران عمل نمائیم حضرت
عمر ہمین شرط بایشان دادند وگفتند کہ این را تقسیم نہ نمائید ومیراث دران جاری نکنید بعد
چندے حضرت عباس را منظور افتاد کہ این را تقسیم باید کنانید حضرت علی این امر ابا نمودند ومنازعت
بسیار شد تا آنکہ حضرت علی حضرت عباس را بید خل ساختند حضرت عباس حضرت علی را برائے
فیصل این منازعت دانش خویش پیش حضرت عمر آوردند وگفتند کہ اقض بینی من ہذا الاثم الکاذب
الغادر الخائن یعنے خلاص کن مرا از دست این ظالم غدار خیانت کنندہ دروغگو وہمین لفظ
در صدر این روایت در صحیح مسلم موجود است حضرت عمر چون چنین دیدند برائے حمایت

حضرت علی بحضرت عباس گفتند و هر چند خطاب بهر دو کس است لیکن منظور شنوانیدن حضرت
عباس است که اگر حضرت علی درین مقدمه یعنے منع از تقسیم که موہم اجرار میراث است ظالم و
خائن و غادر و دروغگو باشند پس حضرت ابوبکر نیز باعتقاد شما دروغگو ظالم و خاین و غدار
باشند و خدا میداند ایشان صادق و بار و راشد و تابع حق بودند و همچنین من نیز باعتقاد شما ظالم
و غدار و خاین و دروغگو باشم زیرا که ما همه یعنے حضرت علی و حضرت ابوبکر و من در منع از تقسیم و اجرا
میراث شریکیم و بحدیثے که شما همه میدانید تمسک و آن حدیث قابل تاویل و تحریف نیست والا حضرت
خاتون چرا تاویل آن نمے فرمودند پس معلوم شد که این کلام حضرت عمر محض برای شنوانیدن
حضرت عباس بود تا از حضرت علی نالش ننمایند و منازعت نکنند چنانچه همین واقع شد که من
بعد آن متروکه همه در دست حضرت علی ماند و حضرت عباس را در ان دخل نشد تا آنکه مروان
برای خود اقطاع نمود و در لغت عرب بسا اوقات دو کس را در کارے شریک میکنند و منظور
یک کس سے باشد در کلام الله واقع است یا معشر الجن والانس الم یاتکم رسل منکم حال آنکه
رسولان از جن نیامده بلکه از انس آمده اند فقط و نیز در کلام الله واقع است یخرج منهما اللولو
والمرجان حال آنکه مروارید و مرجان از دریاے شور مے برآیند نه از دریاے شیرین و در روایت سوم
که در معارج النبوة است منسوب به کتاب معتبر نیست و الفاظ او نیز خلاف لغت قدیمه اند و بتقدیر
روایت آن صحیح باشد مخالف مذهب امامیه است چه ازان روایت صریح معلوم مے شود که
آن قریه نه میراث بود نه هبه بلکه وقف بود و همین است مذهب اهل سنت که نزد ایشان متروک
آنحضرت همه وقف بود و وقف کننده هرگاه وفات نماید و از طرف خود کسے را از اولاد یا عصبات
متولی وقف نسازد تولیت وقف بوالی آفاق تعلق میگیرد و نه به موقوف علیه چنانچه در فتاوے عالمگیری
مذکور است و ان کان الواقف میتا فوصیه الی من القاضی فان لم یکن اوصی الی احد فالولایة
فی ذلک الی القاضی انتهے پس این روایت که در معارج است مؤید مذهب اهل سنت است
و مخالف مذهب امامیه فرق این قدر است که نزد اهل سنت بر جمیع اهل بیت وقف بود حضرت خاتون
و ازواج مطهرات و محتاجان بنی هاشم همه درین داخل بودند اگر از مصارف ایشان باقی مے ماند
بر دیگر فقرا و مساکین مقسوم مے شد چنانچه در جمیع اوقات همین حال است و ازین روایت خصوصیت

وقف بر حضرت خاتون و ذریت ایشان معلوم مے شود علی ای حال ہر گاہ وقف شد متولی آن
حضرت ابو بکر خواہد بود بحکم ولایۃ الامر چنانچہ ہمین معنے را حضرت عمر خود فرمودہ اند کہ انا ولی صدقۃ رسول اللہ
صلے اللہ علیہ وسلم و ولی ابی بکر اہلبیت نبوی علیہم السلام مصارف این وقف شدہ اند
نہ متولی فقط سوال منشی عاشق علی ملازم حکیم مہدی لکھنوی کہ بالفعل بسبب عتاب حاکم آنجا
در فرخ آباد در سایہ حمایت صاحبان عالی شان سکونت ورزیدہ است اختلاف در مسائل اصول
دین فیما بین مجتہدین اربعہ مذہب اہل سنت و جماعت در کدام کدام مسائل است با توجیہات
ہر یک ارشاد فرمایند اختلاف در اصول دین ہر گاہ مجتہد اربعہ را با خود ہا در میان است پس چرا
یکے مر دیگرے را از خود ہا بیگانہ نمیدانند بلکہ در ہر چہار مذہب حق دائر میفرمایند ہر گاہ اختلاف در
مجتہدان اہل سنت و جماعت روا باشد ہر چند کہ کتر مسائل یافتہ میشود لیکن چون وجود اختلاف
موجود شد پس اعتراض اختلاف اصول دین کہ بر مذہب امامیہ وارد میشود مرتفع گردید گو در انجا
بسیار اختلاف واقع باشد لیکن شیعہ اثنا عشریہ زمان ما را اختلاف در اصول دین فیما بین مجتہدان
اثنا عشریہ منکر بحث اند و ہمین عدم اختلاف اصول دین را دلیل بر حقیت مذہب خود می آرند
و مذاہب دیگر را از خود بیگانہ میدانند و در مذہب خود مشمول نمیدانند جواب کہ بہمان مجلس مرقوم
گردیدہ و بمعائنہ تحریر جواب سائل متحیر گشتہ مقرر ایمنی شد کہ مثل مولانا صاحب کسے عالم دین
زمانہ نیست علمای اہل سنت و جماعت در اصول ثلثہ دین اختلافے ندارند مگر در بعض متفرعات
اختلاف لفظی فیما بین اینہا واقع است و بایں اختلاف سہ فرقہ شدہ اند اشعریہ ماتریدیہ و حنابلہ
و اصل اینست کہ علمای اہل سنت را حق تعالے دو چیز عطا فرمودہ یکے ذہن رسا کہ بسبب آن
بغور سخن میرسند و منجمد بر الفاظ نمیشوند دوم انصاف و قلت حسد کہ بسبب آن کلام ہر قائل
را بر محمل نیک حمل مے نمایند و حتے المقدور تکفیر و تضلیل نمیکنند مثلاً ماتریدیہ قائل شدہ اند بہ کہ صفت
نامیہ کہ آنرا تکوین میگویند و آن صفت قدیم مے انگارند و اشعریہ صفت تکوین را اعتبار کردہ اند
و مے فہمند کہ از تعلقات قدرت و ارادہ این صفت حادث میشود چنانچہ تعلقات ہر صفات
حادث اند انہم حادث است پس کلام ماتریدیہ را کہ قائل بقدم ان صفت اند حمل میکنند
بر قدم میرسد بر آن کہ قدرت و ارادہ اند و تضلیل و تکفیر نمے نمایند و ہمچنین است حال خلافیات

دیگر کہ فیما بین این ہر سہ گروہ واقع است مثلاً اشاعرہ و ماتریدیہ میگویند کہ کلام اللہ غیر مخلوق است و مراد ازان کلام نفسی است نہ الفاظ زیرا کہ حدوث الفاظ کہ کیفیات اصوات غیر قارہ اند بدیہی است و انکار بدیہی نتوان کرد۔ بلکہ میگویند کہ الفاظ ہر چند کیفیات اصوات غیر قارہ اند اما عدیم القرار بودن اینہا در وجود تلفظی است و اینجا یعنے در الفاظ وجود نیست۔ دیگر در متخیلہ سامعین وان وجود بطریق تجدد والامثال قرار و دوام دارد مثلاً گلستان شیخ سعدی را بہمان وجود توان گفت کہ از مدت ششصد و سی سال موجود است یعنے بہمین الفاظ مثلاً مرخدای را تا آخر اولاً در متخیلہ شیخ سعدی لباس وجود پوشید باز در متخیلہ سامعان دیگر و ہلم جرا الے یومنا ہذا پس کلام لفظی الٰہی را در علم الٰہی نامند کلام نفسی قدیم گوئیم ہیچ انکار بدیہی لازم نمے آید بلکہ عموم نص کلام اللہ غیر مخلوق را از ظاہر صرف کردن و بر کلام نفسی محمول داشتن بعید از فہم است اشعریہ و ماتریدیہ دانستند کہ سخن حنابلہ راہ بدیہی دارد البتہ از تکفیر و تضلیل نباید نمود اشعریہ میگویند کہ حسن و قبح در افعال بمعنے ایجاب ثواب و عقاب ذاتی افعال نیست والا نسخ در شرع جائز نمیشد لان بالذات لا یختلف ولا یتخلف و ماتریدیہ میگویند کہ افعال را قبل از وجود شرع حکمے نیست از وجوب و حرمت چنانچہ معتزلہ میگویند اللہ در نفس فعل چیزے ہست کہ مقتضی وجوب است مثل نماز کہ مشتمل بر مناجات معبود است و چیز یست کہ مقتضی حرمت است مثل زنا کہ موجب اختلاط انساب و از بسکہ شارع حکیم است حکم او جزافی نیست آنچہ قابل وجوب است او را واجب ساختہ است و آنچہ قابل حرمت است او را حرام ساختہ است آرے حسن و قبح بعضے افعال بقول ناقصہ ما مدرک نمیشود باین جہت اشعریہ انکار حسن و قبح ذاتی افعال بعمل نمودہ اند تا عوام بقول ناقصہ خود در میدان پر خطر جولان نکنند و از جادہ ایمان بیرون نروند و الیہ اشار سیدنا و مولانا امیر المومنین علی بن ابی طالب کرم اللہ وجہہ حیث قال لو کان الدین بالرای لکان باطن الخف اولے بالمسح من ظاہرہ پس اشعریہ قابل تکفیر و تضلیل نیستند و ہمچنین جمہور متکلمین صفات حق تعالے را زائد بر ذات مے شمارند و میگویند اثبات قدما مار مستقلہ یعنے ذوات متعددہ کفر است و اثبات قدم یک ذات و تبعیت آن ذات قدم صفات آن ذات اصلا کفر نیست و علما ما ورا النہر از اثبات قدما مار متعددہ و توصیفات متعددہ احتراز کردہ صفات را لا عین ولا غیر و انستہ اند زیرا کہ اگر عین گوئیم نفی آنہا لازم مے آید مذہب معتزلہ و فلاسفہ میشود و اگر زائد گوئیم

نفی غیریت پس طعن بر شیخ مخالفان باثبات قدما رسعدده میشود باین جهت نفی عینیت و غیریت کردند
و جمهور متکلمین فهمیدند که مراد از نفی غیریت مستقله است چنانچه ما میگوییم نه انکار آن صفات و لهذا نفی
عینیت هم کردند حالانکه نفی عینیت نفی حقیقت ست و نفی حقیقت چیزے را از چیزے مفسط ظاهر است
و همچنین علمار ماتریدیه میگویند السعید قد یشقی و الشقی قد یسعد و اشعریه میگویند السعید من سعد فی بطن امه
و الشقی من شقی فی بطن امه هر دو فریق بغرض فریق دیگر غیبه و تکفیر و تضلیل یکدیگر را بنا ساخته اند زیرا که
یک فرقه انجام را نظر کرده و فرقه دیگر وسط را نیز اعتبار کرده به تبدیل شقاوت و سعادت قائل
شده و همچنین است حال اختلافے که در ایمان واقع است الایمان هو التصدیق فقط و الاقرار
کاشف عن التصدیق او هو التصدیق و الاقرار و العمل بمعنے ان العمل من کملاته جمهور محدثین
از شافعیه و مالکیه و حنابله قائل باخیر شده اند و حنفیه قائل باول و لهذا این فریق جزم نمیکنند بایمان
خود و میگویند که انا مومن ان شاء الله و حنفیه میگویند انا مومن حقا زیرا که در کمال ایمان که عمل است
شبهه است که هست یا نیست و در نفس ایمان که تصدیق است هیچ شبهه نیست و علے هذا القیاس
و آنچه اثنا عشریه میگویند که در فرقه ما اختلافے نیست در اصول دین همچنین است و رجال ماتریدیه
و رجال اشعریه که فیما بین خود با اختلاف ندارند پس جاے قبح نیست معهذا فیما بین اثنا عشریه
نیز در بعض اصول اختلاف است و منه القول بالبدا و المراجعة حتے انکره بعضهم و قول بحذف
بسیارے از کلام الله که جمهور اثنا عشریه بآن قائل اند و در کتاب اعتقادات صدوق ابن بابویه را
انکار برین قول بسیار است و بشدت نفی آن نموده و مثل قول بجبریت قیاس که همه اثنا عشریه
بآن قائل است و دیگران انکار آن مے نمایند و همین جهت اورا ثلث عشریه لقب داده اند
تاهم بسبب این اختلافات تکفیر و تضلیل نمیکنند چه ابن بابویه را بکمال تعظیم پیش آیند و ملقب
به صدوق نموده اند فما هو جوابکم فهو جوابنا فقط سوالات مسطره بیکر که چهار سوال بجواب حضرت ممدوح
فرستاده و در خط خود نوشته بود که جواب این سوالات موافق قرآن شریف ارقام سازند
سوال نکاح دختر صغیر کرده دادن مادر و پدر را جائز ست یا نه جواب این مسئله از چند آیات
کلام الله مستخرج میشود آیه اول و انکحوا الایامی منکم و الصالحین من عبادکم و امائکم طریق
استخراجش اینکه لفظ ایامی جمع ایم است در لغت عام صغیر و کبیر و مرد و زن را گویند و منکحش

کسے است کہ جفت نداشتہ باشد اگر مرد است زن ندارد و اگر زن است شوہر ندارد و پس معنی
کلام اللہ چنین شد مردان بے زن را و زنان بے شوہر را از زمرہ خود لفظ ایم عام شد و دختر
صغیرہ نابالغ نیز دران داخل گشت و این طریق را موافق اصول مدرج فی العموم میگویند آیہ دوم
ویسئلونک عن الیتامی قل اصلاح لہم خیر یعنے سوال میکنند ترا از حال یتیمان کہ صغیر السن و
بے پدر باشند و یتیم در آدمیان ہمان است کہ صغیر السن بے پدر باشد چنانچہ در جانوران
آنست کہ صغیر السن بے مادر باشد و صغیر السن دران معتبر است والا ہر فرد نیز یتیم باشد بعد ازان
مے فرمایند قل اصلاح لہم خیر یعنے بگو کہ اصلاح کار ایشان بہتر است پس معلوم شد کہ در
آنچہ مصلحت یتیم باشد بعمل باید آورد و اکثر اوقات نکاح کردہ دادن یتیم در صغر سن موافق
مصلحت مے باشد خصوصاً نسبے یتیمہ کہ بعد از نکاح نان و نفقہ او بر ذمہ شوہر لازم میگردد و مہر
برائے او مقرر میشود و سراسر منفعت است چون در یتیم جواز نکاح کردہ دادن ثابت شد باوجود
آنکہ قرابت قریبہ ندارد پس در حق دختر کہ نہایت قرابت قریبہ دارد اصلاح حال مہم تر مینماید
البتہ نکاح کردہ دادن جائز خواہد بود این طریق را موافق اصول قیاس بالاولے و دلالۃ النص
گویند مسئلہ دوم اگر دختر خواہد کہ از غیر کفو نکاح خود نماید امتناع پدر و مادر او را میرسد یا نہ
جواب این مسئلہ از چند آیات کلام اللہ مستنبط میشود آیہ اول در جاہاے بسیار در قرآن مجید
واقعشدہ وبالوالدین احسانا یعنے باید پدر و مادر خود نیکی کنید و قاعدہ عقل مقرر است کہ الامر
بالشئی نہی عن ضدہ یعنے چون حاکم امر فرماید بکردن چیزے پس ضد آن چیز ممنوع میشود
زیرا کہ اجتماع ضدین محال است پس ازین آیت معلوم شد کہ والدین را ایذا نباید داد
زیرا کہ ایذا ضد احسان است در صورتیکہ دختر با غیر کفو نکاح خود نماید والدین را ایذاء کلی بہم
میرسد و عار شدید لاحق میشود پس حرام شد آیہ دوم در سیپارہ پانزدہم واقع است وقضی
ربک الا تعبدوا الا ایاہ وبالوالدین احسانا اما یبلغن عندک الکبر احدہما او کلاہما فلا تقل لہما
اف ولا تنہرہما وقل لہما قولا کریما یعنے حکم کردہ است پروردگار تو کہ عبادت نکنید مگر او را
و با مادر و پدر نیکی کنید اگر برسد بحد پیری یکے از ایشان یا ہر دو ایشان پس متگدل شدہ
باینہا کلمہ اف نگویید و باواز بلند ایشان را زجر مکنید و بگویید برائے ایشان سخنے کہ در وے

عزت واکرام آنہا باشد ازین آیت معلوم شد کہ اہانت شان وعار ملاحق کردن وذلیل ساختن
حرام است وہرگاہ دختر باغیر کفو نکاح خود کند اینہم ایذا اوذلت بابوادین میرسد پس حرام باشد
ووالدین را ممانعت ازین عمل جائز باشد فقط **مسئلہ سوم** اگر شخصے پیش از نکاح بہ پدر ومادر زن
شرط نمود کہ من در خانہ شما خواہم ماند دختر خود را بمن نکاح کردہ دہید بعد ازان در خانہ پدر ومادر زن
آن شخص نماند نکاح باطل میشود یا نہ جواب نکاح باطل نمیشود زیرا کہ مدار نکاح بر دو شخص است زن
وشوہر کہ علاقہ زن وشوی بہم میرسانند پس مساکنت زن باشوہر وشوہر بازن ضرور است پدر ومادر
زن بعد اکمال کردہ وادن دختر از نکاح بے علاقہ میشوند در خانہ آنہا ماندن چہ ضرور است در کلام اللہ
در اول سیپارہ پنجم کہ والمحصنات است واقع شد بعد از بیان محرمات احل لکم ماوراء ذالکم ان
تبتغوا اموالکم محصنین غیر مسافحین یعنے حلال کردہ شد برائے شما کہ طلب نکاح کنید ماورا ایں
محرمات را بخرج کردن مال ہائے خود در مہر وزنان نفقہ لیک دران حالت کہ آنہا را در قید خود آرید
ودر خانہ خود نگاہ دارید تا سوائے شما دیگرے را بران دسترس نباشد محض شہوت رانی قصد
نکنید کہ خفیہ میشود ولیکن باعلان وحاضر کردن شاہدان نکاح کنید پس معلوم شد کہ مدار نکاح بریں
چیزہا است شرطہائے دیگر کہ در فلان خانہ باشد یا بروے نکاح دیگر نکنند یا حرم نگیرد ولغو است
ومعتبر نیست آری اگر ایں شخص با پدر ومادر زن بخوشی خود شرط کردہ است کہ من دختر شما را
از خانہ شما نخواہم برآورد وخود ہم در خانہ شما خواہم ماند بریں معاملہ عہد شدہ ووفا بالعہد حتی المقدور
لازم است اگر بے عذر ازین عہد ہا نقض نماید عند اللہ گنہگار میشود اما در نکاح خلل نمے افتد
در سیپارہ دوم از کلام اللہ واقع است والموفون بعہدہم اذا عاہدوا یعنے مردمان کسانے ہستند
کہ وفا میکنند بعہد خود چون عہدے بندند وقطع نظر ازین آیت در جائے دیگر از کلام اللہ حکم بر کہ
بوفاء عہد آمدہ قال اللہ تعالی واوفوا بالعہد ان العہد کان مسؤلا حکم صریح است **مسئلہ چہارم** جائیکہ قطب بر سر
باشد وگردش فلک روی باشد در قدر شش شش ماہ یا کم ازان باشد در انجا احکام معلوم وصلوٰۃ چیست
جواب حکم این مسئلہ بتفصیل در ہیچ کتاب از کتب فقہ مذکور نیست ودر پنج شش ماہ از علماء ربانیین
بجہت اینکہ این موضع یعنے عرض تعیین مسکن حیوانات نمیتواند شد چہ جائے انسان زیرا کہ
بسبب کمال بعد آفتاب از انجا استیلا بر برودت بحدے میباشد کہ تعیش وبجیات کہ موقوف

بر حرارت عزیزی است ممکن نمیشود پس بحث از حکم صوم وصلوة در انجا عبث دیده اند و مهمل گزاشته
لیکن از کلام الله حکم این موضع هم مستخرج میشود صورتش اینست که آفتاب هرگاه بحرکت خاصه خود
در بروج شمالیه یعنی از حمل گرفته تا آخر سنبله در آید پس نزدسکان ان مواضع در تمام دوره یوم ولیله
غائب نمیشود و بحرکت فلک الافلاک هر روز مداری را قطع میکند مدار هر روزه را دو حصه نمایند
یک حصه را روز اعتبار کرده سه نماز که فجر وظهر وعصر است بتقسیم آن نصف مدار بمقدار اوقات ادای
نماز کنند و نصف دیگر را شب اعتبار کرده اول مغرب ادا نمایند تا اینکه آفتاب بربع آن مدار برسد
نماز عشا ادا کنند اینست حکم صلوة وقتیکه آفتاب در مدارات شمالیه باشد و در نظر سکان انجا ظاهر
باشد و هرگاه آفتاب در بروج جنوبیه یعنی از میزان تا آخر حوت داخل شود پس باندازه وتقدیر
مدارات شمالیه مدارات جنوبیه را احساب کرده مدار بر یوم ولیله تنصیف کنند نصفی را شب و نصفی را
روز اعتبار کنند زیرا که مدار جنوبی و مدارات شمالی متساوی اند تفاوت در انها نیست گو در نظر
به اختلاف اوج وحضیض قدری تفاوت غیر محسوس هویدا شود اما صوم پس حکمش اینست که تحقیق نمایند
از آیندگان مراکب که متصل زمین معمور آمد و رفت دارند که شهور قمریه کدام ماه است وان ماه را
محفوظ داشته سی روز دیگر شهور قمریه را اعتبار کنند هرگاه باین حساب رمضان المبارک در ایام
نصف هر مدار را روز اعتبار کرده روزه بگیرند و نصف آنرا شب اعتبار کرده افطار نمایند طریق
سهل اینست اگر آلات نجوم وتقویم شناسی داشته باشند چنانچه مسموع شده که در بلاد روم
برای شناخت ماه باگهر پال کسی سازند که ازان تشکلات قمریه ماه از اول تا آخر دریافت میشود
پس از روی آن آله رمضان اعتبار کرده داده و دیگر ساعات روز و شب را دریافته موافق ان
روزه دارند و افطار نمایند اگر خواهند منازل قمر را از ابتدای آن ماه دریافته هر منزل را دو قسم کنند
نصفی را روز و نصفی را شب اعتبار کنند و طریق سهل آنست که منطقه بایل قمر بتوسط در جهه از منطقة
البروج میلان دارد پس هرگاه در منازل شمالیه خواهد بود مدار او بر مدوم انجا دایم بظهور خواهد بود
هر مدار را تنصیف کرده صوم وافطار کنند و هرگاه مهتاب در منازل جنوبیه بود و همان حساب منازل
شمالیه را یاد داشته دران منازل بعمل آرند و حکم این مسئله مستخرج است از آیه کلام الله که در
سیپاره پانزدهم واقع است وهو الذی جعل الشمس ضیاء والقمر نورا وقدره منازل لتعلموا

عدد السنین والحساب یعنے حق تعالے آن ذات پاک است کہ گردانیدہ است آفتاب را
درخشندہ و مہتاب را روشن و مقدر کرد برائے مہتاب منازل را یعنی منازل بست و بیگانہ تا بدانید
شما شمار سالہا را و حساب ماہ ہا و دیگر آنچہ متفرع برین دانستن است مثل صوم و صلوٰۃ و حج و
وجوب ماہیانہ و غیر ذلک و در سیپارہ بست و ہفتم در سورہ الرحمن فرمودہ اند الشمس والقمر بحسبان
یعنے آفتاب و مہتاب بحساب مقرر قطع بروج و منازل مے نمایند اگر کسے را شبہہ بخاطر رسد کہ
اوقات نماز بساعات روز و شب مقرر است روز و شب ہر چہ باشد دراز یا کوتاہ پس درینجا
سہ نماز ادا باید کرد و در ششماہ دو نماز ہمچنین صوم در شرع بطول ماہ از اول ماہ مقرر است ہنگام
کہ مہتاب بر شکل تحت القطب بحرکت خاصہ خود طلوع کند روزہ بگیرند و ہر گاہ طرف غروب بیاید افطار
نمایند گوئیم این وضع بچند جہت خلاف مقصود و خلاف آیات کلام اللہ است اول آنکہ اوقات
بر ساعات شب و روز است کہ بحرکت اولے کہ اسرع حرکات است تعلق دارد نہ بحرکت خاص
آفتاب کہ بحرکت خاصہ او تعلق دارد و آیہ قرآنی در سیپارہ نوزدہم واقع است وہو الذی جعل
اللیل والنہار خلفۃ لمن اراد ان یذکر او اراد شکورا یعنے او تعالے آن خدائیست کہ گردانیدہ
است شب و روز را آیندہ و روندہ برائے کسے کہ ارادہ یاد خدا دارد یعنے بزبان یا بدل یا ارادہ
شکر دارد یعنے بجسد و جوارح پس معلوم شد کہ برائے ذکر و شکر خدا ہمین روز و شب کہ تعلق بحرکت
اولے دارند آمدہ در فت مینمایند مقرر است و صوم نیز در شکر داخل است زیرا کہ صائم بدن
خود را بترک خدا برائے خدا مے کاہد و صرف میکند و جہ دوم آنکہ در تمام مدت ششماہ سہ نماز
فرض میشد و در مدت ششماہ دیگر دو نماز ہرگز مقصود از فرضیت نماز حاصل نمیگشت زیرا کہ فرضیت
نماز برائے آنست کہ بندہ بذا صلہ قلیل ساعت بساعت متوجہ بخالق خود شود و عبادت کند تا رنگ
توجہ و عبادت بر روح و نفس او مستولی شود و زنگ غفلت و نکرت دور گردد و اگر در مدت یکسال
پنج بار این قصہ اتفاق افتد اصلا امرے بنفس و روح نمیرساند بلکہ یاد ہم نمیماند و اگر در صوم
ناشششماہ روزہ و تا ششماہ افطار مقرر مے شد در حق سکان آن موضع تکلیف مالا یطاق
لازم مے آمد زیرا کہ در مجرد عادات امتناع از اکل و شرب تا این مدت دراز مہلک است
و آیہ قرآنی بنفی این تکلیف ناطق است در سیپارہ سوم و در جاہاے دیگر ہم واقع است

لا یکلف اللہ نفسا الا وسعہا و نیز در کلام اللہ در سیپارہ دوم در جائیکہ فرضیت روزہ بیان فرمودہ
واقع است کتب علیکم الصیام کما کتب علی الذین من قبلکم لعلکم تتقون ایاما معدودات یعنے
بر شمار روزہ ہا فرض کردہ شد چنانچہ بر پیشینیان فرض کردہ شد تا شما ورزش تقوے بیاموزید
و روزہ ہائے شمردہ شدہ و ظاہر است شمردن روزہ ہا در یک ماہ یا کمتر یک ماہ مے باشد در عرف مشہور است
کہ روزہ ہا بشمار ذکر میکنند دوم و سوم و چہارم ہر گاہ از ماہ تجاوز کند بماہ ہا شمار میکنند یکماہ و دو ماہ
و سہ ماہ و دو نیم ماہ پس معلوم شد کہ روزہ زیادہ بر یک ماہ فرض نیست تا شش ماہ چہ رسد و بعضے
فقیہ منشا نزاع در اینجا شبہہ دیگر بخاطر میرسد بیانش آنکہ در کتب اصول مینویسند کہ سبب وجوب
در نماز و روزہ وقت است و در ارض تسعین چون وقت نماز نباشد یعنے طلوع فجر و زوال
آفتاب و غروب آن ہر روز نباشد پس وجوب چرا باشد زیرا کہ مسبب بدون سبب متحقق نمیشود
وقت را کہ سبب وجوب میگویند بمعنے علامت است در اصل سبب وجوب حکم الٰہی است و حکم
الٰہی را تغیر سببے ہست ہمہ حکمت مقصود است پس در نماز سبب وجوب در حقیقت تنبیہ بذکر
و فکر خالق و دفع غفلت از انجناب است و در صوم کسر نفس بترک مالوفات نامدت و راز و این ہمہ
لازم وجود نوع انسان است ہر جا کہ باشد و موافق قواعد آسانی شرع مبین آن حکم نماز و روزہ
بطور دیگر بر آورد و این آنست کہ مدت شش ماہ روز و شش ماہ شب باشد بحکم جبلت و تجارب شش ماہ
بیدار بودن و مشغول کار و بار بودن و ہمچنین مدت شش ماہ خواب کردن و بے حس و حرکت ماندن
از محالات عادی است لابد در مدت شش ماہ وقت استراحت و خواب از وقت کسب و تلاش
معاش جدا خواہند کرد پارہ را برائے اینکار و پارہ را برائے آنکار معین خواہند نمود پس وقت
تلاش و تردد در حق آنہا روز قرار باید داد و نماز ہائے روز در آنوقت باید گزارد و وقت استراحت
و خواب را در حق آنہا شب قرار باید داشت و نماز ہائے شب را در اول و اوسط وقت باید گزارد
و ہمچنین روزہ و افطار باین طریق بسیار سہل و موافق قاعدہ فقہ کہ عرف و عادت را در
بعض احکام عند الضرورت معتبر میدارند در آیات کلام اللہ نیز اشارہ باصل این مطلب مذکور
است در آخر سیپارہ ہفتم میفرمایند فالق الاصباح و جعل اللیل سکنا و الشمس و القمر حسبانا یعنی
او تعالے شگافندہ روشنی روز است و گردانیدہ است شب را وقت سکون و استراحت و آفتاب

وماہتاب را برائے یادداشت حساب ماہ و سال بلکہ سیارہ ہشتم میفرماید من رحمتہ جعل لکم اللیل والنہار لتسکنوا فیہ ولتبتغوا من فضلہ۔ یعنی از رحمت خود گردانیدہ برای شما شب و روز برائے سکون و استراحت و برائے تلاش معاش و درین عبارت لف و نشر است یعنے شب را برائے سکون و روز را برائے کسب و تلاش معاش ازین آیت ہم معلوم میشود کہ شب در حقیقت وقت استراحت است ہر چونکہ باشد و روز وقت تلاش و تردد است ہر چونکہ باشد موقوف بر طلوع و غروب آفتاب و ماہتاب نیست فقط **سوالات** مولوی جمیل علی۔ ماہی را کہ صیاد کافر صید کردہ باشد و اکل آن چہ حکم است **جواب**۔ حلال است در کتب فقہ مسطور است لاباس باکل السمک الذی یصیدہ المجوسی و حاصل آنکہ گرفتن ماہی در جمیع احکام حکم ذبح ندارد تا آنرا ذبیحہ کافر گمان کردہ شود **سوال** وضو کسیکہ برائے نماز جنازہ کردہ باشد یکے از نماز پنجگانہ بدان وضو گزاردن رواست یا نہ **جواب** رواست زیرا کہ در وضو نیت شرط نیست بہر نیت کہ کند گزاردن نماز بآن جائز است در شمیم کہ نیت شرط است نیز رواست فی العالمگیریۃ تیمم لصلوۃ الجنازۃ وسجدۃ التلاوۃ اجزاہ ان صلے بہ مکتوبۃ بلا خلاف کذا فی المحیط فقط **سوال** نماز گزاردن بر فرش گلیم و نمد و سجدۂ تلاوت رواست یا نہ **جواب** رواست بشرطیکہ پیشانی بران قرار گیرد **سوال** زید بمرض نحال ریح چنان گرفتار است کہ یک رکعت ہم بضبط ریح ادا نتواند نمود پس ناچار ہر نماز وضو تازہ کند و بعد ادائے نماز آنچہ معمول او باشد از منزل کلام اللہ و تلاوت حدیث شریف و صلوۃ طیبات بدان وضو بخواند یا بتجدید وضو بخواند و بعد ادائے نوافل مثل تہجد و چاشت و اشراق و غیرہا نیز برائے ادا معمولہ وضو تازہ نماید **جواب** حاجت تجدید وضو نیست اگر نا قضے دیگر تحقق نشدہ باشد ہمان وضو کفایت میکند **سوال** در فوائد محیط آوردہ کہ شخصے بجناب حضرت رسالت پناہ صلے اللہ علیہ وسلم عرض نمود کہ زید در سفر است و گور مادر و پدر در وطن بمسافت بعیدہ باد موضع نیز معلوم است و او زیارت را مشتاق است چہ کند آن سرور صلے اللہ علیہ وسلم فرمودند کہ خطے کشیدہ بخیال مادر و پدر زیارت آن خط بکند پس درین صورت ساختن تعزیہ تمسک باین روایت اغلب کہ حکم جواز دارد **جواب** این روایت در کفایہ شبیے است چند ان معتبر نیست معہذا در ان روایت ذکر سفر و بعد مسافت نیست فقط

صورت مجہول بودن موضع قبور پدر و مادر مذکور است معلوم را بر مجہول قیاس روا نیست زیرا که
اگر قبلہ مجہول باشد تحری جائز است چون موضع قبور پر نور حضرت امامین معلوم است زیارت تابوت
مصنوع جائز نباشد والا بدین نوع زیارت قبر پیغمبر و حج گزاردن برائے کعبہ مصنوعہ و عرفات مصنوعہ
نیز جائز باشد فقط سوال زیارت تابوت تعزیہ و فاتحہ خواندن بران و مرثیہ خواندن و گفتن و شنیدن
آن و فریاد و نوحہ کردن و سینہ کوبی نمودن و جرح خوردن بماتم حضرت امام حسینؓ چہ حکم دارد
جواب این چیزہا ہمہ ناروا است در کتاب السراج بروایت خطیب آوردہ لعن اللہ من زار بلا
مزار و لعن اللہ من زار شبہا بلا روح و مرثیہ گفتن و خواندن و شنیدن آن بشرطیکہ متضمن تحقیر و
اہانت اہل بیت یا نسبت ظلم و ستم بجناب الٰہی نباشد بخانہ خود باکے ندارد و فاتحہ و درود و صدقات
نیز بخانہ خود مستحسن است و فریاد و نوحہ کردن و سینہ کوبی نمودن و جرح خوردن ہمہ حرام است و در
حدیث است لیس منا من حلق و سلق و خرق ترجمہ یعنے نیست از ما شخصے کہ جرح خورد و گریہ بآواز
نوحہ کند و گریبان درد و نیز در حدیث است لیس منا من ضرب الخدود و شق الجیوب و دعا بدعوی
الجاہلیۃ این ہر دو حدیث در مشکوٰۃ المصابیح است فقط جواب سوال مولوی محمد زاہد خان
شاہجہان پوری ۔ حدیثے کہ مرقوم شدہ بود بملاحظہ درآمد در کتب صحیحہ حدیث موجود نیست
اما در تفاسیر محدثین مثل ابن جریر و ابن مردویہ بروایت ضعیف موجود است و معنی حدیث
بر مذہب اہل سنت کم کسے میداند بموجب فرمودہ سامی نوشتہ میشود اول یک مقدمہ را
خاطر نشین باید ساخت بعد ازاں معنے حدیث خود بخود فہمیدہ خواہد شد مقدمہ اینست کہ
حق دو قسم میباشد حق دایر و حق متعین مثلاً دین و اسلام حق متعین است و مذہب حنفی
یا شافعی مثلاً حق دائر است حاصل آنکہ حق دائر آنست کہ خود ہم حق باشد و غیر او نیز حق باشد
مثل صوم و افطار در حق مسافر کہ ہر دو حق اند و قیام و قعود در نماز نفل و جہر و اخفا در نماز منفرد
و علے ہذا القیاس و حق متعین آنست کہ غیر او حق نباشد مثل اصل نماز فرض چون این مقدمہ معلوم شد
پس باید دانست کہ مراد از حق در سوال مرتضےٰ علی کرم اللہ وجہہ کہ بالحق مراد حق متعین بود نہ حق
دایر و لہذا آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم در جوابش قرآن و اسلام را ذکر فرمودند کہ ہر دو متعین اند
کتب دیگر و ادیان دیگر منسوخ شدہ اند و خلافت حضرت علی ذکر فرمودند و مقید ساختند بقولہ

اذا انتہت الیک یعنی چون خلافت بتو رسد حق متعین گردد زیرا کہ در انوقت از خلفای راشدین
حیز امکان ایشان موجود نبود بخلاف خلافت خلفای ثلثہ چون وقتیکہ خلافت بحضرت صدیق
رسید دایر بود در میان چہار کس زیرا کہ امامت مفضول باوجود فاضل جائز است اگر در انوقت
با حضرت علی یا حضرت عثمان بیعت میکردند جائز بود ہمچنین وقتیکہ بحضرت عمر رسید دایر بود در میان
دو کس و ہر گاہ کہ بحضرت علی رسید دیگر محل خلافت موجود نبود و لہذا ایشان را خاتم الخلفا گویند
و انمی از لفظ اذا انتہت الیک مفہوم میشود زیرا کہ ولایت تا بتک نگفتند و الا مفہوم میشد کہ ولایت
غیر مطلقا حق نیست و ازین لفظ مفہوم میشود کہ مطلق ولایت چون بتو رسید منتہی میشود و تمام
گردد و درین لفظ نیک غور باید کرد و نیز مقدمہ دیگر باید دانست کہ حق دائر را لازم نیست کہ
ہمہ شقوق او متساوی و برابر باشند بلکہ جائز است کہ یک شق او افضل باشد از شق دیگر و در اصل
حقیقت مشترک بات چنانچہ در کفارہ یمین کہ حق دائر است در میان اعتاق و اطعام و کسوت
حال آنکہ اعتاق بالاتفاق افضل است از اطعام و کسوت و کسوت افضل است از اطعام کذا
ہذا واللہ اعلم بالصواب سوالات منشی نجم الحق ۔ نماز حنفی المذہب باقتدا آئمہ ثلثہ
یعنی شافعی و مالک و احمد حنبل رحمہم اللہ جائز است یا نہ جواب نماز حنفی المذہب و ہمچنین
شافعی المذہب و مالکی و حنبلی ہمہ ما جائز است چرا کہ در اصول ایمان اختلافی نیست و از کتب
احادیث صحیحہ و فقہ صحیحہ ثابت است لیکن فی زماننا ہذا بعض علماء ما و ارا النہر بسبب قصور الفہمی
خود و تعصب مذہبی گفتگو میسازند قول او شان مردود است و خلاف فقہ و حدیث بالجملہ خود است
ہرگز قابل پیروی نیست و در کعبۃ اللہ الی الآن نیز ہمین طور جاری است و الا و مذہب اہل سنن و فرقہ فلانیہ چہ فرق معلوم میشد نزد اہل سنن و جمیع فقہاء محققین در ہر چہار
مذہب حق دایر است و این مسئلہ را از کتب اصول مقررہ دیدہ باید گرفت تا کہ اطمینان کلی خواہد شد
کتبہ فقیر عبد العزیز عفا عنہ و کفر عن سیئاتہ سوال دیگر غنی را نان وقف خوردن چہ حکم
دارد جواب جائز است سوال کسیکہ حلال را حرام و حرام را حلال داند عند الشرع حکم او
چیست جواب اگر آن شخص میداند کہ فلان چیز در شرع حرام است باز بجنس اتباع نفس او را
حلال میگوید یا بالعکس پس آن شخص کافر میگردد و اگر نمیداند پس کافر نمیشود سوال زید

و معنی حدیث شریف توجیهات واهیه و کسیکه که منفی بطرف انکار میشود و میکند و هر چه موجب مسایل
فقهی بر وگناه لازم سه آید بیان فرمایند جواب تفسیر قرآن و حدیث را اول علم صرف و نحو و اشتقاق
و لغت و معانی و بیان و علم فقه و اصول فقه و عقاید یعنی علم کلام و علم حدیث و آثار و تواریخ ضروریست
بدون معرفت این علوم در آمدن در معانی قرآن و حدیث هرگز جائز نه و بعد ازین هر صاحب مذهب
تمسک بقرآن و حدیث میکند و در رفع شبهات مخالفین محتاج بتاویل میشود و تاویل قرآن و حدیث
موافق مذهب خود حق میداند و مخالف مذهب خود باطل و میزان در معرفت حق و باطل فهم صحابه
و تابعین است انچه این جماعت از تعلیم آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم بانضمام قراین حالی و مقالی
فهمیده اند و دران تخطیه ظاهر نکرده واجب القبول است پس این صاحب توجیهات رکیکه اگر از
قبیل اول است تهدید و وعید در حق او بسیار است من فسر القرآن برایه فقد کفر و من فسر القرآن
برایه فلیتبوء مقعده من النار و حال قرآن و حدیث یکسان است که هر دو مبنای دین اند و لغت
عرب مشتمل بر حقیقت و مجاز و ظاهر و مأول و ناسخ و منسوخ است و اگر از فرقه ثانی است متبوع است
و اگر بر خلاف قرن اول حمل میکند پس در بدعت او ملاحظه باید نمود و اگر مخالف اول قطعیه است
یعنی نصوص متواتره و اجماع قطعی است او را کافر باید شمرد و اگر مخالف اول ظنیه قریبه الیقین
است مانند اخبار مشهوره و اجماع عرفی گمراه توان فهمید دون الکفر و الا از باب اختلاف امتی
رحمة باید دانست چون تمیز این مراتب بعلم دقیق تعلق دارد ظاهر آنست که اختراع کننده این توجیهات
از قبیل جاهلان است اورا بلزوم و استحقاق جهنم زجر و تشدید در امر معروف و نهی منکر ازین امر
شنیع باز باید داشت و بر عوام الناس تاکید باید کرد که با صحبت ندارند و سخن او را نشنوند و اگر از
فرقه ثانی کسے باشد که مذهب معلوم است مانند رافضی و خوارج و معتزله و مجسمه قبیح مذهب او بر
مردمان آشکار باید کرد و اگر گمراهی خود را در پرده اهل حق وا نماید توجیهات او با عجائب باید
داشت تا حکم آنرا ارقام نموده آید والسلام **سوال** شخصے دعوت شخصے میکند و کارد نمیخورد دعوت
کننده نیز در پیش است غرض او ازین دعوت همین است که از حیله همین سخن مدعو را بخانه خود برده
نام خود را نبرده بتملق و چاپلوسی در پیش آمده سفارش کننده کار مرجو عه را بانصرام رساند چون
بدین سخنان را دریافت نمود اجابت دعوت نمیکند او را میگوید که در کدام کتاب و کدام مذهب

جائز است کہ سنت پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم را مسلمان رد کند و پیروی آن نکند لہذا عرض میدارم کہ
قبول کردن دعوت این چنین کس و مانند آن کہ او از این حیلہ سازی قصد مرید شدن یا تعویذ و
عملیات آموختن دارد نزد شریعت چہ حکم است جواب اگر آن کار دنیوی بر شخص مدعو واجب باشد
خواہ باایجاب خدا مثل تحقیق مسائل فقہ یا تخلیص مظلوم از ظالم مع القدرۃ و مانند این خواہ باایجاب عبد
یعنے سلطان و حاکم مثل فیصل خصومات در حق قاضی و خواندن عرضی ہا در حق منشی و نوشتن شقہ در حق
تحصیل معاملات دیوانی و فوجداری در حق اہل کاران متعلق باین خدمات پس اجابت دعوت نباید
کرد کہ ظاہر دعوت است و در باطن رشوت حرام است قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم ہدایا
العمال غلول و اگر آن کار دنیوی یا دینی بر ذمہ این شخص مدعو واجب نباشد نہ باایجاب خدا
و نہ باایجاب عبد مثل حاکم و سلطان مثل مرید کردن و تلقین اشغال و اذکار کردن و دم کردن
بر مریض و تعویذ نوشتن و نوکر کنانیدن در سرکار امیرے کہ آشنای این مدعو است یا آنکہ
این مدعو از طرف آن امیر مقرر باشد بریں کار چنانچہ بخشی و جماعت دار و رسالہ دار میباشد
بلکہ بمجرد آشنائی و دوستی و مصاحبت توان کرد و مانند رسانیدن حاجت حاجتمندان و
دانیدن صدقات و خیرات و مانند ازیں چیز ہا پس ہیچ باک نیست مدعو را در اجابت و خوردن
طعام جائز است لقولہ علیہ السلام فی حق الرقیۃ بفاتحۃ الکتاب ان احق ما اخذتم علیہ اجرا
کتاب اللہ ہذا ہو المطابق لقواعد کتب الفقہ واللہ اعلم سوال شخصے در حالت نوم و بیخبری
بوقت شب بر بستر خود مے خسپید و ہم در آنجا زن او ہم بر بستر علحدہ در خواب بود قضارا
بدون آگاہی آن شخص مادر زن او ہم در آنجا ہمراہ دختر خود آمدہ ہمخواب گردید و مرد ہر گز در
حالت وقوف نداشت در حالت مستی و شہوت از جای خود برخاستہ دست بر بستر زن خود
بطلب مرد و پا را گرفت آن پای خوشدامن او بود کہ ہمراہ دختر خود مے خسپید آن شخص
نادانستہ زن خود فہمیدہ بود بمجرد احساس پای و ہم آواز آن زن فوراً بشناخت کہ این
پای مادر زن خود است دست برداشتہ پایش بگذاشت بر بستر خود باز گردید حالا مفتیان
ارا سیگویند کہ زن او بر او حرام گردید شخصے افلاس زدہ محتاج و محض بے مقدور بصد حزن و
زنے بدست آوردہ خانہ خود را آباد ساختہ بود حالا چنین حرکت ناگہانی بدون اختیار کہ

درآمد از دبو قوع آن بم خانه اش برباد میرود جواب برمذهب حنفی هیچ علاج این واقعه ممکن نیست
زن این شخص بسبب آنکه مادر او را دست بشهوت رسانید حرام ابدی گشت کذا فی کتب الفقه
اما برمذهب شافعی پس دست رسانیدن مادر زن بشبهه آنکه زن است زن حرام نمی شود
آری اگر صحبت به مادر زن میکرد البته زن حرام میگشت کذا فی کتب الفقه والله اعلم
فائده در مخارج حروف وضروریات قرأت در ابتدای اسلام معمول بود که در رکوع و سجود
میگفتند سبوح قدوس رب الملائکة والروح و الجبروت والملکوت والکبریاء والعظمة بعد ازان چون در سوره واقعه
نازل شد فسبح باسم ربک العظیم حکم شد که در رکوع سبحان ربی العظیم گفته باشند باز نازل شد
سوره سبح اسم ربک الاعلی حکم شد که در سجده سبحان ربی الاعلی گفته باشند اگر کسی را بر زبان
حرف ظا بخوب وجه ادا نشود و قصد و کوشش در ادا کند پس هیچ مضائقه نیست زیرا که در حدیث
صحیح بخاری و مسلم واقع است فرمود پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم هر که ماهر باشد از قرآن یعنی الفاظ
قرآن بر زبان او بسهولت جاری شوند و بمخارج خود برآیند ثواب او نوشته میشود همراه فرشته های
بزرگ نیکوکاران و کسیکه قرآن میخواند و زبان او لغزش میکند در خواندن باوجودیکه آن کس کوشش
کرده باشد در ادای حروف و بران کس شاق باشد پس او را دو ثواب میشود قال رسول الله
صلی الله علیه وسلم الماهر بالقرآن مع السفرة الکرام البررة والذی یقرء القرآن ویتتعتع فیه
وهو علیه شاق له اجران از مشکوة شریف نوشته شد وقال الله تعالی ورتل القرآن ترتیلا ترتیل
در لغت روشن و واضح خواندن را میگویند و در شرع چند چیز در خواندن قرآن ضرور است تا کمال
ترتیل حاصل شود اول تصحیح حروف که بجای ضاد ظا و بجای طا تا نه برآید دوم تحسین و قوف که
وصل و قطع کلام بے محل نیفتد و صورت کلام الهی تبدیل نیابد سوم اشباع حرکات یعنے ضمه
و فتحه و کسره را بایکدیگر امتیاز دادن که یکے بدیگرے مشتبه نشود چهارم آواز را فی الجمله بلند کردن
تا الفاظ قرآن از زبان به سامع وارد شوند و از انجا بر دل برسند و کیفیتے از کیفیات مطلوبه در دل
پیدا کنند مثل شوق و ذوق و خوف و هم پنجم تحسین صوت شیشم ملاحظه شد و مدد در مواقع آن
بسبب رعایت شد و مدد عظمت کلام و جلالت آن نمودار میگردد و در تاثیر ادا میکند اگر در قرآن
امر مخوف مغفرت شنود توقف کند و از خدا پناه گیرد و اگر امر مطلوب و مقصود شنود توقف کند

واز خدا آن مطلب را برائے خود بخواہد واگر در قرآن تعلیم دعائی یا ذکرے فرمودہ اند توقف کند در آن
دعا و آن ذکر را از دل یکبارہ بر زبان راند مقصود ازین چیز ہا تدبر و فہم است و بدون رعایت
این چیز ہا مثل شعر خوانی میشود ہمیشہ فکر میکند کہ آخر سورہ کے خواہد رسید تا زود تمام کند خط بنام
امام شاہ ثانی صاحب گرامی منش امام شاہ جیو سلمہ اللہ تعالے از فقیر عبد العزیز و فقیر رفیع الدین
بعد از سلام مسنون الاسلام واضح باد در قیمہ کریمہ رسید مطالب چند مرقوم بود اجوبہ آن نوشتہ
مے شود یکے آنکہ پیش فقہائے حنفیہ مسح ربع لحیہ فرض است و در حدیث شریف است کہ حضرت
صلے اللہ علیہ وسلم زیر زنخ را ترکردند اگر ربع لحیہ را مسح فرض شد زیر زنخ را ترکردن چہ اعتبار است
جواب مسح ربع لحیہ فرض است و ترکردن زیر زنخ سنت است کہ رتبہ او از مرتبہ اکتفا بر فرض
بزرگتر است زیر زنخ از وجہ خارج است شستن آن بالضرورۃ از فرض خارج است و ہمچنین کث اللحیہ
را غسل جلد مخفی سنت است پس انتفرضیت مسح ربع لحیہ و شستن زیر زنخ تعارض نیست سوال دوم
روز قیامت کہ لقائے حضرت باری جل شانہ خواہد شد چہ طور خواہد شد در تجلی ذات یا صفات
جواب این تقریر در رسالہ دراز بہ تفصیل مستوفی درین باب نوشتہ است کہ اظہار آن درینمقام
طولے دارد اما سخن مختصر اینست کہ متفق علیہ اہل سنت و جماعت است کہ دیدار الٰہی در جنت
بے کیف خواہد بود یعنے بغیر لون و شکل و بعد وجہت تصویر این مقام محققان اہل عقل و کشف بچند
وجہ بیان فرمودہ اند حکیم ابو نصر فارابی در کتاب فصوص خود میگوید کہ انکشاف شئی گاہی بر وجہ
جزئی شخصے مے باشد و گاہے بوجہ کلیہ کہ عنوان یک شخص با اشخاص کثیرہ شود اول را رویۃ
و ثانی را معرفت و ثالث را علم گویند حاصل در وقت تعلق بدن از حق تعالے شانہ قسم ثانی است
و بعد خلع بدن این معرفت ترقی نمودہ بدرجہ اول خواہد رسید این را تعبیر برویت نمودہ میشود
بقدرت الٰہی جلشانہ بہ نسبت آن ذات مقدسہ ہمچنان جرم و لذات در مبصر و بصر پیدا خواہد شد
و این را بجز الابصار در رویت تعبیر نتوان کرد کہ عبارت دیگر شعر بر کمال انکشاف نیست و درین
نقل ہم اندک تغیرے و اصلاح کردہ شد یعنے در کلام شریف ایشان حصول جرم و لذات
در با صرہ نبود و اتفاق علما است کہ نام رویۃ ہمان ادراک است کہ بتوسط حاسہ باشد نہ مجرد
ادراک قلبی و الا این قول موافق تاویل اہل اعتزال میشود بنابران دو سہ حرف درین

زیادہ کردہ شد و انکہ مرتبہ بیشتر دیگر مستفاد میشود کہ در تیہ در شاہد تحقق میشود و بحصول ظل رحمی در
جلیدیہ و از انجا در محبت النور و از انجا در حس مشترک و از انجا بنفس ناطقہ صورت خیالیہ و وہمیہ و عقلیہ تجرید
میکند و در ہمین رتبہ تنزل میکند کہ عالم عقلی بواسطہ وہم و خیال بحس مشترک تنزل میکند و شبیہ
جانات ابصار حاصل میشود و اما چونکہ تا جلیدیہ تنزل نیست ابصار حقیقی نتوان گفت و در ان جہان
کہ نفوس مقدسہ مطمئنہ گشتہ کمال اتصال بجناب صمد رہبر میکند اشعہ نورانی آن ذات مقدسہ
بر قوت عقلیہ و وہمیہ پرتو میزند و از انجا بر خیال و حس مشترک تنزل میکند و بسبب شیوع نفس الہی
بہ قوت مدرکہ انسانی رفع موانع نوم و تعطل حواس در مجمع النور و جلیدیہ نیز میزان خواہد کرد ہمچنانکہ خیالات
در ین جہان در جہت و مکان نیست آن معاینہ حقیقت نیز در جہت و مکان نخواہد بود و دیگر گفتہ است
کہ در حدیث شریف انچہ در باب رویت وارد شدہ بر نفی جہت و سلب لوازم جسمیت ایمای نمیدہد
اینقدر است کہ آن تجلی خبارتی صورتے از سایر مظاہر بدو وجہ امتیاز میدارد اما از سایر مخلوقات
کہ نیز مظاہر صفات انجناب اند پس بآنکہ ظہور ذات در ان مقام بعنوان الوہیت است و در سایر مظاہر
بعنوان خلیفہ و انواع کائنات چنانچہ از ناحضرت کلیم ندای انی انا اللہ لا الہ الا انا سر میزد و اما از
سایر تجلیات صوری و خیالی و حسی این جہانی پس بدین وجہ است کہ ظہور ذات مقدسہ در ان
مقام بصورتے میان صور کائنات معلومہ و مقرون بچیزے از عظمت و کبریائی و نور و بہا و جمال
و صفا و شمول کمالات ذاتی و اسمائی خواہد بود کہ حوصلہ ناظر اکمل و اشرف را از ان در وہم و عقل
خود گنجایش ندارد و بر اکثر از ان در تصور آوردن نمے تواند و انچہ اہل سنت نوشتہ اند کہ رویت
انجہانی بے کیف است برای دفع اشکالات متنزل از ثبوت لوازم جسمیت گفتہ اند چون حقیقت تجلی
دریافت شود جملہ اشکالات از ہم مے پاشند و معہذا بعضے اکابر میفرمایند کہ نفس را بہ سبب
استغراق قوی در مشہود حق احساس ہیچ غیر از زمان و مکان و جہت و وجود خود و غیر خود نخواہد بود
ہمین را معاینہ بے جہت و شکل و لوازم جسمیت میتوان گفت بالجملہ ہمچنان کہ گفتہ مے شود
کہ زید و عمر را حاضر بحا دیدیم و حال آنکہ سوائے بعضے اعراض ایشان ندیدہ ایم ہمچنین
مسامحہ تعبیر در شاہد کہ موضوع لہ لغوی لفظ رویت است جاری باشد در غائب بدفع آن چرا
باید کوشید و چرا التزام باید کرد کہ کنہ ذات صرف از تعلق فہم و ادراک مبرا است در قید احساس

وابصار اقتدارے این رویت در حق خواص وعوام بسه وجه مختلف میشود یکے بحسب قرب وبعد و دیگر بحسب قلت وکثرت حجب و دیگر بسبب زیادتی معرفت وصفات وکمی آن کہ در دار دنیا مکتسب شدہ وتائید اینست کہ شبہ نیست کہ بدن ارضی را بہ نسبت روح حیوانی در وجدان مثل ذات مقدسہ حجاب زیادہ تر است وروح حیوانی ہمچنین بہ نسبت عالم مثال سفلی کہ مقام جن وشیاطین است وعالم مثال سفلی را بہ نسبت عالم مثال علوی کہ مقام ملائکہ مقربین است چون بعالم مثال ترقی نماید صورت ہمان عالم اکتساب کند وبدان او حکم ارواح ملوبہ پیدا کند انچہ در ینجا غیب است آنجا شہادۃ گردد واشرقت الارض بنور ربہا وحقایق اعمال وہیاکل ملائک واحوال جنت ونار معائنہ شود لاجرم اعظم تجلیات الٰہی را کہ کارخانہ تدبیر وفیضان قضا وقدر ونزول تدابیر امر بر انبیا وصدور امر ونہی ملائکہ از انجاست بحسب مراتب اتصال نفس آشکارا گردد ومتجلی شود وچون بدین جہت قوای روح مطلقہ آن واردات گردد یقین است حالت معائنہ بصری حاصل خواہد کرد واللہ اعلم بالصواب

سوال سوم آنچہ نوشتہ اند کہ ذات حق الآن کما کان است ودر اکثر ادعیہ مے آید سبحان من لا یتغیر بذاتہ ولا بصفاتہ بحدوث الاکوان وحق تعالے با ینقدر ظہور مخلوقات در ذاتش وصفاتش تغیر نیاید در فہم نے آید جواب مثال ظہور کائنات از حق سبحانہ وتعالے ولہ المثل الاعلیٰ من کل ما یفہم ویدرک ظہور صور در آئینہ است آئینہ را ذاتے است کہ جرم معین است وصفاتے است خارجہ لازمہ از قدر وشکل ورنگ وشفافی ونشیب وفرازی در سطح ومانند آن وصفاتے است خارجیہ عارضیہ مانند برگشتن روی او از غرب بشرق واز زمین بہ فلک پس تغیر در قسم صفات در طرف حصول جوہر آئینہ حاصل است واما صورت منتشر آئینہ دران مطلقا در انطرف حاصل نیستند نہ بظہور وخفای آنہا در ذات وصفات آئینہ تغیرے مے افتد اگرچہ ہزاران ہزار صورت نیک وبد وپاک وناپاک در وے نمودار گردد واللہ اعلم سوال چہارم کافران بزور خود بر ملک تصرف یافتند ومدت مدید ملک مذکور در تصرف آنہا ماند پس ملک مذکور را در کدام وقت وعرصہ مالک میشوند وکدام شرائط است کہ داون ایشان از ان ملک وہبہ کردن از ان ملک در حق کسے حلال شود واگر ہمین صورت مسلمانان متصرف شوند وکسے بدہند گرفتن آن روا باشد یا نہ سوال پنجم اگر کفار بر اشیاء منقولہ متصرف شوند

وبعضے بدہند گرفتن آن روا باشد یا نہ جواب اگر کفار بر اشیاء منقولہ متصرف شوند چون بدار خود
ببرند مالک میشوند اما چون بر ملک متسلط میشوند پس آنگاہ این ملک دار الحرب کے میشود اختلاف است
بعضے میگویند کہ دار الاسلام ہیچگاہ دار الحرب نمیشود اگر بدار الحرب متصل گردد دار الحرب میشود
وبعضے میگویند کہ مادام کہ یک شعار از شعار اسلام بوجہ اعلان ظاہر باشد دار الحرب نمیگردد چون ہمہ شعار
اسلام موقوف گردد دار الحرب میگردد وبعضے میگویند کہ اگر یکے را از شعائر اسلام موقوف سازند دار الحرب
میشود اما اصح وارجح آنست کہ مادام کہ حرب قایم است و مسلمانان از استخلاص آن ملک عاجز گردیدہ منقاد گشتہ
اند و استیلاء کفار بحدے نشدہ کہ ہر جنبرا از شعائر اسلام کہ خواہند موقوف سازند و مسلمانان را
استیمان ایشان اقامت دارند و بر املاک خود بے اذن ایشان متصرف اند آن ملک دار الاسلام
است و دار الحرب نشدہ و تصرفات عارضی ایشان معتبر نیست و بعد تسلط اسلام ان تصرفات ہمہ باطل
خواہد بود و چون مسلمانان از جنگ برگردند و منقاد شوند گو کہ فکر جمع اسباب در دل داشتہ باشند اما از منقاد
در مانند و اقامت مسلمانان باستیمان ایشان گردد و تصرف بر املاک خود باذن ایشان کنند و
جریان شعائر اسلام از راہ بے تعصبی ایشان باشد نہ از روی قوت مسلمانان آن ملک دار الحرب
میگردد و تصرفات ایشان جائز است و ہبہ ایشان جاری و اما غلبہ و تسلط مسلمانان بر بلاد کفار
پس تصرفات ایشان دران ملک جائز است در امور یکہ موافق شریعت اند و در غصب اموال مسلمین
نیست واللہ اعلم بالصواب سوال ششم صلوۃ الوسطے کدام است و فرضا اگر یکے وسطی میشود چہار
نماز باقی مے ماند و تصدیق کمال ازانہا بر میخیزد جواب در صلوۃ الوسطے ہفت قول است تعین
ہر یکے از پنج نماز و مجموع نماز ہا معا قول ششم و مبہم بودن بدستور ساعت جمعہ و لیلۃ القدر
و اسم اعظم قول ہفتم اصح وارجح ہمین است کہ صلوۃ وسطے صلوۃ عصر است و چہار نماز باقی
کمال تقید ازانہا بر میخیزد زیرا کہ تقید صلوۃ وسطے در نفس او نیست بلکہ در محافظت اوقات
است چون وقت مستحب و جماعت و مسجد و اسباغ وضو و مسواک و اذان و اقامت و مزید اطمینان
و کثرت اذکار و مزیت تاکید درین امور از قبیل مزیت افضل بر فاضل ست نہ فاضل بر ناقص و در
ثبوت اینقدر تفاوت خود شبہ نیست واللہ اعلم سوال ہفتم شریعت معلوم است کہ احکام ظاہری
را گویند و بدان مامور ستند و طریقت و حقیقت و معرفت کہ ذکر آن در رسائل مے آید در فہمیدن نمی آید

کہ چہ چیز است جواب لفظ شریعت دو معنی دارد علم و خاص معنی اول ما جاء عن رسول اللہ
صلے اللہ علیہ وسلم فی امور الدین من اعتقاد و عمل و خلق و حال و نیۃ و خصلۃ و غریزۃ و امر و نہی
و معنی دوم آنچہ تعلق بعمل جوارح دارد از عبادات مالی و بدنی و معاملات مالی و بدنی و بیان آن
عہدہ فقہ است و در کتب فقہ مذکور میشود ہمین را مقابل طریقت و اخوات آن میکنند پس آنچہ تعلق
باخلاق و نیات و آداب عبادات بروجہ عزیمت دارد طریقت است و آنچہ تعلق باخلاص و عین الیقین
و تحصیل مشاہدہ و استغراق در آن دارد حقیقت است و آنچہ تعلق بمکاشفہ اسرار اعتقادات دارد
از کیفیت توحید و معیت و قربیت و اسرار محبت و ولا و مراتب ولایت و اولیا و مانند آن ۔ آنرا
معرفت گویند و ہمہ در معنی اول شریعت داخل اند آرے در ہر فنے کاملان آن فن غیر منصوص
را استنباط نمودہ با منصوص ملحق ساختہ شرح و بسطے دیگر دادہ علم جداگانہ استخراج کردہ اند و ہمین
را اسماے نمودہ اند سوال ہشتم معرفت کمال ہر شے بچہ طور میشود زیرا کہ از دیدن و شنیدن و خوردن
معرفت کامل حاصل نمیشود جواب حقایق اشیا ظلال صفات الٰہی اند و ظہور آنہا در خارج
مربوط بعلل اربعہ است فاعلی و غائی و مادی و صوری و ظہور کمال این حقایق بہ ترتیب آثار
مختصہ آنہا است و حصول ثمرات خاصہ بآنہا پس معرفت کمال ہر چیز بالاجمال بہ تجلی ذات
حق است بر سالک در ضمن آن شے کہ این تجلی بعد مشاہدہ کثرت در وحدت در مقام سیر
بالذات فی الاشیاء حاصل میشود و بالتفصیل باحاطہ مبادی و خواص اوست از قوانین حکمیہ
مع تشخیص مبدء تعین و مراتب تنزل آن از قوانین کشفیہ و اگر از محسوسات باشد ادراک
بحواس نیز در تتمیم معرفت حقیقت او داخل است واللہ اعلم سوال نہم قصہ ابلیس کہ در کلام اللہ
وارد است معلوم نیست کہ سوال و جواب او بچہ طور گردیدہ بطور الہام یا بطور دیگر جواب طور
این کلام در نفسیات ہیچ وارد نشدہ اما وجدان چنان در یافت میکند کہ از راہ مالف بود
یعنے این شقی ندائے مے شنید و میدانست کہ این ندا سے حق است و در نفس الامر یکے از
ملائکہ مظاہر قہر کلام الٰہی را ادا مے ساخت کہ این او را نمیدید و نمے شناخت لیکن باید دانست
کہ کفر این ملعون کفر جہل و احتجاب نیست بلکہ کفر جحود و عناد است بیش از لعنت قوت ملکیہ
کہ ہم رسانیدہ بود تلقی از غیب میکرد و ذائل نکردہ اند و سلب ننمودہ تا از الم قبض و فرط تعطش

بیقرار نگردد و قدم در راہ توبہ نہ نہد بلکہ ہمین راہ را بخروج بسخط و عتاب نموده در کسوت امانت
طرد بر پا داشتہ اند امادر جوہر روح او رقیقہ مظلم افگندہ اند کہ گاہے خود را مستحق حبس و گاہے
در لباس استغنا و مایوسی گمان کردہ بقوت طاقات و اسمار مکتسبہ در شیاطین و مردم تصرف
میکنند و ان رقیقہ مظلم را باقرار این ان ہمہ ساختہ خلق را بضلال و جہل و قسوت و تکثر امانی
باطلہ رنگین مینمایند نعوذ باللہ منہ واللہ اعلم سوال دہم مشہور است سجدہ ارواح و از کلام الہی ہمین
قدر معلوم گردیدہ کہ الست بربکم قالوا بلی و تعبیر معلوم نیست کہ بچہ وجہ بود و ساجد بیک سجدہ و دو
سجدہ و تارک آن و مثل امرین مذکورین کدام کس شدند جواب سجدہ درین موقف مروی نیست
مومنین کہ خاتمہ ایشان بر ایمان میشود جواب اقرار نے توقف دادند و کافران بتوقف اما
بعض فقہا میگویند کہ انبیاء و سجدہ کردہ اند و عوام مومنین یک سجدہ و کافران نکردہ شنیدہ این
سخن معلوم نیست آرے در احادیث و آیات گرفتن چہار میثاق معلوم میشود اول از نخبہ
اولوالعزم دوم از سائر انبیا سوم از علماء چہارم از عامہ قال تعالے واذ اخذنا من النبیین میثاقہم
ومنک ومن نوح وابراہیم وموسے وعیسے ابن مریم واخذنا منہم میثاقا غلیظا و جای دیگر فرمودہ
اند واذ اخذ اللہ میثاق النبیین لما اتیتکم من کتاب وحکمۃ ثم جاءکم رسول مصدق لما معکم لتومنن
بہ ولتنصرنہ و جای ارشاد شد واذ اخذ اللہ میثاق الذین اوتوا الکتاب لتبیننہ للناس ولا تکتمونہ
و جای دیگر فرمودہ واذ اخذ ربک من بنی آدم من ظہورہم ذریتہم واشہدہم علے انفسہم الست
بربکم قالوا بلی واللہ اعلم سوال یازدہم۔ در حالت برہنگی کلام حرام است و چون زن و شوہر
فراہم آیند ذکر اللہ ضرور است این او امر فیمابین مباینت دارند جواب در حالت برہنگی کلام
حرام نیست بلکہ مکروہ است و این مکروہ ہم بایکدیگر است نہ مجرد تلفظ بزبان و ذکر اللہ در جای
نتن و نجاست منع است و در شغل جماع نہ و معہذا علما نوشتہ اند کلما ذکر اللہ در بیت الخلاء ہم
در وقت جماع پیش از در آمدن و کشف عورت کردن پس مسنون است مباین و منافات
نیست واللہ اعلم سوال دوازدہم۔ دیدن جناب پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم در حالت منام فرقہ
سنیہ و شیعہ ہر دو در اہلیس میشود و ہر یک الطاف آنجناب بیان میکنند و احکام موافق خود
نقل مینمایند اغلب کہ ہر دو کسانرا افراط کردن در آن جناب خوش نمے آید و خطرات

شیطانی را آنجا دخل نیست این را چه تصور توان کرد جواب مضمون حدیث من رآنی فی المنام فقد رآنی را اکثر علما بتخصیص بصورت مدفونه در روضه منوره نموده اند و بعضے تعمیم کرده بجمیع صور تها که آنجناب از ابتدای نبوت تا وفات در جوانی و کلان سالی و سفر و حضر و صحت و مرض بران بوده اند تواردِ دسنی و شیعی بران صورت احتمال بیش نیست و وقوع آن ثابت نشده و لا نقض بالفرضیات اما تحقیق اینست که دیدن آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم در خواب بر چهار قسم میتواند شد یکے رویای آنهای که اتصال تعین با آنجناب است و ملکے صلے التحقیق که دیدن متعلقات آنجناب است ازین ایشان و سنت ایشان و ورثه ایشان و نسب مطهر ایشان و درجه سالک در متابعت و محبت ایشان مانند آن بصورت آنجناب مقدس در پرده مناسبات که در عین تعبیر معتبر اند و رویای نفسانی که ظهور صورت اعتقادیه خود است که بر لوح خیال منقوش است مثل انتقاش صورت بر کاغذ سے این هر سه قسم در حق آنجناب جایز است و قسم چهارم که شیطانی است یعنے تمثل شیطان بصورت آنجناب همین منتفی و ممتنع است اما در قسم سوم شیطان گاهے آوازے و کلامے تلبیس میکند و در سوے اندازد چون بشهادة بعض روایات که در وقت قرأت سوره نجم وقت سکوت آنجناب شیطان حرف در سیه گفته بعض سامعین مشرکین را شبهه ساخت در عین حیات انیعنی ممکن باشد در خواب چرا ممکن نیست لهذا در شریعت غرا احکام خواب را صحت نمیشمارند در احادیث مشهوره نمے شمارند احیانا اگر از اهل بدعت دیدن آنجناب بصحت رسد ازین قبیل خواهد بود و الله اعلم هموار علما محفوظ کرده باشند والسلام جواب شبهات مشرکین در باب مشیت الهی قوله تعالے سیقول الذین اشرکوا لو شاء الله ما اشرکنا و قوله تعالے ولا یرد بأسه عن القوم المجرمین در نظام شبهه مشرکین راست حاصلش آنکه رد عذاب از قوم مجرمین مستحقین عذاب میتواند شد بیانش آنکه مسلمانان میگویند که هر چیز به مشیت الهی است پس شرک که اعلے اقسام کفر است و تحریم حلال که ادنے اقسام کفر است همه به مشیت الهی است زیرا که اگر مشیت او تعالے متعلق بخلاف آن میشد البته بهمان قسم واقع میشد ما و پدران ما چه قسم شرک و چه تحریم حلال چه سے توانستیم کرد و الا مشیت ما غالب بر مشیت خدای شد و چون شرک و تحریم حلال بمشیت او تعالے شد عذاب بران چه قسم متصور شود که خلاف آن مقدور خلق نیست حق تعالے ازین شبهه بسه طریق جواب فرمود

موافق ترتیب مناظره اول نقض دوم حل سوم قول بالموجب نقض آنست که حق تعالے باجماع مسلمانان
و کافران بسبب امم سابقه را بر شرک و تحریم حلال عذاب فرموده است اگر این عذر واقعی مے بود امتها
چرا معذب میشدند مثل عاد و ثمود و قوم مدین و فرعون و هامان که کفار آن زمان احوال این امم را
بتواتر شنیده بودند بلکه آثار عذاب را دیده و حل آنست که مشیت دفع عذاب نمیکند چیزها است که مشیت
الٰهی واقع میشوند مثل زنا و سرقه و لواطت و قتل و ظلم و بران عذاب شده و میشود زیرا که این مشیت
تابع اراده و مشیت بندگان است تا بر چه اراده کنند موافق آن حق تعالے پیدا میکند آرے مشیت
قاهره که خلاف اراده و مشیت بنده باشد دافع عذاب است زیرا که بنده دران مشیت مثل جماد لایعقل
میشود و فرق چون ظاهر است درمیان کسیکه خود را از بالاے بام اندازد یا در چاه برتابد و کسیکه در
اختیار بلغزش پاے از بالاے بام بیفتد یا در چاه فرو رود برا سے همین فرمودند که هل عندکم من علم
فتخرجوه لنا الخ و قول بالموجب آنست که مسلم داشتیم که شرک کافران و پدران ایشان بمشیت الٰهی
است لیکن تعذیب ایشان نیز بمشیت الٰهی است پس دفع آن نمیتواند شد چنانچه دفع کفر و شرک
نمیتواند شد پس بگفته خود الزام خورند و همین است معنی قول بالموجب در اصطلاح اهل مناظره
که دعوے خصم را مسلم دارند و بگفته او او را الزام دهند و همین است معنی قل فلله الحجة البالغة الخ
اما قوله قل هلم شهداءکم الذین یشهدون ان الله حرم هذا پس در جواب یهودیان واقع است
و متعلق بقوله تعالے ذلک جزیناهم ببغیهم و قوله تعالے یوم یحشرهم جمیعا یا معشر الجن قد
استکثرتم من الانس سابق مذکور رفته است که وکذلک جعلنا فی کل قریة اکابر مجرمیها لیمکروا فیها
و ما یمکرون الا بانفسهم و ما یشعرون بعد ازان قدرے از مکر انها مذکور شده قوله تعالے واذا جاءتهم
آیة قالوا لن نؤمن الخ وعید واقع شده ماکرین را بذلت و رسوائی و قتل و اسر در دنیا حالا مذکور
میفرمایند که روز قیامت همه مکر کنندگان را یکجا حاضر کنند و فرقه جن را که اصل الاصول مکر اند خطاب
فرمایند قد استکثرتم من الانس یعنے بسیار گرفتید شما از فرقه انس یعنے بسیاری از آدمیان
بمکر خود تابع و عابد و مطیع و فرمانبردار خود ساختید تا آنکه در شهوات غرق ماندند و اصلا بخدا
توجه نکردند و فکر آخرت در خاطر ایشان خطور نکرد و چون آدمیان ازین خطاب بوے عتاب خواهند
شمید خود در تابع شدن جنیان بیان کردن آغاز خواهند نهاد و حاصل عذر اینست

که ما بمکر جن و شیاطین ازان جهت فریب خوردیم که ما را تنبیه قریب و مواخذه عاجله بر شرک و معاصی
از طرف شما واقع نشد بلکه مهلت و ناز دادید و باعث اتباع بهره مندی بود جنیان را از آنش که نذور
و قربان از طرف آدمیان بایشان میرسید و انجاح مطالب جزئیه مثل دادن فرزند و مال و چیزهای
دور رسانیدن و از احوال غایبان اطلاع دادن و دفع اعدا نمودن و حاضر شدن در وقت ندا و دعا
از طرف جنیان بآدمیان میرسید و سرعت مواخذه واقع نشد تا آنکه در همین کار و بار عمر را تمام کردیم
و باجل خود رسیدیم و اگر فی الفور بر هر شرک و بر هر گناه تنبیه و تعذیب میشد ما متنبه شده از اتباع
جن دست بردار میشدیم و توبه میکردیم و ندامت مے کشیدیم حق تعالے خواهد فرمود النار مثوکم خالدین
فیها یعنے چون شما دنیای خود را در اتباع جنیان و قبول وساوس شیاطین گزرانیدید در آخرت
هم آتش که اصل ماده جن و شیاطین است مقام شما است الا ماشاء الله یعنے چنانچه در بعض
اوقات در دنیا هم خالی از اتباع جن و شیاطین مے بودید در بعض اوقات خالی از
اتباع جن از آتش بطبیعه زهریر خواهید رسید و هر گاه جزاء کمال موافقت باعمل پیدا کرد ثابت شد
که ان ربک حکیم علیم و این امر مخصوص بفرقه جن و انس نیست بلکه کذلک نولی بعض الظالمین بعضا
یعنے همچنین مسلط خواهیم کرد والی خواهیم نمود بعض ظالمین را بر بعض اگرچه از یک جنس باشند مثل
آدمیان مفسد باهم همین قسم جزا خواهند یافت و گمراه شوندگان انانها بیزار خواهند شد همچنین بعض جن
از بعض بلکه بعض عرب به بعض عرب و بعض هنود به بعض هنود جواب مسئله مس مصحف مسئله مس مصحف
محدث و جنب و حائض و نفساء را مختلف فیه است و اصحاب مذاهب مختلفه حنفیه و شافعیه و بخاری را
اندماجت اعاده نیست لیکن عدم جواز گرفتن مهار شتریکه بران مصحف محمول باشد نسبت بشافعیه کرده
اند در کتب شافعیه موجود نیست ظاهرا شخصے بطریق مبالغه گفته باشد آرے حمل صندوق مصحف و خریطه
که دران مصحف باشد نزد ایشان درست نیست و مذهب بخاری که مرقوم نموده اند در کتاب خود بآن
تصریح ننموده مگر ذکر مذهب ابن عباس که قرأت قرآن مر جنب را جائز داشته اند استنباط میتوان
کرد که مس مصحف نیز او را جائز باشد و الاصل ان همه مذاهب باید فهمید انشاء الله تعالے عقدها همه
حل خواهند شد و استجوابات همه مرتفع خواهند گشت حقیقت اینست که در احادیث صحیحه همین
وارد شده که لا یمس القرآن الا طاهر و در همین حدیث اصل است و در قرأت این حدیث که

لا اصل القرآن لجا الیض ولا جنب ودر حمل ہیچ حدیث وارد نشدہ وہمچنین در کتابت ہیچ حدیث
وارد نشدہ دیگر آنکہ کتابت مستلزم مس است پس حکم کتابت حکم مس باشد یعنے حرمت بخلاف
نظر کہ مستلزم مس نیست وللملزوم حکم اللازم بنا بر قاعدہ عقلیہ حالا باید شنید کہ مراد از قرآن درین
عبارت لا یمس القرآن الا طاہر حقیقت قرآن کہ کلام نفسی است ودال برآن کہ کلام لفظی است
مراد نیست اولا لیکن ستہا لان الاول من صفات الباری جل جلالہ والثانی کیفیۃ قائمۃ بالہوا
پس مراد نیست مگر نقوش دالہ بران یعنے مکتوب وہمین معنے اشارہ کردہ اند مفسرین مثل کشاف
ومدارک جائیکہ گفتہ اند المراد من المس المکتوب پس این عبارت توجیہ است بیان مذہب کسے
نیست آمدیم برآنکہ اختلاف درمیان حنفی وشافعی چہ قسم افتاد بیانش اینست کہ مراد از قرآن
درینجا مصحف است بالاجماع ومس مصحف بالنص حرام شد تفتیش باید کرد کہ مصحف چہ چیز را میگویند
ظاہر است کہ مصحف بلکہ جمیع اسمار کتب بر قدر مکتوب ازان کتب در عرف محصور نیست بلکہ حواشی
آن کتاب ما بین السطور وجلد متصل وغلاف کہ بجلد متصل است ہمہ را مصحف وکتاب مے نامند
پس مس این چیزہا حرام شد واین چیزہا را تبعا حکم مکتوب دادند بنا بر للفرق بین المتصل والمنفصل
مقرر است کہ در ہیچ زمین آنچہ متصل بآن زمین باشد داخل میشود بلا ذکر وآنچہ در معرض انفصال
باشد داخل نمیشود مثل مفتاح وادانی موضوعہ وچار پایہ ہا بخلاف اشجار وعمارات کہ بلا خلاف داخل
میشود پس مذہب حنفیہ درست شد ومس غلاف متجافی خواہ بعلاقہ یا بغیر علاقہ ہمچنین خریطہ
کہ در و مصحف باشد بلا تکلف جائز شد کہ مس این چیزہا مس آن چیز نیست لا عرفا ولا حقیقۃ و
شافعیہ گفتہ اند کہ در عرف چون تعمق نمودہ شود ودقت نظر نمودہ آید در رعایت احتیاط منظور
باشد ظرف شے را گو منفصل باشد حکم شے میدہند پس حمل ہم حرام شد لانہ مستلزم لمس الظرف
وحکم الظرف حکم المظروف ولہذا در عرف مس آوندی کہ در و چیزے محترم باشد جائز نمیدارند
ومقام ادب بلند تر ازین مے فہمند بعد ازان قیاس مساوات درست مے کنیم ومیگوئیم کہ
ظرف الشئی وکذا ظرف ظرف الشئے کہ حکم مانحتہ وقیاس مساوات درینجا صحیح است کہ مقدمہ اصلیہ
صادق است لان ظرف الظرف ظرف لیکن درینجا مغالطہ وارد میشود بر شافعیہ اینکہ محمول بایں
کہ مس جدران خانہ کہ صندوق مصحف نہادہ باشد محدث را جائز نباشد جوابش آنکہ ظرف شے

دو قسم میباشد الاول ما ینتقل بانتقال الشیٔ عرفا و هو الظرف المحسوس به والثانی ظرف لا ینتقل بانتقاله
کالبیت فانه یقال الدرة فی الحقة والحقة فی البیت والدرة فی البیت لکن البیت لا ینتقل
بانتقال الدرة بخلاف الحقة پس این قسم ظرف مختص بآن شے نشده و الا ضافة لا اختصاص فلا
یکون ظرفا مختصا بذلک الشیٔ فلا یحرم مسه لان المحرم مس الظرف المختص به و نیز باید دانست که
فرق است بالاجماع در بیان آنچه الفاظ قرآن دران مکتوب باشند بروجه قرانیت چنانکه آنرا
مصحف بالعین مصحف توان گفت پس مس او محرم است چنانچه یک پرچه کاغذ که بر و یک آیت
قرآن مکتوب باشد یا توبذیکه در و آیت قرآن مکتوب باشد یا روپیه که بر و آیت قرآنی منقوش کرده
باشند پس مس این چیزها همه حرام است نزد حنفیه ایضا و کذا عند الشافعیة زیرا که در انوار مرقوم است
و لا یحرم حمله فی الاستمة و العدل اذا لم یکن مقصودا بالحمل و ان علم بخلاف صندوق که در و مخزن
مصحف نهاده باشد و منشاء این فرق همانست که ظرف الشیٔ ما یکون مختصا بذلک الشیٔ بخلاف ما
یشترک فیه ذلک الشیٔ و غیره و مذهب بخاری از بسکه متروک العمل است حاجت توجیه ندارد و هنوز
چیزے منقح از کتاب او معلوم نمیشود و آرے استدلال او بفرستادن کتاب بسوی قیصر که در و آیت
قرآنی مکتوب بود بر جواز مس جنب یا محدث مصحف را درست نیست زیرا که نوشتن دو آیه در خطے
با در کتابے بنابر قرانیت نبود و الا مس کتاب گلستان که در و آیة اعملوا آل داود شکرا و قلیل
من عبادی الشکور و دیگر آیات قرآن است مس جائز نباشد و همچنین مس خطوط که در مقام تعزیت
انا لله و انا الیه راجعون مینویسند و در مقام شکر الحمد لله رب العالمین مے نگارند کسے را درست
نباشد و بنابر اینست که تفاسیر را بشرطیکه غالب دران قرآن نباشد مس جائز داشته اند اینست
توجیه مذاهب متنوعه و الله اعلم بحقیقة الحال سوال رنگ نور روز چه معنی دارد نور روز که عبارت از تحول شمس است
در بروج جمل هر سال بجهان رنگے چه از بیان مردم و چه از نفلزات و نباتات و حیوانات و طعوم و ایام و ساعات
پس همچنین از رنگها سے برائے هر یکے تشخیص کرده اند و میگویند تصدیق آن اینست که هرگاه نور
جنسی را باین قاعده استخراج کنیم مطابق مے افتد پس باین مناسبت رنگ نور روز مقرر میکنند
نه آنکه فی نفسه داشته باشد و ثانیا آنکه وقت نور روز را برنگ صاحب ساعت و صاحب
طالع ترتیب داده بیان میکنند و این الوان دران کواکب حقیقی نیست اما نسبت کردن

نوروز استعارہ و مجازی است بعلاقہ ظرفیت زمانی سوال ترکان کہ دوازدہ سال را باسم جانوران
تعبیر کردہ اند چہ وجہ است و مرام کہ آنرا سواری نوروز گویند چہ معنے دارد جواب ترکان بحسب
مناسبات تخیلہ این اسامی مقرر کردہ اند اما ظاہر آنست کہ بمجرد اصطلاح است و یا باستقراء
ناقص کہ وقت تسمیہ بدست آمدہ مثل تولد این حیوانات دران سال بیشتر شدہ باشد یا مردم را
میل بصفات مالوفہ این حیوانات افزون گشتہ باشد و تسمیہ مردم آنرا بسواری نوروز محض توہم
واہی است سوال تقسیم بروج دوازدہ گانہ دنامہای آنہا برائے اجزاء سطح فلک است یا برای
جملہ از کواکب کہ بہ بصورت مسمیات ان اسما واقع شدہ جواب اہل یونان اسامی بروج بہائے
اجزاء فلک مقرر کردہ اند کہ بہ تثلیث ہر یک از چہار مربع منطقۃ البروج کہ مابین الاعتدال
والانقلاب حاصل شدہ و در خطوط کواکب و احکام سعادت و نحوست ہمانرا بکار مے برند و
تسمیہ باین اسما بنا بر آن بود کہ اعتقاد مسمین عدم انتقال آنہا بود و متاخرین در انہا
متابعت متقدمین کردند و اما اہل ہند بروج را راس میگویند و بدو نوع اعتبار میکنند یکے در
ضبط ایام و فصول و ظلال باعتبار نقاط و دیگر در ضبط خطوط و احکام سعادت و نحوست بحسب
صور و اول را حساب سائن مینامیند و ثانی را حساب برین و این تفریق حساب فلک واحد لافلک
تامس انسب است اگرچہ اہل ہند موافق اہل فرنگ اعتقاد وجود فلک ندارند بلکہ خلاے انکارند
پس بہ بساطت و ترکیب چہ رسد و اللہ اعلم سوال قال الشیخ محی الدین بن العربی فی فضائل
الشہور ان افضل الشہور عندنا رمضان ثم شہر ربیع الاول ثم رجب ثم شعبان ثم ذو الحجۃ ثم
شوال ثم ذو القعدۃ ثم المحرم و علل بالتعلیلات المتعددۃ و قال الی ہہنا انتہے علمی فی فضیلۃ
الشہور القمریۃ و اما بقیۃ الشہور و ہی الصفر و الربیع الآخر و الجمادان فہی متساویۃ فی الفضائل
فیما یغلب ظنی فانی ما تحققت فیہا لفاضلا فلم یکن لی ان اقول مالیس لی بہ علم و قال فی موضع
آخر انما اختار اللہ من الشہور رمضان لمشارکتہ باسم اللہ تعالے فقد دوران رمضان من
اسماء اللہ تعالے فتعینت لہ حرمۃ بہا ہی بہا علی سائر الشہور انتہے و قال جریان احکام الشریعۃ
علی الشہور القمریۃ دون الشمسیۃ و السؤل من ہذہ الکلام امور ہل الفضائل للشہور کذلک
و ہل رمضان یکون من اسماء اللہ تعالے فما معناہ و ما السر فی اجراء احکام الشریعۃ علی الشہور

القمریۃ دون الشمسیۃ الجواب لایخفی ان نظر التفضیل بین الاشیاء یختلف باختلاف المقاصد
فعند الامراء الفیل افضل من الفرس وعند الغزاۃ بالعکس وعند الزراع البعیر افضل منہما ولاہل التعیش
النعی فاطلبہ افضل منہما جمیعا اذا تمہد ہذا فنقول برکۃ رمضان فی ہذہ الآیۃ برکۃ عامۃ البنیۃ الذی
انزل فیہ القرآن وفیہ تقام فریضۃ الصوم وفیہ لیلۃ القدر بہر کاتہا المعلومۃ وبرکۃ ربیع الاول
بمولد النبی صلے اللہ علیہ وسلم فیہ ابتداء وبنشر برکاتہ صلے اللہ علیہ وسلم علے الامۃ حسب ما
یبلغ علیہ من ہدایا الصلوات والاطعامات معاً وبرکۃ خامۃ نبویۃ والنبویۃ بعد الالہیۃ وبرکۃ رجب
برکۃ خاصۃ للہ وبرکۃ شعبان برکۃ خاصۃ نبویۃ لاہل المجاہدۃ ولملازمۃ النوافل اذہو شہر النبی صلے
اللہ علیہ وسلم والبرکات الخاصۃ بعد العامۃ وبرکۃ ذی الحجۃ برکۃ خاصۃ للہ فی مکان مخصوص
ولکنہا مقصودۃ وبرکۃ شوال وذی القعدۃ کذلک الا انہا وسیلۃ الی الحج المقصود لکن یکون
فی شوال بقایا برکات رمضان دون ذی القعدۃ فلذلک قدم علے ذی القعدۃ وبرکۃ المحرم
اکثرہا کانت فی الامم السابقۃ وما اصاب منہا سید الشہداء من الارتفاع الی درجات الشہادۃ
کان فی صورۃ البلاء والمصیبۃ فلذلک اخرت فضیلتہ ولیس فی الشہور الباقیۃ مزید برکات و
اختصاصات واما برکۃ شعبان فمن جہۃ لیلۃ البراۃ وما فیہا من تقدیر حوادث السنۃ وبرکۃ ذی الحجۃ
حسب ما دل علیہ قولہ صلے اللہ علیہ وسلم ما من ایام العمل الصالح فیہا احب الی اللہ من عشر ذی الحجۃ
یعدل فیہا صیام کل یوم منہا بصیام سنۃ وقیام کل لیلۃ بقیام لیلۃ القدر وبرکۃ یوم العرفۃ
فان صیامہ کفارۃ سنتین ماضیۃ وآتیۃ وفضل المحرم من حیث انہ فاتحۃ السنۃ فالشیخ لم یلتفت
الیہ ومع ہذا فالشیخ حیث بین ہذا الترتیب ہو بنفسہ لاحاجۃ لنا الی التعرض لہ الا لما اشرنا
الی مواضع الخلاف معہ فلیفہم بالتدبر واما تسمیۃ الحق سبحانہ برمضان فقول مجاہد وعسی ان
یکون سمعہ من ثقۃ اذ اسماء اللہ تعالے توقیفیۃ ولعل سبب تسمیتہ ان ہذا اللفظ یشعر بالحر والحرقۃ
والاذابۃ وہی شان من شئون نور اللہ الخاص کما ورد فی الحدیث الصحیح حجابہ النور لو کشف
لاحرقت سبحات وجہہ ما انتہے الیہ بصرہ من خلقہ وحسب ما اشار الیہ جبرئیل علیہ السلام لو دنوت
انملۃ لاحترقت وحسب ان ماروی ان الطور احترقت من سطوۃ التجلی والحق سبحانہ یفعل انوارہ
آثار الحرارۃ فلعلہ لیسمے بذلک رمضان ولکن المشہور المعروف انہ اسم الشہر فقط واما التعلیق الحج

سبحانہ سلسلۃ التکوین من اختلاف الفصول واختلاف الایام واختلاف الظلال بالشمس وتعلیق
سلسلۃ التشریع من الحج والصوم والاعیاد بالقمر فذلک حق لاشک فیہ والسر فی ذلک امران
ظاہر وباطن فالاول ان اختلاف الشہور القمریۃ منوط باوضاعہ الظاہرۃ الاختلاف فی الحس و
الشہور الخمسۃ التی فی باطن الانسان لایخلو عن ظلمۃ تعین الانوار المضیعۃ فی وجہہا وشعاعہا
ولیس ماحیا لانارتلک الظلمۃ الطبیعۃ التی علیہا حفظ ضوابط الشرع دون ظہور شمس الحقیقۃ الماحیۃ
باطلاع الحجب فناسب القمر نظام التشریع والذی یظہر عند التامل ان شرایع النصاری والیہود تبتنی
عبادا تہا اعیادہا ایضا علی الشہور القمریۃ وانما یحفظ المواسم فیہا بالعکس بالشہور واللہ اعلم سوال
مردے مقلد بہ حسن ظن خویش کہ بایکے مجتہد وارد واقتدا بوی مینماید در برخے از احکام شرع کہ قول وی
بکتاب وسنت مخالف است وکافہ علمای دین بایجانب رفتہ اند چہ طور عمل نماید وبروز قیامت از عہدۂ
احکام اسلام چگونہ برآید کہ بر کتاب وسنت عمل نکرد وبر قول کسے کہ مامور باطاعت او نبود عمل نمود نص
صریح وحدیث صحیح بگذاشت وآیات در باب اقتدای پیغمبر فراموش نمود قولہ تعالے واتبعوہ لعلکم
تہتدون واتبعوا الرسول لعلکم ترحمون وما اتاکم الرسول فخذوہ وما نہاکم عنہ فانتہوا بموجب فاسئلوا
اہل الذکر ان کنتم لاتعلمون سوال نمودہ امیدوار جواب شافی است جواب متاخرین از مجتہدان
چند قسم گزشتہ اند جماعہ بودند کہ شمہ از اجتہاد وترجیح داشتند وجماعہ مزاولت علوم دیگر بر کمال
داشتند اما مزاولت علوم شرعیہ از قرآن وحدیث وفقہ کمتر داشتند ایشان خود از اجتہاد واستعداد
عاری بودند وجمع اول بعضے ازان قسم بودند کہ مزاولت فقہ بیشتر داشتند ومزاولت قرآن وحدیث
کمتر این جماعہ نیز از بہرۂ اجتہاد خالی بودند واز جماعہ اولے اکثرے ملکہ استنباط از قرآن وحدیث
نیافتہ بودند اگرچہ در فوائد قیود ورفع اختلافات کتب تحصیلی ملکہ درست بہم رسانیدہ بودند جماعہ اقل
قلیل کہ قدرت در ملکہ استنباط وعبور بر کتاب وسنت ومعرفت اختلافات فقہا بیشتر داشتند
بنابر مصلحتے راہ اجتہاد نسپردند وآن مصلحت اینست کہ مقتضای جبلت مردم است کہ ہر کسے بر
فہم خود نازد وبر مرتبہ کمال دیگرے را اگرچہ اجمالا اعتقاد نماید اما بشہادت وجدان باوجود اعتقاد
امرے در خاطر خود چون افضل را از امثال خود واقران خود نیز قبول نمیکند چہ جای ہم درجہ ہای
خود پس درین صورت اگر یک کس در عصرے شروط اجتہاد بہم رسانید واستنباطات احکام خلاف

سلف بے خود بر یکے موافق استعداد و نوعیہ ناقص دیگر تو سط اراده بے پیمود و اختلاف
سے پیدا کرد اتحاد شریعت در عبادات و معاملات بر ہم میخورد و باب امر معروف و نہی
منکر مسدود بے شد چنانکہ تا رفتہ رفتہ مردم بر چہار مذہب استوار شدند و تقلید ایشان اختیار کرد
نتاد و چند فرقہ پیدا شد و بعد از ایشان تا ایشان ہمہ فرقہ ہا باقی ماندند و مذاہب دیگر منقرض گشت
بنا بریں مسلمت تا حصول شہادت عقل و نقل بر وثاقت فہم و کثرت عبور و صلاح قلب و تو
باطن و بے طمعی و خلوص از ہوا و مزید تقوے چنانچہ ازین مجتہدین مروی گشتہ در خود نیافتند
وقت ذلک در جرح و تعدیل سوائے نقل احوال ایشان مطلقے ندیدند و در سلیقہ فہم عربیہ موافق
لغت قدیم نیز خود را قاصر یافتند از امور بسیار کہ از قرآن مجلس و دقائق مستنبط میشوند خود را
محروم دیدند بنا بر آن راہ اجتہاد مسدود و ساقتند پس حضرات ایشان پیش حضرت رب العزت
ہمین است کہ خداوندا ما اختراع آرا خود مفسدہ ہا دیدیم و در اتباع سلف استحکام دین
و آثار قبول عند اللہ بیشتر یافتیم بنا بران معرفت ناسخ و منسوخ و ظاہر و مأول و مطلق و مقید
بر ذمہ ایشان گذاشتیم کہ مثل ایشان درین امور قوت ندانستیم و ہمین مصالح حالا ہم ثابت
است لیکن با ایں ہمہ قائل شدن بتحریم اجتہاد و مذہب کسے نیست مگر از ہر فرقہ منتسبان تو
لن متروک الوجہ با اہلیہ ابا رنا و در زبان خود ساختہ خیر ایشان چنانچہ از اکثر فقہاے شافعی
استدراکات و تعصبات بر امام خود و فتوی بر مذہب از دیگرے مروی است لیکن حنفیہ
و حنابلہ نبادہ از دیگران راہ تعصب میروند چنانچہ صاحب اشباہ و النظائر گفتہ کہ اگر از ما پرسند
کہ مذہب شما چگونہ است و مذہب مخالف شما چگونہ حالانکہ در اصول میگوئید المجتہد یخطی و
یصیب گوئیم مذہب ما صواب است محتمل خطا و مذہب مخالف ما خطا است محتمل صواب و اگر
در تحقیق باب اجتہاد کوشیدہ شود ہمان خوف موجود است کہ نوشتہ ما را مردمان حجت ندانند
و استخراج مذاہب را کہ از تحلیل و تحریم در شریعت خلل نہ پیوندد از نند و اما کسیکہ حق تعالی او را
قوت اجتہاد و اقعی دادہ بالضرورۃ الوجدانیہ پاے بند تقلید نمے باشد لیکن ہمہ را دعوت مذہب
خود نمیکند چہ ان مذہب خود محل فتنہ میداند باینکار نمے پردازد و بالجملہ اگر کسے ایں وقت ادعا
چنین چیزے را بر خود لازم گیرد ناروا و بر وی رب العالمین مالک یوم الدین شرمندہ نشود اول جرأت فہم

وملکہ تدقیق در استنباط از کتب عربیت وقواعد منطق وضوابط فہم وتکمیل تحصیل درین کتب
دوم فراولت کتاب سنت باوجہ عبور وتدقیق سوم تخلیہ نفس از ہوا وتعطب چہارم اتصال روحانی
پیدا کردن بجناب نبی صلے اللہ علیہ وسلم پنجم تصفیہ نفس از ہیئات ظلمانیہ وعمل فوز ذوقی فرق فہمیدہ
کماہ رواستفت قلبک وان افتاک المفتون باشد اطلاع بر مذاہب فقہا تفتیش احیاناً لازم نیست
نہ مذہب یا رکیک بر کسے روشن نگردد تا باو میل نماید اگر اینہمہ شروط باشد وبمیل اللہ اعلم نیست
وہیچ وا اما آنکہ باین پایہ نرسیدہ اگر خواہد کہ فی الجملہ از ربقہ تقلید برآید وبر مذہب دیگرے بوجہ صحیح مسائل
عمل نماید گوئد کہ قوت اجتہاد نداشتہ باشد واز چند چیز لازم است واین جمع مذاہب را تلفیق گویند
واین را چند صورت است اول آنکہ از روی دلیل حقیقت قول بعضے ائمہ باوجود عبور بر ادلہ مخالفہ
آن ترجیح یافتہ باشد برین تقدیر ہیچ قیدی نیست دران مسئلہ موافق حدیث صحیح غیر منسوخ
ظاہر الدلالہ عمل نماید گوئد کہ در مسایل دیگر مقلد یک شخص باشد دوم آنکہ عملے از اعمال باشد وضو یا
نماز یا صوم یا بابے از معاملات بر طور شخصے بکند ومابقی بر طور دیگرست ودر ہیصورت اگر بعضے
شرط بعض است مانند مسائل حیض ونواقض وضو برائے صلوۃ پس احتیاط نماید در آنکہ عمل مذکور
چنان نشود کہ ہیچ یک درست نباشد اگر بر مذاہب درست باشد این را اخذ بالاحتیاط گویند
واگر بر یک مذہب درست باشد اخذ بالقول گویند سوم آنکہ در باب دیگر تعلق ندارد مانند صلوۃ
وصوم در زکوۃ ومانند نکاح یا بیع در ینجا اختیار است اگر خواہد بعضے ابواب بر مذہب کسے بکند
وبعضے دیگر بر مذہب کسے چہارم آنکہ مذاہب سہل موافق ہوا نفس از ہر مذہبے انتخاب نماید
این درست نیست زیرا کہ از قبیل اتباع ہوا است نہ اتباع امر خدا چنانکہ نوشتہ اند اگر کسے
در باد مشروبات بطور حنفی ودر مطعومات بطور مالکی ودر طہارت منی ونفی تحریم بزنا بطور
شافعی عمل نماید از اشقیا مقرر باشد پنجم آنکہ مذہبے کہ انتقال میکند روایت مرجوحہ آن مذہب
را میگیرد کہ اکثر علمای آن مذہب آنرا متروک داشتہ اند این نیز درست نباشد وبعد ازین ہمہ خلاصہ
ہر کلام آنکہ اگر مسلمانی را بمزاولت علوم عربیہ فہم کتاب وسنت بسلیقہ بے تکلف میسر شود وحدیثے
را بداند کہ محققان فن حدیث حکم بصحت آن کردہ اند واز جملہ فقہای اہل سنت جمعے بران رفتہ
باشند کہ از مخالفت اجماع بیرون آمدہ واز استناد آن بعضے شروح وحواشی دریافتہ باشد

انتظار نسخ آنرا پس آن مسلمان را حق و موکد تر همین است که از هر مذهب که باشد در آن مسئله اتباع
حدیث بکند و در چیزیکه این چنین نص یافته نشود بهر کسیکه حسن ظن داشته باشد تقلید او نماید و درین
قسم حکم واضع شارع را بتوهم آنکه صاحب مذهب در ترک آن حجت داشته باشد نگزارد و باین قدر
مخالفت هرگز از آن مذهب خارج نمیشود چنانچه از ائمه اربعه بصراحت و تاکید ثابت شده است
که هرکه حدیث صحیح را بر خلاف قول ما در یابد بحدیث بکند که فی الحقیقت مذهب ما همین است و چون
چنین نباشد در توهم خلاف آن نسبت سلب ایمان از اکابر لازم می آید گویا دعوی رسالت
مقتدای خود میکنند و دیده و دانسته مقتدا را مجوز مخالفت امر رسول می پندارند نعوذ باللہ من ذلک
و نیز شبهه نیست که عصات هر مذهب باوجود مخالفت صاحب مذهب از آن مذهب خارج نمیشوند
پس باقتدار قول پیغمبر چگونه از آن مذهب خارج شوند و آیا نیکه صاحب سوال در اقتدا بے پیغمبر
صلے اللہ علیہ وسلم ذکر کرده بر همین محمول است و درین امر هیچ کس را عذرے نیست و فی الحقیقت
اگر مقلدان مذهب تفحص کنند می یابند که این بلا در تقلید ایشان از بعدے کشیده که قول هر یکے را
از احاد فقها در مقابل حدیث می آرند و ترجیح میدهند و این از آن قبیل است که علما را پیغمبری
رسانیده شود بلکه بخدای زیرا که در حدیث صحیح ترمذی آمده است که عدی ابن حاتم از جناب نبوت
صلے اللہ علیہ وسلم در تفسیر آیه اتخذوا احبارهم ورهبانهم ارباباً من دون اللہ عرض کرد که یا رسول
اللہ آیا ایشان را بخدائی می پرستیدند و خدائے دانستند فرمودند که نگفته ایشان حلال و حرام
میدانستند گفت آرے فرمودند همین است ارباب گرفتن و ظاهر است که منصب بے تکلیف
و نصب شریعت مخصوص بخداست و نے نص قاطع او کسے را این منصب دادن شرک محض است
نعوذ باللہ منها و نص قاطع مثل اطیعوا اللہ و اطیعوا الرسول و من یطع الرسول فقد اطاع اللہ فاتبعونی
یحببکم اللہ در شان دیگرے وارد نیست و الطاعت او لے الامر محصور است در مباحات چنانچه
فرموده فان تنازعتم فی شیء فردوه الے اللہ و الرسول لیکن عادت مبارک جناب نبوی
صلے اللہ علیہ وسلم چنانکه در لا یصلین احدکم العصر الا فی بنی قریظة و در اختلاف قضاوی خلفاء
اربعه در لفظ حیین و غیر آن معلوم شده است که آرا مجتهدین را در فروع تصویب میفرمودند اگرچه
یکے از دیگرے بصواب نزدیکتر می بود و همچنین کسیکه تصویب مذاهب میکند و این امر التفاتے

اہل ہر چہار مذہب است بہمین وضع اعتراف مے نمایند کہ حق حقیقی دائر است و بعضے مسائل اقرب
است از دیگر بحق رجحان یکے از مذاہب در خاطر کسے نسبت باین ظن معقود مے تواند شد کہ
شاید این حدیث معارضی یا تاویلے داشتہ باشد و آنچہ فقیر نوشتہ است کہ محروم نماند اولا باعتبار
افضلیت و اولویت لہذا ترک رفع یدین میکند و ثانیا بنا بر عدم وجوب است و آنکہ موجب اتہام
رفض و فتح باب نمیبت نشود کہ عوام را کیفیت رفع و اہل حق و اہل باطل معلوم نیست خصوصا افاغنہ
و تورانیان را کہ در ابتدای امر غالب و اکثر بودند و ثالثا اختلاف صحابہ ہم تعیین یکے را ضعیف ساختہ
است **سوال** حضرت سلامت بعد تسلیمات معروض میدارد ارشاد در سیر قدمی چیست و سیر نظری
چیست و این ہر دو لفظ در کلام حضرت مجدد واقع است و بیان فرمایند کہ طریق تلقین طریقہ جذب
چیست و طریق تلقین طریقہ سلوک چیست **جواب** سیر نظری مشاہدہ مقامی بدون یافتن
انوار و آثار آن در خود و سیر قدمی دخول دران مقام و یافتن انوار و آثار آن در خود و لفظ جذب
و سلوک چہار معنی دارد اول گسستہ گشتن رشتہ عقل بصدمہ وارد و ناگسستن آن رغم ظہور آثار
مطلوبیت و محبوبیت در طالب و ظہور آثار محبت و در طلب و مطلوب و این معنی نیز بمضمون یحبہم و
یحبونہ نمیشود مگر بہ محبوبیت لیکن مراد از آثار محبوبیت سبق مشاہدہ است بر مجاہدہ مراد از آثار محبت
سبق مجاہدہ است بر مشاہدہ سوم خرق حجب وجود بفنا و بقاد تہذیب باطن باخلاق صالحہ و
اقوال صالحہ فاضلہ چہارم وقوع سلوک بنوع مصالحہ معاش بوجہے کہ این مصالحہ فوت
نشود این مراتب را فہمیدہ تلقین آن نمودن میتواند شد از کسیکہ قوت باطن دارد و طی مراتب فنا
و بقا کردہ است واللہ اعلم واحکم **جواب** سہ مطالب رقیمہ کریمہ رسید مشتمل بر سہ مطلب بود اول
طریقہ سہروردیہ حضرت مجدد از شیخ احمد السرہندی عن ابیہ الشیخ عبد الاحد عن الشیخ رکن الدین
گنگوہی عن ابیہ الشیخ عبد القدوس گنگوہی عن شیخہ الشیخ قاسم درویش الاودہی عن شیخہ السید
بدہن بہرائچی عن شیخہ السید اجمل عن شیخہ السید جلال المعروف بمخدوم جہانیان بسندین
احدہما عن ابیہ السید احمد الکبیر عن ابیہ السید جلال البخاری عن الشیخ بہاء الدین زکریا الثانی
عن الشیخ رکن الدین ابی الفتح عن ابیہ الشیخ بہاء الدین زکریا عن صاحب الطریقہ الشیخ شہاب الدین
السہروردی و نیز شیخ رفیع الدین امام کہ از اجداد حضرت مجدد اند پیش امام شیخ بہاء الدین زکریا

واز خلفاء ایشان بودند پس محتمل است که ایشان را اجازت خود اجازت این طریقه رسیده
بلکه موروث خاندان ایشان همین طریقه باشد و طریقه چشتیه و قادریه و نقشبندیه از مکتسبات ایشان
و والد ایشان باشد دیگر اعتذار بشغل همه اوست و تحقیق این آنست که مراد تحصیل حالتے است که
لازم اضطراری قلب شود و اختیار رفع آن نماند اگر کسے را اعتقاد معیت و وحدة وجود ثابت است
ملازمت این شغل باین حالت میکشد والا هرگز نمیکشد بلکه همیشه باطنش حکم میکند که این خیال
من خلاف واقع است این شغل صاحب را هرگز نفع نخواهد داد و شبهه نیست که ظهور این معنی خود بجهة
تصفیه قلب لوے واقوی است واز دخلیت تصنع و تکلف بعید تر است و خواجه خرد قدس الله
علیه نوشته اند که مادام شخصیکه معتقد توحید وجودی نیست حصول فنا فے الله و وجود اورا ممکن نیست
در حق منکر او همه فناها و حجب نورانیه است که غیر حق است و تجلیات او همه انوار لطائف و غیره
نه ظهورات حق تعالے و تحقیق توحید وجودی طولے میخواهد مجمل آنکه آیات کلام الله و احادیث رسول الله
صلے الله علیه وسلم معیت و قرب ذاتی صریحا اثبات میکنند و جوابش بآنکه همه مصروف از ظاهر اند
بے امتناع او نمیتوانند شد و اینهمه از خلاف عقل ما است نه از کتاب و سنت چه انصاف است
که منصوصات شرع را بشرعی و مخیلات عقل ناقص خود اشرعی نام کنیم در جامع ترمذی در حدیث
لو دلیتم بحبل الے الارض السابعة السفلی لهبط علے الله و در حدیث ان الله یقبل الصدقة من الطیب
همیشه صریح مے نویسد که مذهب سلف اجرای آن بر ظاهر است بلا کیف بالجمله نفی غیریت
محضه و اتحاد و حدت فے الجمله منصوص است و آواز انی انا الله از آنست و کنت سمعه و بصره
دلیل واضح است و بشرط انصاف از کلام حضرت مجدد نفی وحدت وجود مطلقا ثابت نیست
بلکه نفی بعض اقسام آن اما آنچه در ذهن مستقر مے شود ازاله آن بزودی و تواند و دوام تکرار متوسط
الطرفین دیگر حقیقت ذکر جهر و حق آنست که انکار آن سفاهت واضح است در تلاوت قرآن
جهر صریح است ما اذن الله لشی اذن لینے تغنی بالقرآن بجهریه و در تلبیه حج آمده افضل الحج
العج والثج ای رفع الصوت بالتلبیه واراقة الدم و قرآن را فضیلت معروف است و کنا
نعرف انقضاء صلوة رسول الله صلے الله علیه وسلم بالذکر و فضل الذکر الذی یسمعه المحفظة علے الذی لا یسمعه
المحفظة بسبعین ضعفا و بنا طریقه چشتیه و اویسیه و قادریه که همه پیران ما اند بر ذکر جهر است حکم تا که

فعل حرام موجب فسق آبی نمیشود باطل ست بلکه ذکر جهر موجب جمعیتے است کہ بالاتر ازان جمعیتے نیست چوں خواجہ علاء الدین
غجدوانی بعد رفتن حضرت خواجہ نقشبند علیہ الرحمۃ بہ حج ذکر جہر استماع کردند و بعد مراجعت عذر
آوردند بانکہ شما السبب قوت باطن حاجت این نبود مارا ازین لفظ بسیار شد حضرت خواجہ نقشبند
انکار آن نکرد و چوں خود از روح حضرت خواجہ عبد الخالق غجدوانی ذکر خفیہ و عمل بر عزیمت گرفتہ
بودند خود نہ کردند و مثل شما را کہ در فقہیات تقدیم حدیث باجتہادیات میکنید درین معنے تردد بیجا است
اگرچہ مذہب حنفیان باشد دران روایت اگرچہ مشہور است لیکن فقیر را بعینہ آن کتاب یاد
کردن محتاج تفحص است یک دفعہ خواجہ سرای عالم بفقہیات از طرف بادشاہ روم امیر حج شدہ آمد
در مدینہ با شیخ ابراہیم کردی ملاقات نمود گفت کہ درین سفر بدعت عظیم ازین مردم دور کردم
فرمودند کدام بدعت گفت ذکر جہر از مسجد و شہر بیت المقدس موقوف کنانیدم ایشان این آیہ خواندند
ومن اظلم ممن منع مساجد اللہ ان یذکر فیہا اسمہ وسعی فی خرابہا چند روایت کہ از فتاوی نوشتہ بود
پیش نمودند فرمودند اگر کار بتقلید است شما مقلد دیگر و من مقلد دیگر و روایات شما بر من حجت نیست و اگر
کار بہ تحقیق است اینک گوی و میدان بعد ازین چند سالہ در اثبات ذکر جہر نوشتہ اند بعض ازین
رسائل پیش فقیر ہم موجود است بجملہ الحق احق بالاتباع والسلام فقط

مجموعہ رسائل خمسہ شاہ عبدالعزیز صاحب دہلوی رح

رسالہ فیض عام

بسم اللہ الرحمن الرحیم

بعد حمد رب العالمین ونعت سید المرسلین صلوات اللہ علیہ وآلہ الطیبین واصحابہ النبالعین واضح باد کہ عاصی گنہگار نالایق ساکن وضع بروہان پرگنہ جویلی ڈھاکہ جلال پور در سنہ یکہزار ودوصد بست ونہ ہجری از مرزا یور متعلق بنارس بدار الخلافت شاہجہان آباد بجناب ہدایت مآب ارشاد مآب قبلہ پرستان وکعبہ کعبہ شناسان محقق حق ویقین مدقق مسائل دین متین امام العابدین رئیس العارفین پیشوای سالکین رہنمای طالبین سرخیل محدثین سردفتر مفسرین افضل فضلای زمان افصح فصحای دوران محی مراسم دین محمدی مبطل مذاہب گمراہان ابدی وسیلہ نجات عرصہ رستخیز مولانا مرشدنا شاہ عبدالعزیز محدث دام فیوضہ وبرکاتہ حاضر شدہ بعیت حاصل کردہ چند سوالات دینی ودنیوی کہ از سالہا مرکوز خاطر بودہ بجناب ممدوح گذرانیدہ وجوابا بآنکہ ازان جناب ارشاد شدہ ہریکی ازان ہادی راہ ہدایت وتعلیم مرشد طریق مستقیم است خدا توفیق رفیق کند کہ عامل جواب مذکور شدہ فایز بنجات آخرت بہمرساند بنہ کورید سوال بکدام از منہیات متنفر وراغب در اوامر شود جواب بسیار گفتن لاحول ولا قوۃ الا باللہ ونفی واثبات کلمہ توحید وضرب آن بر قلب بشدت ومدد خواستن معبود برحق صبح وشام مفید این معنی است سوال بوقت فجر دو رکعت سنت است ودو رکعت فرض و بوقت ظہر چہار رکعت سنت وچہار رکعت فرض ودو رکعت سنت ودر وقت عصر چہار رکعت فرض ودر مغرب سہ رکعت فرض ودو سنت وبوقت عشا چہار رکعت فرض ودو سنت وسہ وتر میخوانم سوای آن در پنج وقت کدام کدام نماز بکدام وقت خواندن ضرور شود ایما کردہ

جواب فرض و سنت و نفل همین قدر است اگر فرصت دست دهد چهار رکعت بسلام واحد بعد از زوال آفتاب و قبل از نماز ظهر ادا باید کرد مسنون است و چهار رکعت قبل از نماز عصر از مستحبات است و بعد از مغرب و عشا صلوة الاوابین هست و آن هم مستحب است شش رکعت هم آمده و بست رکعت هم آمده بشرط فرصت هر قدر که شود باید نمود و نماز اشراق بعد از طلوع آفتاب تا یک پاس روز برآمده و نماز چاشت از یک پاس روز برآمده تا قرب زوال و نماز تهجد بعد نیم شب تا صبح صادق ادا باید نمود و نماز اشراق دو رکعت است و چهار رکعت هم آمده و نماز چاشت چهار رکعت است و نماز تهجد از دو رکعت تا دوازده رکعت بطور تراویح باید خواند و بعد از دو رکعت سلام باید گفت و بعد از چهار رکعت تسبیح و تهلیل خوانده و ترویحه دیگر شروع باید نمود سوال بعد از نماز تیجگانه برای خواندن تسبیح و مناجات هر چه ارشاد شود جواب بعد از نماز صبح لا الٰہ الا اللہ الملک الحق المبین صد بار ورد باید ساخت و بعد از نماز ظهر اگر فرصت باشد حسبی اللہ و نعم الوکیل پانصد بار و اگر فرصت نباشد بست و پنج بار و بعد از نماز عصر تسبیح فاطمه که مشهور و معروف است باید خواند و بعد از نماز مغرب کلمه تمجید یعنی سبحان اللہ و الحمد للہ پانصد بار باید خواند و بعد از نماز عشا درود بهر صیغه که باشد صد بار متوجه بسمت مدینه منوره شده و استحضار صورت مبارک پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم نموده باید خواند سوال از مناجات مندرجه کلام اللہ و احادیث رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم و از مناجات تصنیفات خود عربی یا فارسی ارشاد شود جواب مناجات کلام اللہ بعضے بزرگان جمع نموده اند مصدر بلفظ ربنا واقعشده و مناجات احادیث در کتاب حصن حصین الجزری و فات و حالات مرقوم است و فقیر مناجات تصنیف نکرده است مگر والد بزرگ فقیر دعای موسوم اعتصام تصنیف فرموده اند بزبان عربی آنرا نقل کنانیده باید گرفت و در روز و شب یکبار یا چهار بار سوال برای عفو جرایم و عاقبت بخیر جواب برای عفو جرایم استغفار بسیار مناسب است و برای عاقبت بخیر اکثار ذکر کلمه طیبه و تلاوت آیة الکرسی بعد از نماز سوال برای محفوظ ماندن از عذاب قبر جواب مداومت سوره تبارک الذی بعد نماز عشا قبل از خفتن و سوره حم السجده نیز همین حکم دارد سوال برای اینکه از تزویر و تحریص نفس خبیث و ابلیس لعین محفوظ مانده شود جواب اکثار کلمه لا حول و لا قوة الا باللہ و مداومت معوذتین بعد از نماز صبح و مغرب یازده بار سوال سوای رمضان المبارک روزه بکدام ماه باید کرد جواب سوای رمضان المبارک روزه یوم عرفه ذی حجه نهایت کثرت ثواب دارد و گناهان دو ساله را کفیر کند و روزه دهم محرم که روز عاشورا است نیز بسیار مسنون و موجب کفارت

یسالا است وسوای این دو روزه تاسه روزه در هر ماه نیز مسنون است بهتر آنست که سیزدهم و چهاردهم
پانزدهم باشد یا اول یا آخر یا اول عشر هر ماه یک روزه بگیرند نیز ادای سنت میشود و روزه دوشنبه پنجشنبه
مستحبات ست و روزه صبح شب برات و روزه شش عید و روزه عشره ذی حجه سوای روزه عید و روزه
هر قدر ایام که میسر شود در ماه رجب از مستحبات است و ثواب بسیار بران موعود **سوال** در روزه و اعتکاف
رای وظیفه دوام هر چه ارشاد شود **جواب** در ورد باین صفت هر شب اگر باشد والا شب جمعه صد بار
دامت باید کرد اللهم صل علی سیدنا محمد النبی الامی و آله و بارک و سلم و بهترین استغفارات
سید الاستغفار است در وقت خفتن با ملاحظه معانی باید خواند و سید الاستغفار در کتاب سبیل الرشاد
مذکور است و تمام آن کتاب جواهر نفیسه است نقل باید کرد و وظائف و صلوة را موافق آنچه در آن
مرقوم است بجا می باید آورد و آن کتاب گویا خلاصه سلوک طریق خاندان ماست خصوصا فوائد سلوکیه
حضرت والد ما بسوی طالبان و مریدان فیضان نموده در ان مجموعه مندرج است حضرت شاه
عاشق قدس سره که از اجل خلفای حضرت والد ماجد بودند آنرا تالیف فرموده اند البته شامل
خواهد بود **سوال** آداب تلاوت قرآن شریف **جواب** آداب تلاوت قرآن تهذیب و استقبال قبله
حتی الامکان و حروف را بخوبی ادا کردن و مدود شد فرو نگذاشتن و در مقام وقف وقف کردن است
آداب ظاهری و اما آداب باطنی پس مبتدی را تصور کردن گویا که بحضور رب العزت تلاوت می کنم و او تعالی
در مقام مکالمه نشسته میشنود و منتهی را تصور کردن که این کلام را بلا واسطه از زبان حضرت رب العزت
می شنوم و فرق درمیان مقامین اینست که در صورت اول کلام از خودش و گوش از حضرت
رب العزت و در صورت دوم زبان از حضرت رب العزت و گوش از خود باین مقام ارشاد فرموده است حضرت امام جعفر صادق رضی الله عنه
چنانچه شیخ الشیوخ در عوارف از ایشان نقل کرده اند انی لاقرء الآیة حتی تسمعها من قائلها
یعنی میخوانم آیه را و تکرار میکنم تا اینکه شنوم آیت را از قائل آن و شیخ الشیوخ بعد نقل این کلام
عود گفته که حضرت امام صادق رضی الله عنه در این وقت بمنزله شجره موسی میشد انی انا الله رب
العالمین میگفت **سوال** برای دفع عذاب مرگ هر چه ارشاد شود بعمل آرد **جواب** برای سهل
شدن سکرات موت مداومت آیة الکرسی و سوره اخلاص مروی است و برای دفع عذاب القبر مداومت
سوره تبارک الملک بعد از نماز عشاء و قبل از خفتن در حدیث آمده و همچنین خواندن سوره الدخان مروی

سوال سوال و جواب گور بدستخط و مهر حضرت پیر و مرشد عنایت گردد جواب چون گور موافق احادیث مرقوم میشود و حاجت مهر نیست و این جواب در زبان باید ساخت و پارچه لک از خوشنویسانیده نزد خود باید داشت
جواب اینست اَشْهَدُ اَنْ لَّا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهٗ وَرَسُوْلُهٗ رَضِیْتُ بِاللّٰهِ رَبًّا وَّبِالْاِسْلَامِ دِیْنًا وَّبِمُحَمَّدٍ نَبِیًّا وَّرَسُوْلًا وَّبِالْقُرْاٰنِ اِمَامًا وَّبِالْکَعْبَةِ قِبْلَةً وَّبِالْمُؤْمِنِیْنَ اِخْوَانًا وَّبِالصِّدِّیْقِ وَبِالْفَارُوْقِ وَبِذِی النُّوْرَیْنِ وَبِالْمُرْتَضٰی اَئِمَّةً رِضْوَانُ اللّٰهِ عَلَیْهِمْ مَرْحَبًا بِالْمَلَائِکَةِ الشَّاهِدِیْنَ الْحَاضِرِیْنَ وَاَشْهَدُ بِاَنَّا نَشْهَدُ اَنْ لَّا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاَنَّ مُحَمَّدًا رَّسُوْلُ اللّٰهِ عَلٰی هٰذِهِ الشَّهَادَةِ نَحْیٰی وَعَلَیْهَا نَمُوْتُ وَعَلَیْهَا نُبْعَثُ اِنْشَاءَ اللّٰهُ تَعَالٰی سوال یک پارچه مستعمل برای کفن عنایت شود جواب انشاء الله تعالی داده خواهد شد سوال اگر شجره بدستخط پیر و مرشد بعبارت عربی یا فارسی بطور مناجات نظم گردد بسیار برمراد است جواب فقیر بسبب ضعف بعبارت نبشتن نمیتواند و شجره قادریه بلغت فارسی و هم بلغت هندی مع مناجات منظوم است هر چه پسند آید نقل آن بگیرند سوال شجره در قبر نهاده خواهد شد یا نه و اگر نهاده خواهد شد ترکیب آن عنایت شود جواب شجره در قبر نهادن معمول بزرگان است لیکن این راه و طریق است اول اینکه بر سینه مرده در وقت کفن یا بالای کفن گزارند این طریق را فقها منع میکنند و میگویند که از بدن مرده خون و ریم سیلان میکند و موجب سوء ادب باسمای بزرگان میشود و طریق دوم اینست که جانب سر مرده اندرون قبر طاقچه بگذارند و در ان کاغذ شجره را نهند سوال آنچه در رویت از جناب مرتضی علی علیه السلام طریقه بآنجناب مرحمت شده قلمی فرموده مرحمت گردد یا ملخص آن نویسانیده عنایت شود جواب که برویت جناب مرتضی علی کرم الله وجهه مشرف شده بیعت نموده بودم ایشان بعد از تذکره نافرموده بودند که در زمان ما یعنی صحابه کرام برای وصول الی الله سه طریق مسلوک بودند و طریق از ان موقوف شده یعنی صلوة و تلاوت قرآن شریف سوم که ذکر است باقی و در آن طریق نیز تفاوت بسیار راه یافته بعد ازان طریق صلوة و تلاوت قرآن فرمودند طریق صلوة که بطور شغل ادا کرده شود طول و تفصیلے بسیار دارد و این وقت بسبب پیشانی مرض خود و صبیه امکان تحریر نیست و طور تلاوت برای مبتدی اینست که خود را قاری و حق را مستمع تصور و تخیل نماید که بحضرت رب العالمین قرآن میخوانم چنانچه شاگرد بحضور استاد میخواند و برای منتهی اینست که حق را قاری و خود را مستمع قرار دهد و زبان خود را نائب تصور کند و گوش را مستمع گویا

حضرت حق بزبان من کلام میکند و من می شنوم و یقین است که درین تصور سبب غلبهٔ محبت
حالی که عاشق صادق را در وقت استماع کلام محبوب بالمشافهه روسید بدرجهٔ اصل خواهد گردید و گره کشائی
مدعا خواهد شد واللہ المغنی **سوال** ترکیب زیارت حضرت خضر علیه السلام و استمداد مراد از آنجناب
هرچه ارشاد شود بعمل آرد **جواب** ترکیب زیارت حضرت خضر علیه السلام این وقت نبود انشاء اللہ تعالی
مناقب برآورده نوشته خواهد شد **سوال** هرگاه کسے بحالت مرض الموت دریافت کند که امید زندگی
نیست خواه بعد یک روز یا دو روز یا زیاده ازان فوت کند درین حالت پس انمراد اک این معنی و قبل
از موت مریض را بشرط بحال بودن هوش و حواس او یا در نشه مریض را برائے رفاهیت و نجات
مریض چه تدبیر باید کرد **جواب** مریض را چون حالت بهم رسد که مایوس از زندگی گردد و قرب اجل متحقق
شود وارثان او را باید که اول بغسل و یا بوضو و یا تیمم بوجه احسن پاک سازند و رو بقبله چارپایه او را فرش کنند
گرده پیش او را بوجه احسن صاف و شسته و شونموده بپاشیدن گلاب و نگاهداشتن عطریات خوشبو
سازند بعد ازان ذکر دنیا و فکر باقیماندگان بحضور او موقوف دارند بکاو نوجه اصلا تجویز نکنند و بایکه
تعلق فوت شونده دارد ازان دور نشوند مواجه نمایند اگر خود بخود آن را یاد کند یکدو بار بحضور او آرند و بمراد او
کلمهٔ استغفار رو برو ی او بجهر نمایند تا بخوبی خود او را یاد آید و بر زبان براند و او را تاکید امر نکنند که کلمه
استغفار بخوان بل خود وقتا بعد وقت کلمهٔ استغفار بآواز بلند بخوانند تا او را یاد وی گردد و همچنین بهول
قبر و خوف حساب و شدائد عقبے ذکر نکنند بلکه وسعت رحمت الهی و بخشش گناهان و شفاعت پیغمبر
صلے اللہ علیه وسلم عموما و ذکر ارواح صالحین لاسیما مشائخ و پیران طریقت پیش او نمایند و امر
زائل شدن گناه گناهگاران و قبول اعمال اندک پیش او مذکور نمایند تا رجا را و بر خوف غالب باشد
و انچه دران وقت وصیت کند بخوشدلی قبول نمایند و ضامن شوند که این وصیت را البته بجا خواهیم
آورد و تا خاطر او متردد نشود و بحضور او سورهٔ یسین و سورهٔ الحمد و سورهٔ اخلاص خوانند و دگر سور و آیات قرآنی
گاه گاه میکرده باشند **سوال** ترکیب نماز استسقا و کسوف و خسوف و عاشورا عنایت شود
جواب برائے نماز استسقا بس یا جماعه مسلمین در عیدگاه سه روز متواتر بیرون آید و برآمدن
پیاده بهتر است و در بارچه کهنه و مستعمل بیرون آید و تزین و تجمل مثل عید نکند و بتذلل و خشوع
و شرمندگی در عیدگاه رفته دو رکعت نماز نفل بقرائت جهر بخواند بعد ازان خطبه بگوید و دعائے

استغفار از گناهان بسیار کند و امام را باید که نقل را از زیر به بالا و از بالا بزیر و از راست بچپ و از چپ براست بکند و بجانب کوشش دعا و زاری بجا آرد و دعائیکه در حدیث آمده است آنرا بخواند و دعا اینست اللهم اسقنا غیثا مغیثا مریعا نافعا غیر ضار عاجلا غیر رائث اللهم امنن علی عبادک و بهائمک و انشر رحمتک و احی بلدک المیت نماز کسوف بدین طریق است که امام جهره بامردمان دو رکعت نماز نفل مانند سائر نمازها بقرائت پوشیده بخواند هر قدر که طول قرائت میسر شود بهتر است و در دعا و استغفار مشغول باشد تا که آفتاب روشن گردد و در نماز مخسوف جماعت نیست هر شخص دو رکعت نماز نفل تنها تنها بخواند و در دعای استغفار مشغول باشد تا که ماهتاب منجلی گردد و طریق نماز عاشورا در کتب مشایخ چنین مرقوم یافته که روز عاشورا وقتیکه آفتاب بلند گردد دو رکعت نماز نفل بخواند در رکعت اول بعد فاتحه آیه الکرسی یکبار در رکعت دوم بعد فاتحه آخر سوره حشر بخواند و بعد از سلام درود هر قدر که خواهد بخواند و در بعضی روایت مشایخ چنین نوشته شده که شش رکعت بخواند و در رکعت اول سوره والشمس و در رکعت دوم انا انزلناه و در رکعت سوم اذا زلزلت الارض و در چهارم قل هو الله و در پنجم قل اعوذ برب الفلق و در ششم قل اعوذ برب الناس و بعد فراغ سر بسجده نهد و حاجت خود بخواهد سوال دریں زمانه وجه حلال چگونه میسر شود جواب وجه حلال در این زمانه و در زمان سابق نیز بچهار صورت حاصل میشود و میشد اول نوکری بشرطیکه اعانت کفر و ظلم در ان نباشد و کار غیر مشروع نیز در ان نباشد دوم زراعت بشرطیکه ادای حقوق علمان بوجه مشروع کرده سوم تجارت در امور مباح بشرط ادای حقوق و عدم تطفیف در کیل و وزن و غش و غیر ذلک چهارم صناعت و حرفت بهمین شروط سوال ترکیب زیارت قبور جواب هر گاه که برای زیارت قبر بے از عوام مومنین برود اول پشت بقبله رو بسینه میت نماید و سوره فاتحه یکبار و اخلاص سه بار و در وقت در آمدن بمقبره این الفاظ بگوید السلام علیکم اهل الدیار من المومنین و المسلمین یغفر الله لنا و لکم و انا ان شاء الله بکم للاحقون و اگر قبر بزرگے از اولیا و صلحا باشد روی بسوی سینه آن بزرگ کرده بنشیند و بست و یکبار بچهار ضرب سبوح قدوس ربنا و رب الملائکة و الروح گوید و سوره انا انزلناه سه بار بخواند و دل را از خطرات خلاص کرده مقابل سینه آن بزرگ آرد برکات روح در دل این زیارت کننده خواهد رسید سوال برای دریافت اینکه اهل قبر کامل است یا نه و بعد صورتیکه اهل قبر

کامل باشد از و استمداد بچه صورت باید کرد جواب بعضے از اہل قبور مشہور بکمال اند و کمال ایشان متواتر شده و طریق استمداد از ایشان آنست که جانب سر قبر او سورہ بقر انگشت بر قبر نہاده تا مفلحون بخواند باز بطرف پائین قبر بیاید و من الرسول تا آخر سورہ بخواند و بزبان گوید اے حضرت من برای فلان کار در جناب الٰہی التجا و دعا مے کنیم شما نیز بدعا و شفاعت امداد من نمائید باز رو بقبلہ آرد و مطلوب خود را از جناب باری خواہد و کسانیکہ کمال ایشان معلوم نیست و مشہور و متواتر نشدہ در یافت کمال آنہا بہمان طریق است کہ بعد از فاتحہ و درود و ذکر سبوح دل خود را مقابلہ سینہ مقبور بدارد و اگر راحت و تسکین و نوری در یافت کند بداند کہ این قبر اہل صلاح و کمال ست لاکن استمداد از مشہورین باید کرد سوال ترکیب استخارہ و غیرہ برائے دریافت حالات آیندہ جواب در قول جمیل مشہور و مذکور است و طریق سہل آنست کہ شب چہار شنبہ و پنجشنبہ و جمعہ متواتر بعد از نماز عشاء و فراغت از امور دنیوی بسم اللہ الرحمن الرحیم را سہ صد بار خواندہ الم نشرح ہفتدہ بار بالسم اللہ بر سینہ و روی خود دم نماید و دعا نماید بجناب باری کہ در فلان امر آنچہ واقع شدنی است در خواب یا یقظہ بہتف ہاتف بمن بنمای بعد ازاں صد بار این درود بخواند اللہم صل علے سیدنا محمد بعدد کل معلوم لک اگر خواہند دعائے استخارہ کہ در ہشت آمدہ است مع استخارہ برائے مطلب خود سہ بار بخواند و بحال قلب خود نظر کند اگر عزم درست در ان کار باشد بعمل آرند و اگر در عزم قصور گردد موقوف دارند و دعائے استخارہ در مشکوٰۃ موجود است سوال برائے مشکلات و صعوبات دنیوی جواب دعا الکرب با طہارت و وضو و بے قید عدد و در ہر باب مجرب است و دعا اینست لَا اِلٰہَ اِلَّا اللّٰہُ الْحَلِیْمُ الْکَرِیْمُ سُبْحَانَ اللّٰہِ رَبِّ الْعَرْشِ الْعَظِیْمِ سُبْحَانَ اللّٰہِ رَبِّ السَّمٰوٰتِ السَّبْعِ وَرَبِّ الْعَرْشِ الْعَظِیْمِ اَللّٰھُمَّ اِنِّیْ اَسْئَلُکَ مُوْجِبَاتِ رَحْمَتِکَ وَعَزَائِمَ مَغْفِرَتِکَ وَالْغَنِیْمَۃَ مِنْ کُلِّ بِرٍّ وَالسَّلَامَۃَ مِنْ کُلِّ اِثْمٍ لَا تَدَعْ لِیْ ذَنْبًا اِلَّا غَفَرْتَہٗ وَلَا ہَمًّا اِلَّا فَرَّجْتَہٗ وَلَا حَاجَۃً ہِیَ لَکَ رِضًا وَلِیْ فِیْہَا صَلَاحٌ اِلَّا قَضَیْتَہَا یَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِیْنَ در اعمال مشائخ ختم خواجگان نیز مجرب است و طریقہ او معروف و مشہور و ختم یا بدیع العجائب بالخیر یا بدیع یکہزار و دو صد بار در اول و آخر درود و دو صد بار نیز خواہ تنہا بخواند خواہ بجماعت سوال برائے حفظ آبرو و حرمت جواب اسم یا عزیز ہزار و یکبار خواندہ بر روی خود دمیدن وقت صبح

وهر وقتیکه اراده رفتن دربار بحضور صاحبان حکومت منظور باشد مجرب ست اگر اسم راد انگشتری نقره که نگینه اش نیز از نقره باشد در شکل مربع کنده کنانیده در وقت شرف قمر که در هر ماه می باشد واز اهل نجوم تحقیق آن میتواند شد تیار ساخته بعطر خوشبو نموده باحتیاط نگاهدارد در وقتیکه بدربار پیش اهل حکومت رفتن منظور باشد در خنصر دست راست پوشیده بروند وهمچنین در وقتیکه در عدالت و در کچهری بنشینند نیز مجرب ست و شکل مربع اینست

ع	ز	ی	ز
ز	ی	ز	ع
ی	ز	ع	ز
ز	ع	ز	ی

سوال برای فراغت رزق **جواب** در وقت چاشت چهار رکعت نماز بگذارند بعد از فراغ بسجده روند و در سجده یکصد چهار مرتبه یا رزاق بخوانند و اگر فرصت نباشد پنجاه مرتبه بخوانند و سورة الکهف در روز جمعه خواندن نیز موجب وسعت رزق است و همچنین سورة واقعه در یکشب دو بار خواندن بعد از مغرب بعد از عشا نیز مجرب و بعد از نماز صبح صد بار یا مغنی اگر فراغت باشد یکهزار و یکصد بار و سورة مزمل بعد از نماز عشا بست و یکبار و اگر فرصت نباشد هفت بار و اگر اینقدر هم فرصت نباشد یکبار لیکن چون باین آیت رسد رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيْلًا حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيْلُ بست و پنج بار بخواند بعد ازین سورة را تمام کند **سوال** برای ادای فرض **جواب** دعای مشهور بعد از نماز سه بار خواندن مجرب ست و دعا اینست اللهم انی اعوذبک من اللیل والحزن واعوذبک من العجز والکسل واعوذبک من البخل واعوذبک من غلبة الدین وقهر الرجال اللهم اکفنی بحلالک عن حرامک وافنی بفضلک عمن سواک **سوال** برای محفوظ ماندن از جمیع آفات وبلیات ومکروهات دنیاوی **جواب** سی وسه آیه بعد از نماز شام باید خواند اگر فرصت نباشد آیة الکرسی ده بار بوقت صبح و یا حفیظ دوهزار بار خواند وحزب البحر درین باب مجرب است **سوال** آنچه در باب محفوظ ماندن از جمیع آفات خواندن سی وسه آیه حکم فرموده بودند کدام کدام سی وسه آیت است یا مطلق سی وسه آیه از هر سپاره که باشد تفصیل آن ایما گردد **جواب** سی وسه آیه این است چهار آیه از اول بقر تا مفلحون وسه آیه از آیة الکرسی تا خالدون وسه آیه آخر سورة بقر از لله ما فی السموات تا آخر و آیه سورة اعراف از قوله تعالی ان ربکم الله تا المحسنین و دو آیه از آخر سورة بنی اسرائیل از قل ادعوا الله او ادعوا الرحمن تا آخر و ده آیه از سورة والصافات تا لازب وسه آیه از سورة رحمن یا معشر الجن تا فلا تنتصران وسه آیه از سورة حشر از لو انزلنا هذا القرآن تا آخر سورة حشر

و دو آیه از اول سوره حمٓ عٓسٓقٓ تا شش بار سوال برای تسخیر حکام اینکه همواره حکام زمان شفیق و مهربان باشند و بتوسط ایذا نرسانند جواب وقتیکه نزد ایشان بروند بار بار حمٓ عٓسٓقٓ و آیة الکرسی و آخر سوره حشر یا یک بار حمٓ عٓسٓقٓ هفتاد بار خوانده بروی ایشان دم کنند و در خانه خود متوجه بخانه حاکم شده یا مکتوب القلوب دو صد بار بخوانند و دعا کنند که حق تعالی دل او را مسخر سازد و سابق عمل یا لوح که بر قوم شد درین باب مفید است سوال اکثر در خواب حالات عجیب و غریب که گاه باشد القای دیدن آن بلکه بوهم و خیال هم نرسیده و دیده میشود و آنان موجب کدورت تمام میگردد و درین باب هر چه ارشاد شود جواب وقت نوم معوذتین و آیة الکرسی یکبار خوانده بر سینه و روی خود دم باید کرد و اگر ازین هم دفع نشود این اسم را سه بار خوانده بر اعلای بدن خود دم باید کرد بعد ازان وقت خواب این دعا را باید خواند بِاسْمِکَ اللّٰهُمَّ وَضَعْتُ جَنْبِیْ وَبِکَ اَرْفَعُهٗ اِنْ شَاءَ اللّٰهُ تَعَالٰی اَللّٰهُمَّ احْفَظْنِیْ مِنْ نَوْمِیْ جَنْبِیْ بِمَا تَحْفَظُ بِهٖ عِبَادَکَ الصَّالِحِیْنَ وَاَعُوْذُ بِکَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّیَاطِیْنِ وَاَنْ یَّحْضُرُوْنِ این اسم امنیت باشد بدید سوال ترکیب سفر کردن بهر انواع که ارشاد شود بعمل آرد جواب وقتیکه اراده سفر سازد و مستعد روانگی شود وضو کرده نفل بگذارد و این دعا بخواند بِسْمِ اللّٰهِ خَرَجْنَا وَبِسْمِ اللّٰهِ وَلَجْنَا وَعَلَی رَبِّنَا تَوَکَّلْنَا اَللّٰهُمَّ اِنَّا نَسْاَلُکَ خَیْرَ الْمَخْرَجِ وَخَیْرَ الْمَوْلِجِ اَللّٰهُمَّ هَوِّنْ عَلَیْنَا السَّفَرَ وَاطْوِ لَنَا الْاَرْضَ وَکُنْ لَّنَا صَاحِبًا فِی السَّفَرِ وَخَلِیْفَةً فِی الْاَهْلِ اَللّٰهُمَّ اَعِذْنِیْ مِنْ وَعْثَاءِ السَّفَرِ وَکَآبَةِ الْمَنْقَلَبِ وَسُوْءِ الْمَنْظَرِ فِی الْمَالِ وَالْاَهْلِ وَالْوَلَدِ اَللّٰهُمَّ زَوِّدْنَا فِیْ سَفَرِنَا هٰذَا الْبِرَّ وَالتَّقْوٰی وَمِنَ الْعَمَلِ مَا تَرْضٰی بعد ازان انگشت شهادت دست راست را گرد سر خود و گرد مال و متاع و جانوران و رفقای خود گرداند و بگوید بِسْمِ اللّٰهِ لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ حَوْلَنَا حِصَارٌ وَّمُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰهِ فَضْلٌ وَّمِسْمَارٌ وَقَفْتُ فِیْ حِصْنِ اللّٰهِ وَفِیْ کَنَفِ اللّٰهِ وَفِیْ حِمَایَةِ اللّٰهِ الَّذِیْ هُوَ اَعَزُّ وَاَجَلُّ وَاَکْبَرُ مِمَّا اَخَافُ وَاَحْذَرُ اِلٰهِیْ بِتَمَامِ دست و پا و زبان و گوش و هوش کسانیکه ما را بد خواهند و بدارادت کنند از دشمنان و درندگان و عیاران و ظالمان اشرار خلایق از درندگان و گزندگان و چرندگان و پرندگان یا کَافِیَ اَلْفِ لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ الْعَلِیِّ الْعَظِیْمِ وَصَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی خَیْرِ خَلْقِهٖ مُحَمَّدٍ وَّاٰلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ اَجْمَعِیْنَ بعد از خواندن این حصار دست راست زند روانه شود و بر سواری دست راست اول خود را بهشت و بسم الله گوید و جایکه

اسم یا حفیظ نهصد و نود و هشت بار خواند بر جان و مال و رفقا دم کند و سورهٔ لایلاف بنویسد طلبات
و حاجات و استقبال قبله اکثر اوقات خواند باشد سوال برای دفع شر اعدای دنیوی هر چه ارشاد
شود و بعمل آرد جواب برای دفع شر اعدای دنیوی وقت معین وقت معین نمیخواهد و محدود
شر ایشان بگرداند است این دعا مجرب است و وقت خواندن این دعا حضرت اعداء در خیال آورده
سنگ بر سینه آنها بزند بسیار مجرب است اللهم انا نجعلک فی نحورهم ونعوذ بک من شرورهم
و خواندن سورهٔ تبت یدا و سورهٔ فیل برای دفع اعدا نیز مجرب است سوال حسب و نسب و شرافت
و نجابت چیست جواب حقیقت حسب بزرگی خاندان شخصی است بشرطیکه دعاباش در
نامهفت پشت مثلاً شخصی از اولاد ملوک یا از اولاد امرای کبار یا از اولاد شیخ عمده یا از اولاد
مشهور بوده باشد و حقیقت نسب بزرگی خاندان شخصی است که در آبای بعیده باشد مثلاً حسینی
بودن و هاشمی بودن و علوی بودن و قریشی بودن و ابراهیمی بودن و علی هذا القیاس و بعضی
اشخاص میباشند که در هر دو امر تفوق دارند مثلاً اولاد حضرت غوث الاعظم که هم سید اند و هم
شریف اولاد این قسم بزرگ دارند و بعضی حسب دارند نسب ندارند مثل تیموریه و راجپوتان اولاد
امام اعظم علیه الرحمة و بعضی نانسب دارند و حسب ندارند مثل قدوائیان حائل و سادات بارهه

و شرافت و نجابت در عرف عوام اکثر در مقام بزرگی نسب مستعمل است

تمت

ایضاً از ارشادات مولانا شاه عبد العزیز رحمة الله علیه

سبب سوال سائل خمر نزد ابو حنیفه رحمة الله علیه معروف است باین تعریف هو الذی من عصیر اذا اشتد و غلا و قذف بالزبد پس هر گاه اورا اندک طبخ نمایند یا در هوای بارق و در نهاری باد و نما
و آن نیز بالاجماع حرام است زیرا که طبخ یسیر موجب انقلاب حقیقتش نمیشود و نه اهمیت است که
بسبب رقت قوام و سرعت نفوذ در ریست متغیر نمیگردد و هر گاه آن قدر بپزند که ثلثان او برود
آنرا مثلث مینامند و آن بر قاعدهٔ حنفیه حلال است زیرا که بسبب تغییر قوام از رقت
بغلظت از حد خمر برآمد و بسا اشربه مسکره طبخ گشت که قدر مسکر ازان حرام است و کم از حد مسکر
مباح است و نزد دیگر علمای اهل سنت آن هم حرام است لان ما اسکر کثیره فقلیله حرام و اگر

انسه پنهزند که نصف او بردو آنرا منصف و جمهوری نیز گویند زیرا که جمهور آنرا هم حلال میدانند و اگر آنقدر
بیزند که دو ثلث آن بردد آنرا طلا گویند و همین است که او در طیفه ثانی برای اهل شام که خوگر بخوردن
شراب بودند در بعد اسلام قرک آن نمودند مبتلا بامراض گشتند و شکایت آن پیش خلیفه ثانی بمشوره
صحابه تجویز نمودند در شرح وقایه و غیره مثلث را بحد طلا تعریف کرده و نمودند آنرا هم مختلف فیه گفته و مراد
آنان آنست که بعد ذهاب ثلثین آب اندازند و نگاه دارند تا آنکه اشتداد و غلیان پیدا آید و جه الحرمة کما هو عند الجمهور
هو الاسکار و القلیل و الکثیر سواء و جه الحلة هو عند ابی حنیفة رض الخروج عن حد الخمر و برفقهاء حنفیه
که در غیر خمر حقیقی قدر مسکر را حرام میدانند مخالفت احادیث مشهوره دالة براین که ما اسکر کثیره فقلیله
حرام و فی لفظ ما اسکر منه الجرة فجرعة حرام و فی لفظ اخر ما اسکر منه الفرق فملأ الکف منه حرام و ائره
بسیار تنگ میشود و بتوجیهات ضعیفه ملتجی میشوند اقول ان هذا التحریم لیس تحریما بالحقیقة بل
لاجل سد الذریعة حتی لا یتوسل بقلیله الی کثیره کالنهی عن القبلة للصائم الشاب و النهی عن
النظر الی وجه الاجنبیة لانه یدعو الی الفساد و الا فعلة الحرمة هو الاسکار دائما فی نجاستها فقلیلها و کثیرها
سواء هذا هو تحریر مذهب ابی حنیفة رض و الحق عندنا فی هذه المسئلة ما هو عند الجمهور و الله تعالی اعلم

سوالات عشره که شاه بخارا از عمدة المفسرین زبدة المحدثین صاحب الادب
والتمیز مولانا شاه عبد العزیز دهلوی رحمة الله علیه کرده بود و جوابات مولانا ممدوح بتفصیل ذیل داده

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد لله رب العالمین الرحمن الرحیم مالک یوم الدین و الصلوة و السلام علی خاتم النبیین
و سید المرسلین محمد و آله اجمعین **سوال اول** آنکه فرقه امامیه که فی زماننا مذهب ایشان مروج است
در اسلام و ایمان آنها چه گفته اید و طریق سلام و ملاقات با ایشها کرده آید یا نه **دوم** آنکه اگر کسے
قذف عائشه رضی الله تعالی عنها و یا سب صحابه کبار رضوان الله تعالی علیهم نماید و کسے او را

بہ قتل رساند در قصاص آن چہ حکم است و علی ہذا القیاس خوارج و نواصب سوم آنکہ اجماع بر تفضیل شیخین نزد اہل سنت محقق است اما تفضیل الشیخین بر مرتضے علی رضی اللہ عنہ من کل الوجوہ ثابت است یا نہ چہارم آنکہ امامت تفضیلیہ جایز است یا نہ و در صلوٰۃ مقتدیان پشت کہ اہل سنت باشند چہ حکم است پنجم آنکہ در سب مروان و معاویہ نزد اہل سنت چہ تحقیق رفتہ ششم آنکہ اگر حنفی المذہب در بعضے احکام بر مذہب شافعی مثل رفع یدین وغیرہ عمل نماید چہ حکم است ہفتم آنکہ در تحصیل علم منطق و انگریزی مثلاً شخصے اشتغال آن دارد بر جواز و عدم آن چہ حکم است و ایضاً در علم فارسی کہ سوائے حدیث و قرآن باشد چہ حکم است و در فتاوی سراج المنیر من تصنیف تابع محمد مفتی در این باب لفظے چند کہ مشاہدہ نمودہ بود گذارش مینماید ہکذا عبارتہ تعلم العلم یکون فرض عین و ہو قدر ما یحتاج الیہ فرض کفایۃ و ہو ما زاد علیہ لینفع غیرہ و مندوب و ہو التبحر فی الفقہ و حرام و ہو علم الفلسفۃ و الشعبدۃ و التنجیم و الرمل و علم القائفین و السحر و دخل فی الفلسفۃ علم المنطق انتہے کلامہ و نیز بر نوکری نصاریٰ چہ حکم است ہشتم آنکہ در استماع غنا نزد ابو حنیفہ کوفی رحمۃ اللہ علیہ چہ حکم رفتہ دگے از اہل سنت بحل آن حکم کردہ است یا نہ نہم آنکہ در مقدمہ خنثای مشکل چہ حکم است نکاحش روا است یا نہ دہم آنکہ بر تقدیر ثبوت کل دخان حرام بر حلت و حرمت حقہ چہ حکم است و این حدیث من اکل الثوم لقمۃ فکانما زنی بامہ سبعین مرۃ و من زنی بامہ مرۃ فکانما ہدم الکعبۃ سبعین مرۃ و ایضاً من اکل الثوم و مات علی ہذا حشرہ اللہ عزوجل فی القیامۃ مکتوباً بین عینیہ ہذا ایس من رحمۃ اللہ عزوجل صحیح است یا نہ چنانچہ علاؤ الدین محمد ابراہیم التبریزی کہ اہل امامیہ است در تنبیہ الغافلین بتحقیق این نمودہ و گفتہ کہ این قول رسول اللہ است صلے اللہ علیہ وسلم۔

اجابہا مولانا شاہ عبد العزیز محدث و مفسر دہلوی رحمۃ اللہ علیہ

جواب سوال اول آنکہ شبہ نیست کہ فرقہ امامیہ منکر خلافت حضرت صدیق اکبر رض اند و در کتب فقہ مسطور است کہ ہر کہ انکار خلافت حضرت صدیق اکبر کند منکر اجماع قطعی شد و کافر گشت قال فی فتاوی عالمگیری الرافضی اذا کان یسب الشیخین و یلعنہما العیاذ باللہ فہو کافر و ان کان یفضل علیا کرم اللہ وجہہ علی ابی بکر رضی اللہ عنہ لا یکون کافرا لکنہ مبتدع و لو قذف عائشۃ رضی اللہ عنہا بالزنا فقد کفر

وایضا فیہ من انکر امامۃ ابی بکر الصدیق رضی اللہ عنہ فہو کافر وعلی قول بعضہم ہو مبتدع
ولیس بکافر والصحیح انہ کافر وکذلک من انکر خلافۃ عمر رضی اللہ عنہ فی اصح الاقوال وبحسب
انکار الدافع فی قولہم یرجع الاموات الی الدنیا وتناسخ الارواح الیہ ان قال وہؤلاء القوم
خارجون عن ملۃ الاسلام واحکامہم احکام المرتدین انتہی وہرگاہ بموجب روایات فقہ کفر آنہا
ثابت شد پس در ملاقات ایشان نیز حکم ملاقات کفار جاریست یعنے ابتدا بسلام نباید کرد
الا عند خوف الضرر العظیم الاحق منہم ورد جواب نیز بقدر ضرورت اکتفا باید نمود واگر در افعال
تعظیمیہ دیگر غیر از سلام خود بعمل آرند در مقام مکافات بقدر مشروع بعمل باید آورد وہمچنین در
عیادت وتعزیت وتہنیت واجابت دعوت مکافات منظور باید داشت چنانچہ حکم سائر کفار
ہمین است وکذا حکم الخوارج والنواصب **جواب سوال ثانی** آنکہ قاذف عائشہ رضی اللہ
عنہا بلا شبہ مرتد است اما بین حاکم برد بشہود واثبات قذف وسب برد نمودہ بقتل باید رسانید
بحکم حدیث من بدل دینہ فاقتلوہ واین ہمہ برای آنست کہ قصاص از قاتل دفع شود والا ہر
شخصے بگوش خود این کلام شنیع را بشنود ومتکلم آن کلام را بکشد عند اللہ ماخوذ نمیشود واما عند القاضی
اگر شہود معتبر نداشتہ مستوجب قصاص خواہد گشت وہمین است حکم خوارج ونواصب اگر قذف وسب
نمایند **جواب سوال ثالث** آنکہ تفضیل شیخین بر حضرت مرتضے علی رضی اللہ عنہم اجمعین من کل
الوجوہ نیست بلکہ علمای محققین نوشتہ اند کہ تفضیل اصا شیخین علی الآخر من جمیع الوجوہ محال
چہ تفضیل حضرت مرتضے علی در جہاد سیفی وسنانی وفن قضا وکثرت روایت حدیث وہاشمیت
وخلیفیت لاسیما زوجیت بر حضرت صدیق اکبر قطعی است ہمچنین تفضیل آنجناب در قدم اسلام
واول من صلے بودن بر حضرت فاروق نیز قطعی است بلکہ مراد از تفضیل شیخین بر جناب
مرتضے نیست مگر در تشبیہ بہ نبی من حیث سیاست الامۃ وحفظ الدین وسد باب الفتنۃ
وترویج احکام الشریعۃ واشاعۃ الاسلام فی البلدان واقامۃ الحدود والتعزیرات وہمچنین ست
تقاضا عہد خلافت کبری ولہذا التقدیم شیخین در ین امر مجمع علیہ صحابہ بود بلکہ در صواعق محرقہ ودیگر
کتب حدیث معتبرہ مذکور است کہ جناب رسالتمآب صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم فرمودند
سالت اللہ ان یقدمک یا علی وبابی اللہ الا تقدیم ابی بکر **جواب سوال رابع** آنکہ تفضیلیہ دو قسم اند

اول کسانیکہ حضرت مرتضے علی را بر شیخین تفضیل میدہند در محبت شیخین و تعظیم ایشان و مناقب و مدائح
ایشان و اتباع روش و طریقہ و تمسک باقوال و افعال ایشان سرگرم و راسخ قدم اند مانند آنکہ اہل سنت باوجود
تفضیل شیخین بر جناب مرتضے علی رضی اللہ عنہ بوجہے کہ مذکور شد جناب مرتضوی کمال رسوخ و
محبت و اتباع و طریقہ تمسک بقول و فعل آنجناب سرگرم و این قسم تفضیلیہ داخل سنیان اند لیکن
درین مسئلہ خطا کردہ اند و خلاف ایشان را با جمہور اہل سنت از قبیل خلاف اشعریہ با ماتریدیہ
باید فہمید امامت این قسم تفضیلیہ جائز است و بندی از علمای اہل سنت و صوفیہ ایشان برین
روش بودہ اند مثل عبدالرزاق محدث و سلمان فارسی و حسان بن ثابت و بعضے صحابہ دیگر و
قسم دیگر از تفضیلیہ کسانے باشند کہ گویند ما را محبت مرتضے علی رضی اللہ عنہ و اولاد و اتباع و
طریقہ ایشان و تمسک باقوال و افعال ایشان کافی است و شیخین و صحابہ دیگر را بد نگوئیم لیکن با آنہا
سروکارے ہم نداریم نہ محبت نہ عداوت نہ اتباع و نہ ترک اتباع و نہ تمسک باقوال و افعال
ایشان و نہ اعراض و این قسم تفضیلیہ بلاشبہ مبتدع اند و حکم امامت ایشان حکم امامت مبتدع است و بعکس
ازین معتبران اہل سنت این قسم تفضیلیہ نبودہ اند **جواب سوال خامس** آنکہ مروان علیہ اللعنۃ را بد گفتن
و بدان اند بنیزار بودن خصوصا در سلسلے کہ با حضرت امام حسین و اہلبیت مینمود و عداوت مستقرہ
ازان بزرگواران در دل داشت از لوازم سنت و محبت اہل بیت است کہ از جملہ فرایض ایمان است
و اما معاویہ بن ابی سفیان پس صحابی است و در حق او بعضے احادیث نیز وارد است و علمای
اہل سنت در حال او مختلف اند علمائے ماوراء النہر و مفسرین و فقہای این ہمہ حرکات و جنگ و
جدل او را با جناب مرتضے علی رض حمل بر خطای اجتہادی دارند و محققین اہل حدیث بعد تتبع روایات
صحیح دریافتہ اند کہ این حرکات خالی از شائبہ نفسانی نبود و خالی از تہمت تعصب امویہ و قریشیہ
کہ جناب ذی النورین داشت نبودہ است پس نہایت کارش اینست کہ مرتکب کبیرہ و باغی
باشد و الفاسق لیس باہل اللعن اگر مراد از سب ہمین قدر است این فعل او را بد گفتن و بد
دانستن بلاشبہ بر محققین این معنی واضح است و اگر مراد از سب لعن و شتم است پس معاذ اللہ
کہ کسے از اہل سنت بسر امون آن گروہ چہ نزد اینہا برائے فاسق و مرتکب کبیرہ استغفار ما مور بہ است
فیکون اللعن حراما خاصۃ کہ او مر صحابی ست شفاعت رسول اللہ یعم و عفو صاحب حق متوقع

جناب مرتضی علی رضی اللہ عنہ در حق او زیادہ بر فساق دیگر متوقع و مرجوست بالقطع معلوم است
کہ بعضے صحابہ در زمان آن حضرت صلے اللہ تعالے علیہ وعلے آلہ واصحابہ وسلم مرتکب کبیرہ
شدند مثل ماعز اسلمی کہ زنا کردہ بود و مثل حسان بن ثابت کہ در قذف عائشہ صدیقہ رضی اللہ
عنہا شریک گشتہ آنحضرت اینہا را حکم تکفیر نفرمودہ اند و ہنوز قذف عائشہ رضی اللہ عنہا حرام
التحریم در قرآن نشدہ بود بر خلاف این وقت کہ حالا قاذف عائشہ بلاشبہ کافر است لانکارہ
نص القرآن **جواب سوال سادس** آنکہ اگر حنفی المذہب بر مذہب شافعی عمل نماید در بعضے احکام
بیکے از سہ وجہ جایز است اول آنکہ دلائل کتاب وسنت در نظر او در آن مسئلہ مذہب شافعی را
ترجیح دہد دوم آنکہ بضیقے مبتلا شود کہ گذارہ بدون مذہب شافعی نماند مثل احکام میاہ در بن دیار
یا احکام مفقود سوم آنکہ شخصے باشد صاحب تقوے و ورع عمل باحتیاط منظور افتد و احتیاط در مذہب
شافعی یابد مثل صدقہ دادن از زائد از قدر دہ آثار یا گوشت طاوس نخوردن و علے ہذا القیاس
لیکن ایں ہمہ وجہ شرط دیگر ہم ہست و آن آنست کہ تلفیق دافع نشود یعنے بسبب ترکیب مذہب
صورتے متحقق شود کہ بہر دو مذہب روا نباشد مانند آنکہ فصد را ناقض وضو بداند بار بہا
وضو نماز عقب امام بے قرارت فاتحہ بگذارد کہ در ہیچ مذہب روا نشد و وضو بر مذہب حنفی
باطل گشت و نماز بر مذہب شافعی و اگر سوائے این وجوہ ثلثہ ترک اقتدائے حنفی نمودہ
اقتدا شافعی کردیا بالعکس کردہ قریب بحرام ست زیرا کہ لعب است **دریں جواب**
سوال سابع آنکہ در تحصیل علم منطق ہیچ باک نیست زیرا کہ علم منطق از علم مقصود بالذات نیست
بلکہ از علوم آلیہ است مانند نحو و صرف و آلہ ہر چیز را در حلت و حرمت حکم آن چیز است کہ ذی آلہ
است مثل نوبت و توپخانہ و اسپ و سلاح خانہ کہ آلہ حرب است پس اگر حرب عبادت ست مثل
جہاد کفار و دفع رہزن و قطاع الطریق استعمال آلات و اتخاذ ادوات آن حرب نیز از قبیل
عبادت خواہد شد و اگر آن حرب حرام و معصیت است مثل بغی و قطع الطریق پس استعمال
آلہ آن حرب نیز حرام و معصیت خواہد بود و ہکذا فی کل آلۃ مع ذی الالۃ نہایت کار آنکہ اگر کسے علم منطق
تحصیل کردہ در تائید مذاہب باطلہ و تشکیکات عقائد حقیہ استعمال کند البتہ درین کار
گنہگار باشد نہ در نفس تحصیل علم آدیم بر آنکہ در کلام قدما ہجو این علم و منع از استعمال آن

بکثرت وارد شده آنرا بر چه چیز حمل باید کرد جوابش آنکه بحکم منع از تحصیل این علم محمول بر دو چیز است
یا آنکه مراد ایشان منع از انهماک در اشتغال این علم که مقصود بالذات گردد واز حدود مسایل خارج شود
وتمام عمر دران مصروف گردد واز تحصیل مقصود بالذات باز دارد واشتغال بجمیع علوم آلیه مثل نحو
وصرف ومعانی وبیان باین وجه ممنوع وحرام است یا آنکه دران زمان بیشتر استعمال این علوم
در تائیدات مذهب اعتزال وفلسفه رائج بود ودر امثله حدود ورسوم وقضایا واقیسه واشکال مسایل
قدم عالم واثبات هیولی وصورت وغیر ذلک مستعمل میشد وهر که باین علم مشتغل میگشت دین او باین
مزخرفات مملو ومشحون میگردید ورفته رفته رسوخ در دین او پیدا میگردید باین جهت حرام ومعصیت
گردید حالا این امور از منطق بالکل برطرف شده وآنرا اهل حق جزوی از اجزای علم کلام که ذیل علوم
دینیه است گردانیده اند حرمت ومعصیت بودنش نیز برطرف شده اذا الحکم مرتفع بارتفاع العلة
وانچه در فتاوای سراج المنیر مرقوم است ودخل فی الفلسفة المنطق مراد ازهمان منطق است
که جزو فلسفه بود ومثلهای آن در مسائل فلسفه مستخرج شده بود نه این منطق مجرد که جزو علم کلام است
واللہ اعلم بالصواب، وتعلم انگریزی یعنی آئین خط وکتابت ولغت واصطلاح اینها را دانستن
باکی ندارد اگر به نیت مباح باشد زیرا که در حدیث وارد است که زید بن ثابت بحکم آنحضرت صلی اللہ
علیه وعلی آله واصحابه وسلم روش خط وکتابت یهود ونصاری ولغت آنها را آموخته بود برای
این غرض که اگر برای آنحضرت عم خطی باین لغت ورسم خط برسد جواب آن تواند نوشت واگر
بمجرد خوش آمد آنها واختلاط با آنها تعلم این لغت نماید وباین وسیله پیش آنها تقرب جوید پس
البته حرمت وکراهت دارد وقد مر انفا ان للالة حکم ذی الآلة ونوکری نصاری بلکه بجمیع کفره
چند قسم است بعضی مباح وبعضی مستحب وبعضی حرام وبعضی کبیره قریب سر حد کفر بتفصیلش آنکه اگر کافر
این کس را برای اقامت رسوم صالحه وسر انجام امر محمود مثل دفع دزدان وقطاع الطریق وافتا موافق
شرع شریف در عدالت وبنای قناطر وترتیب وترمیم عمارات نافع مثل مهمانسرای وغیر ذلک استیجار
کند بلاشبهه جائز است بلکه مستحب است بدلیل قصه حضرت یوسف علی نبینا وعلیه الصلوة والسلام که از بادشاه
مصر که دران وقت کافر بود داروغگی خزاین مصر درخواست تا اقامت عدل در تقسیم نماید وبدلیل
قصه والده حضرت موسی علی نبینا وعلیه الصلوة والسلام نوکری فرعون را برای شیر دادن حضرت

موسے علے نبینا وعلیہ السلام قبول کرد واگر برای امور دیگر نوکر بود و اختلاط با کفرہ لازم آید و مشابہت رسوم واوضاع منکرہ آنہا در ان خدمت اتفاق افتد واحانت بر ظلم شود مثل منشی گری و خدمتگاری وسپاہ گری یا تعظیم مشرط برائے آنہا و تذلیل خود در نشستن و ایستادن ضرور افتد حرام میگردد و اگر برائے قتل مسلمانے و برہم کردن ریاست باترویج کفر و تجسس مطاعن دین و نحو ذلک نوکری بگیرند کبیرہ عظیمے ست بسر حد کفر **جواب سوال نامن** آنکہ استماع غنا مجرد از مزامیر و ملاہی در مذہب امام ابو حنیفہ رحمہ اللہ روایات مختلفہ است اصح آنست کہ جائز است و دف ہم جائز است و احادیث کثیرہ مؤید این روایات اند قال شیخ الاسلام ابن الہمام قید حرمۃ التغنی بما اذا کان فی اللفظ بالاجل کصفۃ المذکر والمراۃ المغنیۃ الحسنۃ ووصف الخمر المہیج الیہا والمزینات والخانات وہجاء مسلم او ذمی الا اذا اراد انشاء الشعر للاشہاد او لیعلم فصاحتہ وبلاغتہ نعم اذا قیل ذلک علے الملاہی منع وان کان معا حیظ وحکما لکنہ نفسہا لا کذلک التغنی وقت الولیمۃ والعقیقۃ وعند الولادۃ وعند مجی الغائب انتہے وقال فی الزیلعی اختلفوا فی التغنی المجرد قال بعضہم انہ حرام مطلقا ومنہم من یقول لا باس بالتغنی لیفید لہم القوافی والفصاحۃ ومنہم من قال مجرد التغنی لدفع وحشۃ اذا کان وحدہ ولا یکون علے سبیل اللہو وقال السرخسی فی البدایع والسماع فی اوقات السرور تاکیدا لامر مباح ان کان ذلک السرور مباحا کالتغنی فی ایام العید وفی العرس وفی وقت مجی الغائب ووقت الولیمۃ والعقیقۃ وعند الولادۃ وعند الختانۃ وعند حفظ القرآن **جواب سوال تاسع** آنکہ خنثای مشکل را ہر دو شہوت دیکر شبہ نمے آید بلکہ غالب و مغلوب مے باشد اگر شہوت فرج غالب است نکاح او با مرد باید کرد و اگر شہوت او در ذکر غالب باشد نکاح با ان باید ساخت و در اجرای شہوت دیگر او را صبر لازم است **جواب سوال حادی عشر** آنکہ کل دخان حرام حدیث نیست و در حلت و حرمت حقہ اختلاف است اصح آنست کہ مکروہ تحریمی است از جہت بو ے بد کہ از دہان حقہ کش مے آید مثل پیاز خام و سیر خام و از جہت تشبہ باہل نار کہ دود و آوردہ اند ایشان خواہند بود من اکل البصل وما ت الخ اصلا در کتب حدیث نیست بلکہ از الفاظ رکیکہ ابن بزیزہ کلام صریح معلوم میشود کہ مجعول و موضوع است و نوشتن علاؤ الدین تبریزی اعتباری ندارد کہ در این باب اعتبار بر قول محدث معتبر کہ حدیث را بیان نماید باید کرد و الا وعاظ احادیث غیر معتبرہ

را برای تخویف و ترهیب ذکر میکنند و از حال آن احادیث مطلع نباشند تفصیل مسئله آنست
که در کشیدن تمباکو وجه حرمت متحقق نیست زیرا که علت حرمت در نباتات منحصر بر دو چیز است سمیت
و مسکریت و این حشیش خالی ازین هر دو چیز است لیکن در استعمال آن باین کیفیت که دخان او را
درون بکشند سه وجه از کراهت بهم میرسد یکے بوی بد که از دهان حقه کش مے آید دوم تشبه باهل نار
و این هم علت کراهیت است چنانچه در تحضر یعنے دست بر تهیگاه نهاده ایستادن و در تختم بجدید
نهی وارد شده سوم آنکه استعمال این وضع مسلم را ملابس نار میگرداند و ملابست بنار مکروه
است لانها صورة عذاب الله تعالے ولهذا از کی یعنے داغ نهادن نهی و کراهیت آمده و هر چند
این ثلاثه مستلزم نهی تنزیهی ست اما بسبب اجتماع منجر بکراهیت تحریمی شده و بعضے از اهل تحقیق
گفته اند که لفظ کل دخان حرام هر چند حدیث نباشد از کلام درست است زیرا که دخان نزد اهل عقل
مرکب از دو چیز است ارضیت و ناریت و هر دو حرام اند فالمرکب منهما یکون حراما جواب ازین
سخن آنکه حرمت ارضیت و ناریت لعلت سمیت است و چون علت مرتفع شود حلال گردد مثال
استعمال نوره با برگ پان و طین ارمنی و طین مختوم در ادویه پس اگر استعمال این دخان
بطریق اصلاح بدن باشد مثل تحلیل ریاح و رفع قبض علت حرمت نخواهد داشت و در بعضے
کتب در حرمت آن از آیه یوم تاتی السماء بدخان مبین یغشی الناس هذا عذاب الیم
استدلال کرده گفته اند ازین آیت معلوم شد که دخان آله عذاب است و آله عذاب را استعمال
کردن درست نیست و جواب ازین شبه اما صغری و کبری هر دو ممنوع اند زیرا که دخان چنانکه
آله عذاب است آله تنعم هم است چنانچه در استعمال عود که در حدیث صحیح وارد است که
مجامرکم الالوة یعنے عود رطب را برای بهشتیان در بهشت در مجامر خواهند آورد و نیز استعمال
آله عذاب مطلقا ممنوع نیست زیرا که عذاب قوم نوح علے نبینا و علیه الصلوة والسلام آب طوفان ابد

تمت

تتمہ دلائل شیعہ و بیان حدیث ثقلین

(منقول از تحفہ اثنا عشریہ باب ہفتم)

بسم اللہ الرحمن الرحیم

باید دانست کہ ادلہ و دلیل نزد شیعہ چہار است کتاب و خبر و اجماع و عقل کتاب کہ قرآن مجید است بزعم ایشان قابل استدلال نیست زیرا کہ اعتماد بر قرآنیت او حاصل نمیشود الا وقتیکہ ماخوذ باشد بواسطہ امام معصوم و قرآنی کہ از ائمہ است در دست ایشان موجود نیست و این قرآن را ایمہ بزعم ایشان معتبر نداشتہ اند و قابل استدلال و تمسک نشمردہ چنانچہ از کلینی وغیرہ کتب معتبرہ ایشان منقول خواہد شد و این مطلب بچند وجہ ثابت است اول آنکہ جماعہ کثیر از ائمہ ایشان خود دعوی کردہ اند کہ قرآن منزل را تحریف کلمات از مواضع آن و اسقاط آیات بلکہ سور نیز بوقوع آمدہ و ترتیب ہم متغیر شدہ و حالا آنچہ موجود است مصحف عثمان است کہ مہتت نسخہ آنرا نوشتہ باکناف عالم شہرت دادہ کسے را کہ قرآن منزل بر اصل ترتیب و وضع نخواند ضرب و شلاق نمودہ تا کل را مطاوعہ کردہ ہمہ آفاق بر این مصحف اجماع کردند پس این مصحف قابل تمسک و استدلال نباشد و نظم و الفاظ او عام و خاص او محل اعتماد نباشد چہ جائز است کہ این احکام کہ در ین قرآن موجود اند ہمہ آنہا یا اکثر آنہا منسوخ باشند بآیاتے و سورتے کہ اسقاط کردہ اند یا مخصوص باشند بآیات و سور مسقطہ وجہ دوم آنکہ ناقلان این قرآن بالنسبہ مثل ناقلان توریت و انجیل اند کہ بعضے از ایشان اہل نفاق بودند مثل عظمای صحابہ و کبرای ایشان و بعضے از ایشان مباہن و در پی طلب دین فروشی مثل عوام صحابہ کہ بطمع مال و مناصب اتباع رئیسان خود کردہ اند و از دین مرتد شدہ اگر چہار کس باشند کہ باقی ہمہ سنت پیغمبر را جواب دادند و با خاندان او دشمنی و عداوت پیش گرفتند و کتاب او را تحریف و خطاب او را تعبیہ کردند مثلاً بجای مِنَ الْمَرَافِقِ اِلَی الْمَرَافِقِ و بجای ایتہ بی انکی من ایستکم امتہ ہی ابربی من امتیہ نوشتند و علی ہذا القیاس چنانچہ در دعای صنمی قریش کہ او را قنوت امیر المومنین و متواتر انکار نمودہ اند مذکور است و بعض آن دعا در باب ثانی گذشت پس

چنانکه بر تورات و انجیل اعتماد نتوان کرد و عقیده و عمل را ازان نتوان گرفت همچنین این قرآن
موجود تمسک نباید کرد و همچنانکه احکام آنها منسوخ شده اند به قرآن مجید هم چنین ازین قرآن هم چیزها
بسیار نسخ شده و ناسخ را غیر از ائمه کسے نمیداند سوم آنکه ثبوت نزول قرآن و اعجاز او بلکه ثبوت
نبوت پیغمبر نیز موقوف است بر ثبوت صدق ناقلین و چون ناقلین ثبوت نبوت پیغمبر این جماعه باشند
که بسبب غرض فاسد خود بقصے را که حضور یک لک و بست و چهار هزار کس پیغمبر فرموده بود و اخفا و کتمان
نمودند و هیچکس عند الحاجت اظهار نساخت تا آنکه حق خاندان نبوت تلف شد و اصل عظیم دین که هم
جنب نبوت ست یعنی امامت برهم گشت بر نقل اینها چه اعتماد شاید بنابر غرض فاسد مے این همه
توطیها بربسته باشند که فلانے نبی بود معجزه ها آورد و قران برو نازل شد و همه بلغا از معارضه او
عاجز شدند و در واقع هیچ نبا شد و اما خبر پس حال آن درین باب بتفصیل گذشت و تازه این ست
خبر را مے باید که ناقلے باشد پس ناقل خبر شیعه اند یا غیر شیعه و غیر شیعه را خود اصلا اعتبار نیست
زیرا که صدر اول ایشان که مقاطع الاسانید اند مرتدین و منافقین و محرفین کتاب الله و معاندین
خاندان رسول بوده اند و شیعه باهم در اصل امامت و تعیین ائمه و اعداد ایشان اختلاف فاحش
دارند و اثبات یک قول از اقوال ایشان نمیشود الا به خبر زیرا که کتاب ازین مذکورات به نهجے که
الزام مخالف نماید ساکت است پس اگر ثبوت خبر و حجت آن موقوف بر ثبوت آن قول بود دور
صریح لازم آید و نیز حجیت بودن خبر بسبب آنست که قول معصوم است یا بواسطه معصوم از معصوم
دیگر رسیده و عصمت شخص معین ثابت نمیتواند شد الا بخبر زیرا که کتاب ساکت است و عقل عاجز
و معجزه بر تقدیر صدور نیز موقوف بر خبر زیرا که مشاهده تحدی و معجزه هر کس را اتفاق نمے افتد
و اجماع نیز بسبب دخول معصوم در آن حجت است و باز در نقل اجماع لغا تعین خبر درکار است
و عصمت شخص معین را به خبر مساویه خبر معصومی دیگر که بواسطه او رسیده ثابت کردن دور صریح است
نیز حجیت خبر موقوف بر نبوت نبی و امامت امام است و چون اصل ثابت نشد فرع چگونه ثابت شود
بالجمله نزد شیعه تواتر خود از حیز اعتبار افتاد زیرا که کتمان واقع از عدد متواتر بظهور آمد و اظهار غیر واقع
در حکم رد است و اخبار احاد خود بالاجماع درین مطالب معتبر نیست پس استدلال بخبر مکرر
ست و اما اجماع پس بطلان آن اظهر است زیرا که اجماع بعد ثبوت نبوت و شرع است

چون نبوت و شرع ثابت نمیتواند شد اجماع چگونه ثابت شود و نیز حجیت اجماع نزد ایشان
بالاصالة نیست بلکه بنابر آنست که قول معصوم نیز در ضمن آن میباشد و هنوز در بودن معصوم
و تعین آن که کدام است و نقل قول او بحث و تفتیشے میرود و نیز اجماع صدر اول و ثانی یعنے
قبل از حدوث اختلاف در است خود معتبر نیست زیرا که اجماع کردند بر خلافت ابوبکر و عمر و حرمت
متعه و بر تحریف کتاب و منع میراث پیغمبر و وضع امام بر حق از حق خود و غصب تعلقات خاندان رسول
و بعد از حدوث اختلاف در است و تفرق ایشان بفرق مختلفه اجماع چه قسم متصور شود خصوصا
در مسائل خلافیه که احتیاج باستدلال و اثبات به حجیت منحصر در انهاست دخول معصوم در اجماع
و موافقت قول با قول سایر امت ثابت نمیشود مگر باخبار و حال انکه در تعارض و تساقط و ضعف و وهن
قسمے که هست روشن است و نیز نقل اجماع در هر مسئله خلافیه بالخصوص امری است که شدنی نیست
و علماء شیعه را بلکه اثنا عشریه را بالخصوص در این نقل باهم تکاذب و تجاحد واقع است بعضے از انها نقل
اجماع فرقه خود میکنند و دیگران تکذیب میکنند و انکار مینمایند و چون اجماع یک فرقه از امامیه که یک فرقه
از شیعه اند با فرقه دیگر که یک فرقه از امت اند به نقل خود ایشان ثابت نشود اجماع جمیع امت ثابت کردن
چه قسم متصور باشد و این را بچند مثال روشن کنیم صاحب سبیل السلام لمعالم الاسلام که از
عمده علماء اثنا عشریه است در شرح حدیث عقل تبقریبے میگوید که کلام الشیخ ابی الفتح الکراجکی
فی کنز الفوائد یدل علی اجماع الامامیة علی البداء و انه من خصائصهم فانکرته سائر الفرق
و کلام العلامة الحلی فی النهایة و التهذیب و کشف الحق یدل علی الاصرار فی الانکار و نیز شیخ
شهید ثانی که از اجله علمای ایشان است فصل مستقل دارد در انکه شیخ ایشان در جا مدعی اجماع
فرقه شده است حالانکه خود او در جاهای دیگر مخالف آن گفته نقلے از ان فصل سے آرد قال الفصل
فیما یشتمل علی مسائل ادعی الشیخ فیها مع انه نفسه خالفت فی حکم ما ادعی الاجماع
فیه او ردونا ما للتنبیه علی ان لا یغتر الفقیه بدعوی الاجماع فقد وقع فیه الخطاء و المجازفة کثیرا
من کل واحد من الفقهاء سیما من الشیخ المرتضی فیما ادعی فیه الاجماع من کتاب النکاح
و دعواه فی خلاف الاجماع علی ان الکتابیة اذا اسلمت و انقضت عدتها قبل ان یسلم الزوج
ینفسخ النکاح و قال فی النهایة و فی کتاب الاخبار لا ینفسخ النکاح بینهما انتهی گفت فصل است

در انچه مشتمل باشد بر مسائل دعوی کرده است ابو جعفر اتفاق را در انجا با وجود انکه دعوی بدات خود مخالفت
کرده است در حکم انچه دعوی اجماع کرد دران وارد کردیم انرا برای خبردار کردن بر انکه عالم فریب نخورد و بسبب
دعوی اتفاق پس تحقیق واقع شده دران خطاء مجازبسیار از هریک از علما خصوصا از شیخ مرتضی پس انچه دعوی
کرده است دران اجماع را از کتاب نکاح دعوی او است در خلاف باجماع بر انکه زن کتابیه وقتیکه اسلام
آرد و بگذرد عدت او پیش ازین که مسلمان شود شوهر فسخ میشود نکاح و گفته است در نهایه و در
کتاب اخبار است فسخ میشود نکاح درمیان آن هر دو و همین قسم هر باب از ابواب فقه تکذیب
شیخ و سید مینماید و این رساله بس دراز است قریب صد مسئله بلکه زاید دران مندرج است و اما
عقل پس تمسک بان در شرعیات یا در غیر شرعیات اما در شرعیات پس نزد این فرقه اصلا قابل
تمسک نیست زیرا که از اصل منکر قیاس اند و او را حجت نمیدانند و اما در غیر شرعیات پس موقوف
است بر تجریدان از شوائب وهم و الف و عادت و احتراز از خطا در ترتیب و صورت استدلال و این
معنی بدون ارشاد امام حاصل نمیتواند شد زیرا که هر فرقه از طوائف آدمیان بعقل خود چیزها را ثابت
کنند و چیزها را منکر شوند و باهم در اصول و فروع تخالف نمایند و به عقل ترجیح نمیتوان داد و الا همان
تخالف و تزاحم در ترجیح هم متحقق خواهد شد پس لابد و را بعقل حاکمی و مرجعی باید که احد الجانبین
را صواب و دیگر را خطا قرار دهد و این قسم حاکم و مرجع غیر از نبی و امام نمیتواند شد و چون ثبوت امامت
که موقوف علیه عقل است در چیزی توقف است تمسک بعقل نیز محل اعتماد نباشد و مهذا کلام در دلائل
شرعیه است و امور شرع را بالعقل صرف ثابت نمیتوان کرد زیرا که عقل از معرفت آنها بالتفصیل عاجز
است بالاجماع آری عقلی که مستمد و مدد گیرنده از شریعت باشد و اصل آن حکم را از شارع گرفته
باشد میتواند قیاس چیزدیگر بیان کرد لیکن چون قیاس نزد این فرقه باطل است پس عقل را
مطلقا در امور شرعیه دخل نماند خاصه در قواعد و کلیات شرع هنوز تردد و اضطراب است
عقل را در چه چیز بکار خواهند برد ثَبَتَ الْعَرْشُ اَوَّلًا ثُمَّ النَّقْشُ ثابت ساز عرش را اول بعد ازان
و نگار را فاضل جلیله باید دانست که قیام جمیع براهین عقلیه باعتقاد بدیهیات است پس اگر
جمیع انکار بدیهیات پیش گیرند مثل سوفسطائیه که اَلْوَاحِدُ نِصْفُ الْاِثْنَیْنِ وَالنَّفْیُ وَالْاِثْبَاتُ
لَا یَجْتَمِعَانِ وَلَا یَرْتَفِعَانِ وَالْجِسْمُ الْوَاحِدُ لَا یَکُوْنُ فِیْ آنٍ وَاحِدٍ فِیْ مَکَانَیْنِ وَالْغَائِبُ

عن الحواس لیس له حکم الحاضر وما یشبهه یاشبه الشیء لا یکون عین ذلک الشیء و امثال این
قضایا را انکار کنند اثبات هیچ مطلبی نزد ایشان بهرا ازین عقلیه نتوان نمود همچنین قیام جمیع
دلائل شرعیه و مقدمات دینیه بر اثبات طریق حنیفیه است که از زمان حضرت ابراهیم خلیل تا این
وقت در جمیع ادیان مسلم است و اصول آن متفق علیه جمیع ملل مثل ان المعبود واحد کما وانه یرسل
الرسل ویظهر المعجزة وان الملائکة مرسلو الله الی الخلق معصومون عن الکذب والخیانة
فی التبلیغ وان لله احکاما تکلیفیة علی عباده یجازی بها وعلیها یوم البعث والنشور بالجنة
والنار + وهر آئینه معبود یک است و تحقیق ارسال رسل و انزال کتب و ظهور معجزات بر دست
فرستگان فرستادگان خدا اند بسوی خلق محفوظ اند از دروغ و خیانت در رسانیدن و بدرستی که
خدا راست حکم ها بر تکلیف دادن بر بندگان او جزا میدهد بآن و بر آن روز برانگیختن و پراگنده
شدن به بهشت و دوزخ و اثبات اصول و قواعد ملت حنیفیه بر طور شیعه ممکن نیست پس اثبات
هیچ مطلبی از مطالب دینیه بدلائل نزد ایشان ممکن نیست پس این فرقه سوفسطائیه دین اند
تفصیل این اجمال و ایضاح این ابهام آنکه ایشان نبوت حضرت خاتم الانبیا را که ماخذ این
اصول و قواعد ست نسبت باین است از امیر المومنین و ائمه اطهار روایت کنند و معلوم بالقطع است
که ایشان بلا واسطه از امیر المومنین و ائمه اطهار روایت ندارند مگر بوسایط و وسائط ایشان را حال
معلوم ست که خود ایشان آنها را تکذیب مینمایند و متهم میدارند و فی الواقع هم وسایط ایشان
چنانچه نبوت خاتم الانبیا روایت کرده اند همچنان جسمیت و صورت حق تعالی نیز روایت کرده اند
و دروغ صریح بر بسته و نیز وسائط در روایت شرایط امامت و تعیین ائمه تخالف و تعارض دارند
بحدیکه تطبیق اصلا ممکن نیست پس کذب بعضی از ایشان لا علی التعیین متیقن شد و تواتر کاذبان
و دروغگویان را که بجهت غرض فاسدی تشهیر افترائی نموده باشند چنانچه در مقدمه خلافت
در قرن اول تبل آورده اند اعتباری نیست و سوای چهار صحابی یا شش صحابی نزد ایشان قابل
اعتماد نیست و تواتر این روایات از ان چهار کس یا شش کس بالقطع معلوم الانتفاست و اگر
بالفرض از انها تواتر هم شده باشد خبر چهار یا شش کس در بین قسم امور که عقل اکثر عوام استبعاد
بلکه در بعضی جاها حکم باستحاله هم میکنند چه قسم افاده یقین نماید و صحابه دیگر همه نزد ایشان مرتد و خارج

ازدین وصاحب الاغراض الفاسده ودروغگویان وکذابان بوده اند ومعهذا شیعه ازانها روایت
نمودند روی سلیم بن قیس الهلالی فی کتاب وفات النبی صلے الله علیه وسلم عن ابن عباس
عن امیر المومنین وغیر واحد عن الصادق ان الصحابة ارتدوا بعد النبی صلے الله علیه وسلم الا
اربعة انفس وفی روایة عن صادق الا ستة پس آنچه این گروه مرتدین بزعم ایشان از ادعای
رسالت واظهار معجزه علے وفق الدعوی ونزول قرآن وعجز بلغا از معارضه آن واحوال جنت ونار
وتکلیفات شرعیه ونزول وحی وملائکه بلکه نبوت انبیاء ماضین ودعوت ایشان بتوحید فی العبادة
ونهی از اشراک ذران روایت کنند مردود باشد زیرا که خبر جمعے ست که اجماع کردند بر خلاف وصیت
پیغمبر که به حضور یک لک وبست وچهار هزار کس بتاکیدات تمام فرموده بود علے الخصوص که ذکر
این جماعه هم نزد خود شیعه متواتر نشده نزد فرق دیگر که همرنگ آن جماعه اند متواتر شده واگر بمجرد
شهرت وشیوع دران قرن ومابعد آن قرن اکتفا کرده شود پس کمال بے احتیاطی در دین
لازم آید زیرا که آن قرن ومابعده من القرون همه بر مخالفت اوامر ونواهی پیغمبر کمر بسته اند وقرآن
را تحریف کرده واحکام بسیار خلاف ما انزل الله دران قرون بحدی شایع ومشهور گشته که از اصل
شریعت هم مشهور تر گردیده مثل غسل الرجلین در وضو که حادثه ایست بغایت کثیر الوقوع وهر نوقت
اشخاص لاتعد ولا تحصے دیده اند وهمه بر غلط روایت نموده وهمچنین مسح علے الخفین واین قسم بدعات را که
رئیسان آن قرون از طرف خود احداث کرده رواج داده اند برابر احکام اصلیه شریعت دانسته
مثل سنت تراویح وحرمت متعه وغیر ذلک پس این جماعه بیدین وبیباک چه بعید است که اتفاق
نموده باشد بر امر نبوت ونزول وحی وملائکه وذکر بهشت ودوزخ برائے تخویف مردمان وغیبت
ایشان وتواتر وقتے مفید یقین میشود که اهل تواتر را غرضے فاسد درمیان نباشد وانجا اغراض
بعید وشمار موجود اند واحتمال است که چند کس ازینها فشار روایت این دعوی وصدور معجزه
برائے غرضے شده باشند وسائر ایشان بجهت طمع موافقت ومداهنت کرده از ایشان قبول
نموده تشهیر کرده باشند ونیز احتمال است که از کاهنان ومنجمان پیشین شنیده بودند که شخصے
در قریش پیدا شود وبدست او ملک روی زمین وخزاین بیشمار افتد از اولاد وعبد مناف نامش
فلان ونام پدرش فلان پس هر مفلسی را بخیال فاقه کشی متابعت او در سر افتاده باشد

بر حساب سبق زبانه بزبان ایران زمین که سنسکرت است دزدک بدل میباشد و بنا بر انکه
کرده باشد دهر دنیا پرست را سیر بساتین کسری و گفتگوی فردوس و شیرازه و سکونت و قصور
قیصر و امن کسی تابع شده باشد و از یهود نیز همچنین بموجب اخبار و کتب قدیمه خود این ما جرا را
نفس از کوربت موافق دعای او برآورده و تنصیص و اخبار احبار بعبارت بلیغه برای او درست
کرده داده باشند و مهذا هنوز ثبوت نزول توریت و وقوع تنصیص انبیا هم در تردد است و
دارد گریست با سوانحت آنها دنا موافقت چه میکشاید و چه میرود و بالجمله اول بابلان عرب باین
اغراض اتباع نموده باشند باز مردم را غلط بر غلط افتاد و بنا بر مطامع و مستلذات دنیوی انسانی
پی در پی اتباع آن جم غفیر لازم شمرند و رفته رفته صورت دینی و مذهبی قرار گرفت چنانچه در دیگر
امور شرعیه بزعم شیعه همین قسم رویداد واقع است مثلا آنچه در تواتر غسل دو جلین شیعه میگویند
همین تشقیقات و احتمالات مست که مذکور شد بلکه در پنجاز زیاده تر و قوی تر زیرا که غسل جلین
نسبت بمسح رجلین مشقتی و کلفتی دارد و در قبول مشقت در پنج و تشهیر آن بحسب ظاهر فائده دنیوی
دریافته نمیشود بخلاف امر نبوت که مقدمه ریاست عامه است که خیلی دلچسپ و خاطر نشین ست
و محل طمع و حرص برای این امور هزاران بلکه لکوک جان خود را برباد میدهند اگر اجتماع
بر یک کلمه و یک روایت نمایند چه عجب باشد و ممد و موضع ایشان این هم شده باشد که هرگاه
کسی با ایشان منازعت نموده بمحاربه برخاست نکبت کشید و تباه و خراب شد عوام را خصوصا
کسانیکه در زمان متاخر پیدا شدند اعتقاد حقیت بروایت اوائل خود قوی تر شد چنانچه شیعه
در امر خلافت خلفای ثلثه و شهرت آن در مردم آن زمان و قوت اعتقاد متاخرین اهل سنت
همین قسم احتمالات دارند و اگر تواتر این قسم اشخاص مفید علم قطعی شود باید که تواتر یهود نیز که بالاتر
ازین اشخاص مذکورین در تحریف کتاب الله و تکذیب و مخالفت انبیا و پند و وصایای
آنها بودند در تائید دین موسی علیه السلام مفید یقین شود زیرا که یهود نیز نص صریح حضرت
موسی بتواتر نقل میکنند که فرمود شریعتی موبدة ما دامت السماوات والارض یعنی شریعت من همیشه کرده شده
است تا وقتیکه آسمان ست و زمین و لفظ السبت موبدا ما دامت السموات والارض
تعظیم سبت همیشه کرده شده است تا وقتیکه آسمان و زمین ست و همچنین تواتر نصاری که نص صریح

حضرت عیسے را بر آنکہ او ابن اللہ است و آن رسالہ ابن البشر قد ثبت قبل مجیئہ بتحقیق رسالت پسر آدمی تمام شدہ پیش از آمدن او و روایت کنند و قرآن محرف کہ بدست این جماعت است حکم توریت و انجیل محرف دارد کہ از وی آیت ہای بسیار و سورتہای بیشمار ساقط کردہ اند و کلمات او را تبدیل نمودہ و ترتیب او تغیر دادہ اگر باین قرآن متواتر کذائی تمسک جائز باشد با انجیل نیز جائز باشد و در انجیل مرقس کہ انجیل کافی است در صحاح این نص موجود است و اما جیل اربعہ نزد ایشان متواتر اند قال غرس رجل اشجارا فی ارضہ و بنی حوالیہا الجدران و حفر فیہا بیرا و بنی علیہا بیوتا فلما کملت عمارۃ البستان اودعہ عند الزراع و سافر الی بلد اخر و اقام بہا فلما حان ان تثمر الثمار ارسل عبدا من عبیدہ الی الزراع لیاخذ ثمارہ فلما جاء و اراد ان یاخذ ثمرہ ضربوہ و ارسلوہ خائبا ثم ارسل عبدا اخر فادوہ و ضربوہ و اہانوہ و شجوا راسہ ثم ارسل اخر فقتلوہ فکان یرسل عبیدہ الیہم تترا فیفعلون بعضہم و یقتلون بعضہم و کان لہ ابن واحد یحبہ لم یکن لہ ولد سواہ فارسلہ الیہم فلما راہ الکفار قال بعضہم لبعض ہذا الذی یرث البستان فہلموا نقتلہ و نرث البستان فوثبوا علیہ فقتلوہ فلما جاء صاحب البستان یغضب علیہ صاحب الحائط و یرجع الیہم و ینزعہ من ایدیہم و یرد بہم و یضعہ عند اخرین ۔ گفت نشانید شخصے درخت ہا را در زمین خود و بنا کرد گرداگرد آن دیوار ہا و کند در آن چاہے و ساخت بر آن خانہ ہا پس ہر گاہ تمام شد عمارت باغ سپرد آنرا نزد مزارعان و سفر کرد بسوی شہر دیگر و اقامت کرد در آن پس ہر گاہ وقت رسید این کہ بچنند میوہا فرستاد غلامے را از غلامان خود بسوے مزارعان تا کہ بگیرد میوہای آن را پس ہر گاہ کہ آمد خواست این کہ بگیرد میوہ را زدند او را و او فرستادند او را بے مطلب باز فرستاد غلامی دیگر را پس ایذا دادند او را و زدند او را و خون آلودہ کردند او را و شکستند سر او را باز فرستاد دیگر را پس کشتند او را پس بود کہ میفرستاد غلامان خود را بسوی ایشان پے در پے میزدند بعض ایشان را و میکشتند بعض ایشان را و بود او را یک پسر کہ دوست میداشت او را و بود او را پسرے سوای وی پس فرستاد او را بسوی ایشان پس ہر گاہ دیدند کافران گفت بعض ایشان بعض را این است آنکہ وارث شود بعد وی باغ را پس بیائید قتل کنیم او را و وارث شویم باغ را پس حملہ کردند بر وی پس کشتند او را پس ضرور غضبناک شود بر ین کار صاحب باغ در جوع کند بسوی ایشان و بسنماند آن باغ را از دست ہای ایشان و ہلاک کند ایشان را و بہ نہد او را نزد یکان دیگران پس

ازینجا معلوم شد که اثبات ملت حنیفیه که سبیل آن قول به نبوت خاتم الانبیاست بدون اتباع
اہل سنت در اصول مذہب نمیتواند شد زیرا که ایشان اصول دین خود را اخذ کرده اند از جماعه صحابه
کبار مثل عشرہ مبشرہ و عباد له اربعه و کثیرین و دیگر اہل بدر و اہل بیعت الرضوان و مہاجرین اولین
که حق تعالے در کتاب خود بر صدق و صلاح ایشان گواہی داده قوله تعالیٰ اُولٰئِکَ ہُمُ الصّٰدِقُوْنَ
و قوله تعالے مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰہِ وَالَّذِیْنَ مَعَہٗ اَشِدَّآءُ عَلَی الْاٰیَۃِ و در آیات بسیار در حق ایشان کلمات
خوشنودی و رضامندی ارشاد فرموده قوله تعالے لَقَدْ رَضِیَ اللّٰہُ عَنِ الْمُؤْمِنِیْنَ اِذْ یُبَایِعُوْنَکَ تَحْتَ الشَّجَرَۃِ
الے غیر ذلک من الآیات باز دائل اہل سنت این نصوص را در قرآن و احادیث شنیده از حال
ایشان تفحص واجبی نمودند معلوم کردند که ہر ہمه ایشان صادق الاعتقاد شدید المحبت و الرسوخ
بوده اند و در اعلای اعلام شریعت غرا بهیچ وجه قصور نکرده اند و در حفظ احکام ملت حنیفیه بیضا بنوعی
مداہنت روا نداشته اند و کتاب خدا را بهتر از جان خود عزیز میداشتند و دین الہی را در محافظت
و حمایت فوق الانفس و المهج سے انگاشتند و سنن رسول او را در عادات فضلا عن العبادات
مهما امکن تقویت میکردند و عوام صحابه بهیبت خوف سیاست و برکت صحبت ایشان نیز همین تبرز
داشتند و تابعین ایشان باحسان نیز بتاثیر صحبت ایشان و بانعکاس اشعه انوار ایشان سلوک
همین طریق لازم گرفته اند و بهمین اقتفا و اتباع و انقیاد این جماعه مر پیغمبر را محض بوضوح
حق بود نه برای جلب النفعی و دفع ضرری بلکه ہر که از جماہیر عرب بلاغ مؤلفة القلوب تم
شده بود گو رئیس قوم و صنادید عشیره باشد اورا تخصیصات مینمودند مثل ابوسفیان رضی عنه
حالیکه در مجلس خلیفه ثانی با وصف ریاستے که داشتند خوارہا کشیده اند در صف النعال جا یافته
و فقرا و مساکین اہل ایمان و غلامان و کم اصلان این را مثل صہیب و عمار صدر مجلس بودند و عند الاقتدار
ولایت و ملک و سلطنت را بخویشاوندان و اقارب خود ندادند و قدم اسلام و کثرت صحبت پیغمبر و شدت
رفاقت او را در تقسیم این مناصب ملاحظه کردند و اکثر ایشان بعد از قیل و قال و جنگ و جدال و کشته
شدن بزرگان و اقارب خود و اصرار بر کفر و بعد از رویت معجزات قویه ایمان آورده اند و اگر بقول کهنه
و مستحقین و اہل کتاب بطمع مال و مناصب میگرویدند بالیستی که در اول و ہله اظہار ایمان مینمودند و زمان
دراز در بر همزنی امور پیغمبر و عداوت او نمیگذرانیدند و چون به نقل و روایت ایشان ثابت شد و دعوی

نبوت وظہور معجزات ونزول قرآن وعجز بلغا از معارضہ آن یقین حاصل شد کہ فی الواقع
چنین بود وثبوت صدق وصلاح ایشان بہ شہادت قرآن ورسول بروجہ دائر نیست تا معذوری
لازم آید بلکہ بروجہ تاکید اعتقاد ومزید یقین است والا فحص حال ایشان کافی است در اعتقاد صحت
خبر ایشان وصدق متواترات ایشان واتباع سبیل ایشان ولزوم طریقہ ایشان پس اگر شیعہ
بقرآن یا خبر رسول یا اجماع تمسک کنند لابد تنزل کردہ باشند از حرف شیعیت خود وشوبی از مذہب
اہل سنت بر خود لازم گرفتہ والا این تمسکات ایشان مثل لامع سراب باقش ہر آب نشان حقیقت وثبات
خواہد بود پس واضح شد کہ بنا بر اصل شیعیت ہیچ دلیلے از دلائل ایشان راست نمیشود وچون دست
بدامن اہل سنت زدند وبایں قرآن واصول ملت حنیفیہ قائل شدند لابد بجمیع امور متواترہ ایشان
مثل تفویض امر نماز بابو بکر صدیق وفضایل ومناقب او وغسل رجلین ومسح خفین کہ مانند قرآن و
اصول بتواتر ثابت شدہ اند قائل باید شد وقبول باید کرد والا حکم بے اصل لازم خواہد آمد نان کسے خورد
وشکر دیگرے بجا آورد ان لطفے ندارد ؎ وجود منعم بادہ اسی زاہد پیچہ کاذر نعمتے است ؎ دشمن مے بود ن
وہمرنگ مستان نریستن ؎ این فائدہ را باید کہ از دست ندہی کہ بسے مفید است ونیز از ابواب سابقہ
معلوم شد کہ بنای مذہب شیعہ بر روایات اصحاب ائمہ است از ائمہ واحوال آن اصحاب نیز معلوم شد
کہ اکثر آنہا در وغگو بودند وخود ائمہ آنہا را تکذیب فرمودند وہیچ امامے نبودہ است الا بعض اصحاب
اورا امام لاحق تکذیب نمودہ بدلیل آنکہ آن بعضے بامامت او قائل نبودند ومعتقد امامت شخصے دیگر
یا قائل توقف وانقطاع امامت بودند معہذا بسبب حسن ظن کہ باصحاب ائمہ دارند تکذیب امام لاحق
بلکہ تکذیب خود آن امام را بجوی نمے شمارند وبر روایات ہمہ آنہا اعتماد کلی دارند پس چرا بیایند ان
واصحاب رسول کہ کمتر از امام در تاثیر صحبت نخواہد بود حسن ظن نمیکنند در روایات آنہا را مقبول نمی
سازند غایت ما فی الباب آنکہ بعضے روایات از ایشان مخالف روایات صحابہ خصوص در مقدمات متعلقہ
بامامت نزد ایشان رسیدہ باشد وشبہہ در صدق صحابہ ایشان را پیدا شدہ باشد لیکن چون
این مخالفت در اصحاب بر امام جاریست واین شبہہ در ہمہ آنہا ساری معہذا مانع قبول روایت
نشدہ پس در حق اصحاب چرا مانع قبول روایت شود وما ہذا الا التعصب المحض والعناد البحت
والتحقیر لجناب رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم والا مانتہ بتاثیر صحبتہ لاحول ولاقوۃ الا باللہ حالانکہ خود

ائمہ عند این مخالفت را بیان فرموده اند اصحاب را بعد قرن وصف نموده و در صلاح ایشان مروی و ثابت است لیکن عناد و تعصب چشم ایشان را کور و گوش ایشان را کر ساخته است من کتاب الکافی للکلینی فی باب اختلاف الحدیث بحذف الاسناد عن منصور ابن حازم قال قلت لابی عبد الله ما بالی اسئلک عن المسئلة فتجیبنی فیها بالجواب ثم یجیئک غیری فتجیبه فیها بجواب اخر فقال نجیب الناس علی الزیادة والنقصان قال قلت فاخبرنی عن اصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم صدقوا علی محمد صلی الله علیه وسلم ام کذبوا قال بل صدقوا قال قلت فهما بالهم اختلفوا فقال اما تعلم ان الرجل کان یاتی علی رسول الله صلی الله علیه وسلم فیسأله عن المسئلة فیجیبه فیها بالجواب ثم یجیبه بعد ذلک بما ینسخ ذلک فنسخت الاحادیث بعضها بعضا ایضا بحذف الاسناد عن محمد ابن مسلم عن ابی عبد الله قال قلت له ما بال اقوام یروون عن فلان وفلان عن رسول الله صلی الله علیه وسلم ویتهمون بالکذب فیجیئ منکم خلافه قال ان الحدیث ینسخ کما ینسخ القرآن از کتاب کافی مر کلینی را در باب اختلاف حدیث بدور کردن اسناد از منصور ابن حازم ست گفت گفتم مرابی عبد الله را..... چیست حال من می پرسم ترا از مسئله پس جواب میدهی مرا در ان بجوابی پس مے آید نزد تو سوائے من پس جواب میدهی او را در ان بجواب دیگر پس گفت بر آئینہ ما جواب میدهیم مردم را بر زیادت و کمی گفت گفتم پس خبر ده مرا از اصحاب رسول خدا صلعم راست گفتند بر محمد یا دروغ گفت بلکه راست گفتند گفت گفتم پس چیست حال ایشان که اختلاف کردند پس گفت هر آئینہ مردمی بود که مے آمد بر رسول خدا صلعم پس مے پرسید او را از مسئله پس جواب میداد او را در ان بجواب باز جواب میداد بعد ازین بآنچه نسخ میکرد آنرا پس نسخ میکردند حدیث ها بعض آن بعض را در نیز بعد حذف اسناد از محمد بن مسلم از ابی عبد الله گفت گفتم او را چه حال ست قوم ها را روایت مے کنند از فلان وفلان از رسول خدا صلعم و تهمت کرده نمیشوند بدروغ پس مے آید از شما خلاف آن گفت هر آئینہ حدیث نسخ کرده میشود چنانچه نسخ کرده میشود قرآن فائدة اخری اجل من الاولی ولقبنا بسعادة الدارین فی شرح حدیث الثقلین فمن شاء فلیجعلها مع الابواب الخمسة التی بعدها رسالة علحدة فائده دیگر است بزرگتر از اول ولقب دادیم آن را سعادت هر دو جهان در شرح حدیث ثقلین پس هر که خواهد باید که کند آن را با ابواب پنجگانه که پس از وے هستند رساله جدا

باید دانست کہ باتفاق شیعہ وسنی این حدیث ثابت است کہ پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم فرمودہ انی
تارک فیکم الثقلین ما ان تمسکتم بہما لن تضلوا بعدی احدہما اعظم من اخر کتاب اللہ وعترتی
اہل بیتی ہر آئندہ من گذاشتم در شما دو چیز گران آنقدر کہ اگر گرفتید بآنہا ہرگز گمراہ نشوید بعد من یکے
ازان ہر دو بزرگتر است از دیگر قرآن شریف و اولاد من از اہل بیت من۔ پس معلوم شد کہ مفسر حقیقی
ربی و احکام شرعی ما را پیغمبر حوالہ باین دو چیز عظیم القدر فرمودہ است پس مذہبے کہ مخالف این
دو باشد در امور شرعیہ عقیدۃً و عملاً باطل و نامعتبر است و ہر کہ انکار این دو بزرگ کند خارج از دین
شود حالا در تحقیق باید افتاد کہ ازین دو فرقہ یعنے شیعہ و سنی کدام یک متمسک باین دو حبل متین است
و کدام یک استخفاف این دو چیز عالی قدر میکند و اہانت مینماید و از درجہ اعتبار ساقط مے انگارد و طعن
در ہر دو پیش میگیرد و این بحث را بنظر تامل و انصاف باید دید کہ طرفہ کاری و عجیب ماجرای است
و درین بحث غیر از کتب معتبرہ شیعہ منقول نخواہد بود چنانچہ در تمام رسالہ از ملتزمات است اما کتاب
امامیہ و شیعہ از درجہ اعتبار ساقط شد و مثل تورات و انجیل قابل تمسک نماند زیرا کہ تحریف بسیار
در وے راہ یافتہ و احکام بسیار از و منسوخ شدہ و آیات و سور بسیار کہ ناسخ احکام و مخصص عمومات بودند
بدزدی رفتہ و انچہ باقی است بعضے الفاظ او مبدل و بعضے زائد و بعضے ناقص روی الکلینی
عن ہشام ابن سالم عن ابی عبد اللہ ان القرآن الذی جاء بہ جبرئیل الی محمد صلے اللہ علیہ
وسلم سبعۃ عشر الف ایۃ از ابی عبد اللہ ہر آئنہ قرآن آنکہ آوردہ بود آنرا جبرئیل بسوی محمد
صلے اللہ علیہ وسلم ہفتدہ ہزار آیت است و روی عن محمد بن نصیر عنہ انہ قال کان فی لم یکن اسم
سبعین رجلا من قریش باسمائہم و اسماء ابائہم در روایت کرد از محمد بن نصیر از وی و ے گفت
بود در لم یکن نام ہفتاد مرد از قریش بنامہای ایشان و نامہای پدر ایشان۔ و روی عن سالم
بن سلمۃ قال قرا رجل علے ابی عبد اللہ و انا اسمعہ حروفا من القرآن لیس ما یقرءہ الناس
فقال ابو عبد اللہ مہ اکفف عن ہذہ القراۃ واقرا کما تقرءہ الناس حتے یقوم القائم فاذا قام القائم
قرا کتاب اللہ علے حدہ و روی الکلینی و غیرہ عن الحکم بن عتبۃ انہ قال قرا علی بن حسین وما
ارسلنا من قبلک من رسول ولا نبی ولا محدث قال وکان علی بن ابی طالب محدثا و روی
عن محمد بن الہیثم الہلالی و غیرہ عن ابی عبد اللہ ان ائمۃ ہی ادلی من ائمۃ لیس کلام اللہ بل

محرف عن موضعه والمنزل ایمۃ ھدی از کی من ایمتکم وروایت کرد از سالم بن سلیمہ گفت خواند مردی
برابی عبداللہ ومن بسے شنیدم آنرا حرفہا از قرآن بنمود آنچہ میخواندند مردم پس گفت ابو عبداللہ
بازمان وبازمان قرآن قرآنہا وبخوان چنانچہ میخوانند آنرا مردم تا کہ قایم شود امام مہدی پس ہر گاہ
کہ قایم شود امام مہدی بخواند کتاب خدا را بر طریقہ آن وروایت کرد کلینی وغیرہ از حکم بن عتیبہ ہر آئینہ وی
گفت کہ خواند علی بن حسین وقفرستادم پیش از تو بسوی پیغمبر سے وند صاحب الہام گفت وبود علی
ابن ابیطالب صاحب الہام وروایت کرد از محمد بن الجہم الہلالی وغیرہ از ابی عبداللہ ہر آئینہ
جماعت وی بالاتر است از جماعۃ نیست کلام خدا بلکہ بیجا کردہ شدہ است آنرا بخود وتاویل کردہ شدہ
چنین است امامان کہ آنہا پاک تر اند از امامان شما ونزد ایشان ثابت ومعترف ومشہور است کہ بعضے
سور جمیعہا ساقط شدہ است مثل سورۃ الولایۃ وبعضے سور باکثرہا مثل سورۃ الاحزاب فانہا کانت مثل
سورۃ الانعام پس ازین سور آنچہ در فضایل اہل بیت واحکام امامت ایشان بود ساقط کردند
ولفظ ویلک قبل از لا تحزن ان اللہ معنا نیز ساقط کردہ اند ولفظ عن ولایۃ علی بعد ازین
آیت وقفوہم انہم مسئولون لفظ ویلکم بولایۃ بعد ازین آیت خیر من الف شہر ولفظ علی بن ابیطالب
بعد ازین آیت وکفی اللہ المومنین القتال لفظ آل محمد ازین آیۃ وسیعلم الذین ظلموا آل محمد
ای منقلب ینقلبون ولفظ علی بعد از وکل قوم ہاد ذکر کل ذلک ابن شہر آشوب المازندرانی
فی کتاب المثالب لہ وعلی ہذا القیاس کلمات بسیار وآیات بیشمار را شمردہ اند پس حال
تنزیل ایشان در میان قرآن مجید محفوظ ودر میان تورات وانجیل فرقے نماند وتمسک باین ہر سہ
وجہے ندارد کہ محرف ومبدل ومنسوخ بناسخ مجہول اند واما عترت رسول پس باجماع اہل لغت
عترت شخص آقارب اوراگویند وانہا نسبت بعض عترت را انکار کنند مثل حضرت رقیہ وحضرت
ام کلثوم بنات آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم وبعضے را داخل عترت نمیشمارند مثل حضرت عباس
عم رسول اللہ واولاد او ومثل حضرت زبیر ابن عبد مناف عم رسول واکثر اولاد حضرت زہرا را نیز
دشمن دارند ومیگویند مثل زید بن علی بن الحسین کہ شیلے عالم ومتقی ومتورع بود واز دست
مروانیان شہید شد وپسر او یحیی ابن زید را نیز دشمن دارند وہمچنین ابراہیم بن موسے کاظم
را وہمچنین جعفر ابن موسے کاظم را واورا الملقب بکذاب کردہ اند حالانکہ او از کبار اولیاء اللہ بود

وبایزید بسطامی ازو اخذ طریقت کرده و بغلط شهرت یافته است که بایزید بسطامی مرید جعفر
صادق است و جعفر ابن علی راکه برادر حضرت امام حسن عسکری بود نیز ملقب بکذاب نموده اند و
حسن بن الحسین المثنی و پسر او عبد الله محض را نیز که محمد اکبر لقب محض است مرتد و کافر شمارند
و ابراهیم بن عبد الله را و زکریا بن محمد باقر را و محمد بن عبد الله بن الحسین بن الحسن و محمد بن القاسم
بن الحسین و یحیی ابن عمر راکه از احفاد زید بن علی بن الحسن است نیز کافر و مرتد دانند و جماعه سادات
حسنیه و حسینیه راکه قائل بامامت و بزرگی زید بن علی بوده اند ضال و گمراه شناسند حالانکه کتب
انساب و تواریخ سادات دلالت صریح میکند بر آنکه اکثر اهل بیت حسنیان و حسینیان معتقد امامت
زید بن علی و فضیلت آن بزرگوار بوده اند و جماهیر اثنا عشریه در حق آن بزرگواران اعتقاد کفر و آتش
و خلود در نار دارند چنانچه در باب معاد از کتب ایشان منقول خواهد شد و وجهش هم ظاهر است
زیرا که منکر امامت یک امام نزد ایشان مثل منکر نبوت یک نبی کافر است وَالْكَافِرُ مُخَلَّدٌ فِي النَّارِ
و این همه بزرگواران منکر امامت امام وقت خود بلکه امامت بعضے از ائمه ماضیین نیز بوده اند و طائفه
قلیله از اثنا عشریه بر ان رفته اند که اینها در اعراف خواهند بود مثل حضرت عباس عم رسول ﷺ
و بعضے گویند که بعد از عذاب شدید بشفاعت اجداد خود نجات خواهند یافت و این هر دو قول
رکیک و مردود اند و موافق قواعد و اصول ایشان همان قول اول ست زیرا که شفاعت در حق
کفار بالاجماع مقبول نیست و اعراف دار الخلد نیست و مهذا لو دن ایشان را در اعراف وجهے
نیست که اینها منکر امامت بودند و منکران امامت کفار اند و باوصف این همه روایت میکنند
که محب علی لا یدخل النار و در محبت ایشان با امیر المومنین هیچ شبهه نیست اما ناصبیت این فرقه را
تماشا باید کرد که چه قدر بزرگان راکه جگر پاره های ایمه و برادران ایمه بودند بچه مرتبه اهانت و استخفاف
مینمایند و در حق چند کس که معدود از اهلبیت ایمه اثنا عشر و بعض اقارب ایشان باشند و در پرده
محبت هزاران عیوب و قبائح نسبت کنند و استخفاف و اهانت زیاده از حد نمایند بالاتر از خوارج
و نواصب آرے + دوستی نے خرد خود دشمنی است + و بعد از تتبع کتب و روایات ایشان
تفصیل آن قبائح و عیوب کالشمس فی نصف النهار هویدا میگردد و لیکن در اینجا چندے از
کفریات ایشان بطریق نمونه از خروارے ثبت می افتد اول آنکه گویند امام وقت و صاحب زمان

آن مرتبہ جہان و ہراسان و خائف و بزدل بودہ است کہ از مدت ہزار سال بخوف جان خود
سختی شدہ و ہرگز وجود انقلاب دول و برہم شدن عباسیہ و تسلط چنگیزیہ کہ بعد از قبول اسلام
خود را محب اہل بیت میگفتند و بعضے از ایشان مذہب تشیع اختیار کردہ بودند و بعد از تسلط صفویہ
بر عراقین و خراسان کہ محب صادق شیعہ و خیر خواہ این گروہ است و بعد اندراج این مذہب مسلط من
و کہن و بیگانہ و یگانہ و ملامت و نوازش این فرقہ در ہند و سند ہرگز بر سنے آید و در اطمینان نہ خلل
نمیشود دوم آنکہ از حضرت صادق بجمیع کتب ایشان روایت است کہ فرمود یا معشر الشیعۃ
فیما بینکم و بینا ما لنا و فرجہ بیننا لکم اللہ اللہ فی نفوس خبیثہ ایشان چہ قسم این بہتان عظیم را بآل اللہ
و باین جناب پاک نسبت کردہ سوم آنکہ بر حضرت نسبت میکنند کہ فرمودند در حق حضرت کلثوم
بنت سیدۃ النساء علیہا السلام اول فرج فعیب منا سبحان اللہ چہ کلمہ ایست کہ از زبان
ایشان برمے آید نزدیک است کہ آسمان فرو افتد و زمین بشگافد اول در حق آن سیدہ پاک
بضعۃ الرسول فلذۃ کبد البتول چہ نحس و سوء ادب است و کدام خصلت خبیثہ را بدامن پاک
آن طاہرہ مطہرہ مے بندند دیگر در حق حضرت امیر و حضرت حسین چہ قدر نسبے حنا ظلی و بے ناموسی
ثابت میکنند و در حق حضرت صادق کہ این کلمہ بر ان جناب تہمت مینمایند چہ قدر نسبے حمیتی
و بے غیرتی اعتماد دارند این لفظ را اول بزرگان بر زبان نمے آرند علے الخصوص ذکر این
عفیفہ مستور الاسم و المستے از اقارب بلکہ بزرگان خود امریست کہ ادا ذل و اد باش نیز از ان
احتراز واجب میدانند بانار یان دہلی رفتہ دیدیم کہ در ہنگامہ افاغنہ قندہار کہ خود را بقدر انیان بلقب
کردہ اند زنان بسیاری را بے ناموسی شد و ہرگز من بعد نام این فعل قبیح بر زبان نیاوردند
و عار کردند و احتمال آنکہ در بضعۂ طاہرہ رسول این قسم فعل خبیث واقع شود و بہر او کرباکار ہیچ
مسلمان نیست لاحول ولا قوۃ الا باللہ۔ چہارم آنکہ گویند کہ حضرات بنات و اخوات خود را بکفو
فجرہ بزنی میدادند مثل حضرت سکینہ کہ در نکاح مصعب بن زبیر بود و علے ہذا القیاس دیگر
قریبات خود را در عقد کفو و نواصب مے درآورند حیانچہ در کتب انساب سادات بتفصیل مشروح
است پنجم آنکہ نسبت کنند بہ حضرت صادق کہ قرآن مجید را بر زمین برنافت و اہانت نمود
و طعنے کہ بر عثمان بابت احراق مصحف ابن مسعود نمودہ اند بعینہ بحضرت صادق ثابت کنند

روی الکلینی عن زید بن جهم الهلالی عن الصادق انه قرأ ولا تکونوا کالتی نقضت غزلها من بعد قوة انکاثا تتخذون ایمانکم دخلا بینکم ان تکون ائمة هی ازکی من ائمتکم فقلت جعلت فداک ائمة قال ای والله قلت انما یقرأ اربی قال وما اربی وادمی بیده فطرحها ما نند - روایت کرده است کلینی از زید بن جهم هلالی از صادق علیه السلام بدرستیکه میخواند و بنا شمید مانند زنی که شکست ریسمان خود را بعد از درستی پاره پاره می کنید سوگندهای خود را موجب خلل در میان خود تا که باشند ائمه مان که آنها پاک تر اند از ائمه های شما پس گفتم کرده شوم قربان تو ائمه است گفت آری قسم خدا گفتم جز این نیست که خوانده میشود از نی گفت چیست از نی و اشارت کرد بدست خود پس بر انداخت آنرا با نانت ششم آنکه آنچه منافی ایمان و ضد علامات مومن است بغض حضرت امیر المومنین بسوی ائمه نسبت کنند و میخواهند بشهادت حضرت امیر رخنه در ایمان ائمه اند ازند که حضرات ائمه بر تقیه و اخفای حق و اظهار باطل در طول حیات خود با وصف عدم خوف هلاکت در حق شان اصرار داشته اند نص متواتر امیر المومنین که در نهج البلاغت موجود است این ست قال علیه السلام علامة الایمان ان لا تؤثر الصدق حیث یضرک علی الکذب حیث ینفعک کذا فی نهج البلاغة گفت علیه السلام نشانی ایمان اینست پسندکنی راستی را جائیکه زیان دهد ترا بر دروغ جائیکه سود دهد ترا چنان است در نهج البلاغة هفتم بعضی تفاسیر آیات قرآن بائمه نسبت کنند که هرگز بر قواعد عربیت و نحو راست نمی نشیند پس سامع آن تفسیر بر قصور حضرات در فنون عربیت و ناواقفیت ایشان بر قواعد نحو استدلال کند و همچنین بعضی تفاسیر که مخل بربط کلام و موجب الفکاک نظم و انتشار ضمائر و برهمی سیاق سخن باشد بحضرات منسوب سازند تا مردم را سوء اعتقاد و در کمال علم ایشان خلل شود هشتم آنکه از ائمه روایت کنند که ایشان از جهاد منع میفرمودند با وصف آنکه در قرآن مجید قسمی که درین امر تاکید و تقیید فرموده اند بر هر طفل مکتب پوشیده نیست پس القاء مخالفت کنند در تقلین حالانکه تتمه حدیث تقلین این عبارت هم روایت کرده اند که لن یفترقا حتی یردا علی الحوض هرگز جدا نشوند آن هر دو تا که وارد شوند نزد من بر حوض و ازین عبارت صریح مستفاد میشود که بغیر معیار معرفت اقوال و مذاهب عترت طاهره بنا بر آنکه مردم بر ایشان دروغ خواهند بست و افترا خواهند کرد و بما عنایت فرموده است و آن همین است که روایاتی که از ایشان بشنویم بر قرآن

مرض کنیم ہر چہ را قرآن قبول داشت صحیح است و ہر چہ با آنکذیب کرد کفر است در قرآن محفوظ است و آنچہ لایق تر است بانکہ معیار باشد عترت طاہرہ چہ عترت بحکم بشریت موت و غیبت مکانی دلیل رسالت و دیگر لواحق دارند کہ کلید باب در دست بندی دافتر اسازی است بخلاف قرآن کہ بسبب شہرت و تواتری کہ دارد پیش ہر کس در ہر وقت و ہر مکان موجود است و در حفظ الٰہی محفوظ لَا یَأْتِیهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَیْنِ یَدَیْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِیلٌ مِنْ حَکِیمٍ حَمِیدٍ نعم آنکہ تجویز نماز مطلقہ بجناب ایشان نسبت کنند و این در حقیقت تجویز زنا است معاذ اللہ من ذلک و ہم آنکہ بازی کردن بقضیب و خصیتین در عین نماز بجناب ایمہ نسبت کنند حاشا ہم من ذلک اول نماز کہ اعظم ارکان دین است چہ جای لعب و بازی است تمام آنکہ این بازی کدام لطافت دارد یازدہم تجویز نماز با وجود آلودگی باہ بنجاسات غلیظہ بجناب ایمہ نسبت کنند تعالی اللہ جناب ہم من ذلک دوازدہم خوردن بچہ جانور مردہ بجناب ایشان نسبت کنند حاشا ہم من ذلک سیزدہم تجویز بوس و کنار بازنان در عین نماز بجناب حضرات نسبت نمایند و روایات منقولہ از کتب ایشان در ضمن ہمہ مسائل کہ مذکور شد انشاء اللہ تعالی در باب فروع بیاید چہاردہم منع مردم از تعلیم واجبات دین مر زنان را بجناب ایمہ نسبت کنند روی شیخ الطائفہ عن ادیم ابن حر قال سالت ابا عبد اللہ علیہ السلام عن المراۃ ترے فیما یری النائم فیبلها غسل قال نعم لا تحدثوهن فیتخذنه علة روایت کرد ابو جعفر طوسی از ادیم بن حر گفت پرسیدم از ابا عبد اللہ علیہ السلام از انکہ بیند در آنچہ مے بیند خوابندہ بر وی غسل است گفت آرے حدیث نکنید ازایشان پس خواہند گرفت این را علت و دین صورت لازم مے آید کہ جناب ایمہ راضی باشند بخواندن نماز در حالت جنابت کہ آن کفر است بالاتفاق حالانکہ رضا بالکفر نیز کفر است بالاتفاق معاذ اللہ من ذلک و نیز راضی باشند بجہل مکلف بواجبات شریعت و ہو مناقض لمنصب الامامۃ قادح فی استحقاقها قاطع للعہد اللہ والمروۃ و ازین خدیج تر و قبیح تر دریں باب روایت صاحب المحاسن است کہ از کاظم علیہ السلام آوردہ۔ انہ قال لا تعلموا ہذا الخلق اصول دینهم ہر آئینہ وی گفت تعلیم مکنید این مردم را اصول دین ایشان سبحان اللہ این چہ روایت قبیح و حکایت شنیع است کہ نسبت بجناب میکنند چون ایشان از تعلیم اصول دین مردم را منع فرمایند دیگران چہ قسم تعلیم کنند چو کفر از کعبہ برخیزد

کجا ماند مسلمانی - پانزدهم - ترک عمل بادامر الله نسبت بجناب آئمه کنند خصوصاً بجناب باقر و حضرت صادق
علیهما السلام که ایشان ترک تقیه میکردند حالانکه از حضرت صادق روایت کنند التقیه دین آبائی کجا این
حضرات و دین آبای کرام خود چه قبیح یافتند که ترک دادند شانزدهم - خلاف نص صریح کتاب الله بجناب
ائمه نسبت کنند تا ایقاع مخالفت فیما بین الثقلین نمایند و مردم را در امر دین متحیر سازند گویند در زند و سیم غیر
مسکوک حضرات ایشان زکوة واجب نداشته اند و خود هم نداده اند معاذ الله میخواهند که حضرات را در وعید
والذین یکنزون الذهب والفضة ولا ینفقونها فی سبیل الله داخل نمایند هفدهم گویند که جامه دریدن
و گریبان چاک کردن مرد از اوزار نازاد در موت پسر و پدر و دیگر اقارب حضرات ائمه جائز داشته اند معاذ الله شیرازه
دل صبران و جزع کنندگان داخل مینمایند و از بشارات قرآنی که در حق صابرین وارد ست خارج
میسازند و در وعید لیس منا من شق الجیوب شامل اعتقاد میکنند نوزدهم تخصیص قصاص بغیر اعمی که خلاف
نص قرآنی است بجناب ایشان نسبت میکنند بیستم - حکم باسترقاق ولد ذمی که مسلمانی را قتل کرده
باشد نسبت بحضرات ایمه نمایند خلاف قاعده شرایع است لا تزر وازرة وزر اخری ولا یجزی والد عن
ولده ولا مولود هو جاز عن والده اگر این قسم انتقام گرفتن در شرع جائز بود فرق درمیان تموه چنگیز خانی
و شریعت محمدی چه خواهد بود و جواز استرقاق ولد حربی بان ست که توقع محاربه است از ان اولاد برای
قلیل سواد انها اولاد ذمی قاتل با انکه نه مستعد حرب اند و نه داخل سواد اهل حرب بچه وجه
استرقاق درست باشد که صریح نقض عهد ست و مخالف جمیع ادیان و ملل که وفا بالعهد را واجب
دانند و نیز مخالف نص قرآنی که النفس بالنفس بیست و یکم - آنکه از حضرات ایمه نقل کنند که از روز قتل
عمر که بزعم ایشان نهم ربیع الاول ست تا سه روز از امم گناه صغیره و کبیره بر کسی نوشته نمیشود
پس در نصورت اباحت کفر و جمیع معاصی دران سه روز بجناب ایمه نسبت نمایند بست و دوم
جواز استعمال آبی که باو استنجا کرده باشند در شرب و دیگر حوائج و طهارت بجناب آن طیبین
و طاهرین نسبت کنند بست و سوم - از حضرت ایمه روایت کنند که امة مرحومه را لقب امة ملعونه
است رواه العیرفی عن ابی عبد الله علیه السلام و بعضی روایات تشبیه امة مصطفویه بخنازیر از
حضرت صادق روایت کنند کما رواه الکلینی عنه علیه السلام حالانکه در نص قرآنی خیر امة ایشان
را خطاب داده اند در حق ایشان فرموده وکذلک جعلناکم امة وسطا بالجمله غرض این طائفه

ایقاع مخالفت است فیما بین الثقلین تا ماسه گناه دین شریعت گم شود و تمسک بکتاب اللہ بسبب
ادعاے تحریف و زیادۃ و نقصان و تغیر و تبدیل برہم خورد و تمسک بعترۃ بجہت تکفیر و حکم بارتداد
بعضے و روایت مخالف کتاب اللہ از بعضے متعذر شود و خلایق خدا مثل بہایم و انعام غیر مقید
بقیدے ہر چہ خواستہ باشند کردہ باشند۔

رسالہ وسیلۃ النجاۃ

تصنیف فخر المحدثین ذو العلم و التمیز مولانا شاہ عبد العزیز دہلوی رحمۃ اللہ علیہ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد للہ حق حمدہ والصلوۃ والسلام علے حبیبہ وجندہ اللہم یا مقلب القلوب ثبت قلوبنا علے
دینک بسبب تالیف شخصے از آشنایان کہ بمذہب تشیع الفت داشت استدعا نمود کہ چند کلمہ در بیان
دلائل حقیت فرقہ ناجیہ باید نوشت بحکم الدین النصیحۃ اجابت آن مسئول کردہ آمد دراین رسالہ
را وسیلۃ النجات نامیدہ شد السلام علے من اتبع الہدے سوال در میان اہل سنت و شیعہ گفتگو
بسیار و اقعشدہ سنیان دعوی میکنند کہ مذہب ما برحق ست و موافق قرآن و حدیث است و کتابہاے
شیعہ ہمہ باطل و اقر انیست مذہب اہل بیت ہست بلکہ مذہب اہل بیت ہمین است کہ ما میدانیم و شیعہ
ہم ہمین دعوی میکنند کہ قرآن مذہب ماست و طریقہ ما طریقہ امام جعفر صادقؒ است و کتابہاے سنیان را
غیر معتبر میگویند دراین بارہ جواب شافی از آیات قرآنی کہ در آن جاے دم زدن کسے نباشد و عذر منقطع
گردد باید نوشت کہ طالبان راہ نجات بر آن عمل نمایند و از مذہب باطل دست بردارند جواب ای برادر
اول بناے ہر مذہبی را دریافت کن و کتابہاے ہر فریق را یکسو گذار و در طاق نہ و چون بر بناے ہر یکے

واقف شوی آن بنا را بر آیات قرآنی مطابق کن و بنای ہر کدام مذہب کہ محکم و راسخ بینی آن را
مذہب حق و نہ کتابہای آنہا بخوان و تحمل آر و بنای ہر مذہبے کہ باطل یابی کتابہای آنہا را
وساوس شیطانی و انستہ در آب انداز و گرد آن ہرگز مگرد و آنہا را پارہ پارہ کن و یقین دان کہ آن مذہب
اہل بیت نیست بلکہ مذہب شیطان است پس بدانکہ بنای مذہب اہل سنت بر ایمان و تقوی
و صلاح و راستی ابوبکر و عمر و عثمان و علی و غیرہم از مہاجرین و انصار و دیگر اصحاب سید المرسلین صلی اللہ
تعالے علیہ و آلہ وسلم کہ ہزار ہا کس بودند ہمراہ آن حضرت صلعم در راہ خدا جہاد و نماز کردند تا مدت حیات
آنحضرت صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم ہمیشہ در نصرت و حمایت او بودند و بعد وفات آنحضرت صلعم در خلافت
خود عدل و انصاف و راستی گزیدند و خدمت اہل بیت و محبت آنہا بجا آوردند و امیر المومنین علی
علیہ السلام ہمیشہ با آنہا نشست و برخاست نمود و ہمراہ آنہا با کفار جہاد کردہ و در پس آنہا نماز خواندہ
و ہمیشہ با آنہا محبت داشتہ و بعد وفات آنہا در حق آنہا دعای خیر نمودہ بسیار مدح و مناقب آنہا
بیان فرمودہ و بنای مذہب شیعہ بر کفر و نفاق خلفاء ثلاثہ و غیرہم ہزاران صحابہ سید ابرار است
کہ اینہا میگویند کہ ہمہ آنہا ایمان نفاق آوردہ بودند و ہجرت ہم برائے ریاست و طمع دنیا کردہ بودند
و ہمہ جہاد و عبادت آنہا برای ریا بود نہ برای خدا و بعد وفات آنحضرت صلعم با اہل بیت او ایذا رسانیدند
و مر تضے علی رض را یاری نکردند و حق او نیز در گرفتند و متابعت و نماز علی علیہ السلام ہمراہ اینہا
بنا بر خوف و تقیہ بود حتے کہ علی رضی اللہ تعالے عنہ دختر طاہرہ خود را در نکاح عمر برای تقیہ داد
و نام پسران خود ابوبکر علی و عمر علی و عثمان علی ہم برائے تقیہ نہاد و صحابہ مخلصین اندک بودند
ابوذر و مقداد و سلمان و عمار و جابر رض و چند کس دیگر ای برادر چون بنای ہر دو مذہب دریافتی
پس بدانکہ دلیل بر بنای مذہب اہل سنت آیات قرآنی بسیار اند کہ ہر یک از آن برائے اثبات
و استحکام آن بنا کافی است و بنا بر اختصار درین مقام چند آیات نوشتہ میشود قولہ تعالے وَالسّٰبِقُوْنَ
الْاَوَّلُوْنَ مِنَ الْمُهٰجِرِيْنَ وَالْاَنْصَارِ وَالَّذِيْنَ اتَّبَعُوْهُمْ بِاِحْسَانٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوْا عَنْهُ وَسَايَرَ
کہ اولین از مہاجرین و انصار و آنانکہ پیروی و متابعت سابقین کردند بہ نیکوئی یعنے با ایمان و
طاعت راضی شد خدای تعالے از انہا و راضی شدند آنہا از خدای تعالے وَاَعَدَّ لَهُمْ جَنّٰتٍ تَجْرِيْ
تَحْتَهَا الْاَنْهٰرُ و مہیا کرد خدا برائے آنہا بہشت تا کہ جاری اند زیر منازل یا درختان آنہا نہرہا

خلدین فیہا ابدا این ہمہ مہاجرین وانصار ومتابعت کنندگان آنہا در بہشت ہا باشند ہمیشہ این آیت
بر لزوم امیکند کہ مہاجرین وانصار سابقین ہمہ بہشتی اند ومتابعت کنندگان آنہا کہ بعد آنہا
بودند در طریقہ آنہا اختیار کردند آنہا ہم بہشتی اند وشک نیست کہ ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ از
مہاجرین اولین است کہ وقت ہجرت ہمراہ پیغمبر صلعم بود وعمر وعثمان وعلی رضی اللہ عنہم وبسیاری دیگر از
مہاجرین اولین اند وہر کہ ابوبکر را از مہاجرین اولین نداند بسبب انکار این آیہ کافر باشد قال
اللہ تعالے اِذْ اَخْرَجَهُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا ثَانِيَ اثْنَيْنِ اِذْ هُمَا فِي الْغَارِ اِذْ يَقُوْلُ لِصَاحِبِهٖ لَا تَحْزَنْ اِنَّ اللّٰهَ
معنا چون بیرون کردند رسول خدا را صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم کفار مکہ در حالیکہ دوم دو کس بودند
چون بودند ہر دو در غار چون میگفت رسول خدا صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم مر یار خود را کہ ابوبکر صدیق
است اندوہگین مشو بدرستیکہ خدا با ماست ومتابعت کنندگان آنہا بوقتی مہاجرین وانصار اند
کہ بعد این ہا ایمان آوردند وہجرت ونصرت کردند وحق تعالے درین آیت خبر داد کہ آنہا ہمیشہ در
بہشت خواہند بود پس ثابت شد کہ ایشان قطعی بہشتی اند ہر کہ ایشان را بہشتی نداند بسبب انکار این آیت
کافر باشد واگر درین مقام شیطانی بیاید وتراوسوسہ دہد کہ شاید مراد ازین آیت مہاجرین باشند
کہ شیعہ وحق آنہا حسن ظن دارند کہ ہجرت آنہا فی سبیل اللہ بود وہجرت ابوبکر وغیرہ برای طمع دنیا
بود جواب او بگو کہ ای ابلیس دروغ میگوئی بلکہ ہجرت جمیع مہاجرین برای خدا بود چنانچہ در آیتے
کہ اول بعد ہجرت در باب قتال نازل شدہ اُذِنَ لِلَّذِيْنَ يُقَاتَلُوْنَ بِاَنَّهُمْ ظُلِمُوْا اذن در دستوری
داده شد بجنگ کردن کفار مر کسانے را کہ میخواہند کار زار کردن را یعنے مہاجرین را بسبب آنکہ آنہا
از دست کفار ظلم کشیدہ بودند وَاِنَّ اللّٰهَ عَلٰى نَصْرِهِمْ لَقَدِيْرٌ وبدرستیکہ خدای تعالے بر نصرت کردن
آنہا ہر آئینہ قادر است الَّذِيْنَ اُخْرِجُوْا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ اِلَّا اَنْ يَّقُوْلُوْا رَبُّنَا اللّٰهُ آنانکہ بیرون
کردہ شدند از سرا ہای شان بغیر حق مگر آنکہ میگفتند آنہا کہ پروردگار ما تعالے است یعنے از ایشان
ہیچ گناہے نشنیدہ کہ بسبب آن بیرون کردہ شدند مگر فقط بسبب ایمان آنہا را بیرون کردند پس
ازین ثابت شد کہ ہجرت جمیع مہاجرین خالصا للہ تعالے بود نہ برای طمع دنیا پس ثابت شد کہ ہمہ
مہاجرین را منصور انداے برادر ہر کہ ایمان بقرآن دارد چون بر وے ثابت شد کہ خدای تعالے
کسے را جنتی فرمود وگفت کہ آنہا در جنت بر سبیل ابد ودوام باشند تمام اعتراضات بود بر حق

وی ساقط گشت چرا که حق تعالے عالم الغیب است و میداند که از فلان بنده در فلان وقت حسنه یا
در فلان وقت سیئه بظهور خواهد آمد و باوجود آن اگر اورا فرماید که این را جنتی نمودم درین ضمن اشارت
بمغفرت جمیع زلات وی متحقق گشت پس دیگر بندگان را در حق آن کس طعن و تشنیع نمودن اعتراض بحناب
الٰہی کردن است گویا که اعتراض کننده میگوید که این بنده بداست خدای تعالے اورا جنتی مے کند
و ظاهر است که اعتراض کردن درین مقام کفر است و بنده را که خدای تعالے جنتی خوانده است البته وی
بهشتی است و اعتراض کسے در حق وی ضرر سے ندارد و اورا دوزخی نمیکند لیکن اعتراض کننده وی
کافر است پس باین وجه تمام شبهات شیاطین ساقط شد و احتیاج نماند که بجواب آن پرداخته شود
اما برای تسلی سائل رجم الشیاطین کرده میشود پس اگر شیطان بیاید و تراد وسوسه کند که در سوره انفال در
قصه بدر نازل شده قوله تعالے یٰاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْٓا اِذَا لَقِیْتُمُ الَّذِیْنَ کَفَرُوْا زَحْفًا فَلَا تُوَلُّوْهُمُ الْاَدْبَارَ ترجمه
آیت ای کسانیکه ایمان آورده اید چون ملاقات کنید کفار پس پشت مدهید از جنگ کفار قوله تعالے
وَمَنْ یُّوَلِّهِمْ یَوْمَئِذٍ دُبُرَهٗٓ اِلَّا مُتَحَرِّفًا لِّقِتَالٍ اَوْ مُتَحَیِّزًا اِلٰی فِئَةٍ فَقَدْ بَآءَ بِغَضَبٍ مِّنَ اللّٰهِ وَمَاْوٰىهُ جَهَنَّمُ وبئس
پشت دهد از جنگ کفار مگر در حالیکه برگرنده باشد برای جنگ یا پناه آرنده بسوی جماعت مومنین
پس تحقیق رجوع کرد بخشمے از خدا و جای او جهنم است و گویند که صحابه در جنگ احد و حنین گریخته اند
در جواب او بگو در بدر که مقام نزول آیت است کسے نگریخته بلکه همه ثابت قدم ماندند چنانچه حقتعالے
میفرماید وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ بِبَدْرٍ وَّاَنْتُمْ اَذِلَّةٌ ترجمه آیت بدرستیکه نصرت داد شما را خدا تعالی در جنگ
بدر و حالانکه شما خوار بودید در چشم کفار بسبب قلت و در قصه بدر فرمود اِذْ یُوْحِیْ رَبُّكَ اِلَى الْمَلٰٓئِكَةِ اَنِّیْ
مَعَكُمْ ترجمه یاد کن اے محمد صلے الله علیه وسلم چون وحی میکرد پروردگار تو بسوی فرشتگان که من
با شما ام قوله تعالے فَثَبِّتُوا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا ترجمه پس ثابت دارید مومنان را و آیت مذکوره بر کفر دلالت
ندارد بلکه بر آنکه گریختن از جنگ کفار حرام است و حق الله تعالی است اگر خواهد بخشد اگر خواهد عذاب کند
و لهذا چون در جنگ احد فرار واقع شده حق تعالے از ان عفو فرمود قوله تعالے وَلَقَدْ عَفَا اللّٰهُ عَنْهُمْ
پس اعتراض ساقط شد و در روز حنین اولا فرار نمود و ثانیا چون عباس رض آواز داد یا عباد الله انا رسول
الله من بندای او در آمدند و جنگ عظیم نمودند و توبه متحقق گشت و از بس که ایشان ناصران دین خدا بودند حق تعالی بموجب وعده خود قوله تعالے لَیَنْصُرَنَّ اللّٰهُ مَنْ یَّنْصُرُهٗ نصرت ایشان کرد و مدد

غیبے از ملائکہ برای ایشان فرستاد و بشارت نزول سکینہ کہ خاصہ مومنین کامل الایمان ست دربارہ
ایشان نازل فرمود چنانچہ میفرماید قولہ تعالے لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ ترجمہ
بدرستیکہ نصرت داد شما را خدا تعالے در غزوہ ہای بسیار و حنین و میفرماید قولہ تعالے ثُمَّ أَنْزَلَ اللّٰهُ
سَكِينَتَهُ عَلَىٰ رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ ترجمہ پس نازل فرمود خدای تعالے سکینہ و آرام خود را بر پیغمبر خود صلی اللہ
تعالے علیہ وآلہ وسلم و بر مومنان کہ بعد از عباس باز گشتند و آمدہ مدرک مافات کردہ قتال شدید
نمودند قولہ تعالے وَأَنْزَلَ جُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا ترجمہ و فرستاد لشکرہا ے ملائکہ کہ شما اے صحابہ بچشم خود
ندیدید آنہا را قولہ تعالے وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا ترجمہ و عذاب کرد و شکست داد کفار را ای عزیز نامل
فرما کہ بنگر کہ این قدر رحمت الٰہی و دستگیر حال آنہا باشد ہر گاہ کہ بمقتضای بشریت بلغزند و فرشتگان
برای امداد آنہا آیند و سکینہ الٰہی در بارہ آنہا نزول یابد کار مسلمانان باشد کہ تمام آیات رحمت و مغفرت
را فراموش کنند و آنہا را ہدف مطاعن سازند و معاذ اللہ تعالی من خبث الباطن و شر الشیطان و شرکہ
و باز اگر شیطان بیاید و ترا وسوسہ کند کہ شاید آنہا منافق باشند کہ در آن وقت منافقان ہم بودند
چنانچہ در قرآن مجید ذکر منافقان ہم بسیار آمدہ در جواب بگو کہ آرے منافقان بودند لیکن منافقان
در اعراب بودند و در ہمسایگان کہ ساکن آنہا گرد مدینہ بودند یا بعضے از ساکنان و در اہل مکہ یعنے مہاجرین
و در انصار کہ ایمان و نصرت شان منصوص است کسے منافق نبود چنانچہ میفرماید قولہ تعالے
وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِّنَ الْأَعْرَابِ مُنَافِقُونَ ترجمہ و بعضے از آن کسان کہ در گرد شما باشند ای اہل مدینہ
از بادیہ نشینان منافقان اند قولہ تعالے وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ
ترجمہ و بعضے از اہل مدینہ خالی شدند از نیکی در حالیکہ خو کردہ اند بر نفاق نمیدانی ای محمد آنہا را کہ
عالم الغیب نیستی و میدانیم آنہا را بعد از ان حق تعالے آنہا را ہم ممتاز ساختہ چنانچہ میفرماید قولہ تعالے
مَا كَانَ اللّٰهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَىٰ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتَّىٰ يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ ترجمہ نیست و نہ سزد
خدا تعالے را کہ بگذارد مومنان را بر حالیکہ شما ہستید بر آن یعنے مختلط مومن و منافق تا کہ تمیز دہد
و جدا کند پلید را از پاک یعنے منافقان را از مومنان پس حق تعالے تمیز داد و آنحضرت صلعم را از حال
آنہا مطلع گردانید و آنحضرت ۲ بحذیفۃ بن الیمان رضی اللہ تعالے عنہ کہ صحابی است آنہا را
فرمود برای نصیحت و سوائی پسران ایشان کہ مومنین مخلصین بودند بر و گیران ظاہر کرد اگرچہ

بسیاری از منافقان بسبب علامات نفاق فضیحت ہم شدند وہمہ کس آنہارا دریافتند لیکن حق
سبحانہ وتعالے بوجہے قبایح در قرآن یاد فرمودہ ودر حق آنہا وعید شدید بیان نمودہ بوجہے احسن
ظاہر شد ودر صحابہ کہ اہل سنت در حق آنہا حسن اعتقاد دارند کسے منافق نبود چنانچہ حق تعالی در حق
منافقان میفرماید قولہ تعالے فَاِنْ یَّتُوْبُوْا یَکُ خَیْرًا لَّھُمْ ترجمہ پس اگر توبہ کنند منافقان از نفاق خود
باشد بہتر مر ایشان را قولہ تعالے وَاِنْ یَّتَوَلَّوْا یُعَذِّبْھُمُ اللّٰہُ عَذَابًا اَلِیْمًا فِی الدُّنْیَا وَالْاٰخِرَۃِ ترجمہ اگر
رو گردانند از توبہ وبر نفاق خود باشند عذاب کند خدای تعالے آنہارا عذاب سخت در دنیا واخرت قولہ
وَمَا لَھُمْ فِی الْاَرْضِ مِنْ وَّلِیٍّ وَّلَا نَصِیْرٍ ترجمہ ونباشد ایشانرا در زمین ہیچ یاری ونہ مددگاری یعنے
در زمین کسے یاری آنہا نکند وخدای تعالے در حق مہاجرین برخلاف این قبایح اوصاف حمیدہ
میفرماید ووعدہ نصرت میدہد چنانچہ در آیت سابق در باب اذن قتال در حق مہاجرین خواندم لفظ
قولہ تعالے وَاِنَّ اللّٰہَ عَلٰی نَصْرِھِمْ لَقَدِیْرٌ گذشت ترجمہ تحقیق خدا تعالی بر یاری کردن مہاجرین
قادر است یعنے آنہارا یاری خواہد داد ہمدرین آیت ذکر ہمین مہاجرین میفرماید قولہ تعالے وَلَیَنْصُرَنَّ
اللّٰہُ مَنْ یَّنْصُرُہٗ ترجمہ البتہ یاری خواہد داد اللہ تعالے کسے راکہ دین او را یاری دہد وشک نیست
کہ حق سبحانہ وتعالے جمیع صحابہ راکہ بعد آنحضرت صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم باقی ماندند خصوصاً
خلفاء راشدین را یاری داد کہ ہزارہا مشرکان ومرتدان راکشتند وملک کسرے وقیصر را بہم زدند
وخلفاء راشدین را تمام صحابہ یاری کردند پس معلوم شد کہ خلفای ثلثہ از مہاجرین فی سبیل اللہ اند کہ
حق تعالے وعدہ نصرت کہ بمہاجرین داده بود در حق ایشان بوجہ اتم راست کرد ومعلوم شد کہ بواقعی
اصحاب نیز ناصران دین خدا بودند واگر منافق بودندے کسے دست آنہا ہم نمیگرفت ودر زمین
کسے یار ونصیر آنہا نبودے ونیز ظاہر شد کہ آنچہ منکرین قرآن گویند کہ علی رضہ بعد آن حضرت
طلب خلافت نمود وخانہ سبحانہ مہاجرین وانصار برای قائم کردن حجت میگشت وکسے از انہا یاری
او نکرد وحمایت او ننمود این سخن شان کفر صریح وکذب جلی وانکار این آیت است چہ حق تعالے
درین آیت وعدہ نصرت بمہاجرین کردہ وشک نیست کہ امیر المومنین علی رضہ از نفس مہاجرین
اول است ومحال ست کہ کسے او را یاری نکردی پس ثابت شد کہ کسانیکہ این سخن بجناب پاک مرتضوی
نسبت میکنند دشمن آنجناب اند کہ آیت منافقین در حق او میخوانند ومیگویند قولہ تعالے وَمَا لَھُمْ فِی الْاَرْضِ

من ولی ولا نصیر ثابت شد که دوستان آنجناب اہل سنت اند که او را نسبت نفاق نمے کنند بلکه
میگویند که اگر آنجناب برائے طلب خلافت برخاستے و ارادہ آن داشتی واز پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم
نقلے در حق خود شنیدی البتہ تصرف افاقہ گشتے و ہمہ بیاری او برخاستندی چنانچہ دربارہ مہاجرین
ورود یافتہ پس معلوم شد که آنجناب خلافت صدیق را برحق دانستہ بیعت نمود و ہمیشہ ناصر و معین
آنہا بودہ و الحمد للہ علے ذالک باز بشنو که حق تعالے در فضیحت منافقان چه میفرماید قولہ تعالے لئن لم
ینتہ المنفقون والذین فی قلوبہم مرض والمرجفون فی المدینۃ لنغرینک بہم ثم لا یجاورونک
فیہا الا قلیلا ملعونین ترجمہ ہر آینہ اگر باز نیایند منافقان از نفاق خود و اگر باز نیایند کسانیکه در دل
آنہا بیماری است چون ضعف ایمان و مانند آن و اگر باز نیایند کسانیکه خبر بد مے افگنند در مدینہ
از غیب لشکر اسلام میفرماید اگر باز نیایند و توبہ نکنند این ہر سہ گروہ البتہ برگماریم و مسلط گردانیم ترا
اے محمد بر ایشان پس ہمسایه تو نباشند در مدینه مگر اندک زمانه یعنے زود از شہر مدینه بیرون روند خوار و
راندگان قال اللہ تعالے اینما ثقفوا اخذوا وقتلوا تقتیلا ترجمہ ہر کجا که یافتہ شوند گرفتہ شوند و کشتہ
شوند کشتہ شدنی بسیار ازین آیت ثابت شد کسانیکه توبہ از نفاق نه کردند در مدینه از آنہا کسے نماند
و آنہا خراب شدند و ہلاک گشتند و کشتہ شدند پس معلوم شد تمام صحابه که بعد آنحضرت ﷺ در مدینه
باقی ماندند ہمہ ناصران دین خدا و حق پرست و اصحاب فلس بودند پس آنچه آنہا بر آن اجماع
و اتفاق کردند عین حق و ہدایت باشد نه ظلم و ضلالت چون قباحت منافقان شنیدی وصف
مہاجرین ہم برعکس این بشنو قال اللہ تعالے۔ والذین ہاجروا فی اللہ من بعد ما ظلموا لنبوئنہم
فی الدنیا حسنۃ ترجمہ و کسانیکه ہجرت کردند در راہ خدا تعالے از پس آنکه ظلم کردہ بودند
بر ایشان کفار مکه البتہ جا دہیم ایشان را به بلدۂ نیکو یعنے در مدینه مطہرہ قولہ تعالے ولاجر الآخرۃ
اکبر ترجمہ و ہر آینه ثواب آخرت بزرگتر است یعنے بر ایشان اگر کسے بقرآن ایمان داشته باشد
ہمین یک آیت او را برائے دفع تمام وساوس شیطانی کافیست چه حق سبحانه و تعالے در این
آیت در حق مہاجرین فی سبیل اللہ وعده کردہ یکے در دنیا دوم در آخرت و شک نیست وعدۂ
دنیا بوفا رسید و ہمہ مہاجرین در مدینه جا گرفتند خصوصاً خلفاے ثلثه که ہم در حیات خود با ہمدگر
بودند و ہم بعد وفات ہمدگر مدفون گشتند شیخین در قبر قدم منور جناب رسالت پناه صلی اللہ تعالے

علیہ وآلہ وسلم پیوستند وعثمان رضہ در تبلیغ رونق افزا گردید واگر معاذ اللہ منافق بودندے بحکم آیت
سابقہ کہ در ذکر منافقین خواندم حق تعالے رسول خدا را بر آنہا مسلط کردے وآنہا نزد از مدینہ بیرون شدندے
وگرفتہ شدندے وکشتہ شدندی بخواری ورسوائی وکسے سخن آنہا ہم نشنیدے چہ جاے امامت وخلافت
پس کالشمس فی نصف النہار واضح ولائح شد کہ آنہا مہاجرین فی سبیل اللہ وقطعی بہشتی اند ودر آخرت
اجر وثواب آنہا بحکم وعدہ دوم بزرگتر خواہد بود وہمچنین دیگر صحابہ آنحضرت صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم
کہ بعد وفات وی تمام در مدینہ باقی ماندند ہمہ ناصران دین خدا بودند وکامل الایمان ونفاق را بحکم آیت
قرآنی گرد آنہا راہ نبود پس ہر چہ آنہا بعد آنحضرت صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم بر آن چیز اتفاق
واجماع کردند عین ہدایت ودیانت باشد وکار مسلمان نیست کہ با این ہمہ تصریحات قرآنی بر کسے
از آنہا اعتراض کند ومع ہذا باز اگر شیطان بیاید ووسوسہ کند کہ شاید از آنہا بعد پیغمبر علیہ السلام وقت
اقتدار وغلبہ چیزے خلاف شریعت بظہور آمدہ باشد کہ بسبب آن شیعہ در شبہہ افتادہ اند در جواب او
بگو کہ دروغ میگوئی بلکہ ہر چہ آنہا در ایام خلافت وقدرت خود کردہ اند برای اجرای احکام شرع واز
باب امر معروف ونہی منکر کردہ اند نہ بنا بر تعصب وفساد چنانچہ حق تعالے در وصف مہاجرین در آیت
سابق کہ در باب اذن بقتال خواندم میفرماید قَالَ اللّٰہُ تَعَالٰی اَلَّذِیْنَ اِنْ مَّکَّنّٰہُمْ فِی الْاَرْضِ اَقَامُوا
الصَّلٰوۃَ وَاٰتَوُا الزَّکٰوۃَ وَاَمَرُوْا بِالْمَعْرُوْفِ وَنَہَوْا عَنِ الْمُنْکَرِ ترجمہ یعنے حال وصفت مہاجرین اینست کہ اگر
تمکین وقدرت دہیم ایشانرا در زمین بر پادارند نماز را وبدہند زکوۃ را وامر کنند دیگران را باحکام
شرعی ونہی فرمایند از منکرات وخلاف شریعت پس محال است کہ از مہاجرین در وقت اقتدار وتمکین
ظلم وفساد بظہور آید پس نسبت کردن ظلم بر آنہا انکار این آیت باشد نعوذ باللہ منہ باز اگر کسے وسوسہ
کند کہ در قرآن وارد شدہ قال اللہ تعالے یٰٓاَیُّہَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا مَنْ یَّرْتَدَّ مِنْکُمْ عَنْ دِیْنِہٖ فَسَوْفَ یَاْتِی اللّٰہُ
بِقَوْمٍ یُّحِبُّہُمْ وَیُحِبُّوْنَہٗٓ اَذِلَّۃٍ عَلَی الْمُؤْمِنِیْنَ اَعِزَّۃٍ عَلَی الْکٰفِرِیْنَ ترجمہ اے کسانیکہ ایمان آوردہ اید
ہر کہ برگردد ومرتد شود از شما از دین خود پس زود باشد کہ بیارد خدا تعالے یعنے قایم کند برای
قتال مرتدان قومی را کہ دوست میدارد خدا آنہا را وآنہا دوست میدارند خدا را مہربانان بر مومنان
غلبہ کنندگان بر کافران قولہ تعالے۔ یُجَاہِدُوْنَ فِیْ سَبِیْلِ اللّٰہِ وَلَا یَخَافُوْنَ لَوْمَۃَ لَآئِمٍ ترجمہ کہ جہاد
خواہند کرد آن قوم بمرتدان در راہ خدا وترسند از ملامت ہیچ ملامت کنندہ واگر گوید کہ

این آیت چه معنی دارد در جواب او بگو که در این آیت کمال مناقب صدیق اکبر و غیره اصحاب
رسول الله صلے الله تعالے علیه وآله وسلم ست که آنها مسیلمه کذاب را در خلافت صدیق اکبر کشتند
و دیگر فرقه های اعراب که تفصیل آنها طول دارد مرتد شده بودند و انکار زکوٰة میکردند همه آنها جهاد
کردند و آنها را به تیغ کشیدند و بسیاری از آنها باز اسلام آوردند و ازین آیت تهمت ارتداد از صحابه
بوجهے باطل شد که فوق آن متصور نیست چه اگر کسے از صحابه مرتد بودے معاذ الله دیگر مومنان کامل
الایمان با آنها جهاد کردندے و آنها را نکشتندی و شک نیست که خلفای ثلثه رض کسے ازین کامل
الایمان جنگ نکرده بلکه علی و ابوذر رض مومنان کامل الایمان متابعت و موافقت آنها کردند پس
واضح گشت که آنها مومنان کامل الایمان و قطعی جنتی و از مهاجرین فی سبیل الله اند که در وصف
آنها آیات لاتحصے وارد شده قال الله تعالے وَاَعَدَّ لَهُمْ جَنّٰتٍ تَجْرِیْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ خٰلِدِیْنَ فِیْهَا
اَبَدًا صفت شان است و ظاهر شد که تمام مهاجرین و انصار برعین حق و کمال ایمان و هدایت
بودند و اجماع و اتفاق شان مرضی و مقبول الٰهی است پس کسے را بر آنها طعن و تشنیع نمودن جائز
نباشد بلکه شب و روز دعای مغفرت در حق آنها خواندن وظیفه مسلمانان است و هر که طعن و تشنیع
کند در حق آنها دعای خیر نکند و آنها کینه دارد کافر است و از جماعه مسلمین خارج چنانچه حق تعالی مسلمانان
را در قرآن بر سه قسم منقسم ساخته قوله تعالے لِلْفُقَرَآءِ الْمُهٰجِرِیْنَ الَّذِیْنَ اُخْرِجُوْا مِنْ دِیَارِهِمْ وَاَمْوَالِهِمْ
یَبْتَغُوْنَ فَضْلًا مِّنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانًا وَّیَنْصُرُوْنَ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ و مال فی برای فقرا است که هجرت
کنندگان اند آنانکه بیرون کرده شدند از خانه ها و اموال شان در حالیکه طلب میکردند فضل خدا
را و خوشنودی او و نصرت میکردند دین خدا و رسول او و یعنے هجرت ایشان برائے خدا و رسول
او صلے الله تعالے علیه وآله وسلم و برای نصرت دین خدای تعالے بود نه برای اغراض دنیوی
قال الله تعالی اُولٰٓئِكَ هُمُ الصّٰدِقُوْنَ و آن گروه ایشان اند راست بازان هم در اقوال و هم در
افعال قسم دوم قوله تعالی وَالَّذِیْنَ تَبَوَّؤُ الدَّارَ وَالْاِیْمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ و مال فی برای کسانی است
که جا گرفتند در سرای هجرت و خانه ایمان یعنے مدینه مطهره پیش از هجرت مهاجرین قوله تعالی
یُحِبُّوْنَ مَنْ هَاجَرَ اِلَیْهِمْ ترجمه دوست میدارند کسے را که هجرت کند بطرف ایشان یعنے بمهاجرین
محبت دارند قوله تعالی وَلَا یَجِدُوْنَ فِیْ صُدُوْرِهِمْ حَاجَةً مِّمَّآ اُوْتُوْا و نمے یابند انصار در سینه

ودغدغه در سینه ها ی خود از انچه عطا داده شود بایشان یعنی انچه رسول کریم صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم
بایشان عطا فرماید بان راضی میشوند وقبول میکنند قولہ ویؤثرون علے انفسہم ولو کان بہم خصاصۃ
وایثار میکنند ومقدم میدارند انصار مہاجران را بر نفسہای خود اگرچہ ہست برایشان حاجت
یعنے اگرچہ انصار ہم حاجت بمال دارند اما بسبب علو ہمت میخواہند کہ حاجات مہاجران روا گردد
وتمام اموال برایشان قسمت یابد قولہ تعالی ومن یوق شح نفسہ فاولئک ہم المفلحون ترجمہ وہر کہ
نگاہ داشتہ شود از بخل نفس خود پس آن گروہ ایشانند فلاح یافتگان ای عزیز حق سبحانہ تعالی انصار را
در این آیت بمحبت مہاجرین وخدمت آن بزرگواران ستایش نموده وہمین سبب فلاح را وابستہ
ایشان فرموده پس ہر کرا راہ نجات وفلاح خود جستن منظور باشد مانند انصار محبت مہاجرین را
شیوہ خود سازد واز کینہ وعداوت وطعن وتشنیع آنہا دور بودہ شب وروز دعای مغفرت در حق آنہا
خواند تا در زمرہ قسم سوم محشور شود چنانچہ میفرماید قولہ تعالی والذین جاؤ من بعدہم یقولون
ترجمہ وفی برای کسانے است کہ آمدند بعد مہاجرین وانصار میگویند قولہ ربنا اغفر لنا ولاخواننا
الذین سبقونا بالایمان ترجمہ ای پروردگار ما بیامرز ما را وبرادران ما را کہ سبقت کردند از ما بایمان
قولہ تعالے ولا تجعل فی قلوبنا غلا للذین امنوا ترجمہ ومگردان در دلہای ما کینہ وعداوت برای
کسانیکہ ایمان آوردند یعنے در حق صحابہ دعای خیر میکنند ومیگویند کہ حق تعالے دلہای ما را
از کینہ صحابہ پاک سازد قولہ تعالے ربنا انک رؤف رحیم ترجمہ ای پروردگار ما بدرستے کہ تو ہر آئینہ
رحمت کنندہ ہستی بر ما دعای ما را اجابت فرما از این آیت ثابت شد کہ در حق صحابہ دعای خیر باید نمود وکینہ با
یکسو باید نہاد وہیچ وجہ زبان درازی نباید کرد تا در زمرہ اہل اسلام محشور گردد وگرنہ از ہر سہ قسم
مسلمانان خارج میشود نعوذ باللہ من عذاب اللہ تعالے این ست بنای مذہب اہل سنت
وجماعت وبحمد اللہ سبحانہ این بنا بہ نہجی راسخ است کہ اگر تمام جن وانس جمع شدہ خواہند کہ این
بنا را بر کنند وجنبش دہند نتوانند کرد چہ جنبش این بنا آنگاہ متصور گردد کہ چنانچہ اہل سنت برایمان
مہاجران وانصار وغیرہ صحابہ سبیدا برام آیات بینات ونصوص محکمات قایم کردند ودساوس
شیاطین را بر چہے دفع کردند کہ ہیچ منظور نگشت واثری از ان نماند مخالفان ہم اگر در دعوے
خود صادق اند ہمین نمط آیات محکمات را کہ تاویل را بآن راہ نبود بر کفر ونفاق جمیع مہاجرین

وانصار قایم کنند آنگاه بحث وگفتگوی کتابی وسوال وجواب علمی بکار برند وگرنه عبث زباندرازی
کردن وآیات ونصوص را انکار نمودن برای خود آتش دوزخ خریدن از قسم سوم مسلمانان خارج میشوند
وخود معلوم است که در قران یک آیت هم بر کفر ونفاق مهاجرین وانصار موجود نیست وچگونه این
معنے صورت بندد وکسانی را که حق تعالی جا بجا مدح ومناقب بیان نموده باشد وایمان وتقوی
وجهاد وصلوة وغیره واعمال صالحات شان ذکر کرده باشد قوله تعالی وکلا وعد الله الحسنی بوده باشد
وشهادت بجنت وبشارات نعیم مقیم داده باشد باز چه طور آنها را کافر ومنافق گوید معاذ الله من الکفر
والنفاق پس ظاهر شد که بنای مذهب منافقین بر آیات قرآنی نیست بلکه بقصه های تواریخ وواهیات
عقل است وقرآن مکذب ومبطل آن قصه ها وملمس آن خیالات شان است پس معلوم شد که مذهب
ایشان مذهب اهل بیت نیست چرا که مذهب اهل بیت خلاف قرآن نباشد ومعلوم شد که مذهب اهلبیت
همین مذهب اهل سنت است که موافق قرآن ست واگر هنوز هم تراوش نموده باقی میباشد بشنوید که امام زین
العابدین علی بن الحسین علیه السلام وسلے ابائه الکرام در صحیفه کامله که نزد شیعه معتبر ومعمول است
چه میفرمایند عن زین العابدین علیه السلام - اللهم واتباع الرسل ومصدقوهم من اهل الارض فاجعلنا
عند معارضة المعاندین لهم بالتکذیب والاشتباق الی المرسلین کما نضلهم بحقایق الایمان فی کل دهر و
زمان ارسلت فیه رسولا واقمت لاهله دلیلا من لدن ادم الی محمد صلے الله تعالے علیه وسلم من
ائمة الهدی وقادة اهل التقی علیهم السلام فاذکرهم منک بمغفرة ورضوان حاصل این عبارات
انکه خدایا اصحاب جمیع پیغمبران را که در وقت تکذیب کفار تصدیق انبیا نمودند وایمان بانها آوردند
یاد کن بمغفرت ورضوان وچون اصحاب محمد صلے الله تعالے علیه وآله وسلم بر اصحاب جمیع پیغمبران
فضیلت دادند چنانچه انحضرت صلے الله تعالے علیه وآله وسلم سید المرسلین است اصحاب او
سادات اصحاب جمیع پیغمبران اند در حق آنها وعلیه تخصیص میفرمایند قوله اللهم واصحاب محمد صلے الله
تعالے علیه وآله وسلم خاصة خدایا علے الخصوص اصحاب محمد را صلے الله تعالے علیه وآله وسلم نوازش
فرما وایا بمغفرت ورضوان نما بعد ازین در مقام مدح صحابه آمده میفرمایند قوله والذین احسنوا الصحابة
ترجمه وآنانکه نیک کردند صحبت پیغمبر ما را حق صحبت بجا آوردند ایضا قوله والذین ابلوا البلاء الحسن فی
نصرته ترجمه وآنانکه دادند عطاء نیک را در نصرت آن حضرت صلے الله تعالے علیه وآله وسلم قوله وکفوه

ترجمہ و در میان خود گرفتند و از شر اعدا حفاظت نمودند آنحضرت را قولہ اَسْرَعُوْا اِلَیْہِ وَفَادَتِہٖ و سابقوا الیہ دعوتہ ترجمہ و سرعت نمودند در حاضری خدمت او و در رود دعوت او را قبول نمودند قولہ وَاَجَابُوْا لَمَّا اَسْمَعَہُمْ حُجَّۃَ رِسَالَتِہٖ ترجمہ و اجابت و قبول نمودند چون شنوانید ایشان را حجت رسالت خود کہ قرآن است قولہ وَقَارَعُوا الْاَزْوَاجَ وَالْاَوْلَادَ فِیْ اِظْہَارِ کَلِمَتِہٖ ترجمہ گذاشتند زنان و پسران خود را در ظاہر کردن کلمہ دین آنحضرت یعنی ہجرت برای خدا و برای اظہار کردن اسلام بود نہ برای طمع دنیا و غیرہ قولہ وَقَاتَلُوا الْاٰبَاءَ وَالْاَبْنَاءَ فِیْ تَثْبِیْتِ نُبُوَّتِہٖ وَانْتَصَرُوْہُ ترجمہ و جنگ و جدل کردند با پدران و پسران خود در محکم ساختن نبوت او و غالب آمدند بر کفار بسبب نصرت آنحضرت و خدمت او ہر کرا دین و عقل باشد بر وی مخفی نخواہد ماند کہ اینہمہ اوصاف جمیع صحابہ اند از مہاجرین و انصار چہ ہمہا حمایت و نصرت کردہ اند و بہ پدران و برادران خود جنگیدہ اسلام را قوی ساختہ اند و در ہر معرکہ و غزوات حاضر بودند و نصرت براعدای دین حاصل نمودہ اند و فقط چند کس جابر و ابوذر وغیرہ تمام جنگہا را فتح نکردہ اند و تمام کفار را کشتہ غلبہ حاصل نمودہ اند چنانچہ در غزوہ بدر سہ صد و سیزدہ کس و در احد ہزار کس و در حنین دوازدہ ہزار و در تبوک سی ہزار ہمچنین در اکثر غزوات ہزارہا صحابہ رض بودند و ہمہ آنہا نصرت و حمایت مے کردند و ہمہ را غلبہ و قوت دست میداد پس ثابت شد کہ بمذہب امام زین العابدین ہم مغفور و بہشتی و لایق مدح و ثنا ہستند پس بناء مذہب مخالفین کہ صحابہ را در چند تن حصر میکنند از ہیچ برکندہ شد و ظاہر شد کہ این قول اہل بیت نیست بلکہ وسوسہ شیطان است کہ از ان پناہ بخدا تعالی باید جست ایضاً وَمَنْ کَانُوْا مُنْطَوِیْنَ عَلٰی اَخَبَّتِہٖ ترجمہ و آنانکہ بودند ہمیشہ بر محبت آن سرور ہم یعنی عاشق او بودند ایضاً یَرْجُوْنَ تِجَارَۃً لَّنْ تَبُوْرَ فِیْ مَوَدَّتِہٖ ترجمہ امیدوار بودند سودی را کہ زیان ندارد یعنی ہمہ اصحاب آنحضرت دوستی آنحضرت را برای آخرت اختیار کردہ بودند و این ایشان را البتہ سود مند خواہد بود نہ موجب خسارت قولہ وَالَّذِیْنَ ہَجَرَتْہُمُ الْعَشَائِرُ اِذْ تَعَلَّقُوْا بِالْعُرْوَتِہٖ ترجمہ و آنانکہ بگذاشتند و ترک کردند آنہا را قبیلہ ہای شان چون دست زدند بحلقہ ہدایت آن سرور ہم ایضاً وَاَنْتَفَتْ مِنْہُمُ الْقَرَابَاتُ اِذْ سَکَنُوْا فِیْ ظِلِّ قَرَابَتِہٖ ترجمہ و نیست و نابود شد از ایشان رشتہای قرابت چون ساکن شدند در سایہ قرابت آنحضرت صلے اللہ علیہ و علے آلہ وسلم یعنے چون صحابہ با آنحضرت صلے اللہ تعالے و آلہ وسلم ایمان آوردند و بخدمت وی کمر بستند تمام کفار عرب برای عداوت بر خاستند

رسانند ایشان را مواضبت نمایند ایضاً فَلَا تَخْشَهُمْ اللّٰهُمَّ مَا تَرَكُوا لَكَ وَفِيكَ ترجمہ پس فراموش مکن بہ حق صحابہ خدایا آنچہ ترک کردند برای تو و رضاء تو یعنے جلاے ہجرت و نصرت ایشان البتہ عنایت فرما ایضاً وَارْضَهُمْ مِنْ رِضْوَانِكَ ترجمہ و خوشنود ساز و راضی کن ایشان را از رضوان و خوشنودی خود قولہ وَبِمَا حَاشَوْا الْخَلْقَ فِيكَ ترجمہ و جزاء دہ آنہا را بسبب آنکہ جمع کردند خلق را بر تو قولہ وَكَانُوا مَعَ رَسُولِكَ وَفَاةً لَكَ وَإِلَيْكَ ترجمہ و بودند آنہا ہمراہ رسول تو صلے اللہ تعالےٰ علیہ وسلم خواستند کہ مانند خالصاً برای تو و بطرف تو یعنے چنانچہ خود در صحبت آنحضرت اکمل شدہ بودند خالصاً للہ تعالےٰ دیگران را ہم بطرف خدا میخواندند و بسیار کشتہ کسان را کہ جمع کردند بر دین اسلام یعنی ہر المعروف دران بسعی آنہا در حلقہ اسلام آمدند اگر کسے طالب راہ قرآن در راہ اہل بیت خواہد درین مقام تامل نماید بالفور توبہ از وسوسہ شیطان نمودہ براہ قرآن خواہد آمد چہ جمع کنندگان خلق بر دین اسلام ہمہ صحابہ بودند ہم در حیات آنحضرت تمام و ہم بعد وفات آنحضرت صلے اللہ تعالےٰ علیہ وآلہ وسلم نہ آنکہ صرف الفاظ و عمارم یا چند کس دیگر در تمام بلاد رد کفر میکردند و تمام خلق خدا را تعلیم و ارشاد میکردند کسے آنرا ہم این سخن نگوید چہ جاے کسے کہ دعوی علم قرآن داشتہ باشد قولہ وَانْكَرَ بِهِمْ عَلَى الْهِجْرَةِ ترجمہ و ہجرت ایشان را بر ہجرت کردن ایشان در راہ تو شہرہاے قوم خود را ایضاً وَخَرَجُوا مِنْ سَعَةِ الْمَعَارِفِ إِلَى ضِيقِهَا ترجمہ و جزاء دہ بر پیروان استقامت شان از فراخی معاش خود بسوی تنگی آن یعنے بسبب ہجرت از خانہاے خود و عیش خود کنارہ گزیدند و در دیار غربت در تنگی عیش اوفتادند ایضاً وَمَنْ عَلَيْهِمْ مِنْ كَثْرَةٍ فِي أَعْزَازِ دِينِكَ مِنْ مَظْلُومِهِمْ ترجمہ و احسان کن بر ان کسانیکہ بسیار کردی بوجود آنہا مطیعان خود را در عزیز ساختن دین تو از مظلومان صحابہ یعنے مہاجرین اول مظلوم بودند بعد از انکہ ہجرت کردند فتح شد دین بسبب آنہا غالب گشت و بسیار مردمان مسلمان شدند ایضاً اَللّٰهُمَّ وَصِلْ إِلَى التَّابِعِينَ لَهُمْ بِإِحْسَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ خَيْرَ جَزَائِكَ ترجمہ خدایا و برسان بہ پیروان صحابہ کہ بہ نیکی پیروی آنہا کردند در راہ آنہا اختیار نمودند بہترین جزاء تو آن تابعین کہ میگویند خدایا بیامرز ما را و برادران ما را کہ سبقت کردند از ما بایمان یعنے در حق صحابہ دعاے خیر و مغفرت میکنند این کلام امام علیہ السلام اشارت است بآنکہ قسم سوم از مسلمانان ہمان کسان اند کہ در حق صحابہ دعاے خیر میکنند پس

ثابت شد کہ موافق قرآن و موافق مذہب اہل بیت اہل سنت و جماعت تابعان صحابہ اند کہ در حق آنہا
دعائے خیر میکنند و کینہ یکسے از آنہا ندارند و دعای حضرت سجاد علیہ السلام دربارہ مغفرت ایشان است
پس ایشان مغفور و فرقہ باخیر اند نہ مخالفان ایشان باز بشنو کہ امام علیہ السلام در مدح تابعین چہ میفرماید
ایضاً اَلَّذِیْنَ قَصَدُوْا مَحَجَّتَهُمْ آن تابعین کہ قصد کردند حجت وراہ صحابہ را ایضاً وَسَلَكُوْا جَدَدَهُمْ وقصد
بجانب ایشان کردند و دیدہ و دانستہ براہ ایشان رفتند ایضاً وَمَضَوْا عَلٰى سَنَنِ قَوْمِهِمْ و رفتند براہ طریقہ
و مذہب صحابہ قولہ وَلَمْ يَثْنِهِمْ رَيْبٌ فِيْ بَصِيْرَتِهِمْ و باز نگردانید آن تابعین را شک در بصیرت صحابہ
یعنے شک نکردند در آن کہ صحابہ بر ہدایت اند و بر تبصیرت و روشنائی ایضاً وَلَمْ يَخْتَلِجْهُمْ شَكٌّ فِيْ
فَقْوِ اٰثَارِهِمْ ترجمہ و خلجان نکرد و تخلید ایشان را شکے در متابعت پیروی آثار آنہا یعنی صحابہ را بر حق دانستہ متابعت
آنہا کردند و در حق بودن آنہا شک نیاوردند قولہ وَالْاِئْتِمَامِ بِهُدَاةِ مَنَارِهِمْ ترجمہ و شک نکردند در اقتدا
کردن بہ ہدایت و روشنائی صحابہ یعنے صحابہ را بر ہدایت دانستہ اقتدای آنہا نمودند قولہ مُكَافِحِيْنَ
وَمُوَازِرِيْنَ لَهُمْ ترجمہ آن تابعین حمایت کنندگان و اعانت کنندگان صحابہ اند یعنے اگر کسے ملحد یا گمراہ
بجناب پاک صحابہ طعن کند آن تابعین بجواب طعن او را رد کنند و دفع نمایند ازین لفظ تمام
وساوس شیطانی کہ مخالفان بر صحابہ تہمت میکنند باطل شد و معلوم شد کہ طعن در حق ایشان کار
مسلمانان نیست بلکہ شیوہ اہل اسلام جواب رد و طعنہ ہای صحابہ است و شک نیست کہ این وصف
سوائے اہل سنت در ہیچ فرقہ یافتہ نمیشود بلکہ روافض ہزار ہا طعن بگمان فاسد بجناب آن پاکان
نسبت میکنند ہمچنین خوارج خذلہم اللہ تعالی پس معلوم شد کہ فرقہ ناجیہ اہل سنت اند نہ مخالفان
شان ہو المطلوب ایضاً يَدِيْنُوْنَ بِدِيْنِهِمْ ترجمہ اعتقاد میدارند آن تابعین بہ دین صحابہ قولہ وَ
يَهْتَدُوْنَ بِهَدْيِهِمْ ترجمہ و براہ میروند براہ صحابہ قولہ يُنْفِقُوْنَ عَلَيْهِمْ ترجمہ اتفاق میکنند بر صحابہ یعنی بر
حمایت و نصرت صحابہ متفق اند و ہرگز بدین شیطان وار آمدہ بر صحابہ شبہ انداز و او را جواب میدہند
و میرانند قولہ وَلَا يَتَّهِمُوْنَهُمْ فِيْمَا اَدَّوْا اِلَيْهِمْ ترجمہ و تہمت نمیکنند صحابہ را در چیزے کہ ادا کردند و رسانیدند
از احکام دین و احادیث پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم بدیشان یعنے صحابہ را صادقین دانستہ تمام روایات
احادیث از ایشان قبول کردہ بران عمل میکنند پس ثابت شد احادیث کتابہای اہل سنت
کہ از اہل بیت و صحابہ مرویست ہمہ معتبر و مقبول است و مذہب حضرت امام زین العابدین

رسالہ مولانا شاہ عبد العزیز صاحب

در دفع اعتراضات بر بعض عبارات حضرت مجدد الف ثانی علیہ الرحمۃ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

موید داشکال موافق آنچہ ازین عبارت مفہوم میشود چند چیز است اول آنکہ مقام محبت ارفع است از مقام خلت پس باوجود حصول مقام محبت تحصیل مقام خلت چہ درکار است جواب آنکہ صاحب اشکال خود اقرار کردہ است بانکہ شب معراج بجناب حضرت خاتمیت مقام محبت عطا شدہ بود چنانچہ از خبر بیہقی آوردہ واز جامع صغیر نقل کردہ بعد ازان خود نقل نمودہ کہ آنحضرت خود را خلیل گفتہ اند و نیز از کتب صحیحہ آوردہ ان اللہ اتخذنی خلیلا کما اتخذ ابراہیم خلیلا پس معلوم شد کہ باوجود حصول مقام محبت کہ ارفع از مقام خلت است حصول مقام خلت درکار بود والا بحصول آن فخر بنے فرمودند نمے گفتند ان اللہ اتخذنی خلیلا کما اتخذ ابراہیم خلیلا و نیز از احادیث صحیحہ صاحب اشکال خود فہمیدہ است کہ جمیع کمالات از خاتمیت واولوالعزمی در رسالت بآنجناب عطا شدہ است وظاہر است کہ درین کمالات بعضے ارفع اند و بعضے غیر ارفع پس معلوم شد کہ باوجود حصول ارفع حصول غیر ارفع ہم درکار میشود خصوصاً وقتیکہ آن غیر ارفع طریق حصول ارفع باشد و در راہ آن واقع شود کہ درینصورت حصول آن غیر ارفع موقوف علیہ حصول ارفع است اگر نظر بآن کنند کہ آن غیر ارفع فی نفسہ کمال است نیز مطلوب است واگر نظر بآن کنند کہ آن غیر ارفع طریق حصول ارفع است پس نیز مطلوب است مثل آنکہ جسم را نامی بودن کمال است و حساس بودن کمالے است دیگر ارفع ازان و نطق و عقل کمالے است و دراین دو کمال

وآن ہر دو کمال در طریق این کمال آخر واقع اند پس آن ہر دو کمال بہر دو وجہ مطلوب اند بذاتہا وبغیر ہما وہمچنان مقام خلت را نسبت با مقام محبت باید فہمید دوم آنکہ مقام خلت ہمچنانکہ آنحضرت را صلے اللہ علیہ وسلم حاصل بود چنانچہ احادیث صحیحہ بان ناطق است پس حصول آن بعد از ہزار سال چہ معنے دارد جوابش آنکہ حصول مقام خلت آنجناب را بلا شبہہ یقینی وقطعی است بدلیل احادیث صحیحہ وہم باین دلیل کہ در راہ مقام محبت واقع است وموقوف علیہ مقام محبت است وحصول الموقوف بدون الموقوف علیہ محال لیکن تصرف دران مقام فرمودن وطالبان را بالاصالۃ بان مقام رسانیدن وطریق تحصیل این مقام را مدون ومفصل ساختن موعود بود کہ بعد از ہزار سال حاصل خواہد شد مانند آنکہ موافق احادیث صحیحہ متواترہ خلافت تمام روئے زمین از مشرق تا مغرب واز جنوب تا شمال آنحضرت را بطریق اجمال حاصل بود بدلیل اعطیت مفاتیح کنوز الارض ودر روایت دیگر است کہ وضعت مفاتیح کنوز الارض فی یدی ودر صحیحین در روایت کہ زویت لی الارض مشارقہا ومغاربہا وسیبلغ ملک امتی ما زوی لی منہا ودر روایت دیگر ان اللہ زوی لی الارض مشارقہا ومغاربہا واعطیت مفاتیح کنوز الارض ودر بعض روایات کہ در بعض صحاح آمدہ جبرئیل بمفاتیح کنوز الارض علے فرس ابلق حال آنکہ این معنی در زمان سعادت نشان آنجناب ودر عہد کرامت مہد خلفاء راشدین واقع نشد بلکہ فتح ہند بر دست سلطان محمود غزنوی وفتح ترکستان بر دست دیگران وفتح روم بالکلیہ بر دست عثمان ترکمانی واولاد او قوم آمدہ وہنوز ملک حبشہ وملک وسیع چین وخطا از قلمرو آنحضرت خارج است انشاء اللہ تعالی در عہد حضرت مہدی وحضرت عیسے بوقوع خواہد آمد وخلافۃ الارض کہ میراث حضرت ابو البشر است کمالے است عمدہ در آنوقت - آنجناب را بتوسط بعضے افراد امت کہ اعوان مہدی وعیسے علیہما السلام خواہند بود حاصل خواہد شد چنانچہ در جامع صغیر باین معنے اشارتے واقع شدہ کہ خیر امتی حصاپان عصابۃ تغزو الہند وعصابۃ تکون مع عیسے ابن مریم حالا مثل آفتاب روشن گشت کہ آنحضرت را جمیع کمالات حاصل بود وتصرف دران کمالات بتوسط بعضے افراد امت واقع شدہ در رنگ آنکہ آنحضرت را علوم اولین وآخرین حاصل بود چنانچہ در صحاح ستہ وارد است کہ اوتیت علم الاولین والآخرین لیکن تصرف در علم کلام مثلاً بتوسط شیخ ابو الحسن اشعری وشیخ

ابو منصور ماتریدی و استناد ابو اسحاق اسفرائینی و امام غزالی و امام رازی و امثال این مرد حاصل آنجناب
را حاصل شد و همچنین تصرف در علم فقه و تفصیل احکام شرعیه از کتاب الطہارت تا کتاب الصلوٰۃ و الکسفیہ
و فرائض و وصایا بتوسط حضرت امام اعظم و امام شافعی آنجناب را حاصل شد و همچنین تصرف در آداب
طریقت و مقرر کردن اشغال و اوراد و ذکر جہری و خفی و طور مراقبہ آنحضرت را بتوسط حضرت سید عبد القادر
جیلانی و حضرت خواجہ بہاء الدین نقشبند و حضرت خواجہ بزرگ معین الدین چشتی و امثال این
بزرگواران حاصل شد قولہ و کمالات مختصہ آنجناب کہ در علم بود ہمہ عطا نمود فیہ بحث ظاہر زیرا کہ
اگر مراد عطاء تقدیری است پس مسلم است لیکن در ان الله اتخذنی خلیلا نیز اتخاذ تقدیری مراد
خواہد شد و اگر عطاء وقوعی است پس منع ظاہر است زیرا کہ مقام محمود و مقام وسیلہ ہنوز حاصل
نشدہ در ہر پنج وقت بعد استماع اذان امت مامور باین دعا گردیدہ کہ آت محمدا الوسیلۃ و
الفضیلۃ و ابعثہ مقاما محمودا الذی وعدتہ انک لا تخلف المیعاد چنانچہ ہر پنج وقت باین دعا
ہم مامور شدہ کہ اللہم صل علی محمد و علی آل محمد کما صلیت علی ابراہیم و علی آل ابراہیم انک
حمید مجید قولہ و خلاف مقتضی طبیعت بودن از کجا ثابت شد دلیل برین از عقل باید آورد و جواب
آنکہ مراد اینجا از طبیعت طبیعت عنصری نیست بلکہ مراد از طبیعت طبیعت کمالیہ است و کمال آنحضرت
صلے اللہ علیہ وسلم مقتضی آن بود کہ تہذیب ظاہر باعمال جوارح و تہذیب قلب و نفس و عقل
باعمال باطن فرمایند و تصرف در ماورا آن تفویض بکمل امت نمایند زیرا کہ اہم المقاصد و موقوف
علیہ جمیع کمالات ہمین را میدانستند و ہمچنین بر و اتقان سیرت مصطفوی از شغل جہاد و تعلیم
ارکان اسلام و قواعد اجمالیہ سلوک از مداومت ذکر لسانی و تکثیر مناجات و ادعیہ و اذکار و تفقد احوال
قلب از حب و بغض و احوال مدرکہ از یقظہ و غفلت و توجہ آن قوۃ در آکہ در ضمن ہر تغییر و تجدد خواہ انفسی
باشد خواہ آفاقی بسوی مبدء و آثار حب اللہ پر یا سوی و بذل جان و مال و اہل و اولاد در حب او
مانند این اعمال اوضح من الشمس است و ابین من الامس چنانچہ در تفسیر ان لک فی النہار سبحا
طویلا در احادیث مروی و مذکور است و قاعدہ مقرری است کہ شغل مالوف بحکم العادۃ طبیعۃ ثانیہ
مقتضی طبیعت میشود و خلاف آن خلاف مقتضی طبیعت نیست دلیل انی این مطلب اما دلیل نقلی
پس در احادیث صحاح موجود است کہ مر رسول اللہ بمجلسین فی مسجدہ فقال کلاہما علی خیر و احدہما

افضل من صاحبه اما هولاء فيدعون الله فان شاء اعطاهم وان شاء منعهم واما هولاء فيتعلمون الفقه
او العلم ليعلمون الجاهل فهم افضل وانما بعثت معلما ثم جلس فيهم ودليل اصرح بر عيقدمه آنست كه حق
تعالے در مقام عتاب ميفرمايد واصبر نفسك مع الذين يدعون ربهم بالغداة والعشي يريدون وجهه
اگر خلاف مقتضى طبيعت آنحضرت نميبود امر بصبر چرا ميفرمود وهمچنين آيه ولا تطرد الذين يدعون ربهم
بالغدوة والعشي يريدون وجهه ودليل نيز برين مقدمه آنست كه تعليم اين امور ليني تهذيب ظاهر وآنچه
در حكم ظاهر است از عقل وقلب ونفس موقوف عليه جميع كمالات است وبنياد تمام كارخانه ولايت اگر
دين امور آنحضرت صلے الله عليه وسلم قدم نمے نهادند وبكمال جهد تصرف دران نمے نمودند بنياد
كارخانه خراب بود وهيچكس از امت قايم مقام آنحضرت درين تعليم نميتواند شد زيرا كه اين امور بغير
نصوص صاحب شريعت نميتوان دريافت وكشف وعرفان بدريافت اين مطالب نميرسد
بخلاف كمالات ديگر كه دريافت آن بكشف وفراست نيز ميتوان شد وشده است ليكن كشف
ومعرفت هم موقوف بر تهذيب ظاهر ومافى حكم است پس تعليم تهذيب ظاهر ومافى حكم معنى است
از تعليم تفاصيل مكشوفات اگر گوئى اين كلام را اين آيات واحاديث بلكه تتبع سيرت جناب پيغمبر
صلے الله عليه وسلم چنانچه دلالت ميكند بر ترك تصرف ايشان در تسليك طريق خلت همچنان
دلالت ميكند بر ترك تصرف ايشان در جميع ولايات بعين ماذكر فى المقدمات گويم فى الواقع
شغل وتصرف يكه آنجناب را در تهذيب ظاهر ومافى حكم الظاهر بوده در تهذيب باطن وكشف باطن نبوده
چنانچه از تتبع سير هويدا است ليكن در مقام خلت ودیگر ولايات فرق بديهى است بسه وجه
اول آنكه از مقامات ديگر نشان داده اند وطريق تحصيل آن بيان نموده تارة صريحا وتارة كناية مثلا
يحبهم ويحبونه در حق يحب الله ورسوله ويحبه الله ورسوله ورضى الله عنهم ورضوا عنه ولقد رضى الله
عن المؤمنين اذ يبايعونك تحت الشجرة وعلم مافى قلوبهم وان الله امرنى بحب اربعة من اصحابى واخبرنى
انه يحبهم الى غير ذلك من الآيات والاحاديث الدالة على ان بعض الافعال والاشغال علامة
حب الله اى كون الشخص محبا لله وبعضها موصل الى محبوبية الله بخلاف مقام خلت كه هرگز از
طريق تحصيل وعلامات حصول اين نشان نداده اند وجه دوم آنكه ولايات ديگر در زمان قريب از
زمان سعادت نشان رايج ومتداول شدند وصحابه وتابعين وتبع تابعين وهلم جرا الى زمان الجنيد

واقرانہ ثم ہلم جرا الے زمان رؤسار القادریۃ والچشتیۃ کثر التداول وطرق تحصیل ان مدون ومبوب ومفصل گردید بخلاف مقام خلت کہ درین عہود متداول اصلا کسے مذکور آن نکردہ ونہ طریق تحصیل آنرا کسے بیان نمود تا ہزار سال گزشت وطریق تحصیل آن مقام در پردہ اختفا واحتجاب ماند تا انکہ حق تعالے حضرت مجدد را بر روی کار آورد وایشانرا مظہر این مقام کہ در جوہر شریف آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم مودع ومکنون بود گردانید وہزاران طالبان را بطفیل ایشان سلوک این طریقہ میسر شد الحمد للہ علے ذلک حالا بیان این طریقہ بوجہے نمایم کہ اختصاص آن باتباع مجددیہ کالشمس فی رابعۃ النہار منکشف گردد وقبل از حضرت مجدد طرق سلوک ہمہ از راہ محبت ومحبوبیت بودہ اند اول راہ محبت سے پیمودند وآخر بمرتبہ محبوبیت فائز میشدند وآنچہ لوازم محبت است از ذکر جہر ووجد وشوق وانکسار وتضرع وصبر وتوکل ورضا جوئی او ومراقبہ صفات خصوصا احاطہ ومعیت واستغراق در توحید وجودی وفعلے خود را کالمیت فی ید الغسال داشتن وصفات خود را وغیر خود را مستہلک در صفات او دیدن بلکہ ذات خود را در ذات او مندمج ساختن وحسن وجمال او را در ہر مظہر مشاہدہ نمودن دران کوشش بلیغ مینمودند تا آنکہ بانوار وتجلیات در ابتدای سلوک وفنا وبقا در انتہاے آن فائز مے گشتند دوم اتحاد مے زدند کہ انا من اہوی ومن اہوی انا تا آنکہ حضرت خضر علیہ السلام بحضرت خواجہ عبد الخالق غجدوانی کہ از اجل طریقہ مجددیہ بودند تعلیم ذکر خفی نمودند باز در عہد حضرت خواجہ نقشبند این معنی برگ وبار پیدا کرد لیکن در عہد حضرت خواجہ عبید اللہ احرار علوم توحید با این نسبت ممتزج شدند وغلبہ پیدا کردند تا آنکہ حضرت مجدد قدس اللہ سرہ آن ہمہ را در بطون بطون رسانیدند واز چاک سینہ خود سراغے بمحبوب پیدا کردند حالا عنایت سابق موقوف شد وشوق واشتیاق ووجد ومناجات وتضرع یک طرف ماند ہر چہ ہست در قلب وروح وسر وخفی واخفی وعناصر وبدن است تا آنکہ انوار وتجلیات از باطن خود در باطن خود مے افتد ورفتہ رفتہ بمقام خلت میکشد معنے محبت عاشقی است ومعنی محبوبیت معشوقی است ومعنی خلت یارانہ است اینجا صحبت یارانہ است وسابق عاشقی ومعشوقی بود در بیجا راز ونیاز از جانبین است وسر گوشیہا از طرفین واقع میشود ودر عاشقی نعرہ وبیتابی وسر بر در ودیوار شکستن ودر معشوقی ناز ودلال وفخر وسہاہات بودہ است اینست طریق خلت بطریق اجمال واگر تفصیل آن کسے خواہد باتباع

مجددیہ چند سال نشست و برخاست نماید و در وجدان خود نظر کند کہ چہ رنگ پیدا میشود و رای طرق سابقین دارد بسکہ الوجدان لا یکون دلیلا علی الغیر اگر غیر منکر شود با کے ندارد ۵ نقشبندیہ عجب قافلہ سالار اند ۵ کہ بر ندارد زر و پنہان بجرم قافلہ را + قاصرے گر کند این طائفہ را طعن قصور جاں لید کہ برآرم بزبان این گلہ را ۵ ہمہ شیران جہاں بستہ این سلسلہ اند ۵ روبہ از حیلہ چہ داند کہ این سلسلہ را ۵ وجہ سوم آنکہ غلبت حالتے است ممتزج از محبت و محبوبیت من الجانبین پس نسبت او با مقام محبت و محبوبیت نسبت مرکب و بسیط است و البسیط مقدم علی المرکب طبعا تقدم وضعا اول درین امت محبت صرفہ و محبوبیت صرفہ رائج شد باین طریق کہ در اوائل سلوک محبت باشد و در اخر آن محبوبیت کما فی السالک المجذوب یا بالعکس کما فی المجذوب السالک و چوں دائرہ بسایط تمام شد و دور مرکب شروع شد ۵ چوں فراغت افتد مفردات آمد ۵ وقت مشق مرکبات آمد ۵ و عجب آنست کہ ہر چند این طریقہ مجددیہ در رواج و شیوع و فیضان فیوض الٰہی در تحت آن برامت مصطفویہ متاخر است از طرق دیگر لیکن سبد و آن مقدم است بر مبادی طرق دیگر زیرا کہ این طریقہ منسوب است بحضرت صدیق اکبر رض و او اول خلفا است و اول من اسلم من الرجال البالغین است و نیز در حق او استحقاق خلت منصوص است چنانکہ در شان پیغمبر است لو کنت متخذا من امتی خلیلا لاتخذت ابا بکر خلیلا الی آخر الحدیث و اگر کسے را بخاطر خطور کند کہ درین صورت لازم مے آید کہ عوام اتباع مجددیہ افضل باشند از اولیاء سابقین سبحانک ہذا بہتان عظیم گوئیم جوابش بسہ وجہ است اول آنکہ این وقتے لازم مے آید کہ طریق خلت را افضل از جمیع طرق انگاریم حالانکہ چنین نیست بلکہ محبوبیت افضل است از مقام خلت بدلیل لاوثرن حبیبی علی خلیلی دوم آنکہ افضلیت بعلو مرتبہ است در ہر مقام کہ باشد خواہ خلت خواہ محبوبیت مثالش آنکہ بادشاہان و امرا را یاران و مصاحبین میباشند کہ مدام در حضور حاضر باشند و راز و نیاز با آنہا در میان و امراء و صوبہ داران عمدہ و رسالہ داران و داروغہ ہائے کارخانہ جات و متصدیان دفاتر میباشند و مرتبہ این ہمہ اشخاص بسیار بلند از مرتبہ یاران و مصاحبان میباشد گو دوام حضور و صحبت دائمی مخصوص بیاران و مصاحبان مجلس است بلکہ باخواص و خدمتگاران سوم آنکہ منتہیان ہر طریقہ را این معنے یعنی دوام حضور و قرب دائمی حاصل است پس بسبب این قرب دائمی نیز از منتہیان طریق دیگر

نمیتواند شد آری مبتدیان این طریقہ را باینوجہ ترجیح و تفضیل میتواند بود کہ در مجاہدات و ریاضات و کشف و کرامات و ظہور خوارق عادات مبتدیان طرق دیگر ارجح باشند و لہذا گویندہ گفتہ است ؎ اول ما آخر ہر منتہی است نور آخر ما جیب تمنا تہی است + حاصل آنکہ فضل جزئی را بجای کلی گرفتن و ملاحظہ وجہ فضلش نکردن کار قاصر فہمان است قولہ پس متوسطے از افراد امت آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم را باید کہ از راہ دیگر مناسبت بمحیط داشتہ باشد تا او اکتساب کمالات آن مرتبہ نماید و بحقیقت آن مرتبہ متحقق گردد این الفاظ ناشی از کدام عالم است منجر بتشویش میشود گوئیم ہیچ جاے تشویش نیست زیرا کہ مراد از راہ دیگر راہ محبت و محبوبیت است و ازین ہر دو راہ مناسبت بمحیط دائرہ خلت میتواند شد لما سبق ان المخلۃ ماہیۃ ممتزجۃ من المحبۃ و المحبوبیۃ و بحصول احد الجزئین من شئی یحصل مناسبۃ مع ذلک الشئی و ہذا الامر کالبدیہی ظاہر معترض از راہ دیگر راہ و راے اتباع پیغمبر علیہ السلام فہمیدہ و بہ تشویش افتادہ حال آنکہ خود از کلام سابق اقرار نمودہ کہ جناب پیغمبر ما را صلے اللہ علیہ وسلم جمیع راہ ہا کشادہ بودند ہیچ راہے از حیطہ جمعیت ایشان بیرون نماندہ باز این توہم چہ معنی دارد و ہر چند ازین عبارت بطریق صراحت مستفاد نمیشود کہ مراد ازین فقرہ ذات شریف خود را مراد داشتہ باشند لیکن واقع چنین ہست و ہر کہ از احوال حضرت ایشان آگاہ است میداند کہ جمیع این قیود در ذات حضرت ایشان متحقق بود زیرا کہ ایشان را قبل از آنکہ این طریقہ عنایت شود از والد بزرگوار خود حضرت شیخ عبد الاحد قدس سرہ طریقہ قادریہ را کہ بنا آن بر محبوبیت است باستیفا رکسب فرمودہ بودند و حضرت شیخ عبد الاحد از شاہ کمال کیتھلی و ایشان از سید فضیل و ہلم جرا الی آخر السلسلۃ و عجب تر آنکہ حضرت ایشان بعد از آنکہ این طریقہ عنایت شد و سالہاے تسلیک طالبان درین طریقہ فرمودند باز حضرت شیخ سکندر نبیرہ حضرت کمال کیتھلی قدس اللہ سرہما بامر و اجازت از صاحب طریقہ محبوبیت خرقہ را آوردہ در سرہند بحضرت ایشان پوشانیدند پس از راہ مقام خلت بمقام محبوبیت رسیدند چنانچہ سابق از راہ محبوبیت بمقام خلت رسیدہ بودند و این قسم نیرنگیہا از عجائب معاملات خداست با بندگان برگزیدہ خود چنانچہ حضرت پیغمبر ما را صلے اللہ علیہ وسلم در ابتداء بوضع حجر اسود و شرکت در بنائے کعبہ مقام ابراہیمی حاصل شدہ بعد ازان در مدینہ منورہ بسبب اشتغال بجہاد در مقابلہ با یہود و نصاریٰ مقام موسوی و عیسوی حاصل شد بلکہ از شب معراج

وقوع اسرا بسوی بیت المقدس آغاز آیمعنی شده بود تا غزوه تبوک که اول غزوات شام است آیمعنی
تضاعف و تزاید پذیرفت تا آنکه در حجة الوداع باکمال ابراهیمی مشرف شدند و مقام ابراهیمی در آن
روز جلوه عظیم نمود و النهایة هی الرجوع الی البدایة متحقق گشت قوله و در بعضے جا حضرت مجدد نوشته
اند آن فرد خضر باشد بالیاس و بینجا خود امر صریح مراد داشته اند گویم درین کلام تناقض نیست
زیرا که مکشوفات مکشرش مبهم القا میشود باز تعین آن مبهم میفرمایند و در وقتیکه شی مبهم القا میشود عقل را
در تعیین مصداق آن مبهم جولانی رو میدهد چنانچه از آنحضرت صلے الله علیه وسلم این قسم ابهام و تعیین
واقعشده در صحیحین موجود است انی رایت دار هجرتکم ما بین نخل و مار فذهب وهلی انها الیمامة او هجر
فاذا هی المدینة یثرب همچنین است حال حضرت مجدد درین کشف اول ایشان را بطریق الهام معاینه
شد که فرد متوسط چنین و چنان سے باید چون دیدند که اساس این طریقه حضرت خضر نهاده اند خیال
بانیطرف رفت باز ملاحظه نمودند که حضرت خضر با مردم اختلاط بسیار داشتند و طریقه خلت را خلوت
و انزوا لازم است خیال بطرف حضرت الیاس رفت و انیهمه بنا بر این بود که متوسط در حصول کمالی برای
پیغمبر عالیمقدار جز پیغمبر نمیتواند شد و در افراد این امت غیر ازین دو بزرگ پیغمبرے نیست آخر معلوم
فرمودند که این متوسط را پیغمبر بودن ضرور نیست بلکه کمال متابعت پیغمبر خود کافی است درین امر
و نیز مقصود انزوا و خلوت در انجمن است که بنا طریقه حضرت خواجگان بر آنست نه خلوت جسمانی
و بهر حال بالیقین معلوم شد که آن متوسط ذات شریف ایشان است تحدیثا بنعمة الله که بان هر کس
مامور است اما بنعمة ربک فحدث واشگاف بآن معنی اظهار نمودند این قسم اختلافات را تناقض
فهمیدن کار کسے است که با مکشوفات این مردم آشنا نیست والا از کلام شیخ اکبر در جا بجا
بسیار استفاده میشود که خاتم الاولیا را این امت حضرت امام مهدی است و در جا بجا بسیار
خود را خاتم الاولیا قرار داده اند ؎ چو بشنوی سخن اهل دل مگو که خطاست ؎ سخن شناس نئی
دلبرا خطا اینجاست ؎ قوله منم که این کمالات را برسول خدا کسب کنانیدم اقول ازین عبارت
صریح خیانت در نقل و تحریف واقع شده زیرا که عباد از کسب کنانیدن آن است که این
فرد بجاے شیخ و مرشد باشد و رسول خدا حاشا من ذلک بجاے طالب و تلمیذ باشند و هرگز مراد
کلام حضرت ایشان آیمعنی نیست حق عبارت آن بود که منم این کمالات را کسب کرده

منسوب بجناب رسول خدا ساخته ام و در کمالات بانهایت آنجناب بطریق نیاز گزانیده ام و در جریده اعمال آنجناب نویسانیده ام۔ اگر بزبان طالب علمانه این معنی را ادا کرده شود باید گفت که هرگاه که گفته شود که این صفت فلانے را بواسطه فلان چیز حاصل شد دو معنی بهم میرسد اول آنکه واسطه واسطه فی الثبوت باشد یعنے آن صفت اولاً واسطه را حاصل شده ازان بطریق سببیت مثل آنچیز بذی الواسطه حاصل شد کحرارة النار بواسطة النار فان هناک حرارتین احدهما قایمة بالنار والاخری قایمة بالماء ناشیة عن حرارة النار و انمیعنی هرگز مراد حضرت ایشان نیست دوم آنکه واسطه واسطه فی العروض باشد یعنی صفة واحده قایم شود بواسطه حقیقت و همان صفة واحده قائمه بالواسطه منسوب گردد بذی واسطه مثل حرکة جالس السفینة بواسطة السفینة فان هناک حرکة واحدة قایمة بالسفینة لا بالجالس نعم نسیب هذه الحرکة الے جالس السفینة بالعرض والمجاز و مراد حضرت ایشان همین معنی است یعنے کسب این کمالات من کردم و ان کمالات بمن قایم شده منسوب بجناب رسول خدا گشته اند بحکم آنکه اعمال امت در جریده اعمال پیغمبر محسوب میشود و آنحضرت فی نفسه مستغنی اند از کسب این کمالات لحصول کمال لرفع منه و انمیعنی هیچ قباحت ندارد و نیز این را بدلائل بسیار ثبت کرده میدهم بعون الله و توفیقه از انجمله قصه مفاتیح کنوز ارض و تصرف تمام زمین از مشرق تا مغرب از دست تا بجان آنحضرت با آنحضرت منسوب گشت و بعد از صدها سال بلکه زیاده بر هزار سال زدیت لے الارض مشارقها و مغاربها متحقق شد۔ و از انجمله آنکه فتح فارس و روم و هلاک کسرے و قیصر از دست شیخین رضی الله عنهما واقع شد و بعد از چند سال از وفات آنحضرت بآنجناب منسوب گشت و از انجمله آنکه در حدیث صحیح وارد است که آنحضرت حضرت علی را فرمودند که یا علی انک تقاتل علے تاویل القرآن کما قاتلت علے تنزیله و انمیعنی بعد از سی سال از دست حضرت علی مرتضی بوقوع آمد و در جریده اعمال آنحضرت محسوب گشت اینجا نمیتوان گفت که قتال علے تاویل القرآن کمالی بود عمده و آنحضرت را حاصل نشده مگر بواسطه مرتضے زیرا که کمال آنجناب که قتال علے تنزیل القرآن بود ارفع و اکمل است از قتال علے تاویل القرآن لیکن چون این قتال یعنے تاویل القرآن آنحضرت را بواسطه متوسطے از افراد امت ممکن نبود ناچار متوسطے را بروی کار آوردند که بواسطه او این قتال منسوب بآنجناب گردد وجه عدم امکان آنست که در عهد آنحضرت

صلے اللہ علیہ وسلم قتال علے تاویل القرآن متصور نیست زیرا کہ ہر تاویل را کہ آنحضرت بزبان خود فرمایند آن تاویل تنزیل میگردد پس قتال بر آن قتال بر تنزیل میشود نہ بر تاویل و منکر آن تاویل کافر میشود گویا کہ منکر نص صریح قرآن شد پس لابد متوسطے باید دو جہتین من جہۃ خلیفہ و مجتہد باشد تا انکار تاویل او کفر نگردد و با انکار تنزیل ہنجر نشود و من جہۃ متحد الحکم پیغمبر کہ خلیفہ حکم مستخلف دارد چون انکار حکم او بالعرض انکار حکم پیغمبر است آن کارش منسوب بآنحضرت میشود و در جریدہ اعمال آنحضرت این کمال ہم ثبت گردد کذا ہذا البعینہ قولہ آن راہ از کجا آوردند مراد از عالم دیگر عالم امتزاج محبت و محبوبیت است کہ تعبیر ازان بمقام خلت کردہ میشود این را از نزد خدا آوردند چنانچہ حضرت علی مرتضے کرم اللہ وجہہ قتال علے تاویل القرآن را از نزد خدا آوردہ بود و آن قتال از عالم دیگر است از قبیل جہاد کفار ہم نیست و از قبیل قتل مسلمین ہم نیست ہیبت متمیزہ دارد یعنی ایشان را بحکم خلافت نبوۃ و متابعت آنجناب حاصل شدہ چنانچہ حضرت ایشان را نیز بسبب کمال متابعت آنجناب روزی شدہ و عجب است از کسانیکہ بر حضرت ایشان طعن میکنند باین حیلہ کہ حضرت ایشان در امر استقلال میزنند و بر نرخ را از میان برمیدارند و نمیشنوند و نمے بینند کہ کلام حضرت ایشان در مکتوبات و غیر آن مشحون و مملو است از تحریص بر کمال متابعت پیغمبر و جا بجا برای خود تا بیان خود و ہمین معنی را از خدا طلب دارند و جا بجا میسفرمایند کہ بنا بر طریق ما بر کمال متابعت سنت است و اجتناب از بدعت قولہ بنفخ محمد رسول اللہ از میان برمیخیزد مراتب ولایت خلیلے تمام بواسطہ آن باشد از ولایت موسوی حاصل شان معنی ندارد اقول فے الحال گزشت کہ تصرف ولایت خلیلی آنحضرت را حاصل بود و تصرف دران نفرمودہ بودند بسبب شغل مہم تر از ان حضرت ایشان را محض بکمال متابعت آنحضرت حاصل شد از پیشگاہ جناب الٰہی و منسوب بآن حضرت گردید چنانچہ تصنیف مثنوی شریف کہ پر از جواہر گوناگون علم سلوک و علم معرفت است از حضور خداوندی مولانا رومی قدس اللہ سرہ محض بکمال متابعت پیغمبر خود عنایت شد و منسوب بحضرت رسالت گشت بلے آنکہ تصنیف مثنوی آنحضرت را ممکن باشد لقولہ تعالے وما علمناہ الشعر وما ینبغی لہ از ارتفاع نرخ را نفہمیدن از قبیل اوہام شیطانیہ است معاذ اللہ من ذلک وجعل شبہہ بالکلیہ آنکہ معانی و مضامین مثنوی ہمہ ماخوذ از مشکوۃ نبوۃ است و کسوت شعر پوشانیدن مخصوص بمولانا جلال الدین رومی است چنانچہ اجزای مقام خلت یعنے محبت و محبوبیت ہمہ ماخوذ از جناب حقی است و تصرف

وبیت متبرجه در اختصاص کافی است چنانچه واقع سکنجبین اگر دعوی اختصاص سکنجبین بخود کند سزاوار است که سرکه و شهد
از دیگری باشد و خواص سرکه و شهد را از دیگر آموخته باشد کذا ذا قوله و دعای اللهم صل علی محمد کما جعلیت علی ابراهیم بعد
از هزار سال مقرون باجابت گشت و مبذول مستجاب شد اول و درین هیچ استبعاد نیست لقوله تعالی یدبر الامر من السماء
الی الارض ثم یعرج الیه فی یوم کان مقداره الف سنة مما تعدون ازین آیه صریح معلوم میشود که بعضی کارها
خدا باتمتزاج فیض سماوی و ارضی صعوداً و هبوطاً در مدت هزار سال تمام میشود فلیکن من جملتها هذا الدعا و ایضاً
بعضی مواعید الهی درباره پیغمبر و امت پیغمبر در زمان حضرت امام مهدی بوقوع خواهد آمد اگر دعای این مطالب کرده
شود قبول آن را قطعاً زیاده تر بر هزار سال خواهد گزشت و در تفاسیر و روایات صحیحه آمده است که حضرت آدم در
حق خود و ذریت خود دعای بسیار نموده بودند و بعضی ازان دعاها در عهد حضرت سلیمان علیه السلام مستجاب
شد و ایضاً دعای حضرت ابراهیم و حضرت اسماعیل علیهما السلام ربنا واجعلنا مسلمین لک ومن ذریتنا
امة مسلمة لک الی قوله ربنا وابعث فیهم رسولا منهم یتلوا علیهم ایاتک ویعلمهم الکتاب والحکمة ویزکیهم بعد هزار ان
سال مقرون باجابت شد و همچنین وعده ولقد کتبنا فی الزبور من بعد الذکر ان الارض یرثها عبادی الصالحون
بعد هزاران سال مقرون باجابت شد قوله درین مدت هزاران اولیا و خلفاء راشدین بودند از هیچ یکے این کار نشد تعجب است
اقول محل تعجب کلام بیهوده این شخص است نمیفهمد که اراده الهی مخصص بعضی حوادث ببعض اوقات و ببعض امکنه و ببعض
اشخاص است سوال لم و چون در ان جاری نیست و چون و چرا را در ان گنجایش نیست نمیتوان گفت که حضرت خواجه
بزرگ خواجه معین الدین چشتی چرا مخصوص بارشاد اهل هند شدند تا انکه شهره آفاق است که ایشان را ولی الهند
میگویند و قبل از ایشان از وفات آنحضرت ﷺ قریب شصد سال گزشته بود و درین مدت هزاران هزار اولیا و خلفاء
راشدین بودند از هیچیک انکار نشد تعجب است و فتح ظاهری ملک هندوستان بر دست سلطان محمود
غزنوی انار الله برهانه مخصوص شد حالانکه قبل از و مدت سه صد سال تقریباً گزشته بود و دران مدت سلاطین
عظام و خلفای ذوی الاحترام بودند از هیچ یک این کار نشد جای تعجب است قوله و آثار آن الکتاب که برسول خدا
نسبت میکنند کجا است خیلے تعجب گوئیم معنی نسبت کردن برسول خدا سابق گزشت این شخص واسطه فی العروض
و در لحوق صفته از صفات اضافیه بجناب حضرت رسالت پناه متوسط واقع میشود و امت ایشان را ازان بکمال یکسو بخود
بهره وریساز و آثار آن جز تهذیب باطن که عبارت از طالب است بحصول ملکه یاد داشت حضور دائمی و نسبت بیرنگی
حد جمیع کثیر از امت مصطفویه امری دیگر نیست و بجد الله بمعنی کالشمس فی رابعة النهار متحقق است و اگر عین بمکان این

جماعت کثیر که سوال کنندگان از ایشان بودند چنان گفت که نجلاد سمرقند و بلخ و بدخشان و قندهار و کابل و غزنی و تماشکنند و یارکند و شهر سبز و حصار شادمان که مسکن اهل اسلام است از مشارکت یهود و نصاری و روافض موجود است غیر ازین طرفه طرفه تر نیکه دران دیار رایج نیست الا شذوذا و ندرة اقول این فرد ابرای تو است فرستاد دلیل بر این دعوی چیست گویم پر ظاهر است که از وجود ذات شریف حضرت ایشان شبهات ملاحده و روافض و غالیان توحید و مبتدعان طرائق و معتقدان مکیفی و جلی بالکلیه برطرف شد و تابعان ایشان بفضله تعالی در اتباع سنت سرگرم و در اجتناب بدعت پیش قدم پس بسیار ان شد که شخصی بیاید و دعوی کند که مرا فلان حکیم نائب خضر در دین شهر ساخته و مردم از معالجه او منتفع شوند و او هم طریق هدایت و اعلام شریعت انجام دهد متیقن میگردد که این شخص صادق القول است که از عهده خدمت خود بوجه احسن برآمده و سر انجام مهمات این خدمت نموده و اگر سندی فرماید از دفتر حکیم مطلق مطلوب است انهم موجود است جلال الدین سیوطی در جمع الجوامع حدیث آورده است یکون فی امتی جیل بقال له اصلیه یدخل بشفاعته الجنة کذا و کذا الحدیث ابن سبع عن عبد الرحمن بن زید بن جابر بلا غا انتهی و شیخ بدر الدین در کتاب حضرة القدس آورده اند که این بشارت اشارت بوجود مسعود حضرت ایشان باشد چه ایشان در میان علماء و صوفیه صله بودند که اختلاف فریقین را در وحدة وجود بلفظی راجع دانسته اند و خود نوشته اند که الحمد لله الذی جعلنی صلة بین البحرین و مصلحا بین الفئتین و حضرت ایشان از سرور عالم صلی الله علیه وسلم مبشر شده اند که فردا پنجاه هزار کس را بشفاعت تو بخشند منطوق حدیث و مضمون بشارت بران حضرت صادق می آید و درین مدت هزار سال دیگری باین لقب نگزشته است و این استنباط موید به نقلیات و کشفیات است و در مکتوبات حضرت ایشان مسطور است قوله اگر شکر نعمت است که ام قبول خواهد کرد آه طرفه ماجرا است شکر نعمت را صاحب نعمت باید که قبول کند از قبول خود قبول دیگران چه میکشاید فقد قال الله تعالی لئن شکرتم لازیدنکم پس بعد ما که قبول شکر در جناب الهی است بموجب وعده او تعالی حاصل است از قبول کسان دیگر چه حاجت است ؎ اذا رضیت عنی کرام عشیرتی ؎ فلا زال غضبانا علی لیامها

تمام شد رساله مصنفه مولانا شاه عبد العزیز علیه الرحمة و دفع اعتراضات بر بعض عبارات حضرت امام ربانی مجدد الف ثانی شیخ احمد سرهندی رحمة الله علیه که معترض برآورده مشار اعتراض گردانیده بود

لمؤلفه عفی عنه

فہرست مضامین فتاوی عزیزی حضرت مولانا شاہ عبدالعزیزؒ

مضمون	صفحہ
رسالہ در باب استحباب رفع سبابہ	۲
رسالہ در بیان دوازدہ خلفا	۵
مسئلہ حکم اجرت حافظان قرآن	۸
مضمون ہفتاد و دو ملت	۱۰
رسالہ نماز زنان	〃
مسئلہ نگاہداشتن پارچہ کفن	۱۱
مسئلہ حکم بنائے مکان از مال رشوت	〃
مسئلہ بنائے مسجد کردن قرض دادہ از زر رشوت	۱۲
مسئلہ نکاح سنی از زن شیعہ	۱۲
خواندن آیات قرآن و استغفار بوقت نماز	〃
طریق خواندن حسبنا اللہ ونعم الوکیل برائے حصول مطالب	۱۳
مسئلہ مہر زنے کہ نافرمانی شوہر کند	〃
عمل برائے دفع آسیب و سحر	۱۴
ثبوت بیعت از سنت	〃
بیان شفاعت و محبت اصحاب	۱۵
بیان اختلاف مذاہب	〃
احکام انکار حدیث شریف	〃
حکم انکار از کتاب فقہ	۱۶
مسئلہ گفتن کلمہ کفر نادانستہ	〃
مسئلہ اہانت علم و علما	〃

مضمون	صفحہ
مسئلہ عاق والدین	۱۶
مسئلہ دار الحرب شدن دار الاسلام	۱۷
مسئلہ بدعت یا فسق نمودن کدام سید	۱۸
مسئلہ تکفیر خوارج و روافض	〃
مسائل واجبات و سجدۂ سہو	۱۹
بیان ثبوت خلافت خلفا بنص	〃
غلط بودن دعوی نواصب بہ نسبت دعوے الوہیت علی مرتضی	۲۱
کیفیت خروج امام حسین برائے اعانت اہل کوفہ	۲۲
بیان گفتہ سید احمد کبیر و گوسپند شیخ سدو	〃
معانی حدیث متفرق امتی ثلثہ و سبعون فرقۃ	۲۵
مسئلہ سود دادن بحربی بیان	۲۸
مسئلہ شفعہ و کیفیت تقسیم میان شفعہ داران	〃
بیان قول علی مرتضی بوقت بیعت بما فی الصحیفۃ	۲۹
قول رجعنا من الجہاد الاصغر الی الجہاد الاکبر	〃
بیان مسئلہ وحدۃ الوجود و قول ہمہ اوست	〃
تاویل قصیدہ بانت سعاد	۳۱
مسئلہ ہنڈوی کنانیدن	۳۲
مسئلہ گرفتن سود از نصاری و دادن بر ایشان	۳۳
معمولہ کفار و دادو ستد سود	

مضمون	صفحہ
بیان رد شبہات بت پرستان	۲۴
بیان ولی گفتن مرد صالح را	۲۶
معنی حدیث ان قوما مروا علیا ولا اراکم فاعلین	۲۷
مسئلہ اراضی مساجد بنگاہ و سجادہ نشینی	″
مسئلہ رہن زمین باقرار بودن منافع برتہن	۲۸
مسئلہ استعمال آہنگ بر قبور	۳۰
مسئلہ تقرر روزی بعد سالی برائے زیارت قبور یعنی روز عرس	″
اقرار ظالمی بزرگان کہ نہ بزر خریدند	″
مسئلہ فوج یا نذر بنام غیر اللہ تعالیٰ	۳۱
مسئلہ بیع انسان	″
مسئلہ خوردن در حال جنابت	۳۲
مکروہ بودن دوختن پاجامہ از شلنگ	″
مسئلہ بریدن سبلت	″
مسئلہ پردہ و کنیزان	″
بیان تکفیر و عدم تکفیر اہل قبلہ	″
بیان منع امام حسن معاویہ بن خدیج از سب علی مرتضیٰ	۳۵
مسئلہ اراضی عطائے سلطانی	۳۶
مسئلہ گاؤ سید احمد کبیر و گوسپند شیخ سدو	۳۷
مکتوب در باب توحید وجودی و شہودی	۵۳
مکتوب دیگر متعلقہ وحدۃ الوجود	۵۵
مسئلہ فضیلت اولاد شیخین و اولاد اعمام آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم	۵۶

مضمون	صفحہ
مسئلہ حکم سرود و غنا	۵۸
معنی آیہ وما اہل بہ لغیر اللہ	۶۰
رسالہ فوائد تسمیہ و الحمد	۶۱
رسالہ معاد جسمانی	۶۲
رسالہ بیان تفضیل اصحاب	۶۴
رسالہ اصول مذہب حنفیہ از معقول و منقول	۶۶
رسالہ غنا	۶۸
رسالہ بیع کنیزان	۷۰
مسئلہ تعزیہ داری محرم و صورت قبور و علم و مہندی	۷۲
ربیع الثانی	
رسالہ بیان ترجیح احادیث	۷۶
کیفیت خواب برہان شاہ و دعوت ملا ہرمی	۷۷
بمذہب شیعہ	۷۹
رسالہ شرح رویائے شاہ عبد العزیز صاحب	۸۰
مکاتبہ در جواب اعتراضات بمضمون رویا	۸۱
بیان جواز علیہ السلام گفتن بر علی مرتضیٰ و	۸۲
سیدۃ النساء و حسنین رضی اللہ عنہم	۸۲
مکتوب در حال ہمراہیان امام حسین و واقعہ کربلا	۸۳
مسئلہ جواز نوکری کفار و قبول اعتا	۹۱
ذکر کتاب معارج القدس و الطاف القدس	۹۲
مسئلہ سماع موتے	۹۳
شعور موتے	۹۵

مضمون	صفحہ
استمداد از اموات	۹۴
اخذ فیض از قبور	〃
تعین روز عرس و زیارت	〃
آب پاشی و خوشبو بر قبر	〃
نذر میت و قبر پوشش	۹۵
مسئلہ وحدۃ وجود	۹۶
خواندن آیۃ قرآن بر طعام	۹۷
ذبح بنام غیر اللہ و طعام منت بزرگان و بنام مردگان و ارثان آن	〃
مصارف قبور اولیا	〃
رہن داشتن اراضی	۹۸
طعام ایصال ثواب	〃
حکم امامت کسیکہ زنان او پردہ نہ کنند	۹۹
طلاق زن بسبب نافرمانی	〃
تخلد کفار در نار و نجاۃ مومنین	۱۰۰
طعن بغاوت بعضی اصحاب و اجتہاد معاویہ رض	۱۰۱
وجہ تکفیر از سب شیخین رض و عدم تکفیر از سب ختنین رض	۱۰۳
کیفیت طعن عائشہ رض در افشای سر آنحضرت ﷺ	۱۰۶
نسخ آیات قرآنی و بدل حرمت متعہ	〃
وجہ اقتدای صاحبین رح و عدم اقتدای شافعی رح	۱۰۷
انواع شفیعان	۱۰۸
کیفیت تعلق روح بمیت در دنیا	۱۰۹

مضمون	صفحہ
ذکر نماز تراویح	۱۰۹
رفع سبابہ	۱۱۰
مرثیہ خوانی و مجلس بیان شہادت	〃
حکم گوشت کرگدن	۱۱۱
سجدہ تحیت	۱۱۲
کیفیت نواصب و خوارج	۱۱۴
موالات و محبت کفار و نوکری آنہا	〃
ربا گرفتن در دار الحرب	۱۱۵
سود گرفتن از انگریزان	۱۱۶
حکم سنن رواتب	〃
تصرف جن و شیاطین در بدن آدمی	۱۱۷
بروز و تناسخ و تصرف ارواح	۱۱۸
کیفیت نجاۃ اہل زمان فترۃ	۱۲۱
کیفیت نجات والدین شریفین	۱۲۴
مسئلہ بست رکعت نماز تراویح	۱۲۵
استعانت اہل قبور	۱۲۷
مسئلہ حیلہ	〃
استعانت ارواح	۱۲۸
لباس سرخ غیر معصفر	〃
لزوم کفر	۱۲۹
حدیث لولاک لما خلقت الافلاک	〃
حرمت سود گرفتن و دادن	〃

مضمون	صفحہ
اجرت تعلیم قرآن	۱۲۹
بیان اصحاب کہف	″
معنی حدیث ما منعک ان تسب ابا تراب	۱۳۰
مسئلہ وحدۃ الوجود و وحدۃ شہود	″
فتوی در باب محو و اثبات تقدیرات	۱۳۲
فرق در عصمت انبیا و عصمت اولیا	۱۳۴
فرق در بیان تحذا تناعشریہ و صوارع مولیہ	۱۳۶
مبعوث شدن رسول الثقلین جہت ہدایت عالم و رسیدن دعوت دین ہر ملک	۱۳۸
کیفیت اوتار او غیرہ در ملک ہند	۱۴۰
فرق در میان سجدہ کعبہ و سجدہ قبور و تصاویر	۱۴۱
رفع شبہات مقدمہ باغ فدک	۱۴۲
کیفیت اختلاف مذاہب اربعہ اہل سنت	۱۴۶
فتوی نکاح صغیرہ و غیر کفو و ترک الانکاح و حکم نماز در زمانیکہ روز و شب شش ستہ باشد بسبب آیات قرآنی	۱۴۸
فتوی جواز اہی سید کہ در کافر و امامی نماز فرض نخواند بلکہ برائے نماز خانہ باشد و جواز نماز بر گلیم و خلل ہیچ و زیادت تمر رطبی و ثابوت تعزیہ و نوحہ و شرح خوردن	۱۵۴
بیان معنی حدیث در باب خلافت علی مرتضی	۱۵۵
فتوی جواز اقتدا حنفی بامام شافعی المذہب و ان وقت وحلال ساختن و معنی حدیث از برائے خود کردن	۱۵۶
فتوی در باب قبول دعوت شخصی کہ غرض دنیوی داشتہ آمد	۱۵۷
فتوی در تقدیم دست رسانیدن بہ مادر زن	۱۵۸
بخیال بودن زن خود	″
بیان مخارج حروف و ضروریات قرات قرآن	۱۵۹
بیان سبع سبایع لحیہ و دیدار حق تعالی و عدم تغیر	۱۶۰
ذات الٰہی بحدوث مخلوق و حکم تصرف کافران	
بر حوار الاسلام و صلوۃ الوسطی و بیان شریعت	
و طریقت و حقیقت و معرفت و دیانت کما	
بر شے و کیفیت سوال و جواب الیس و کیفیت	
سجدہ ارواح و نمودن ذکر در حال برہنگی	
و دیدن پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم	
جواب شبہات مشرکین در باب مشیت الٰہی	۱۶۶
مسئلہ مس مصحف	۱۶۹
کیفیت نوروز و اسامی سالہا بنام جانوران	۱۷۰
و تقسیم بروج فلک	۱۷۱
کیفیت فضائل رمضان و در محرم شہور	″
کیفیت تقلید مجتہدین	۱۷۳
کیفیت سیر قدمی و سیر نظری و طریقہ جذب و طریقہ مسلم	۱۷۷
کیفیت طریقہ مجددیہ و مجدد الف ثانی و توحید وجودی و ذکر	۱۷۷
رسالہ فیض عام	۱۸۰
بیان مسائل خمر	۱۸۹
جواب سوالات عشرہ شاہ بخارا	۱۹۱
دلائل رد شیعہ و بیان حدیث ثقلین	۱۹۸

مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
وسیلۃ النجات رد شیعہ	۲۱۶	رسالہ دروغ اعتراضات بر بعض عبارات حضرت مجدد رح	۱۳۱

خاتمۃ الطبع

محمد خدائے جہان آفرین کہ مجموعہ فتاواے حضرت مولانا شاہ عبد العزیز محدث دہلوی رح مع چند رسائل کہ حضرت ایشان در جواب بعض مسائل رسالہ نبشتہ اند بحسن انصرام وسعی مالا کلام

از اہتمام احقر الانام محمد عبد الاحد عفا عنہ الصمد

در مطبع مجتبائی واقع دہلی حسن

انطباع یافت ماہ

شوال المکرم

سنہ ۱۳۱۱ھ

کاپی رائٹ بذریعہ رجسٹری ۱۸۹۴ء باضابطہ محفوظ ہے۔ ماہ مئی سنہ

قرۃ العینین بتفضیل الشیخین

بسم اللہ الرحمن الرحیم۔ حامداً و مصلیاً و مسلماً شائقین دین متین اور طالبان اہل یقین کو مژدہ ہو کہ اندنون ایک کتاب نادر الوجود کیاب تصنیف منیف حضرت قدوۃ اہل اللہ نخبۃ عارفان حق آگاہ شیخ الشیوخ جناب مولانا شاہ ولی اللہ صاحب محدث دہلوی قدس سرہ العزیز بفضال ایزدی سے اتفاق ہاتھ آئی چونکہ اس زمانہ مین مذاہب اہل بدعت کی کثرت ہوگئی اور عقائد باطلہ نے لوگون کے دلون مین راہ پائی اسلیے ایسی کتاب کا شائع ہونا نہایت ضروری سمجھکر کتاب مذکور کے تین نسخہ قلمی صحت کے لیے نہایت تلاش سے اور بہی بہم پہنچائے گئے اور خدمت مین جناب وحید زمن مولانا محمد احسن صاحب کی بہیجکر اسکا مسودہ اُس کی تصحیح اور بقدر ضرورت تحشیہ کی کی گئی اگرچہ یہ تینون نسخے بہی غلطی سے پاک نتھے لیکن حضرت مصحح نے بڑی محنت اور جانفشانی سے ازالہ اغلاط اور دوسری کتابون سے کہ جنکے حوالے شاہ صاحب نے دیے تھے مقابلہ کرکے اُنکی عبارت کو درست کیا اور مضامین مشکلہ پر کسیقدر تحشیہ بہی فرمایا۔ اس کتاب کے مضمون کا خلاصہ یہ ہی کہ اول ایسی صفت بیان کی گئی ہے کہ جسپر مدار افضلیت کا ہی پھر یہ ثابت کیا گیا ہے کہ یہ صفت خاص بروجہ کمال صرف شیخین ہی مین ہی اُنکے سوا دوسرے صحابہ مین نہی اور اُسکے ساتھ ہی دلائل نقلی و عقلی بہی پیش کیے ہین پہر شیخین کے مآثر کا بیان ہی اور جو مطاعن کہ اُنپر فرقہ مخالف کے لوگ کرتے ہین اُنکے جواب الزامی و تحقیقی مندرج ہین پہر مطاعن و مآثر ختنین کے بہی اُسی طرح ذکر کیے ہین پہر وہ اسرار بیان کیے ہین کہ جنکا وجود حضرات شیخین مین پایا جاتا ہی اور اُن مقامات کو اقوال ارباب کشف و کرامات سے مثالین دیکر اس طور پر بیان کیا ہے کہ تہوڑی استعداد والے بہی اُسکو سمجھ سکتے ہین اور آخر مین شاہ صاحب نے اپنا مکاشفہ بیان فرمایا ہی کہ جسمے ارواح شیخین کو ایسی حالت مین پایا اور دوسرے اصحاب کی ارواح کو اس کیفیت مین اور ختم رسالہ اس مضمون پر کیا کہ اسکا سوال روحانی ہے آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کی روح پر فتوح سے کیا تو وہانسے ہمارے دلپر یہ القا ہوا کہ یہی امر حق ہے۔ **غرضکہ** یہ کتاب لاجواب ہی پاکیزہ کاغذ پر خوشخطا اور نہایت صحت کے ساتھ چہاپی گئی ہی جو شائق اس گوہر بے بہا اور دریتیم کو نقد جان سے زیادہ عزیز سمجھتے ہون تشریف لائین اور حامل مقصود کو گلہائے مراد سے مالامال فرمائین۔ **واضح** ہو کہ تفسیر فتح العزیز مولانا شاہ عبدالعزیز رح بہی مطبع مین موجود ہی اور سورۃ البقر کی تفسیر خاص مطبع ہی مین نہایت عمدگی سے طبع ہوئی ہے شائقین منگائین اور لطف معنوی حاصل کرین۔

محمد عبدالاحد مالک و مہتمم مطبع مجتبائی دہلی

مشکوٰۃ المصابیح مع اکمال فی اسماء الرجال

شائقان علوم دینیہ و ماہران فنون یقینیہ پر یہ امر اظہر من الشمس ہے کہ **مشکوٰۃ المصابیح** صحاح ستہ کا اختصار بمنزلہ عطر کشیدہ ہے۔ کتب موصوفہ کے اکثر ابواب اسمین درج ہین۔ تطبیق احادیث ترجیح اقوال و کیفیت ناسخ و منسوخ جو اساتذہ کا ملین شائقین کو بتاتے ہین تمام کتب احادیث مین کام آتی ہین۔ علی الخصوص صحاح کے پڑہنے مین ان امور سے بہت مدد ملتی ہے۔ عمدہ طور سے جو طالب علم مشکوٰۃ شریف پڑہ لیتا ہے اُسکو صحاح ستہ کیا بلکہ تمامی کتب حدیث کا ملکہ حاصل ہوجاتا ہے۔ لہذا بنظر افادہ طالبین سب سے اول مولانا مولوی حافظ احمد علی صاحب مرحوم مالک مطبع احمدی نے اس کتاب کے تحشیہ کا ڈہنگ ڈالا اور محشی مشکوٰۃ شریف طبع فرماکر مشتاقین کو مرہون منت فرمایا۔ اگرچہ مولانا ممدوح الصدر (بسند معتبر) حسرت کے ساتھ تاحین حیات یہ فرماتے رہے کہ مجھسے اس کتاب کی خدمت کما ینبغی نہوئی۔ تاہم جسقدر کہ اُسوقت کتاب موصوف کی خدمت تحشیہ کی گئی وہ بھی مرحوم کی کمال سعی کا ایک عمدہ نمونہ ہمیشہ گیا اور مقبول خلائق ہوا۔ مگر ان دنون بعض اشخاص نے اُسمین بہت سا تغیر تبدل کرکے اور حاشی بلاسند و بلاحوالہ شروح مشکوٰۃ بتردید مذہب احناف اپنے طور پر مرتب کرکے چھاپی کہ اکثر علماء محققین اور فقہاء و محدثین نے اسکو ناپسند فرمایا چنانچہ اسی وجہ سے مرغوب و مقبول خلائق نہوئی۔

چونکہ عاجز ایک عرصہ سے بتائید ازدی اسی خدمت پر کمربستہ ہے کہ ہر قسم کی تفاسیر اور کتب صحاح و فقہ کی غایت درجہ تصحیح کی جاسے اور انکو اہتمام خاص سے چھاپ کر شائع کرے اسلیے بالفعل یہ خواہش ہوئی کہ یہ کتاب بھی **مثل سابق** نہایت پاکیزگی کیساتھ طبع ہو **اور** حاشی بھی اُسی طرز کیساتھ شروح نایاب سے مستنبط و ملخص کرکر اضافہ کیے جائین۔ پس **مرقاۃ المفاتیح** مبسوط شرح ملا علی قاری رحمہ اللہ اور اُسکے علاوہ بہت سا **سامان** مہیا کیا گیا اور **علماء محقق** نے احقر کی استدعا پر بسعی بلیغ و کمال جانفشانی و عرق ریزی ایسے عجیب و غریب و مفید حواشی اضافہ کیے اور استنباط و تلخیص کی کہ جن کے مطالعہ کے بعد طلبہ کو پھر کسی شرح کی طرف رجوع کرنے کی حاجت باقی نہ رہی۔

تطبیق احادیث و تشریح اسماء الرجال و حل لغات و تسوید فوائد عجیبہ و نکات غریبہ کی ایسی کی گئی ہے کہ احاطہ تحریر سے باہر ہے شائقین مطالعہ سے خود معلوم کرسکتے ہین اور عجب نہین کہ جن لوگون کے پاس مشکوٰۃ المصابیح مطبوعہ دیگر مطابع موجود ہین وہ بھی اسکو دیکھکر ضرور اسکی خریداری کی آرزو کرین گے۔ اس کتاب کے آخر مین پوری اکمال فی اسماء الرجال جو مولف علام کی تالیف سے ہے منضم کی گئی ہے۔

قیمت بلحاظ اقسام کاغذ حسب ذیل ہے

کاغذ ولایتی سفید تقطیع کلان ۲۲-۲۹ (صہ) کاغذ حنائی تقطیع کلان ۲۲-۲۹ (سہ) کاغذ ولایتی تقطیع ۲۰-۲۶ (للعہ)

کاغذ گلابی گندہ ۲۰-۲۶ (للعہ) کاغذ سبز ۲۰-۲۶ (للعہ) ایضاً سُرخ (للعہ) کاغذ سفید و حنائی گندہ ۲۰-۲۶ سہ

کتب مصنفہ اکمل الکملا حجۃ اللہ حضرت مولانا شاہ ولی اللہ محدث دہلوی رحمۃ اللہ

اعلان

کاپی رائٹ

اس کتاب کا بذریعہ رجسٹری

باضابطہ محفوظ کیا گیا ہے کوئی شخص

بلا اجازت اخذ اسکے طبع کا مجاز نہیں

محمد عبد الاحد مالک و مہتمم

مطبع

مجتبائی دہلی